

آستانه

منتدی إقرأ الثقافى
www.igra.ahlamontada.com

دواها ته كانى گوتارى مه دهنى

نووسينى: ئىبراهيم سهكران

وهرگيرانى: ئهحمده نوورى

ئىبراھىم سەكران

ناوى ئەبوو غومەر، ئىبراھىم كورى غومەر كورى
ئىبراھىم سەكران. لە سالى ۱۹۷۶ لە ولاتى سعوودىيە
لەدايكبوو. يەك سالى لە زانكۆى مەلىك فەھد بۆ
نەوت و كانزاكان خوئندوو و پاشان ئەوئى بەجئى
دەھئىتت و پوو لە كۆلئى شەرىعت دەكات لە شارى
رېاز و بېرونامەى ماجستېر لە سىياسەتى شەرى
بەدەست دەھئىتت. پاشان دەجئە بەرىتانيا و
بېرونامەى ماجستېر لە ياساى بازىرگاني تئودەولەتى لە
زانكۆى ئىسكس لە شارى كۆلشېستەر بەدەست
دەھئىتت.

رېرەوى فېكرى ئىبراھىم سەكران گۆراني گەورەى
بەخۆيەو بېنيو، سەرەتا سەكران وەك پئشەنگى
فېكرى لېبرالى و بانگەشەكەرىكى تازەگەرى ئايىنى
دەركەوت، بەلام دواى چەند سالتىكى كەم، سەكران لە
ھەموو بېر و بۆچوون و نووسىنەكاني پئشووى خۆى
ھەلگەپراپەو و بانگەشەيكى فېكرى جياوازى دەكرد و
وەك بەرەنگارىكى سەرسەختى فېكرى لېبرالى و
تازەگەرى دەركەوتەو، جيا لە بانگەواز و نووسىن
رەخنەى لە سىياسەتى دەسەلاتدارانى ولاتەكەى تا لە
سالى ۲۰۱۶ دەستگير كرا

ئەم بېرمەندە خواوہنى چەندىن كئىبى بەپئزە كە
ھەندىكى بلاق كردهو لەوانە:

- رېگە بەرەو قورئان
- پەيشە ناسكەكاني قورئان
- رېيازەكان
- ھەژموونى رۆشنېيرى زال
- لېكدانەوہى سەردەمى بۆ كەلەپوور
- روووداوەكان
- پشكە تېكەلەكان).

دواها ته کانی
گوتاری مه ده نی

ناوی نووسەر : ئیبراهیم سه کران
ناوی وه رگیپر : ئه حمه د نووری
دیزاینی ناوه وه و بهرگ : ریکخواوی ئاستانه
نۆبته تی چاپ : یه که م ۲۰۲۳
تیـــــراژ : ۱۰۰۰ دانـــــه

له بهر یوه به رایه تی گشتی کتبخانه گشتیه کان - هه ری می کوردستان
ژماره سپاردنی (۱۳۲۳) ی سالی ۲۰۲۳ پیدراوه

دواھات ۽ ڪانن

گوتاري مەدەنى

نووسینی
ئىبراهیم سەكران

وەرگىپرانى
ئەحمەد نوورى

چه ند سهرنجيکى سهره تايى

سوپاس و ستايش بۆ پهروه ردگار، له پاشان ...

ئەوا حەوت سال بە سەر یە کەم بۆلاو کړدنه وەى ئەلیکترۆنى ئەم تووژینه وە یە دا
تتپه ړى، ئەوکات وام پتیشینی ده کړد له میانه یی چه ند مانگیکدا وەک کتیب
بۆلاوى ده که مه وه، که چی وا بوو به حەوت سال!

جا ئەم تووژینه وە یە ی له بهر ده ست دایه بۆ یە کەم جار له (مجلة العصر
اللكترونية) دا و له بهروارى جوممادای دوايى (١٤٢٨ ک) / ته موزى (٢٠٠٧ ز)
بۆلاو کړاوه ته وه. دواتر هەندیک له خوینهران ئەو کات چه ند خویندنه وە یە کی
ره خنە یی یان بۆ تووژینه وە یە که پتیشکه ش کړد و منیش ئەو ره خنەم پوخت
کړده وه. به شوپیدا پاشکویه کی گشتگیرم به ناویشانی: «چه ند پرستیکى
ورووژاو» نووسى، دیسان له هەمان مانگدا له «مجلة العصر» دا بۆلاو کړایه وه،
جا ئەو پاشکویه م له کو تایی کتیبه که دا زیاد کړد بۆ ئەم تووژینه وە یە به هو ی ئەو
په یوه ندییه جه وه هرییه ی به پرسه کانییه وه هیه و به ئامانجى یه کلا کړدنه وە ی
تووژینه وە یه که بۆ ئەم بۆلاو کړدنه وه چاپییه ی - که له بهر ده ستدایه - هه ستام به
راست کړدنه وە ی هه له کانی چاپ. هه روه ها هه ستام به شیکردنه وە ی هەندیک
چه مکى هزرى و ئەنسرۆپۆلۆژى که لای هەندیک له خوینهران ناروون بوون،
نموونه و به لگه و کو تکاریشم بۆ هەندیک شوینی ئالۆز زیاد کړدوه بۆ لادانى
ته م و روشتنر بوونه وە ی، ناویشانیشم بۆ هەندیک بابە تى ناویشانه کړا و داناهه.
ئیدی زۆرینه ی پرگه کانی تووژینه وە یه که وەک خو ی هیشتو وه ته وه. له پهروه ردگار
ده پاریمه وه که ئەم تووژینه وە یه له و زانسته به سووده بیت که پاش مردن
ده مینیتیه وه. (نووسه ر - iosakran@gmail. com)

دەلاقەییەك

لە سەرۆهختی مائاواپی کردن لە نەوهدەکان ناوڤۆی ئیسلامی لەرێگای چاپکراو و کۆنگرە تایبەتەکانییەو تژی بووبوو لە دیالۆگ و چارەسەری جۆراوجۆر لەمەر پێویستیمان بە تازەگەری و ڕەوایەتی بەخۆداچوونەو، ھەرۆھە پێشوازییەکی باش و بەگوریش ھەبوو بۆ ھەر تژی و پێشنیازیکی لەو پێناوەدا، ئەو تیزانەش بەگشتی کۆمەڵیک تیزی بوون کە دەگەرانیوە بۆ پێوەرە شەرعییەکان، تازەگەریشیان بە ئامانجی بەھیزترکردنی ئامادەبوونی ئیسلامی و گەیانندی بە شوێن و ناوچەیی تازە پێشکەش دەکرد، نەک تازەگەری بە ئامانجی لادانی ناوەرۆکی ئایینی و جێپێ لێژکردنی.

بەلام دوا بەدوا ی ڕووداوەکانی «سێپتەمبەری ۲۰۰۱ز» دیوہ سۆزدارییەکی ئاوازی گوتاری نوێگەریی پەیتا پەیتا گۆرانکاری بەسەردا دەھات، ھەرچەندە ھێشتا لەناو مەرچەکانی ناوڤۆی ئیسلامیدا دەسووڕایەو. ھەر لەگەڵ کەوتنی بەغداش لە سەرەتای سالی ۲۰۰۳ز، زۆریک لە ئالاکانی شووناس و ئینتیماش لە گەلیدا کەوتن، زۆریک لەو دەنگە نوێگەرییانەش لە ناوڤۆی ئیسلامیدا بەرەو سەربازگەییەکی تەواو جیاواز کشانەو.

راستە ھێشتا چەند کەسایەتیەکی نوێخواز ماونەتەوہ کە قورساییی شەری و سەربەخۆیی سیاسی خۆیانیان پاراستوو، مەروڤ بە گەورەتەماشکردنێکی راستالانەوہ لەبەریان ھەڵدەستیت -کە زۆریشن سوپاس بۆ خوا-، بەلام دەبیت دان بەوہشدا بنێن -بەوہپەری راشکاویشەوہ- کە زۆریک لە خامەکانی گوتاری مەدەنی کاریان گەیشتنووە کۆمەڵیک بەرەنجامی بەئازاری وەھا کە خەریکە چاوی چاودێران کوێراییی بۆی دابیت لە خەم و خەفەتدا، وەختیک دەبینیت

بهره وهه لډیر ده چن.

چهند توانای نه پساوی گه نجانمان که سهره تاي ريځايان به زمانتيکي بانگخوازانهي گهرموگور ده ستيپيکړد، وا ئه مړوکه - داخي گرانم - هه لوښتيکي عهلماني سوور و راشکاوياي وهرگرتووه و خهريکي په کخستني کرداري پوځي دهقه کانن له ژياني گشتي، بيوچان کارده کهن له دژي فهتوا ئاينيه کان و تانه و ته شهردان لييان، راده کيشرت بوئه وهی پوځي نوو سهراني به کريگيراوی بهرده رگای پادشايان بيانيت، ئيدي سهنگي خوځايان دؤراند و پروپاگهنده و پياه لډانايان خستووه ته ري، ئهوجا بوئه بولايانه له دهست زماني ئيماني و به گه مژه يي داده نين و هه ميشه په ههندي غه يي و په نهاني دوورده خه نه وه له ليکدانه وهی پرووداوه کاندا، به لکوو هه نديکيان کاري گه يشتووه به وهی به راشکاو پهنه گه لی وهها دهرده برت که دوودلييه کی قوول و گه وره سه بارهت به پرسه وجوديه گه وره کان دهنويت. ئهم چينه ئيدي سهرچاوه يه تي به لگه يان گوږيه وه به سهرچاوه يه تي روخسه ت و ئاسانکاري جا له ههر کوپيه که دهستبدات به چاوپوشي له وهی که ئايا مه به ستي خودای تيدا ديت ه دی ياخود نا؟ له و حاله ي پيشوويانه وه که هه لگري خه می په ره پيداني گوتاري ئيسلامي بوون، چوونه ته حال و دوخي تهنگ هه لچنيني سياسي به و گوتاره، له پاش ههر پرووداويکي ئه مني به زمانتيکي هاندانه وه ليدوان ددهن دژ به ههر شتيک که بوون و بهرامه ي ئيسلامي لي بيت، ئيتر شهيدای ئه و شروقه ناماقوولانه بوون که پرووداوه کانی توندوتيزي په يوه ست بکه ن به کار و ئيشي دامه زراوه بانگخوازييه کان، زیده په ويی بکه ن له بيپايه خکردني ههر ده سته وتيکي که له پووري و په نا دهبه نه بهر ئه ده بياته فرانکفونييه کان له پيناو دووباره ليکدانه وهی سياسي بو که له پوور، به وهی بلين که هه موو ئه وه ته نها ئه نجامي مملانتيکاني بهر ژه وهندي و هاوسه نگيه کانی هيز بووه و هيچ پالنه ريکي ئه خلای ياخود ئاييني نه بووه، به لکوو هه نديکيان راهاتوون

به تانه دان له گيړانه وه کانی سوننه تی نه به وی، به تاييه ت نهو سهرچاوه نی سوننه ت که سهنگی میژووی تاييه ت به خویان ههیه و به سهرچاوه ی تیکدانی کومه لایه تی هاوچه رخی له قه له م ده دن.

له به رانه ر نه م هه موو سته م و نا ئینسافییه ی دهرحق به دهق و که له پوور و دامه زراوه ئیسلامیه کان نه نجامی ده دن، که چی له مامه له کردنیاندا له گه ل دوژمنانی چاره سه ری ئیسلامی زمانیکی ناسک و پروخوشی به کاردینن، بوچوونه کانیان به هه ند وهرده گرن و به مافی ره وای خویان و ئازادی بیر و را نازه دی ده که ن، لیتیکه یشتنی دوستانه یان ههیه بو تووژینه وه گالته ئامیزه کان به ئیسلام و رومانه پووچگه راکان و چه پله لیدانی به رز و به هیز بو هه ر بابته یکی روژئاوایی که مروقی روژئاوایی بوخوشی وانیه! باسکردنی کهسانی خوراوایی به زمانیکی فووتیکه ر و سهنگین و نه زموونه عه لمانییه کانی ناو میژووی نه ورووی له مملانی نیوان کلّیسا و زانست و شوړشی فهره نسی و چاخی روژشاییه کان و نموونه ی نه وانه به شیوه یه ک داده به زینه سهر کومه لگای خو مان که شایه نی گه نجیکی موسولمان نییه. هه روه ها زه فکردنه وه و تیبینی خسته نه سهر هه له کانی به رگری و به رهنگاری زیاتر له هه له کانی داگیرکه ر، داواکاری به رده وامیان نه وه یه که به گوله غانیدیانه کانی ئاشتی رووبه رووی پروژهی سهر بازی روژئاوا ببینه وه. هه تا کو تایی زنجیره ی په ره سه ندنه به ئازاره کان که له وتووژنه کانی داهاتوودا ئماژه یان پی ده که ی.

چاودیر زور به ساده یی ده توانیت له هیلکاریی نه م چه ندباره بوونه وه به رده وام گه شه سه ندووانه دا رولی تابلویدی ئه لیکترونی له هه لاوساندنی نه م لادانه دا بخوینیته وه. به و واتایه ی: که زورینه ی نه م هه وکردنانه ی ناو نه م گوتاره له میانه ی کارلیکه تیژ و تونده کان و گيچه ل گوژینه وه له گه ل گروپه ئینته رنیتییه تاييه ته کان به نمایشی توندوتیژی و زیده رووی له پشت ده مامکی هزری ریگرتنی ساخته له خراپه ئاوا زل بووه ته وه و به م روژه گه یشتووه، به

جوۆرێک کە گوتاری نوێی مەدەنی بە تەنھا ھەستەکانی تۆلەکردنەو و کەلەرەقی پالێدەتێن بەرەو زێدەرەویکردن لە سەرپێچیکردنی دیدگای ئیسلامیدا لە دژ و لە داخی سەتەم و پێپراکێشانێکی ئەلیکترۆنی، واش نازانم عاقلێک ھەبێت تۆلە لە خودای دوژمنەکانی بکاتەو، بە داخەو ئەمەییە کە دەگوزەرێت!

بە ھەر حال، پێموایە سادەترین دەرھاوێشتەکانی خۆشویستن و ئەمە کرداری بۆ ئەم چینی ئەوەییە کە دەستپێشخەری بکریت بۆ ڕاشکاوانە باسکردن لە مەترسییەکانی ئەم پەرەسەندنانە، بە شکوو لەناو گەرمەیی مشت و مەرەکاندا بە ھۆش خۆمان بپێنەو و لەو خەبەرمان بپتەو کە نابێت ڕقەبەراییەتی ڕکابەرەکان و دوژمناییەتی دوژمنان قلیش بخاتە پەيوەندیمان بە خوا و پێخەمبەرەو و سەرمایەیی راستەقینەمان بدۆڕێنین.

بە تایبەت کە ئەم گوتارە نوێیە گوتاریکی چالاک و گەشەسەندوو لەناو چینی ئالوودە بە ڕۆشنبیری و خاوەن مەیلی ھزری، ھەر وەھا پێشوازییەکی گەرمی لێ دەکریت لە لایەن دەزگاکانی ڕاگەیانندنەو لە ڕۆژنامە و کەنالی ئاسمانی و جگە لەوانەش کە ھەمیشە ھەلەکانی دەرکەوتنی سەر شاشەکان و ستوونەکانی چاپەمەنی دیمەنێکی وەھا دلرفین نیشان دەدەن کە غەریزە کلپەدارەکانی سەرەتاکانی تەمەن لە خۆدەرخیستن و خۆدەسەلماندن ھەرگیز خۆی لەبەرێان ڕاناکرێت، ئیدی لاو/ڕۆشنبیر دەچێت ژێر ڕکێفی مەرجهکانیان، تاکوو ئەو پلە و پێگەیە بە دەست بپێت.

ئەم دیمەنە جەرگپرە خۆیندەو و پامانی خۆی دەسەپینێت، لەپاشانیش لێکدانەوێ فەریزە ناوخوازییەکانی ئەم گوتارە کە گەیانندووێتیە ئەم سەرەنجامە سامناکانە، بە ئامانجی ڕازیکردنی خوا و پەروردگار و لەڕێگای ئامۆزگاریکردنی شوێنکەوتووێ ئەم ئاراستەییەو بۆ وەرگرێتی حەق و ڕاوەستان لەسەری، ھەر وەھا لەپێناو بەھێزکردنی متمانەیی بانگخوازی لەناو ناوەندە پەرورەدەیی و

زانستییه‌کانی ئاراستەیی ئیسلامیدا بۆ ڕووبەر و ڕووبوونەوه‌ی دەمدەرژییەکانی ئەم گوتارە و بریندارکردنە بەردەوامەکانی و بانگەشە دوژمنکاریەکانی و چالاکێ و جوولەیی لە پەمپدانێ ڕاگەیانندن و ھاندانی دامەزراوە ئەمنییەکاندا لە دژی کاری بانگخوازی و پەرەردەیی ئیسلامی.

لە واقعیدا: ئەم گوتارە مەدەنییە نوێیە ھەندیک لە چاودێرانێ بە چەند پۆلێنیک وەسفیی دەکەن کە بەرھەمھێنەرانی ئەم گوتارە خۆیان پێی ڕازی نین، زیاتر وەک جێتۆتیکێ نەیاران لێی دەروان وەک لەوێ بە پۆلێنیکێ ڕێکاری وەری بگرن، ھەربۆیە وامان بەباش زانی کە بەسەر ئەم پۆلێنانەدا باز دەین و لەپێی فەرھەنگی چەمکەکانی خۆیەو لەم گوتارە بگەین کە پێکھاتە تاییبەتەکەیی ئەو پێکدێن، وەک چەمکی شارستانییت، کرانەو، ئەوانی دی، لێبوردن، رێژەیییەتی، ڕۆشنخوازی، ھەستانەو، ھاوولاتیووون، مەروڤاندن، وەلانیی بەئایدۆلۆژیکردن، دوورخستەو، سەرپەرشتیاری، بەسیاسیکردن، دۆگماتیزم، ڕادیکالییەت و ئەم نموونانە.

کە ئیستا ئەم چەمکانە لە کۆمەڵە ئامرازیکێ مانابەخشی پەتیەو گۆراون بۆ چەند لافیتەییەکی ھزری کە بەرەو ئاراستەییەکی ھاوبەشی تاییبەت پالەنن و ئیدی لەناو ڕێرەوی مشتومڕی ناوخواییماندا بە ماناگەلیکی نوێ بارگاوینکراون، بەجۆرێک کە ناوەرۆکیکی مەزھەبی پیکەو بەستراو لەخۆدەگرێت، پتر لەوێ کە تەنھا چەند تەکنیکیکی لێکدانەوێ ئازاد بن.

تەنھا لەپێناو خۆپاراستن لە ناروونی و ھەڵتەگیشتن بوو ئەو پۆلێنانەمان تێپەراند، کە ئیمە لێرەدا ئامانجمان ئیجتیھادکردنە بۆ پێشکەشکردنی گوتوبێژیکێ زانستی کورت و پوخت بۆ ئەو تۆرە چەمکییە کە لەپشت بەخێوکردنی ئەم گوتارەوێ و بە دیدگای تاییبەتی خۆی کۆمەکی دەکات، ئامانجی ئەم پەرەو رەخنەیییە -خودا بۆخۆی دەزانیت- بریندارکردن و ئازاردان

نییه، یاخود خستنی چهند که سایه تییه کی دیاریکراو، یاخود لایه ننداریکردن بۆ بهر مه یک نییه. داواکارین له پوره دگار که سهرکه وتوومان بکات له یه کلابوونه وه بۆ خوی و یارمه تیمان بدات بۆ دوورکه وتنه وه له شوینکه وتنی ههوا و ئاره زوو وستهم.

ئهوهی گرنگه لیره دا به تایبته ئاماژهی پێ بدهین ئهوهیه که ئیمه نه توخنی نمونه هینانه وه که وتووین، نه ناوهینانی که سایه تی دیاریکراوی ناو ئه و گوتاره، له پیناو دوورکه وتنه وه له گشتاندن، چونکه ئیمه له سهر چهند ویناکارییه کی گشتی ده دوین که نووسه رانی ئهم گوتاره جیاوازی گه وره یان ههیه له دانپیدانان و له ئهستوگرتن و نزیکبوونه وه یاخود دوورکه وتنه وه لێ. هه یانه زۆر تییکه وتوووه و ههشیانه کهم، جا کو کردنه وهی ناوه کان و خزان دنیانه ناو یهک سیاق له وانهیه وه همی ئه وه دروست بکات که له ورده کارییه کانیشدا به شدار و هاویران، ئه وهش دژی کارکردنه به ئهرکی دادگه ری و ویزدان پهروه ری.

کهواته ئهم پهراوه تایبته به «پێوانه کردنی په یوه ندی ئهم گوتاره مه دهنیه به بنچینه کانی وه حیه وه»، ده ستپیکیش نمایشی کی کورتی سیاقی میژوو یی ئهم دیاردهیه ده کهین، ئیدی لیره وه ده چینه سهر باسکردنی مه بهستی سهره کی.

۱- تارهاییه کانی هه لگه پړانه وهی پټوهری

گوتاری مه دهنی له میانهی ئه و دینامیکیه ته به ئازاری پهره سهندنه کانیدا - که ئاماژه مان پیکرد- به ره و دۆخیکی هه لگه پړانه وهی پټوهری چوو، تا وایلپهات که ئه مپرو وهک بلتی دووباره هه لسه نگانده وهی بنچینه یی و گشتگیر ده بینین که ده ست بۆ توخمه ناوهر پۆکییه کانی دیدی هزریمان ده بات، ئه مپرو له بهر چاوماندا حاله تیکی توندی هه لگه پړانه وه له خشته ی به هاکاندا هه یه که ناتوانین چاوپوشی لی بکهین یاخود پشتگوئی بخهین، کار به وه گه یشتوو که هه ره می له پیشینه ییه کان ئاوهر و بوو ته وه!

ئهم هه لگه پړانه وه چه مکیانه هه لویستی له هه مبه ر توراس، هه لویست له هه مبه ر پوژئاوا، هه لویست له هه مبه ر دامه زراوه بانگخوازییه کان، هه لویست له هه مبه ر نه یارانی چاره سه ری ئیسلامی، هه لویست له هه مبه ر واقعی کۆمه لگای هاوچه رخانم و هه لویستی له هه مبه ر ده ولته ی نوئی عه ره بی گرتیه وه. به و واتایه ی که ئیتر ده رزی قیبله نمای هزری هیزی موگناتیسی پیشووی خوی به ته واوی له ده ستداوه، وهک بیژی دوو که له که ی سیپته مبه ر بالی درێژ کردییت بۆمان و کاتژمیره لمییه که ی ئاوهر وو کردوو ته وه تا کوو ئه مجاره یان ریکردنمان به ره و دواوه ئاراسته بکاته وه.

ئوه تاا توراس له کابینه ی پیشره وایه تیکردنه وه دابه زینرایه ناو قه فه سی تۆمهت! پاش ئه وه ی ئهم توێژه لاه وهک نمونه ی پرشنگذاری سه رچاوه ی ئیلهام و به هاکان له توراسیان ده روانی، مروّف به سوکنایی شووناس و ئینتیما له به رده میدا ده ست له سه ر سنگ ده وه ستا، وای لیها تووه به شیک له و گه نجان ه وهک ئه لبوومی ره فتاری سه ره تاییه شه رمه یتن له توراس ده روان که نابیت

به بې بزهي ته رېقېوونه وه و داوای لټيوردن کړدن لاپه رېه کانی هه لېدرېنه وه، له گهل
به کم ته ماشا کړدن ټيکي قوول له گه وره پياوړ و پيشه وایانی ناویشی.

له باسټرين حالدا ئیدی ته نها هینده له که له پوړی ئیسلامی وهرده گیریت
که پرچه کمان بکات بهو دهق و سهند و واتایانه ی که جهخت له ئه نجامه کانی
چاخی روښنگه ریی ده که نه وه و پالېشتی ده که ن!

هر بویه زوریک له وه به رهنه رانی ئم گوتاره بانگه وازیان ئه وه یه که
ده که کانی وه چی و که له پوړ به خویندنه وه یه کی مه دهنیانه بخوینرېنه وه،
بېگومان مه دهنیه تیش لټره دا به پیناسه ماددیه که ی، به واتای خویندنه وه یه کی
ئاراسته کراو که له ناو ئو ده قانده ته نها به شوین ئو ناوړه وکانده دا بگه ریت که
پالېشتی مه دهنیه تی ماددی ده که ن، ئه وانه شی که پیکدادانیان له گهلیدا هه یه،
مانا کانیان لارې بکات، ئیدی له ناو ئم ئاراسته یه دا لټه اتوویی فیه هزان په یوه ندی
به وه وه هه یه که چهن دیک توانای فره هه مکړدن په رده پوښ کړدن ټيکي شرعی
بو به ره مه کانی شارستانیه تی ماددی هه بیت، هه روه ها توانای لار پکړدن و
گورینی جوړاو جوړ و جیاوازی هه رچی که له گهلیدا پیکدادانی هه یه، له جیی
ئوه ی که بانگه وازیان بو ئه وه بیت تا خویندنه وه ی وه چی خویندنه وه یه کی
بابه تی و راستالانه بیت که یه کلا بیت ه وه بو پشکین و گه رانی پیداگر و ورد بو
مه به سټی خودایی!

به واتایه کی دیکه: وه چی له باتی دادوهر به سهر شارستانیه ته وه بکړیت
به ته نها پاریزه ریکي به ره مه کانی و پاساویان بو بینیت ه وه و له به رهی ئه واند
بجه نگیت، ئیدی جگه له وه مافی هیچ رولټيکی دیکه ی نه بیت! شاره وه ش نییه
که داوهر ی کړدن جوړیکه له ده سه لات و سالاری، به لام پاریزه ریټي کړدن بو جگه
له خوت حاله ټيکی شوینکه و ته یییه که نرخ و ئه رزشی ته نها له پاسه وانی کړدن
و پاساوه ټانه وه دایه.

پرسپاره به نازره که که لیره دا خوی ده سه پینیت ئه مه یه:

ئو هه ماهه نگیه پر راسته قینه یه چیه که ده توانین پیشکه شی جیهانی
بکهین ئه گهر ئه وپه ری ئه وه ی که به رۆژئاوای ده لپین ئه وه بیت که: ریباز و
رهوشت و هه لسوکه وته ګانې ئیوه ده ګونجیت له سهر هه ندیک له بۆچوونه
فیهیه ګانې لای ئیمه بواړی بۆ بدۆزیته وه، یاخود ئه گهری هه یه که هه ندیک
له به لگه ګان ئاماژه یان پئ کردبیت؟ ئه سلن ئه وان بهر له وه ی ئیمه ش بناسن
خه ریکی ئه و شیوازه ژبانیه ی خویان بوون!

ههروهک چۆن وینه ی رۆژئاوا له شه قامی به زین و دابه زینه وه بازیدایه سهر
سه کوی ئه و ماموستا و ده مسپییه ی که قسه ی ناگیردریته وه، خو ئه گهر قایلش
نه بووین به وه ی ده یلپیت، ئه وه له بهر که موکوری ئیمه یه نه ک خوانه خواسته
هه لیه ک بیت له وه وه!

له پاش ئه وه ش که هه ندیک له و لاوانه شانازیان به وه وه ده کرد که خویان
بدنه پال ئاراسته ی ئیسلامی و وهک شووناسیکی که سی له ژبانی گشتیدا
نمایشی بکهن، وا ئه مړۆ هه ندیکیان وهک بار به سهر کۆمه لگاوه ده یبینن،
زۆریش که یفیان نایه ت به قوولبوونه وه و گه شه سهندنه کۆمه لایه تییه که ی!

۲- نموونه راقه یییه کانی دیارده که

هیشتا کادیرانی ئیسلام برۆی سهرسامی و پرسیاریان بهرزده بیته وه له م کاره ساته هزرییه، زۆر مکورانه ده پرسن که بلیی به دیاریکراوی چی روویدا بیت؟ له راستیدا هه موو گوتاریکی هزری له کۆمه لێک فهریزه ی بنچینه یی یاخود سه لمینراوی شاراووه وه سهرچاو ده گریت، که جیه جیکردنه کان لیوه ی سهره لده دن و داوه ریکردنی کیشه و ئاریشه کانیسی بۆ لا ده گپردریته وه، ئیدی به ئه گه ری بنچینه یی ناو بنریت یاخود به های سهره کی، یان پارادایم^(۱)، یان ئیپستیم^(۲)، یاخود هه ر دهسته واژه گه لێکی ئه نسروپۆلۆژی^(۳) دیکه ی هاوشیوه ی

(۱) پارادایم (paradigm): یه کێک له چه مکه به ناوبانگه کانی ناو فه لسه فه ی زانسته کان، له بنه مادا به واتای: «نموونه» دیت، به لام تۆماس کۆن (ک: ۱۹۹۶ ز) میژووناسی زانسته کان له میانه ی په رتوکه که ی: «پێکهاته ی شۆرشه زانستیه کان» ناوه رۆکیکی دهسته واژه یی تایبته و به رته سکتري به به ردا کردوه، که خودی خۆی ئاوا پێناسه ی ده کات: "ئه و دۆزینه وه زانستیه یی که له لایه ن جیهانه وه دانی پێدا نراوه له قوناغکی کاتی دیاریکراودا که ده بیته سهرچاو ه ی گرفت و چاره سه ری نموونه یی کۆمه لگای توێژه ره زانستیه یی کان." بروه: (بنیه الثورات العلمیه)، ترجمه: علی نعمة، دار الحداثة، الطبعة الأولى، (۱۹۸۶ ز)، (ص ۱۰).

(۲) ئیپستیم (episteme) بیتی فه ره نس: له بنه رته دا وشه یه کی یۆنانیه به واتای «زانین» دیت، له پاشان فه یله سووفی فه ره نس «میشال فۆکۆ» (ک: ۱۹۸۴ م) له په رتوکه به ناوبانگه که یدا: «وشه کان و شته کان: هه لکۆلینه کان له زانسته مروییه کاند» به کاره ینانیکی تایبته ی پێ دا، به لام چه ند دیاریکه ریکی نوێی دهسته واژه ییشی پێ دا، هه روه ک به م واتایه به کاریدنی: «ئه و دهسته چه مکه گشتیه ناوه رۆکییه له پێشینه ییانه ی که سیستمی زانین دیاری ده کن، هه روه ها مه رج و گونجانه کانی گوتار، له چاخکی دیاریکراودا، له پاشان له و رێگایه وه ناوبانگ په یدا ده کات.»

(۳) له وانه یه ئه وه ی که پارادایمی کۆن و ئیپستیمای فۆکۆمان له یه ک په فه دا داناوه، هه ندیک له خوێنه ران به گرفتی ببینن، بۆ زیاتر ببینی به لگه کان له سه ر لیکچوونی به هیزی چه مکیانه ی نێوانیان؛ ده توانن ئه و به راوردکاری و لیکچوواندنه ی که «جان بیاجیه» (ک: ۱۹۸۰ ز) زانی

ئهمانه، ئه وهی که له زانسته شهرعییه کاندایه دهسته واژهی (الأصل - بنچینه) یاخود (الکلی - گشتی) ناوده بریت، ههروهک ده لّین "بنچینه کانی فلّانه مه زهه ب" واته: ئه و بنهما ناوه پوکیانهی مه زهه به که که هه رچی جیه جیکاری و چاره واقعییه کانه لیهی سه رچاوه ده گرن.

پیشه وای ئین تهیمیه له تینیه کی داهینه رانه دا ئاماژهی به پوکی دوزینه وهی گشتی و پره نسپه میژوویه کان کردوو له تیگه یشتن و له خوگرتن و دلنیا بوونه وهی زانستیدا، ههروهک ده فهرموویت - په حمه تی خوی لی بیت-: "چونکه بو دهرکه وتن و زانیی بنچینه ی شته کان و پره نسپیان ...، له به سوودترینی زانسته کانه، له کاتیکدا که مروف هه تاوه کوو زانیاری ته وایوی له باره ی ئه و حه قیقه تانه ی شته که وه نه بیت که پیویستی پییه تی و کاری تی ده که ویت، هیشتا زور ناارامی و دوودلی له سینهیدا دیت و ده چیت".^(١)

له جیگایه کی دیکه دا ده فهرموویت: "هه رکه سیک هوکاری پشت قسه و بوچوونه کان نه زانیت، با به تال و ناراستیش بن - ئه و بیر و بوچوونانه، توانای تیمارکردنی گیرۆده بووانیان ولادانی گومانه کانیانی نابیت".^(٢)

له واقیعدا: چاودیران و په خنه گران لیکدانه وهی زوریان بو ئه م دیارده یه ی ئاوه ژوو بوونه وهی پیوه ری - که ئاماژه مان پیکرد - خستوو ته پروو، ههروه ها هه ولّی جوړاو جوړیش بو دوزینه وهی ئه و تووه جه وهه رییه ی که جیه جیکردن وهه لویت و نویکردنه وه کانی ئه م گوتاره مه ده نییه توندپه وه لیهی سه رچاوه ده گرن، جا هه ندیک له په خنه گران بوچوونیان وایه که هوکار سه رسامبوونه به پوژئاوا،

دهرووناس و فهیله سووفی سویسری که له نیتوان ئه و دوو چه مکه دا کردوو یه تی بخویننه وه له په رتوو که یدا: (البنیویه)، ترجمه: عارف منیمه و بشیر اوبری، دار عویدات، الطبعة الرابعة، (١٩٨٥ ز)، (ص ١٠٦).

(١) ابن تیمیه، "مجموع الفتاوی": (١٠/٣٦٨).

(٢) ابن تیمیه، "تلخیص الاستغاثه": (١/١٨٢).

له دیدی منیشدا: سه رسامبوون به رۆژئاوا یه کیک له دهرئه نجامه کانه نهک فاکته ری یه کلاکه ره وه، ههروهک له داهاتوودا روونی دهکهینه وه.

به بۆچوونی هه ندیکی دیکه له ره خنه گران ره گی شاراهه له م دیاردهیه دا بریتیه له عه قلانییه ت. به هه لسه نگاندنی منیش: ئەم دیاردهیه تیۆریایه کی کرده یی له سه رچاوه کانی زانین و مه عریفه دا نییه که ئەوه ی عه قل ده لاله تی له سه ر ده کات پش بخت و ئەوه ی عه قل دزیه تی ره تی بکاته وه، به لکوو جاریک له گه ل عه قل، جاریکیش له گه ل ده ق، تاو یک له گه ل سه لیه ی که سی، تاو یکیش له گه ل دابونه ریت، جاریکیش دژ به هه موو ئەمانه، چونکه ئەو له گه ل به ره هه می نوپی شارستانیدا ده سوو رپته وه سه رباری ئەو په یوه ندییه کی که له گه ل سه رچاوه کانی زانیندا هه یه تی، به لکوو پیموایه که بنیادنانی سیستمی عه قلانی تۆکمه زۆر گه وره تره له توانای ئەم دیاردهیه و سه رجه م نوو سه رانی.

هه ندیکیش له نوو سه ران ده لئین که ئەم دیاردهیه درێژبوونه وه یه کی میژوو یی قوتابخانه ی مو عته زیله یه، له واقیعی شدا، ئەم لیکدانه وه یه زۆر دوور رۆیشتوو ه، چونکه قوتابخانه ی مو عته زیله قوتابخانه یه کی ئایینی په رگیره که سه رجه م فاسق و تاوانکاران -تاوانی گه وره ی- له ئیسلام کردوو ته ده ره وه و ره وایه تی دا به ململانیی چه کداری به رانه ر به ده سه لاتدارانی سه ته مکار، ههروه ها به هه مان که ره سه ته کانی خو ی به ره به ره کانی له گه ل فه لسه فه ی ئیغریقیدا کردوو ه، ههروه ک زۆر یک له و زانایانه ی لیکۆلینه وه یان له باره ی زانستی «فیره ق - گرووپه کان» کردوو مو عته زیله یان به خاوه ن «ئیرادات - وره به رزی» وه سف کردوو ه، به و واتایه ی: که سانی خاوه ن سولوک و په رستش بوون، ههروه ها به ره هه میکی ریک خراوی عه قل یان هه بووه، هو کاری لادانیان ته نها ئەوه بوو که به عه قل ده میان له باب ته غه یبیه کان ده کوتا و پیشیشیان ده خست به سه ر ره وایه ت و گیرانه وه کاند، تاوه کوو پینج بنچینه ناسراو و به ناوبانگه که یانی لیه به ره هه م هات، نهک له به ره وه ی که پشتیان له شه ریعه ته کردارییه کان کردیت

و سه رسامی میلله تیک له میلله تانی بیباوه پ بوو بیتن. که وایت موعته زیله قوتا بخانه یه کی په رگیره نهک شلگیر، بگره موعته زیله زور ماقوولترن لهو گوتاره فرانکفونییه هاوچه رخی که هه ولی گه یشتن به دژیه کییه ناوخییه کانی که له پووری ئیسلامی دهادت به ئامانجی دوورخستنه وهی یه کجاری وهی له ژیانی گشتی.

که واته: لیکدانه وهی ئهم ئاوه ژوو بوونه پتوهرییه چییه؟

به پپی لیکوئینه وه و هه لسه نگانندی تاییه تی خوم، وای ده بینم که ئه و ناوکه شاراوه یی هه موو ئهم گورانکارییه توند و ریشه ییانه ی له هه لوئست و دیدگا کاندای لئی که وتوو ته وه بریتییه له زیده ره ویکردن له به هادانان بو مه ده نییه ت و شارستانییه تدا، به پیناسه ماددییه که ی، چونکه زیده ره ویکردن له شارستانییه ت و مه ده نییه تی دنیایی به پیناسه ماددییه که ی و کردنی به پرسی له پیتیشینه و ئامانجی ئامانجه کان ئهمه یه ئه و ره گه سه ره کییه ی که هه موو ئهم هه لگه رانه وه چه مکییانه ی لئوه سه رده ره یناوه، به و واتایه ی که ئه و نموونه لیکدانه وه یییه ی وه لامیکی ورد سه باره ت به جتیه جتیکارییه کانی ئهم دیارده یه پتیشکهش ده کات، ئه وه یه که ده کرت ناوی لئ بنیین به ئامانج دانانی شارستانییه ت و سه نته ربوونی مه ده نییه ت، به پیناسه ماددییه که ی.

ده کرت زور به کورتی بوترت: مه ده نییه تی توند ره و سه رچاوی لادانی روئشنبیرییه، به جوړیک که لادانی کرده یی وهی به شوین خویدا دینیت، چونکه وهی به ئاراسته ی مه ده نییه تی ماددی دنیایی پالنائیت و له گه ل زوریک له به ره مه کانیشیدا پتیکدادانی هیه، هه روه ها به سووک ته ماشا کردنی که له پووری ئیسلامی لئ دتیه کایه وه چونکه ده زگایه کی شه ری چه مکی وای له خوگر توه که مروف دنیانه ویست و وابهسته ی ژیانی پاشه روژ ده کات.

ئهم زیده ره ویکردنه له به های مه ده نییه تی ماددیدا به گه وره دانانیک

دەروونی لەلای خواوەنەکەى لە ھەمبەر پۆشنبیری نوێی پۆژئاوا دینیتە بەرھەم، بەھۆی پێشکەوتنە مەدەنییە ماددیە کە یەو بەسەر میلیەتە ھاوچەرخیەکانی دیکە، جا ئالوودەى نمایشکردنى بەرھەمەکانى دەبیت، قەلسیش دەبیت بە باسکردنى کەلتیەکانى پۆشنبیری پۆژئاوایی و لادەداتەو بە فامکردنى پۆشنبیری خۆراوایی و بەخشینی مانایەکی ئەرینی پتی، یاخود بەلایەنى کەمەو بەلایەنانە لێی بوەستیت و لەپال جوانییەکانیاندا پاکانەى بۆ بکات.

ئیدی گەنج بەرەبەرە دەست دەکات بە دوورکەوتنەو لە کادیسانی ئیسلام بەھۆی خۆماندووکردنیان بە بانگەوازی پتی پەرورەدگارەو، بەوەشی لەخۆی گرتوو لە قوولکردنەو بە باوەر لەناو دلی خەلکیدا و حالییبوون لە واتاکانی وەحی، ئیدی بنچینەى پەيوەندى لەگەڵ ئەوانى دیکەدا لەسەر بنچینەى کى ئایینی نییە کە دۆستایەتى لەگەڵ بەرانبەردا بە ئەندازەى ئەو بەیت کە کەسى بەرانبەر تا چەند دۆستایەتى وەحى و چاخەکانى پێشین دەکات، ھەر وەھا لێی دوور بکەوێتەو بە ئەندازەى ئەو ئەو کەسە لە دۆستایەتیکردنى وەحى و چاخەکانى پێشین دوور دەکەوێتەو، بەلکوو بنەما و کۆلەکەى دۆستایەتى لەگەڵ ئەوانى دیکەدا بنەمایە کى مەدەنى ماددى بنیادنراو دەبیت لەسەر ھەولێ ھاوبەش بۆ ئاوەدانکردنەو دۇنيا، بەچاوپۆشى لە قەبارەى سنوورشکێنییەکان بەرانبەر بە وەحى و چاخە پێشینەکان. جا خاوەن بەرھەمى مەدەنى ماددى -ئیدی نووسەر بیت، یاخود ئاراستەى کى ھزرى، یاخود کۆمەلگایە کى ھاوچەرخی- لێخۆشبوون بۆ سەر جەم لادانە ئایینیەکانى دەر دەچیت و لە دەریای چاکە مەدەنیەکانیدا لیکتێگەشتنى بۆ پەیدا دەکرت، لەکاتیکدا بە چاوى سووکەو تەماشای خاوەن دەستکەوتى ئایینی دەکرت مادەم لە کەمتەرخەمى مەدەنى ماددیدا تێو گلاو، -ئیدی نووسەر بیت، یان ئاراستەى کى ھزرى، یاخود کۆمەلگایە کى ھاوچەرخی-.

ههول بده له تابلوی هاوچه رخی خه مناکي ساردوسړي بانگه واز رابمينيت و شوينپي ده زووه کانی پارايي هزري هه لږگريت که بهر وکی هه نديک له گه نجاني کومه لگای موسلمانې ته مړوی گرتووه، دهيينيت که سهرجه م نهو ده زووانه له گرتي زيده روه وپکردن له بهاي مه دهنيهت و شارستانيه تدا - به پيناسه مادديه کهي - يه کده گرنه وه، له وپوه ده رده چن و بو ته ویش ده گه رپنه وه.

چهندي ده ته ویت چاو بخشينه بهو گروپه هزريانه دا که ژياني تازه ي ته مړويان ته نيوه، دهيينيت تهو مړکه ي که رهنگي جياجياي به گشت ته م گرووپانه به خشيوه بريتيه له هه لويست له هه مبه ر شارستانيهت، جا پيم بلې بهاي شارستانيهت و مه دهنيهت لای تو کام پله ي وه رگرتووه؟ پيت ده ليم که وتوويته ته کوپي نه خشي بهره هاوچه رخی هزريه کانه وه.

جا نيمه نه گهر له جپه جپکردنه کانی ته م گوتاره نوپه و هه لويست و بوچوون و شيوازه کانی په يوه ندي و نوپکاريه ناوچه ييه کانی بکولينه وه که له سهر نه خشي هزري ته نجاميان ددهات، بيگومان بهو ته نجامه ده گهين - وهک پيشووتريش ثامازه ي پيدرا - که تهو بهها سهره کيه ي زاله به سهريدا و وا ده کات پشتگيري هه لويستیک بکات ياخود دژايه تي بکات، پرسپک بهرز دهرخينيت يان بينرخ ده کات، زور به دلنيايه وه دهيينين که بريتيه له سهنه ربووني مه دهنيهت، به مانا مادديه کهي، بنياد له سهر سهنه ربووني مه دهنيه تي ماددي، شيوازي په يوه ندي له گه ل کومه لگا و که له پوور و روژئاوا و ده وله تي نوپي عهره بي ديارى ده کريت، له سهر بنه ماي نزيکی و دووريان له مه دهنيووني ماددي.

ته نها به وه ي که لاوي موسلمان بيري زيده رهو وه رږگريت له به هاداناندا بو مه دهنيهت و شارستانيهت و ثاوه دانکردنه وه و هه ستانه وه به پيناسه مادديه کانين، ئيدي هه ره مي له پيشينه ييه کان و نه خشي به هاکان له لای

سەرھوژیر دہبنہوہ، ئہوہی پئی وایہ کہ لەپیشینہیہتی و بەہای سەرہکی لە
پہیژہی بەہاکاندا بریتیہ لە مہدہنیہتی ماددی دنیایی، ئیدی رۆشنبیری
رۆژئاوایی لە تہرازووی ئہودا دہبیتہ نمونہ سەرکەوتووہکە، لەھەمان کاتدا
سەرہمەمی چاخہ زێرینہکانی پیشین و بزووتنہوہی ھاوچەرخی ئیسلامی لەلا
دہبیتہ نمونہی نسکو و شکستیک کہ دہبیت داوای لیبوردنی بۆ بکریت.

بەلام ئہوی کہ پئی وایہ لەپیشینہیہتی بۆ بەہای سەرہکی لە پہیژہی
بہاکاندا بریتیہ لە بژاری دەرہوون و بنیادنانی داھاتووی رۆژی دواپی و
مہدہنیہتی ماددی لەلای تہنہا ئامرازیکہ، ئہوکات کہ لەپووری ئیسلامی و
لەپاش ئہویش جوولانہوہی ئیسلامی لەلای ئہمیان دہبنہ نمونہی ناوازیہی
و ھەلکەوتن و رۆشنبیری رۆژئاواییش دہبیتہ نمونہی نزمی و دواکەوتووی.

۳- چا و گه کانی زېده روه ویی مه دهنی

ثم گوتاره ی که بهو شیوازه به ئیشه پهره یسه ند و گه یشته ئه و حال ته په رگیره مه ده نییه ی که پیکدادانی له گه ل بنچینه کانی وه حیدا هیه، چوار دؤخی سهره کی بالی کیشاوه به سهریدا که گوشه کانی ده فری جه وه هری گه شه سندنه که یان پیکه یناوه، ئه وانیش بریتین له که شی سیپته مبه ر و وروژه کردنی فرانکفونییه ت و پیشوازیی گهرمی ده زگا کانی راگه یاندن بوی و په رچه کردار به رانه ر به سته می ئه لیکترونی.

جا له پاش پرو دواوه کانی یانزه ی سیپته مبه ر ته وژمی ئیسلامی که وته به ر شالوی دادگاییکردن ټکی درنده ی جیهانییه وه که به ری گرت له په لهاو یشتن و ده نگدانه وه ی، له گه ئیشیدا لایه نگیریه میللیه کومه لایه تییه که ی به شیوه یه کی به رچاو پاشه کشه ی کرد، له سایه ی ئه م بوشاییه جوزئییه شه وه که چوونه وه یه کی حال ته ئی ئیسلامی له پاش خوی به جیی هیشت، توژیینه وه کانی قوتا بخانه فرانکفونییه چالا که کان له سنوری مه غریبدا ده رکه وتن، وه ک وه لامیکی نوئ که سهرکه وتوو بوو له قوستانه وه ی دؤخی ئه منی کاتی، سهرکه وتنیکي گه وره و فراوانیشی له ماوه یه کی کورتدا به ده سته ینا.

فرانکفونییه ت (Francophonie) له بنه رته دا چه مکیکه بو ئه وانه به کار دیت که به زمانی فهره نسی ده دوین، له پاشان به کاره ینانی فراوان بوو به جوریک که بوو به «پابه ند بوونیکي ئایدیولوژی» بو په ره پیدان و بلاو کردنه وه و به بازار کردنی زمان و پوښنیری فهره نسی، دامه زراوه ی جوراوجوریش سهرپه رشتی ده که ن، له وانه دامه زراوه ی نیودول ته فرانکفونییه ت و ئه و باله دامه زراوه ییانه ی که

لێکەوتە ی ئهون.^(١)

ئیمەش لێرەدا فرانکفۆنیەت بە دەستەواژە یەکی تایبەتتر بەکار دێنین، کە بریتییە لە: تەعبیر کردن لە تەوژمیکی مۆدێرنە ی عەرەبی هاوچەرخی کە کار دەکات لەسەر دووبارە تەئویلکردنەوێ توراسی ئیسلامی بە ئیلهام وەرگرتن لە پێبازە هزرییە فەرەنسییەکان، بە واتای چەماندنەوێ پۆشنبیری خۆنراوە بۆ پۆشنبیری خۆنەر، لە واقعییشدا زۆریک لە نوێگەرانی عەرەب ئهوه ناسارنەوێ کە ئهوان بە چاویلکە ی فرانکفۆنی پەرەکانی کە لە پوور هەڵدەدەنەوێ، تەنانەت «جابری» دەلێت:

"ئەو تێبینییە ی یەکیک لە هاوڕێیان کە گوتی: 'زیاتر ئەبستمۆلۆژیای فەرەنسی لە نووسینی تۆدا ئامادەیی هەیە.' بەلێ، ئەو پراستە، بۆ چەند هۆکارێکی دەگەرێتەوێ: خودی و بابەتی. هۆکارە خودییەکان ئهوه یە کە ئیمە لە مەغریب زیاتر وابەستە ی پۆشنبیری فەرەنسیین وەک لەوێ وابەستە ی پۆشنبیری ئەنگلۆسەکسونی بین."^(٢)

(١) بۆ خۆیندەنەوێ نموونە یەکی لە تێروانیی فرانکفۆنییەکان بۆ خۆیان دەتوانرێت ئەو پەرتووکی وەدەست بخریت کە ئەنجومەنی بالای فرانکفۆنییەکان دەریانکردووە، کە ئەلقە ی دەیه مە لە زنجیرە ی «نامیلکەکانی فرانکفۆنییەت»، ئەویش بە ناوینشانی: (الفرانکفونیه العربیه: دراسات وشهادات) ترجمه: جیهان عیسوی، ئەم پەرتووکی هاوکات لەگەڵ لووتکە ی «فرانکفۆنییەتی عەرەبی» دەرچوو کە لە ئۆکتۆبەر (٢٠٠١ز) لە بەیروت بەسترا، خۆنەر لەو پێشەکییە کە «شارل جۆسلان» بۆ پەرتووکی کە ی نووسیوە -وێ «وەزیر پراسپێردراو بۆ هەماهەنگی و فرانکفۆنییەت»- تێزیکی ئەو پەری سەر و نامۆی بەرچاو دیکەوێت، کە جۆسلان لە پێشەکییە کەیدا هەول دەدات خۆنەری عەرەب قایل بەو بکات کە فرانکفۆنییەت باشتەر بۆ عەرەب لە ئەمریکاندن! چۆن بلیت سەپاوە لەسەرمان یەکیکیان هەڵبژیرین. بۆ خۆیندەنەوێ شیکاریگەلی پەخنە ی جۆراوجۆر سەبارەت بە فرانکفۆنییەت. بڕوانە: عبداللە بلقریز، (محرر)، «الفرانکفونیه، آیدیولوجیا، تحد ثقافي لغوي»، مرکز دراسات الوحدة العربیه، الطبعة الأولى، (٢٠١١م).

(٢) محمد عابد الجابري، «التراث والحداثة: دراسات ومناقشات»، مرکز دراسات الوحدة العربیه، الطبعة الثانية، (١٩٩٩م)، (ص ٢٩٣).

بە ھەمان ڕوونی و ڕاشکاوی «ئەركۆن» دان بە ھاوێنە فرانكفۆنیه‌كانی خۆیدا دەنێت، وەك دەلێت: "ئەورێبازانەي كه من بەسەر كەله‌پووری عەرەبی ئیسلامیدا جێبەجێی دەكەم ھەمان ئەورێبازانەن كه زاناكانی فەرەنسا بەسەر كەله‌پووری مەسیحی لاتینی یاخود ئەورووپی خۆیاندا جێبەجێی دەكەن".

وادیارە كە ئەم ڕەواجە خێرایە بە شیوەیەكی كاتی دەمێنێتەو تا ئەو كاتەي تەوژمی ئیسلامی چارەي ئەمنی خۆی بۆ دەگەرێتەو؛ ئەگینا ئەگەر قوتابخانەي فرانكفۆنیه‌ت پستی بە بلیمەتي تێزە تاییەتەكانی خۆی ببەستایە، مۆزەخانەكەي ھەر لە ھەشتاكانەو ئەو دان دەبوو، نەك لەدوای ساڵی ۲۰۰۱زاینییەو؛ بەلام ڕەواجی پاش بێبازاری بەشوێن زەمینلەرزی دۆخی سیاسی سێتەمبەریدا ھات كە ھاوسەنگیەكانی ھێزی سەرەوژێر كردهو كە ڕێگەي بە زۆرێك لە ھزرە سیاسییە تێكشكاوكان دا لەپشت میزە بازنەییەكانەو بەزە بكەن.

بەھەر حال، زۆرێك لەو لاوانەي ئیسلام كە لە پێشانگاكانی كتیپدا ڕوویان لە بەرھەمەكانی قوتابخانەي فرانكفۆنی كرد و لە بەرانبەر ڕەفەكانی خانەي وەحدە و ساقی و جومەلدا ھێشتا پەرتوو كەكانیان بەتەواوی نەخوێندبوویەو وەلێ چەمكە شاراو زالەكانی ناویان بەتەواوی نۆشكردبوو، یاخود بە واتایەكی دیکە لۆژیکی ناوہوہی ئەو توێژینەوانە، لە لووتكەي ئەو چەمكەشدا سەنتەربوونی مەدەنیەت و بە ئامانج گرتنی شارستانیەت.

ئەو توێژەي لە دەمی قەیرانی كەنداو سەرقالی خوێندنەوہی گوڤاری (المجتمع)، گوڤاری (البیان)، مەودودی، سەبید قوتب، نەدەوی، موحەممەد قوتب، موحەممەد غەزالی، فەتحی یەكۆن، موحەممەد ئەحمەد ڕاشید، جەمال سولتان و توڤقالێكیش فەھمی ھویدی و موحەممەد عەمارە بوون، دۆلابی ناو سەیارەكانیان ئاخرابوو لە كاسییتی عەودە و حەوالی، دەمەوئێوارەي سێتەمبەر دەستیان داووەو خوێندنەوہی قوتابخانەي فرانكفۆنی/مەغریبی

که به ناوبانگترین که سایه تیه گه وره کانی موحه ممه د عابید جابری و عبد الله عوره وی و موحه ممه د ئه رکۆن و عه بدولمه جید شوره فی و عه بدولمه جید سه غیر بوون، له گه ل بریکی که م له که سایه تی رۆژه لاتی که نزیک بوون له م ئاراسته یه وه، وه ک حه سه ن حه نه فی و خه لیل عه بدولکه ریم و نه صر حامید ئه بوو زهید و عه بدولجه واد یاسین و طه یب تیزینی و حوسین مه روه و عه لی حه رب و فیراس سواح و نمونه ی ئه مانه.

ئهم توێژه له گه نجانی ئیسلامی له سه ر کورسییه کانی قوتا بخانه ی فرانکفۆنی/ مه غریبی پرساری شارستانییه ت رایچه کاندن، شایه نی باسه ئه وه ش بلیین که رایچه کانیکی زۆر توند و به هیز بوو، تا ئاستی دروستکردنی له رزینی هزری جوراوجۆر و له ده ستدانی توندوتۆلی رۆشنیری له لای زۆریک له خوێنه ران.

ئهم توێژه لاوه خاوه ن پێشینه بانگخوازییه ئیسلامیه له سه ره تادا هه ولایندا وه لامیک بۆ پرساری شارستانییه ت پێشکه ش بکه ن که هه ردوولا رازی بکات و خۆیان لابه دن له پیکدادان به و شووناس و ئینتیما قووله ی رایکیشاون، هه روه ها خۆشیان له لای ئه و سه لیه هه رزییه خۆشه و یست بکه ن که تازه وا خه ریکی خوێندنه وه و ملدانن بۆ هه ژموونی گوتاره که ی، به لام به ر له وه ی وه لامبه دنه وه وه ک نه یاره کانیان بیران کرده وه و په رنسییه کانی ئه وانیان وه رگرت.

ئهم توێژه لاوه هیشتا له وه حالیه نه بوون که قوتا بخانه ی فرانکفۆنی/ مه غریبی دووباره پیکه تینه وه ی ته واوی بۆ لۆژیکیان ئه نجامداوه، دووباره ریکخسته نه وه ی رپگای بیرکردنه وه و شتوازی ئاویته بوونیان له گه ل شته کاندان، شیوه ی روانینیان له واقع، هه روه ها هه لسه نگاندنیان بۆ رووداوه کانیان، له رپگای هه لمزینی ئامرازه تایبه ته کانی خوێندنه وه و لیکدانه وه و تییینیکردنیان و دووباره ریزکردنه وه ی هه رهمی ناوه وه ی به هاکان و دووباره کیشه نه وه ی خسته ی زهینی له پێشینه ییه کان.

ئو پرسپاره ی لیره له شوینه دا قوت ده بیته وه ئه وه یه: جیاوازی چیه له نیوان عه لمانییه تی عه ره بی پیش ۱۹۸۴ز و عه لمانییه تی عه ره بی دوا ی ۱۹۸۴ز؟ که سالی ۱۹۸۴ز ئو ساله بوو که یه که م ئه لقه ده رچوو له زنجیره ی (نقد العقل العربي) - ره خه گری له عه قلی عه ره بی - له لایه ن موحه ممه د عابید جابری بیرپاری مه غریبی به ناوبانگه وه، که ده می - په یمانی نو ی ته لمودی عه لمانییه تی عه ره بی ناوبژیوان ی کرده وه، که چوار ئه لقه ی سه ره تای ئم زنجیره یه که به دوا ی یه کدا بلاوکرانه وه به ناو نیشانی: (تکوین العقل العربي - پیکه تانی عه قلی عه ره بی) و (بنیه العقل العربي - پیکه اته ی عه قلی عه ره بی) و (العقل السياسي العربي - عه قلی سیاسی عه ره بی) و (العقل الأخلاقي العربي - عه قلی ئه خلاق ی عه ره بی) ته واوکاری ریازی ئو کومه له توژی نه وه په رت و بلاوانه ی پیشووی بوو که له نووسراوه ی (نحن والتراث - ئیمه و که له پوور) دا پیشکه شی کردبوو.

هه ربویه هه ندیک له میژوونووسانی لیبرالی پنیان وایه که ئه گهر طه هطاوی دامه زړینه ری ئه زموونی هه ستانه وه ی یه که می عه ره بی بیت، ئه وا جابریش دامه زړینه ری ئه زموونی دووه می عه ره بییه، هه روه ک (سعدالدین ابراهیم) زانای کومه لناسی و چالاکوانی به ناوبانگ ده یلئت.

بگره به ناوبانگترین ره خه گری توند له پروژه که ی جابری که نزیکبووه نیوه ی ته مه نی له لیکو لینه وه ی قسه ی هه لېژارده و گواستراوه و نیوان فاریزه کانی به ره مه کانی جابری دابنیت، که ئه ویش بیرپاری عه ره بی ناسراو «جوړج طه رابیشیه» دان به وه دا ده نیت که جابری نه ک هه ر کاریگه ری له سه ر مورید و قوتا بیانی خو ی هه بووه، که ئه مه رووداو یکی میژووییه و به رده وام دووباره ده بیته وه، به لکوو به وه ی که هه ژموونیک ی سه رسامکه ری به سه ر هاو تاکانی خوشیدا هه بووه، که ته نانه ت طه رابیشی ره خه گر خوشی له یه که م رووانین

و خویندنه وهی بهر هه مه کانی دا له وه دهر باز نه بووه که «جورج طه پرایشی»
- سه رسه ختترین بۆسه دانهر و ره خنه گری جابرییه- له باسی سه رسامبوون و
کاریگه ربوونی به کتیبه کهی جابری له یه کهم خویندنه وهیدا ده لیت:

«با راشکاوانه بابه تیکی تایبه تی بۆ خوینهر بخه مه پروو، که من له دوا ی
سێ مانگ له دهر چوونی» پیکهینانی عه قلی عه ره بی له گو قاری «وه حده» دا
نرخاندنیکی بالام بۆ کتیبه که نووسی، ههروه ها هه ندیک په لپی تاک و ته ره ی
ورده له ش، له دوا ییدا به وه کو تاییم پێ هینا که گوتم: "به راستی زهینی مرؤف
له پاش خویندنه وهی پیکهینانی عه قلی عه ره بی وهک ئه وه نامینیتته وه که
پیشووتر له سه ری بووه، چونکه ئیمه له به رانه بر تیزیکدا وه ستاوین که توانای
گو رانکاری هه یه، نهک ته نها تیزیک که رو شنکه ری بکات ..."^(١)

کاریگه ری بیرار له سه ر هاوتا و هاوچاخ و کتیه رکیکارانی، حاله تیکی سه ر
و ده گمه نه له ره شنووسی میژوودا. له کاتیکدا که هاوچه رخی په رده و پێگه ر.

پیشتریش میژوونووسانی هزی عه ره بی ئهم دیارده یه یان تیبینی کردبوو
که به نمونه (رضوان سید) ده لیت: "جابری ئه و بیراره عه ره به یه که خاوه ن
زۆرتیرین جه ماوه ر و هه واداری ناو ناوه ندی گه نجانی جیهانی عه ره به یه".^(٢)

راستییش ئه وه یه که قورسای جابری و ئه وه ی که خالکی وه رچه رخانه
نزیکه کو ده نگی سه رجه م که سایه تییه هاوچه رخه کانی له سه ر بیت، ئه مه ش
واتای ئه وه یه که هه لواسینی میژووی دیارده ی عه لمانییه تی/ناو بزیوانی به
جابرییه وه زۆر نییه به راورد به قورسای و توانای کو نکری تپری ئه و که سه رجه م
ته وژمه کتیه رکیکاره کانی توانایان به سه ریدا نه شکا.

ئه و جا هه لویستی خودی جابری له هه مه به ر چه مکی عه لمانییه ت هه لویستیکی

(١) طرابیسی، "نظرية العقل"، دار الساقی، الطبعة الثانية، (١٩٩٩م)، (ص ٨).

(٢) رضوان السید، "محمد عابد الجابری وتفسير القرآن"، صحيفة الحیادة، العدد: (١٧٢٠).

ټالۆز و ناروونه که جابری له بهرهمه کانی سه ره تايدا پاشکاوانه عهلمانييه تي
خوی دهرده بري و فهره بهرهمه کانی لۍ ده خواست، ههروهک به شانازييه وه ده لیت:
"فهلسه فهی عه ره بی له مه غریب و نهنده لووسدا خاوه ن ئاراسته یه کی عهلمانی
بوو."^(١) یان له شوینیکی دیکه دا له شیوه ی به لگه هیئانه وه یه ک ده لیت: "جا
ئه مه نابیت بپیته ریگر له بهرده ممان که گرنگی ئهم ئاراسته عهلمانييه ی ناو
گوټاری ئیبن باجه وه ده ربخه ن"^(٢)، به لام له کاره کانی ئهو دوايييه دا جابری
مه یلی به و لایه دایه که ده سته رداري "ده سته واژه ی" عهلمانييه ت بیت له پاش
ناشرینوونی و بانگه وازی بو ئهو ده کات که ناوه پوککه کی بناخریته ناو
ده سته واژه گه لیکی دیکه که که متر هه ستیاری خوینه ری ئیسلامی بورووژینن،
ههروهک به نمونه جابری خوی ده لیت: "هیچ دروشمیک له دروشمه کانی هزری
نوئی عه ره بی هیئده ی دروشمی عهلمانييه ت مایه ی ټالۆزی و هه له تیگه یشتن
نه بووه"، له پاشان ده لیت: "له هه شتا کانی سه ده ی رابردووه وه ئیمه بانگه واز بو
پیویستی دوورخستنه وه ی دروشمی عهلمانييه ت له فهره نگی هزری عه ره بی
ده که ی، ههروه ها گوپینه وه ی به دوو دروشمی «دیمو کراسییه ت و عه قلانییه ت
و ...»."^(٣)

به لام ئه وه ی که دیسانه وه ده پیته گرفت بو ئهم هه لسه نگانده نه ریئیه
بو دروشمی عهلمانييه ت ئه وه یه که جابری له وسه ره وه دیته وه و «ناواخن» ی
عهلمانييه ت له شوینگه لیکی دیکه دا ده په ریئیه ت وه، چۆن بلیت ره خه له
ده سته واژه ی عهلمانييه ت ده گریت و له پاشانیس ره خه که له ناوه پوککی خوی
بۆش و به تال ده کاته وه، به شیوه یه ک که جابری له کتیبیکی دواتریدا -به نمونه-

(١) الجابري، "نحن والتراث"، المركز الثقافي العربي، الطبعة السادسة، (١٩٩٣م)، (ص ٩).

(٢) الجابري، "نحن والتراث"، (ص ١٩٢).

(٣) الجابري، "في نقد الحاجة إلى الإصلاح"، مركز دراسات الوحدة، الطبعة الأولى، (٢٠٠٥م)،
(ص ٨٣-٨٤).

ده لیت: "ئیسلام دین و ده ولته، به لام وه ها بو ده ولته ته شریع نه کراوه که بو دین ته شریع کراوه." ^(۱) ههروه ها نهو بیرۆکه عهلمانییه ده چه سپینیت که ده لیت شهریه ته په یوه ندى به سیستمی حوکم و داوه ریه وه نییه، ده لیت: "سیستم یکی حوکم نییه که ئیسلام ته شریعی بو کریت." ^(۲)، جا ئهم پاراپییه له نیوان ره تکرده وهی دروشمه که و دزه پیکردنه وهی ناوه پۆکه که ی وای ده نوینیت که پالنه ره کانی ره تکرده وه ستراتیژین، نهک باوه ری ^(۳)، به تاییه ته ئه وهی که به ئاشکرا ره تکرده وهی دهسته واژه که -وهک بانگه شهی ده کات- هه ره له سه ره تای هه شتاکانه وه پرویداه، واته له گه ل هه لھاتنی هیژ و گوشاری رۆشنیری رابوونی ئیسلامی.

ئهم وشه بازییه ش به هه لھاتن له دهسته واژهی عهلمانییه ته و له و لایه شه وه پیشکه شکردنی هه مان ناوه پۆک له ناو دهسته واژه گه لیکی دیکه دا، شیوازیکی تاییه ته به جابری نییه به لکوو ئهم ستراتیژییه ته ته له که بازه هه ره له وه ختی سه رگرتن و بردنه وهی رابوونی ئیسلامییه وه له بلاو کردنه وهی هۆشیاری کۆمه لگای به به رزرپاگرتن و شکۆدانانی حوکمی شهریه ته، له ناو رۆشنییه ره عهلمانییه عه ره به کاندرا وه اجی پهیدا کردوه، ده شتوانین چه ند نموونه یه ک له وه بو هه ندیک له عهلمانییه عه ره به کان بئینییه وه، نموونه یه ک له وه «جابر عصفور» ده لیت: "ماده م ئیدی دهسته واژهی عهلمانییه ته شکۆی شکاوه و ناوی

(۱) الجابري، "العقل السياسي العربي"، مركز دراسات الوحدة، الطبعة الخامسة، (۲۰۰۴م)، (ص ۳۸۵).

(۲) الجابري، "العقل السياسي العربي"، مركز دراسات الوحدة، الطبعة الخامسة، (۲۰۰۴م)، (ص ۳۷۱).

(۳) دواتر ئه وه شم به رچاوه که ریحوان سه یید -که له رۆشنه گه ران ته ژمارده کریت- له باره ی عهلمانییه ته له لای جابری ده لیت: "هزی عهلمانییش، که جابری هزی به دهسته واژه که ی نایه با به ناوه پۆکیش جیگیری کردبیت". بروانه: رضوان السید، "المتفقون العرب والموروث الاسلامي" المصدر... ئهم وینا کردنه ی ریحوان سه ییدیش بو هه لویتستی جابری له هه مبه ره عهلمانییه ته به وینا کردنیکى وورد و راست ده بیتم.

زراوە؛ وا باشترە دەستەواژەی «دەولەتی مەدەنی» بەکاربێت^(١).

باشە، لێگەرێ بابەتەکە بە شێوەیەکی ڕوونتەر نمایش بکەین: جیاوازی لەنێوان قوتابخانەی «صادق جەلال عەزەم و زەکی نەجیب مەحفوز و فوئاد زەکەریا و موحەممەد ئەحمەد خَلف الله» و هاوشێوەکانیان لەنێوان قوتابخانەی «جابری و ئەرکۆن و حەسەن حەنەفی» و هاوشێوەکانیان چییە؟

بەو واتایە: نەهێنی هێزی کێشکردن لە توێژینه‌وه‌کانی عەلمانییەتی عەرەبی هاوچەرخی زەینی لاوانی ئیسلامی فریوداوه و وای کردووه ئەم ڕەنگە لە توێژینه‌وه و نووسین لە ناویاندا جێی خۆی بگرێت؟

حەقیقەتەکە ئەوەیە کە جیاوازی بنچینەیی بریتییە لە گۆڕینی شیوازی بەئامانجگرتنی راستەوخۆی شەریعەت بۆ شیوازی دووبارە لێکدانە‌وه‌ی توراس لە ڕێگای ئەو کەرەستە‌وه‌ کە زانستە مەرۆییە نوێکان لەخۆیانگرتووه، بەشێوەیەکی دیكە بڵێم: یانی بازدان لە پرسى ئەنتۆلۆجییە‌وه بۆ پرسى ئیپستەمۆلۆژى.

ئەم جیاوازییە کە بریتییە لە نمایشکردنی دەستور لە دەفرە ئەنسەرۆپۆلۆژییەکاندا- کەرێک خودی ئەمەیه سەرچاوه‌ی کارێگەر‌بوون و کەمەندکێشبوون لەلای خوێنەری ئیسلامی، ئەو زمانە‌ی کە ئەو بە‌باشی لێی تێدە‌گات.

ئەم لاوانە بەشێوەیەکی ناوەرۆکی زۆرێک لە «چەمکە بارگاو‌بیه‌کان بە لێکدانە‌وه‌ی عەلمانی شاراو»یان هە‌لم‌ژى، یاخود ئە‌وه‌ی کە بە ئاراستە‌ی وێناکردنە عەلمانییەکاندا پالە‌ده‌نێت، لە وێنە‌ی چەمکی چاخی تۆمارکاری، بە‌ده‌ق‌کردنی سیاسى، عەقلى داها‌توو، ئە‌رسۆزۆکسى ئیسلامى، دەق وە‌ک بە‌ره‌ه‌مێکی ڕۆشن‌بیری، نە‌رمى/مە‌تاتیتى قورئان و جگە لە‌وانە‌ش لە ئامرازە‌کانى بێ‌ر‌کردنە‌وه‌ی عەلمانى.

(١) جابر عصفور، الأزهـر والمتقفون، الأهرام، السنة (١٣٥)، العدد (٤٥٤٥٨).

به هه حال، قوتابخانه ی فرانكفوني/مه غریبی هاوچه رخ وهك راشكاوترین نماینده ی ئەم شیوه گوتاره ده مینیتته وه، ههروه ها گرنگیدانی به دوو بابته سه ره کییه که: دوو باره شرۆفه کردنه وه ی توراس و لیکدانه وه ی ئەنسرۆپۆلۆژی بۆ بزوتنه وه ی ئیسلامی، سه رچاوه ی سه رنچراکیشان و خه له تاندن بوون که دزه کردنی بۆ ناو شووراکانی ناوخۆی ئیسلامیان بۆ ده سته به رکرد، چونکه بابته و ناوه ند ه هاوبه شه کانی گرنگی پیدان هه میشه زمانیکی هاوبه شی تیگه یشتن ده نوینن، خالکی یه کتر بینین و ناسین ده نوینن، -که زۆرجار- ده گۆریت بۆ حاله تیکی پیکگه یشتن و قیبله نمای هه ژموونیان به پیتی ته رازووی هه یزه مه عریفیه کان ئاراسته وه رده گریت، له کو تاییشدا ده گاته حاله تیکی داگیرکاری رۆشنیری.

له راستیشدا: ساتی مال گواستنه وه ی ئەم چینه لاوه له نیوان دوو قوتابخانه که دا ته نها «ساتیکی کارلیکی سروشتی له گه ل شاندیکی رۆشنیری دیاریکراو» نه بوو، به لکوو چه ند هه ژانیکی هزری سه رسوپه ی نه ری به خووه بینی که ئەنجامی داخوړپانی هه لگه رانه وه ی پرسیری سه ره کی نیوان دوو قوتابخانه که بوو.

که پرسیری سه ره کی له قوتابخانه ی هزری ئیسلامیدا بریتیبوو له پرسی سه رکه وتنی ئیسلام، هه رچی چه مکیکی بانگخوازیش که دوا به دوا ی ئەوه په ری پیدرا که چنراوی ئەم هه زره پیکدینیت ده چیته ژیر ئەوه وه، وهك چه مکی چاره سه ری ئیسلامی، به داوه رکردنی شه ریعت، بژاری باوه ری، کاری ره وته وانی، فیهی واقیع، فره پیکخواوه یی، کاری په روه رده یی، رپگریکاری له خراپه، هوشیارکردنه وه ی ره وه ند ه کان، وه کارخستنی مزگه وته کان، ئاسایشی هزری و پاراستنی پاکیزه یی، راگه یاندنی ئیسلامی، تیمارکردنی برینه کانی مسولمانان، ئاماده کردنی هه یز و نمونه ی ئەوانه له چه مکه ئیسلامی و شیوازه په یوه ندیه دیرینه کانی ناو ئەم گوتاره.

به لّام پرسپاری سهره کی قوتا بخانه ی فرانکفونی، پرسى شارستانییه ت بوو به مانا ماددییه که ی، له پاشانیش سهرزه نشترکړنى توراس و ئاراسته ی ئیسلامی و کومه لگای عهره بی و ده ولته ی نوئی عهره بی له سهر بنه مای نریکبوونه وه و دوورکه وتنه وه یان له نموونه ی روظئاوایی نوئ، که نموونه ی روظئاوایی نوئ پیوه ره ناوه روظکییه ئاشکرانه کراوه که بوو، نه گهرچی ده قی فرانکفونی زورجار پیچه وانه ی نه وه ده نویئت.

نهم شوکبوونه به گوتاری قوتا بخانه ی فرانکفونی و هه ژموونی ده زگا چه مکیه که ی و شانکی شانکی زما نه ده ستبلاوه که ی و جبه خانه ی گه واهی و به لگه که له پوورییه کانی، نه وه ی له شانپراست و چه پی په راوی ده قه کانی وه ک توو وه شینراوه له ناوی بریقوباقی که سایه تییه نه وروپییه کان، نه وه ی ره وانه ت ده کات بو لای له نه ژموونی سهرکه وتوو ی روظئاوایی، هه روه ها نه وه ی هه ندیک له برکه کانی له خو یگر توه له خه رمانی ناروونی و ئالوژی سهرنجر اکتیش، په میدانی شاراه و به رده وامی له دژی هه رچی شتیکی ناروظئاوایی هه یه، سهرکه وتوو بوو له فراندنی بیرکر دنه وه ی هاوسه نگ و درز پیبردنی ئینتیمای بانگخوازی و ملیدانی خوینهر بو پرهنسیه جه وه ریه کانی خو ی و خوراده سترکړن له هه مبه ر گو شه تایبه ته کانی روانین و خویندنه وه و هه لسه نگانندی بو شته کان، هه روه ها بیرکر دنه وه له جیهان له ریگای خودی تو ری چه مکی نه وه وه.

نه وه ی که وایکړد گوازانه وه ی نهم تو یژه ی گه نج - که بابته ی باسه که مانه لیړه دا - له نیوان دوو قوتا بخانه که دا گوازانه وه یه کی هیلی که له که بوو نه بیّت له قوتا بخانه یه که وه بو نه وه ی ته نیشتی، هینده ی نه وه ی ده ستله کارکی شان وه یه کی هزری دوژمنکارانه بوو له سهر بازگه یه کی پی شو وه وه، له پاشان ناو تو مارکړن بو نه دما میه تیکی نوئ له سهر بازگه یه کی به رانه ریدا.

واده زانم وه لامه هه له کان بۆ پرسی شارستانییه؛ «به شی هه ره گه وره ی پسوولهی شله ژانی هزری له لای ئهم توێژه ناوخوییه ی لاو» له ئهسته ده گریت، که ئه ویش دهره نجامی پیکدادان بوو له گه له بریسکانه وه ی گوتاری فرانکفونی له ژیر گوشاره کانی یانزه ی سیپته مبه ردا، ئه وه ی که ناوه ندی رۆشن بیریمان تییدا زیاتر به ریبواریکی به هه لپه ده چوو که خۆی به نزیکترین پاسدا هه لبواسیت تا چه ته کانی کۆشکی سپی هه ره شه ی لئ نه که ن، به بئ گویدانه ئه وه ی که ئایا ئه و پاسه ده یگه یه نیتته ئامانجی خۆی، یاخود به ره و سه ره نجامیکی دیکه راپیچی ده کات.

ده بیت دان به وه شدا بنیین که دابه زینی گوتاری ئیسلامی له سه ر مینه به وه بۆ ناو قه فه سی تۆمه ت له ده می نه وه ده کان و له پاش سیپته مبه ردا، هه ندیک له هیزی کیشکردنی کۆمه لایه تی داشکاند، بواریشی والا کرد بۆ به بازارکردنی گوتارگه لیک که هه رگیز پشت نابه ستن به سه رکه وتنی خودی و تایبه تی خۆیان، هینده ی پشت به ئاماده نه بوونی کتیرکتیکاره مکوره کانیا ن ده به ستن.

ئهمه ش مانای ئه وه یه -وه ک له پیشیشدا هات-: که گوتاری هاوچه رخی ئیسلامی هه ر له گه له تیپه راندنی ئهم قه یرانه و له کۆلبوونه وه ی شوینه واره ئه منیه تونده کانی رووداوی سیپته مبه ر؛ ته ندروستی و پیگه ی پیشره وی کۆمه لایه تی خۆی بۆ ده گه رپته وه، ریک به وینه ی ئه وه ی که وه ک دیارده یه کی سروشتی هه لچوون و هاوار و سه رزه نشتی ده سته جئ و تیکه له و پیکه له له گه له ساتی یه که می رووداویکی هاتوچۆدا ده بینن، له دوا ییشدا هه ر ئه وه ندی شوینه واره سه ره تاییه کانی شله ژان تیپه رنران دۆخه که دیته وه جئ و دووباره ریگا که باری ئاسایی خۆی وه رده گریته وه.

میژوو ئه وه ی فیرکردوین که شکست و ژیرکه وتنه وابه سته و په یوه نیداره کان به دۆخیکی سیاسی له گه له کۆتایی پیه اتنیدا ئه وانیش کۆتایان پئ دیت.

هه ربویه؛ که دوورگه ی عهره بی له ئیسلام هه لگه راپه وه له بهر بارودوخی کوچی دوا یی پیغه مبه ر (ﷺ)، گوتاری ئیسلامی راسته وخو له دوا ی گیرسانه وه ی خه لافه ت له سه ر ده ستی ئه بووبه کری سدیق جیگای خو ی تیدا گرته وه.

له گشت حالیکیشدا و هه چه ندی کیش دیارده ی زیده پره ی مه دهنی دیارده یه کی کاتی بیت به و پییه ی که په یوه ندیداره به چه ند زه مینه ی پرو داو یکی ئه منیه وه؛ ئیمه هیشتا له سه رمانه ده ست پی شخه ری بکه یین بو لیکدانه وه و تو یکاری کردن پیکهاته ناوه کییه که ی و وه لامدانه وه ی ئه و پر سیارانه ی که سه رقالیان کردوه و گوتاره کانی نیو روژنامه و گوتوبیژه ئه لیک ترۆنی و لیدووانه کانی سه ر شاشه ی که ناله ئاسمانیه کانی پی پرده کاته وه. ئه وه ش چونکه ئیمه -پیش هه موو شتیک- وای داده نیین که چه ند کارتی که ریکی بابه تی بوونیان هه بیت که له ساته وه ختیکی میژوو ییدا واتایه کی دیاریکراویان به و پر سیاره هه سانکراوانه دابیت، بونیاد له سه ر ئه مه ش ناگونجیت بیایه خ و ساردوسپرانه مامه له ی له گه لدا بکه یین.

۴- یاسای به شویتیه کداهاتووی هزری

وهختیک پهرتووکه کانی سه بارهت به میژووی هزر و ریچکه و بۆچوونه
فهلسه فییه گوازاوه کان له سهرجه م گهلانه وه ده خوینیتیه وه؛ زورجار تووشی
سهرسورمان دیت له نامویی هه ندیک له هزر و بۆچوونه کان له وینه ی کوتایاندا
و دژبه ریان له گهل چهن دین بابه تی به لگه نه ویستی دیاردا، پرسیار له میشت
دروست ده بیت چۆن بووه ئه وه که سانه به م جوړه باوه ره سه یروسه مه ره یه
گه یشتوون؟! چۆن شته روون و ره وانه کانیان ئاوا لی گؤراوه؟!

واقع ئه وه یه که: زوریک له هزر و بۆچوونه کان که له وینه ی دوا یاندا
ره زاقورس و بیزراون، یاخود له گهل ئه لفوبیی وه حی و عه قلانییه ت دژبه ریان
هه یه، به وه ده ستیان پی کردووه که پابه ندی پرهنسیپنکی تیوری دیاریکراو
بوون به بی هینانه رووی ته وای شوینه وار و سهره نجام و لیکه وته کوتاییه کانی،
له دریزه ی ریگای چه له حانی و پیکدادان له گهل نا کوکاندا خاوه نی بۆچوون
به ئامانجی پاراستنی توخمی دامه زراو بوون و نهواندنی دژیه کی؛ په لکیشی
پابه ندبوونی به ره به ره ی ده رهاو یشته کانی ئه وه پرهنسیپه ی خوی ده کریت،
ئه وه ش ده یگه یه نیتیه ریگه و پای وه ها نه شیاو و ناقو لا که بۆخووشی گومانی وا
نه بووه رۆژیک له رۆژان پی بگات، که ده کریت ئه وه ش ناو لی بنیین یاسای
به شویتیه کداهاتووی هزری.

له میژوویه کی زوودا وهختیک پیشه وای ئین قوته ییه (ک: ۲۷۶) سهرنجی
لادانه کانی موته که لیمینی سهرده می خوی ده دا، تیینی ئه م به زنجیره هاتنه ی
په ره سهندنی بۆچوونه لاریبووه کانی کرد و ئه وه ش که ئه وه -زورجار- به ئامانجی
چه سپان و پابه ندبوونه، هه ره که ئین قوته ییه له باره یانه وه ده فه رموویت:

"خویان دوو چاری بریارگه لیکي هه له ی زل و زه به لاج کردووه له پیناو چه سپاندن و په تبه ردان بو پخوانی خویان"^(۱)، که ئه مه تیبینییه کی ئه و په یری ورد و قووله له میژووی هزره کاند.

پیشه وائین ته میمییه ش زورچار ئامازه ی به م دیارده زانستییه ی په ره سه ندنی هزره کان ده کرد له میانه ی گو توو پیژکردنی له سه ر بوچوونه فه لسه فییه کان، که ئه و له بلیمه تترین توپژه رانی زانستی میژووی بوچوون و په وته کانه، هه روه ک پیشه وائین ته میمییه -به نموونه- له و په یری وردیدا ده فه رموویت:

"بنچینه ی ئایینه که یان نه بوو که پیخه مبه ر به درو بخه نه وه و هه وال و ده قه کانی په ت بکه نه وه، به لام کو مه لیک به لگه ی عه قلییان که هینایه وه و جیگیریان کرد، که یان له خویانه وه دایان هینابوو، یاخود له وانه ی غه یری ئه هلی ئیسلام وه ریانگرتبوو که وه ک به لگه دایان نابوو، جا ناچار بوون بنچینه ی بوچوونه کانیان ده ست بو به رده ن و له گه لی برؤن؛ تاکوو له که موکوری و هه لوه شانه وه پاریزراو بیت، ئه وه بوو له دوا ییدا که وتنه چه ندین جوړ له دژبه ریکردن و په تکرده وه ی واتای هه واله خوداییه کان و به درو خسته نه وه ی فه رمووده نه به و ییه کان"^(۲).

نموونه ی ئه مه ش له ناو توپژینه وه و ده ستبرده کانی ئین ته میمییه بو شیکاری ته وژمه هزرییه کان زوره، وه ک ئه وه ی ده فه رموویت: "خو ئه وان خاوه ن پیگه و خاوه ن عه قل بوون، ناچار بوون مل بده ن بو پت شلکردنی و چه سپاندنی لیکه وته کانی، به و هو یه وه بوو به و ئه نجامانه گه یشتن له را و بوچوونیان که تیکرای مسولمانان له هاوه لانی زانست و ئایینداری نکولی لی بکه ن"^(۳).

له شوینتکی دیکه دا ده فه رموویت: "هه ر که سیکیش پشتگیری له

(۱) ابن قتیبه، "تأویل مختلف الحديث"، تحقیق: محمد الأصغر، المكتب الإسلامي، (ص ۱۱۴).

(۲) ابن تیمیه، "درع تعارض العقل والنقل"، تحقیق: محمد رشاد سالم، (۷/۱۰۶).

(۳) ابن تیمیه، "درع تعارض العقل والنقل"، تحقیق: محمد رشاد سالم، (ص ۲/۱۰۲).

بۆچوونیکې له پولاواز بکات؛ ته نه د دوو ریځای بۆ ده مینیتته وه: یان تووشی دژیه کی دیت، یاخود پابه ندی لیکه وتگه لیک بیت که زور به پروونی ناراست و نار هوان، چونکه نه و نه گهر به لگه و به هانه ی خوی ده ست بۆ شل بکات، نه م لیکه وتانه یه خه ی پی ده گرن، نه گهریش وا نه کات، دژیه کی یه خه ی ده گریټ".^(۱)

به لکوو پی شه وا ئین ته مییه سه رنجی نه وه شی داوه که به شوینیه کدا هاتووی هزری ته نانه ت له په یوه ندی نیوانی نه وه هزرییه کانیشدا دیارده دات، هه روه ک ده فره مووټ: "خو نه گهر هه له له خویدا بستیک بیت، له شوینکه وتوواندا ده بیت به گه زیک، له پاشان دوو گه ز، تاوه کوو به م روژه ی ده گات".^(۲)

پی شه وا ئین ته مییه له شوینیکې دیکه دا ده فره مووټ: "داهینراوه کان له سه ره تایاندا هینده ی بستیک ده بن، له پاشاندا و له ناو شوینکه وتوواندا ده بنه چهن دین بال و میل و فره سه خ".^(۳)

له واقیعی شدا: یاسای به شوینیه کدا هاتووی هزری، وه ک نموونه یه کی شیکاری یارمه تیده رمان ده بیت بۆ تیگه یشتن له په ره سه ندنه کانی دیارده ی گوتاری مه ده نی و نه وه ی که چۆن بوو به چهن د پرستیکی نوټیگه ری ئیجتههادی ستایشکراو ده ستیپکرد، که چی له دوا ییدا زوړیک له نوو سه رانی به سه ره نجامگه لیکی بیزاروی به ئازار گه یشتن، جا زوړینه ی نه و گه نجان ه که ده ستیان به خویندنه وه ی به ره مه مه کانی قوتا بخانه ی فرانکفونی کردووه، هانده ری سه ره کیبانه له سه ره تادا بۆ مه به ستیکی جوان و ماقوولانه بوو، که بریتی بووه له گه شه پیدانی توانا لیکدانه وه بییه کانیان و به ده سه ته ینانی که ره سه ته هزرییه کان به ئامانجی به هیزکردنی گوتاری ئیسلامی و پالپشتیکردنی به لگه یه تی، زوړینه شیان هیشتا

(۱) ابن تیمیه، "العقود"، تحقیق: محمد حامد الفقی، (ص ۸۵).

(۲) ابن تیمیه، "بغیة المرتاد"، تحقیق: موسی الدویش، مکتبه العلوم والحکم، الطبعة الثالثة، (۱۴۲۲م)، (ص ۴۵۱).

(۳) ابن تیمیه، "مجموع الفتاوی"، (۸/۴۲۵).

ئەو بابەتەنە گەشتبوو گەروویان بوون بە دوو بەشەو:

بەشی یەكەمیان: ئاگاداری پووچیتتی ئەو بنچینە ناوەرۆکییە بوویەو کە ئەم توێژینەوانە لەسەر دامەزرانە کە بریتییە لە بە ئامانج دانانی شارستانیەت، یاخود سەنتەربوونی مەدەنیەت (بە پێناسە ماددیە کە)، جا بنیاد لەسەر ئەو زۆرینە ئەنجامەکانیش کە ئەم توێژینەوانە لەخۆیان گرتبوو بەتالابوویەو، هەر لە بەسووک تەماشاکردنی توراس و بەگەرەدانانی رۆژئاوا، لەپاشان وریابوونەو لە دوو ئامرازی هەرە کاریگەر لەم قوتابخانەدا بۆ پەرەپێدانی توراس کە ئەوانیش: ئامرازی بەسیاسیکردن، و ئامرازی قەرزدارکردنەو.

جا ئامرازی بەسیاسیکردن، واتە: دووبارە لیکدانەوی سیاسی بۆ تیۆرە شەرعییەکان و جوولەکانی کەسایەتیە ناسراوەکانی ناو توراس و هەولدان بۆ بەستەنەوی بە مەملەتیی سیاسییەو لەژێر ناوێشیانی هیومانیزەیشن (مروڤاندن)، ئامرازی قەرزدارکردنەو بە واتای: هەولدان بۆ بەستەنەوی سەرچەم چەمک و بنەما شەرعییەکان -کە فەقیهەکانی ناو توراس دایانرشتو- بە رۆشناییەکانی پێش ئیسلامەو، وێناکردنی وەک تەنھا قەرزکردنێکی کەلتووری و خواستنیکی مەعریفی و رۆشنایی، لە رۆشناییەکی ھاوردەو وەک رۆشناییەکانی هیرەمسی و غونووسی و فارسی و یۆنانی، روونکردنەوی زیاتریش لەسەر ئەم دوو ئامرازە دێت.

بەلام کۆمەڵی دووهم -کە زۆرینە بوون-: نااگایانە خۆیان پادەستی بنچینە ناوەرۆکی ئەم توێژینەوانە کرد، کە بریتییە لە سەنتەربوونی مەدەنیەت (بە پێناسە ماددیە کە)، بەلام وەک نیازپاکییەکی هەول بەرگریکردن لە ئایین و کەلهپوور و ئومەتی خۆیان داو، لەرێ جەختکردنەو لەوێ گواپە وەحی و توراس لەپێشینەتی مەدەنیەت و شارستانیەتێان لەخۆ گرتووە، لەپاشان گواستیانەو بەرەو ئەندێشە لیکدانەوی مەدەنی بۆ کەلهپوور.

ئەوجا دەستیان کرد بە گەران لەناو ناوەڕۆکەکانی وەحی و توراس بەشویڤ هەر بەلگە و نیشانیەکی کە لەگەڵ مەدەنییەتی ماددی نوێدا بگونجێت، ھاوکات پەخنەگرتن لە هەرچی واتا و ناوەڕۆکی دیکەیی ناو توراس کە لەگەڵ ئەوەدا ناگونجێت، ئیدی خەمی سەرزەنشتکردنی ئیسلامییەکانیان ھەلگرت، تاوەکوو خۆیان لە سیمایەکی مەدەنیانەدا دەربخەن کە لەگەڵ سەلیقەیی مەدەنی نوێدا بگونجێت.

بە سروشتی حالیڤ: لەگەڵ گشت پرۆسەکانی سەرلەنوێ ئەنویلکردنەوێ کە ئەم گوتارە لەسەر وەحی و توراس جێبەجێی دەکرد، بە هەرچی لەخۆی دەگرێت لە زەھکەردنەوێ یاخود دوورخستنەوێ بەمەبەست بۆ کۆمەڵێک دەق و کەسایەتی دیاریکراو، بە ئامانجی پیکسازان لەگەڵ شێوازی نوێی مەدەنییەتی ماددیدا؛ بەلام سروشتی وەحی و توراس لە خۆی خۆیدا ژێرباری ئەمە نەبوو و ناوەڕۆکی جەوھەری وەحی ھەر بەزیندووویی ماوەتەوێ و نەشاردراوەتەوێ. جا لەگەڵ ئەو ھەموو دەقەکاندا کە پەلەپروزی شروڤەیان کردبوو -بەنموونە- لە دەقی نووسینەکانی ئیبن رشد یاخود شاطبی یان ئیبن خولدوون یاخود ئیبن حەزم و جگە لەمانەش، ھێشتا خۆدی دەق و نووسراو و وتەیی ئەم زانایانە ئەنجامە کۆتاییەکانی ئەم قوتابخانەیە ھەڵدەوێشینەوێ، ئەمە سەرباری وێنەی چاخە زێڕینەکان، بگرە خۆدی دەقەکانی وەحیش کە لە دواتردا ھەولێ خستنەپرووی ھەندیک لەو دەدەین.

بەلکوو وێنەی خۆدی گوتارە کە لەئێستادا وێنەیەکی بەزۆر گونجاندن و کرۆلە کە ھەر لەناو پیکھاتەیی ناوەکی خۆیدا بەدەست فەشۆلییەکی زانستی قوولەوێ دەنایێت، لە ئەنجامی پشەبەستنی بە برین و لیکدان و ونکردنێکی نائەکادیمی و دوور لە پێوەرگەلیکی رۆشن کە بکریتە دادوەر بەسەریەوێ، بەو واتایە کە: بۆتە تیکەلەییەکی لە کۆمەڵێک ئەنجام کە دەکریت پێچەوانەکەشی بەسەلمینرێت، یانی نەیارانی دیدگای ئیسلامی دەتوانن سادەوئاسان خۆینەری پێ بێننە

پیکه نین، چونکه ئه و ژماره زوره له ئایه ته کانی سه باره ت به سه نته ربوونی ژيانی
 رۆژی دوايي و لومه کردنی دنیا و خوشگوزه رانييه ی و ئه و زمانه غه یی-په نهانییه
 له مامه له کردن له گه ل دیارده کاند، ههروه ها ئه و پتوه ره ئایینییه بۆ شیوازه کانی
 په یوه ندی و پروونکردنه وه ی بێنرخي مروقی بیباوه ر و دابه زاندنی بۆ ئاستی و لاغ
 و گیانه وه ران، پۆلینکردنی زانسته کانی بیباوه ران به زانسته گه لیکی رواله تی و
 شیوه ی راشکاوانه ی سنووری سزا تاوانکارییه کان، زوری دیکه ش جگه له مانه
 که سه رجه م توانا فریاگوزارییه کانی گوتاری مه دهنی له دووباره لیكدانه وه ی
 که له پووردا به رگه ی ناگرن.

مه به ستیش لیږده: ئاماژه کردنه به په ره سه ندنه کانی ئه م گوتاره نوپیه
 مه دهنیه و ئه وه ی که زۆرینه ی لادانه کۆتاییه کانی ته نها کۆمه لیک هه وکردن و
 په رچه کرداری زۆروزه به نده ی تیکه ل و پیکه ل که به ناویه کدا شه پۆل ده دن،
 له گه ل بوونی جیاوازییه کی توند و قوولیش له ناو خۆیاند.

جا سه ره تای زۆریک له مانه -پیاو بۆ خوا بلێ- سه ره تایه کی باش بووه که
 وایان دیوه ناتوانین په یامی ئیسلامی خۆمان و سه ره ربزی کۆمه لگا که مان
 بلاوبکه ینه وه مه گه ر له رپگی ئامراز و توانا نوپیکانه وه، له پاشان توپژینه وه یان
 له سه ر شارستانییه ت و هه ستانه وه و توانا ماددییه نوپیکان کاری به وه گه یاندن
 که به شیوه یه کی کرداری ناوه رپۆکی ئه و ره گه زانه له خودی خۆیاند له لایان
 بپته ئامانج، دوا به دوا ی ئه وه ش وه ختیک بینیان که ره خنه گرتن له رۆژئاوا
 ده بپته کۆسپ و په رده له نتوان لاو و شارستانییه تی رۆژئاوا ییدا و مه رجه عیه تی
 ده هه ژینی ت؛ زیده ره و بیان کرد له پاکانه کردن بۆ لادانه کانی شارستانییه تی
 رۆژئاوا یی و ده ستیان بۆ ئه و به لگانه برد که له گه ل ئه و دۆخه ی ئه واند ته بایه.
 له پاشان کاتیکیش له ئه نجامی هه و له کانی سازاندنی حوکمه کان له گه ل
 ئه نجامه کانی رۆژئاوا دا ماندوو و شه که ت بوون، تووشیان به تووشی زۆر چه مکی
 شه رعی خاوه ن ره گی ئایینی/په نهانییه وه بوو له وینه ی بابته باوه ریه کان

و دروشمه کان و حوکمه شهرعییه ورده کاره کان و ویناکارییه په نهانییه کان و نموونه ی ئه وانه، جا زوړیکیان هه وولی جیگیرکردنی ئه ویهان دا که ئه سلنه مه بهستی کوټایی هه موو ئهم ته شریعانه بریتییه له: ئاوه دانکردنه وهی زه وی و بنیادنانی شارستانییه ت. به و شیویه ئهم چه مکه شهرعیانه ئیدی له خودی خویندا و له سنبه ری ئامرازیټی په تییان به ره به ره به هیان بټه خواره وه و هاوکات به های مه دهنییه تی مادی رږژئاوایی بجټه سهره وه به ره چاوکردنی ئه وهی که مه بهستی کوټایی به دیه ټناوه که ئه ویش شارستانییه ته، له دواتریشدا دڅخه که له سهرسامبوون به شارستانییه تی هاوچه رخی رږژئاواوه به ره و سهرزنه شتکردنی جوولانه وهی ئیسلامی و زبری نواندن له گه لیدا په ره یسه ند، به پټی نزیکبوونه وه یاخود دوورکه وټنه وهی له شارستانییه تی هاوچه رخی رږژئاوایی، له وه شه وه دیارده کانی جیابوونه وه و ترازان له مه شخه له کانی باوهر و ئاموژگاری و یاده ټنانه وه هاتنه بوون. ئیدی رږژ له دوا ی رږژ پشکو ی ئیمان بیسوټر ده بوویه وه و ملکه چی ساردوسرپر و به ندایه تی خاموشر ده بوویه وه.

دواتر هه ندیکیان کاریان به زوړ له وه خراپتریش گه یشته، که دهستیان به گهران کرد به شوین کوټسپ و ته گهره بو واتا ناوه روکییه کانی خودی شهریه ت خو ی، تاوه کوو هه ندیکیان به وه گه یشته که گرفت له سوننه تی نه به ویدایه، که خه لکی له که یسی شارستانییه ت لاداوه به ره و ورده کارییه بچوکه کان، به م شیوازه دڅخه که له خراپه وه بو خراپتر درټزه ده کیشت.

وهک ئه نجامیکی راسته وخو ی سته مگه لیکي ئه لیکترونی که هه ندیک له م نووسه رانه رووبه پرووی بوو بوونه وه له سهره تای نووسینه کانیاندا، وهک دانه پالی هه ندیک دهرهاویشته و ئه نجام و گومرا کردنیان پټی که خو یان پټی رازی نه بوون و رایان له سهر نه بوو، یاخود به ستنه وه یان به لایه ټیکی دهره کییه وه به بوهتان و ناره وایی، زوړیکیان ململانټی نه یاران یان پله پله بردنی به ره و هه لگه پانه وه به سهر دیدگای ئیسلامیدا و هه زیکی شاره وهی به هیز بو جه ختکردنه وه

له خوجيا كړدنه وه، به بڼه و به بڼ بڼه وه، تا ئه وهى كارى هه ردوو گروو پى
سته مگور وه به وه گه شت په نابهرنه بهر يه كيك له دوو باله كهى ده ولت دژ
به گروو په كهى ديكه.

له حه قيقه تدا: كه وتنه ناو سته م و زیده پرهوى له لايه ن هه نديك له وانه وه
كه خويان داوه ته پال فهران كړدن به چا كه و پړگري كړدن له خراپه، نه ريتيكى
ميژوويى بووه. پيشه وا ئين ته يميه له زوريك له كتيبه كانيدا ئاماژه ي به مه
كردووه، له وانه ئه وهى كه ده فهرانو ویت: "ههروه ها وهك چو ن له وانه يه هه نديك
له وانه ي خويان داوه ته پال سونه ت سته م له هه نديكى ديكه يان بكهن، يا خود
له جوريك له بيدعه چي يانى بكهن، به زياد له وهى په روه ردگار فهرانى پي كردووه،
ئو ویش ئه و زیده پرهو ييه كه قورئان له سهر زمانى باوه رداران ده فهرانو ویت:
«په روه دگارمان له تا وانه كانمان و له زیده پرهو يي كړد نمان له م كاره ماندا خو ش
ببه.»^(۱)

بگره كومه ليكيان له بابته و هه ادا هيرش ده كهن و توندى ده نوين كه له
بهره ندا به لگه يان له سهرى له لا نيه، به لكوو ده شيت راى به هيز ئه وهى لاي
به رانه ره كانيان بيت، ههروهك پيشه وا ئين ته يميه له رووداويكى هاوشيوه دا
ده فهرانو ویت: "گرويهك له وانه ي كه ده لين پيغهمبر (ﷺ) په روه ردگارى به
چاوى سهر بينيوه گروى به رانه ريان ته كفيره كهن، بنياد له سهر ئه وهى كه وا
ده زان چهنده فهرانو وده ي راست و چه سپاو له و باره وه هاتووه، وهك ئه بولحه سهن
على كورى يه شكور كردوويه تى كه پياويكى زور به ده سو برده بو ته كفير كړدن
ههركه س كه پيچه وانه ي راى ئه و وه ربگري ت له وهى كه ئه و وا بانگه شه ده كات
كه له سونه ته، كه له وانه شه هه له بيت تييدا، يان به هوى به لگه هينا نه وهى به
فهرانو وده گه ليكى لاواز، يا خود فهرانو وده گه ليك كه چه سپاون به لام به لگه نين

(۱) ابن تيمية، "مجموع الفتاوى"، (۱۴/۴۷۳).

بۆ مه بهسته که ی ئه و".^(۱)

بهلام خو خاوهن عه قل ناچیت له شرع لابدات بۆ تۆله سهندنه وه و له رقی هه له ی هه ندیک له وانه ی خو یان ده دهنه پال شرع، به لکوو ته وای باوهر له وه دایه که ژیر ته ماشای ئامۆزگارییه که بکات و داوای لیخو شبوون بۆ ئه وانه بکات که هه له یان به رانه ر کردووه و پیداجوونه وه ش بۆ په یوه ندی خو ی له گه ل په روه ردگاری بکات، جا ئه گه ر له سه ر حق بوو به رده وام بیت و ئه گه ریش له سه ر هه له بوو بکشیته وه و ته و به بکات.

له پاشان ئه وه شی که زیاتر ئاگری ئه م له ده سته ربوونه گه نجانیه یی خوشتر کرد پیشوازی گه رمی زۆریک له ده زگاکانی راگه یاندن بوو، به پالنه ری تۆله سهندنه وه و به تالکردنه وه ی داخ و زووخوا ی دل یان به رانه ر به وه ی که ناویان لیناوه «ئیسلا می سیاس ی»، ئه وه شی که وابزانیت که ده زگاکانی راگه یاندن ته نها بریتین له که شیکی رۆشن بیری په تی، ئه وه له وه همیکی گه ورده ده ژیی ت. بێگومان که ده زگاکانی راگه یاندن بوونه وه رانیکی سیاسین که ئه جیندا و مه رامی تایبه ت و لایه نداری قوولی خو یانیان هیه، له هه مان کاتیشدا خاوهن ئامرازی تایبه تن بۆ له خو گرتن و گلێرکردنه وه و به کاره ییان و پیدانی هه لی کار به و جو ره ی که له گه ل پیکهاته ی خو یاندا ده گونجیت وه ک پێگه ی نوو سه ریکی ستوونی رۆژنامه گه ری، یاخود سه ره په رشتیاریی په یجیکی راگۆرینه وه، یاخود پێشکه شکاریکی ته له فیزیۆنی، یاخود ئاماده کاریکی به رنامه، یاخود میوانیکی هه میشه یی که له ژیر ناوه کهیدا ده نووسن «شارهزا له بزاقه ئیسلا مییه کاند»، هه روه ها نمونه ی ئه مانه له پێگه و پۆسته کانی راگه یاندن که له سه رده می

(۱) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوی"، (۱۶/۴۳۳).

ئهم کابرایه ش ئه بولحه سه ن عه لی کوپی یه شکور قازییه کی شافیعی مه زه به ی میسری بووه، قوتابی (حافظ عبدالغنی مه قدیسی) بووه، کتیبیکی له سوننه ت و سیفاتدا هیه، سالی ۶۱۱ هه قاتی کردووه.

هه ژموونی شاشه دا ده ست به سهر ئاوه زی لاواندا ده گرن.

له پاش ئهم نمایشکردنه کورته ی رږه وی میژوویی ئهم دیارده یه و
په ره سه ندنه کانی، ده چین به لای گوتوو بیژکردنیکي بابه تیانه وه سه باره ت به
گرفته کانی ئهم گوتاره و په یوه نندیان به بنه ماکانی وه حییه وه، هه ولیش ده دهن
تیشک بخه یه سهر نمایشکردنی ئهو حه قیقه تانه ی وه حی که ئهم گوتاره ونی
کردوون و تیياندا دؤراوه و له کیشمه کیشی بالگرته وه ی مه دهنی خویدا کال و
کز و شاراوه و بگره نادیا ری کردوون که ئه ویش بابه تی به شی دووه مه.

به نشی دووهم
پیځه مه ده نییه تی مادی

١- فرمانانی مروؤف

فرمانی مروؤف چیه؟

ئهمه ئهو پرسیار/ده لاقه یه یه که راجیاییه جه وه هریه کانی ئاراسته هزریه کانی بؤ ده گه رتته وه - وهک له پیشووتردا ئامازه مان پی دا- دوو ئاراسته ی سهره کیش له وه لامی ئهم پرسیاره دا ههن:

یه که میان: ئاراسته ی مه ده نی که وایده بینیت فرمانی به دیه یانی مروؤف بریتیه له ئاوه دانکردنه وه. بیگومان به پیناسه ماددییه که ی، گشت شته کانی دیکه ش جگه لهو ته نها ئامرازه بؤ ئه وه، جا وه حی و شه ریه ته کان و په رسته شه کان هه موو ئه وانه ته نها ئامرازن بؤ هیئانه دی ئاوه دانکردنه وه و شارستانییه ت و مه ده نییه ت، ئاوه دانکردنه وه ئامانجی جه وه هری و له پیشینه و سهره کی مروؤفه، بنیاد له سهر ئه مه ش ئهم گوتاره ئیتر سهرقالبوو به بابه تی به مه ده نیبوون و ئاراسته کردنی سهرجه م پیدراوه کانی دیکه به ره و ئه و و شلگیری و لیخوشبوون له گشت شته کانی دیکه ی به ده ر له و، دوا به دوا ی ئه وه ش هه لسه نگاندنی کوومه لگا کان و رو شن بیریه کان و که سایه تییه کان به پیی پیگه یان له م مه ده نییه ته دنیا ییه دا.

مه ده نییه تیش به پیی ئهم ئاراسته یه چه مکیکی گشتگیره که ههر شتیکی خوشگوزهرانی مروؤی و خوشبه ختی په گه زی مروؤقایه تی بینیتیه دی له گشت گو په پانه کانی ژیا نی دنیا دا له خو یده گریت، ههروه ها پیشکه وتن له زانسته فه لسه فی و مروؤی و سروشتی و هونه ره کان و وینه کانی ئه وانه دا.

ئاراسته ی دووه میش: که ئاراسته شه رعییه که یه، وای ده بینیت که فرمانی

مروؤف بهندايه تيبه، بهو واتايه ي که خودا مروؤفی دروستکردووه و پهيامبه رانی ناردووه و پهرتو و که کانی دابه زاندووه تا کوو خودا و بهندايه تیکردن بو خودا به خه لک بناسینن، ورده کاری ئه وهی شایسته ی زاتی بهرزی پهروه دگاره و ئه وهی شایسته ی نییه و دووره لیه وه نیشانیانی بدن و بویان روون بکه نه وه، ههروه ها یاساکانی ریکخستنی مافه کانی بهنده کان و تا کو بلین هه رچی له م دونیا به دا هیه ته نها بریتیه له گالته و گه پ و یاری و سه رقالی و خوشگوزه رانییه کی پروپوچی کاتی، جا ده بیت هه رچی تیایدا پتویست و یارمه تیده ره بو بهندايه تی (الله) وه ربگیریت و به کار به تیریت. هه رچییه کیش له په رستش بو خودا یارمه تیده ر نییه و به ره و ئه و مه به سته ناچیت ئه وه یان له نتوان دوو ئاستدایه و سته میان نییه، یاخود هه راره و ده بیت دهستی لئ هه لگیریت، یاخود ته نها زیاده و سه رقالییه هه لویتستی شه رعی له هه مبه ریدا ئه وه یه هه تا ده گونجیت دهستی لئ بگیریته وه.

جا ئاوه دانکردنه وه و شارستانییه ت و مه ده نییه ت به مانا ماددییه کانیا ن ته نها ئامرازن بو سه رخستن و ده رخستنی ئایین و به رپا کردنی دروشم و شه ریه ته کان، له م مه ده نییه ته ش ته نها ستایشی ئه و به شه ی ده کریت که ئه م ئامانجه بئیتیه دی، پنگه ی مه ده نییه تیش -له و په ری کورتی و پوختیدا- له و په رهنسییه ئوسوولییه به ناوبانگه دا خو ی ده نویتیت که به پیشه کی واجب ناسراوه، ئه وه ی که به ده ق ده لیت: "هه ر شتیک که واجب ته نها به و بیته جی؛ ئه و ئه و شته بوخووشی ده بیته واجب"، به م مانایه ش، ئه گه ر به بئ ئه و واجبه که ده ها ته دی، ئه و کات ئه و نابیته واجب.

کاتیکیش پیشه و ئین ته مییه له دیدگای ئیسلامیه وه باس له فرمانی ده ولت ده کات له کتیه کهیدا (السیاسة الشرعية) پوخته یه کی گرینگ له پیشدا ده خاته روو که به ئامرازوونی مه ده نییه ت وه ده رده خات و ئه وه ی که وابه سته ی ئامانجه ئایینییه که یه، ههروه ک پیشه و ئین ته مییه ده فه رموویت:

"جا مه به سستی واجب له ده مسپیټی و سهر په رشتیاریه کان:

راستکردنه وه و راگیرکردنی ئایینی خه لکه که نه گهر بیدوړېنن نه وه دوړان و شکستی گه وره و ناشکرا خوږه تی، هه رچیش له نیعمه ت و خوږی دونیایان هه بیت نه وکات سوودیایان پې ناگه یه نیټ.

راستکردنه وه و راگیرکردنی نه و به شه له دنیا که کاری ئایینیان له سهر راوه ستاوه و به وه وه بنده." (۱)

به ندایه تیش به پېی نه م ئاراسته یه سیستمیکه له کومه له لقیکی پله به ندی گشتگیر و فراوان که به رزترینیان: وشه ی (لا إله إلا الله) و نرمترینیان: لادانی نازار و زیانیکه له سهر پرېگاگان. جا له یه کتاپه رستی بو په روه ردگار و یه کلاکردنه وه و په تیوونه وه ی دل بو ده ست پې ده کات، به شوینیدا فرهزه عینی-خودی-یه کان، به شوینیدا فرهزه کیفائی-له بریتی-یه کان که سوود و به رژه وه ندییه گشتییه کانی ئاده میزاد دیننه دی.

کاتیکیش دوو به ش یان دوو لق له به ش و لقه کانی به ندایه تی جیان به یه ک لیژ کرد، ناچین به رپه هایې به رژه وه ندییه مه دهنییه کان پېش بخه یین، به لکوو یاساگه لیکې وردی شهرعی هه ن له کیشان و به راوردکردنی نیوان ئاست و گرینگپیډان و کار و بابه ته گشتییه کاندا، وه ک پېشخستنې پاراستنی پاکیزه یې به سهر ئازادی هونه ریدا، پېشخستنې فرهزی عینی به سهر کیفائیدا، پېشخستنې سوودی تیپه ر به سهر سوودی که سی و تایبه تدا و پېشخستنې واجب به سهر مه ندوباتدا و نمونه ی نه مانه.

هه ر له بهر نه مه ش؛ زوړینه ی کرده وه په تییه په رستشیه کان ده چنه ژړر حوکمه ته کلیفیه کان (راسپارده ییه کان) وه به له بهر چاوگرتنې نه وه ی که

(۱) ابن تیمیة، "السیاسة الشرعية"، دار عالم الفوائد، (ص ۳۰).

ټهوانه وینهی کوټایین بو مه بهستی خودایی، ههروه ها زۆرینهی کاره دونیاییه مه دهنیه کانیش ده چنه ژړر حوکمه وه ضعییه کان (دانراوه کان) هوه، وهک سه بهب -هۆ-، شهرط -مهرج-، عیلهت -پیناو-، مانیع -پڼگر-، به په چاوکردنی ټهوهی که ټه مانه ټامرازن بو حوکمه ته کلیفیه کان.

دوا به دواي ټه وهش هه لسه نگاندنن کومه لگا و روښنییری و که لتوور و که سایه تییه کان به پیتی پڼگه و جڼگه یان له م به ندایه تییه دا و له سر ټه م دیدگایه بنیات دهنرڼ.

به چروکردنی لقو پو پیتی زور له جیاوازی ټه م دوو ټاراستیه له دیاریکردنی ټامراز و ټامانجدا، زۆرینهی ورده کارییه نا کوټا کان و جیاوازییه مه زنه کان وهک لیکه وته و دواها تیان ها توونه ته کایه وه، ټه وهش جیاوازی زوری له هه لویستیشدا له گه ل خو ی هیناوه، جا هه ر دۆسیه یه کی هزری که خه لک راجیاده بن تیتیدا، گرویه ک ده بنیت که کاریگه ری ټه م هه لویسته له سر به ندایه تی و پاکیزه یی په چاوده کات؛ له و سایه شدا هه لویستیی دیاریکراو تییینی ده کات، گرویه که ی دیش په یوه ندی ټه م دۆسیه به شارستانییه ت و مه دهنیه ت تییینی ده کات و ټه ویش هه لویستیی پیچه وانه وه رده گریت، جا هه ر گرویه ک وابهسته و بایه خده ره به ټامانج و مه بهستی دوا یی خو ی.

له راستیشدا: په رتوو که که ی (الله) ټه م بابه ته ی به گریکو پیره یی یا خود ته ماوی و نادیار و ټه گه ری به جینه هیشتووه، به لکوو به شیوه یه کی دلنایی و یه کلایی و پروون و راشکاو خستوویه تیه پروو، ههروه ها ټامانجی به دیه پینانی مروقی به زمانیکی چیه کراو و روشن باس لی کردووه که پهروه ردار ده فهرمو ویت: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ [الذاریات: ۵۶] «به راستی ټه من جندوکه و ټاده میزادم بو جگه له به ندایه تی کردن بو خو م دروست نه کردووه.»

ههروه ها پروونی کردووه ته وه که مروقی له م دونیایه دا دروست کردووه و

له پاش مردنیشی زیندووی ده کاته وه تا کوو له سهر ئهم مه بهسته سهر زه نشتی بکات که بریتیه له ههستان به به ندایه تی و به رپا کردنی، ههروهک پهروه دگار ده فهرموویت: ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ﴾ [الملك: ۲] «ئهو خودایه ی که مردن و ژیا نی به ده یتیا وه تا کوو تا قیتان بکاته وه کامه تان باشتین کرده وه ئه نجامده دهن.»

کرده وه ی باشیش له م ئایه ته و ئایه ته کانی هاوشیوه یدا بریتیه له باوهر و کرده وه ی چاکه به پیتی پله شه رییه کانی خو ی، خو ئه گهر ئاوه دان کردنه وه ی زه وی به شارستانییه ت و به مه دهنیوون و زانسته دونیا ییه کان به پیناسه ماد دییه کانیان مه به ستی سهره کی و له پیشینه بوونایه له کرده وه ی باش؛ ئه وکات پهروه دگار له میژووی مرو قایه تیدا په یامبه رانی ههر له بنه رته وه نه ده نارد؛ که خودا بو خو ی ناوازه یی و پیشکه وتنی ئه و گه لانه ی پیغه مبه رانی بو ناردوون له ئاوه دان کردنه وه ی سهرزه وی و قوولی زانستیاندا به دنیا تار یف لی کردووه، وهک له باره ی ئوممه تانی پیشووه وه ده فهرموویت: ﴿كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَنَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا﴾ [الروم: ۹] «له مان به هیتر بوون و سهرزه ویان کیلا و چاند و-کو شک و ته لارییان سازدا- ئاوه دانیان کردنه وه.»

له باره ی زانستی مه دهنیشیا نه وه ده فهرموویت: ﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ [الروم: ۷] «زانستیان ته نها به شتیکی پروا له تی و دهره کی ژیا نی دنیا هه یه.»

ههروه ها فرمانی په یامبه رییتییه کان و په رتووکه ئاسمانییه کان و شه ریعه ته کانی پروون کردووه ته وه که هه موویان ئامانجیان جه ختکردنه وه یه له به ندایه تی بو خودا و ئاماده سازی بو ژیا نی داها تووی دوا ی مردن، نهک کیتر کی جیهانی له مه دهنیه ت و شارستانییه تی دنیا یدا، ههروهک پهروه دگار له باره ی فرمانی پیغه مبه رانه وه ده فهرموویت: ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا

اللَّهُ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ ﴿۳۶﴾ [النحل: ۳۶] «بهراستی که ئیمه له ناو ههر ګه لیکدا پیغهمبه ریګمان ناردووه که (الله) بیهستن و توخنی طاغووت نه که ون.»

ههروه ها باسی له پرسپاری خودایی سه بارهت به هینانه دی ئهم ئامانجه کردووه که ده فهرموویت: ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا﴾ [الأنعام: ۱۳۰] «ئهی کومه لی جنو که و مروځ ئه ری پهمبه رانیګتان له خوټان بو نه هات که ئایه ته ګاڼی منیان به سه ردا ده خویندنه وه و ئاګاداریان ده کردنه وه له دیدار و واده ی ئه مروژه تان که روژری دوا ییه.»

ههروه ها له روونکردنه وه ی فرمانی شهر یعه ته ګاندا ده فهرموویت: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ﴾ [البینة: ۵] «فهرمانی هیچ ټکی شیان پښ نه کرابوو ئه وه نه بیت که (الله) بیهستن.»

جګه له مانه ش زورن له و ئایه ته چه سپاو و روښانه ی وه چی که به شیوه یه کی براوه و یه کلاکه ره وه ئامانجی دروستکردنی مروځیان خستووه ته روو، ئه وه شی لیره دا مه به ستمانه ته نها نیشان دانی چهند نموونه یه که، نه ک کو کردنه وه و ئه ژمارکردن و تو مارکردنی هه مووی.

۲- ئامانجییتی شارستانییهت له پەژەرە وەحیدا

بە تەواوی ڕوونی و ڕاشکاوی و بەبێ هیچ پێچوپەنایەک.

شارستانییهت بە واتا بەربلاوەکە ی که بریتییه له زانسته مەدەنییه دنیاوییه کان بۆ خۆلقاندنی خۆشگۆزەڕانی مەرۆق، له وه‌حی خوداییدا خاوه‌ن پێگه‌یه‌کی لاوه‌کی و شوێنکه‌وته‌یییه، نه‌ک ئامانج، نه‌ک له‌پیشینه‌ بێت یاخود دۆسیه‌ی سه‌ره‌کی، به‌پێچه‌وانه‌ی ئەوه‌وه که ئێمه پێمان خۆشه‌ وایه‌ بیه‌ینه‌روو.

ده‌زانم ئەمه‌ زۆر که‌س بێزار ده‌کات، بگه‌ڕه‌ ئازاریان ده‌دات، چونکه‌ ده‌یان‌ه‌وێت به‌وپه‌ری نیازپاکییه‌وه‌ هاوسۆزی توێژی ڕۆشنه‌بیران بۆ ئیسلام ده‌سته‌به‌ر بکه‌ن، به‌لام ئەمه‌ راستیه‌که‌یه‌.

ئێمه‌ ده‌بێت ئینتیما و هاوسۆزی و دلی خه‌ڵک بۆ ئیسلام و قورئان و موحه‌ممه‌دی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) وه‌ک خۆیان ده‌سته‌به‌ر بکه‌ین، واته‌: چۆن بوون له‌ خودی خۆیاندا به‌و شتوازه‌، نه‌ک وه‌ک ئەوه‌ی ئێمه‌ ده‌یه‌ئێنین له‌ ڕێگای پڕۆسه‌کانی دووباره‌ سازاندن و پێکه‌ێنانه‌وه‌ و به‌پێی ئاواز و مه‌یلی به‌کاربه‌ران، ئیسلام له‌ شتیه‌ راسته‌قینه‌ راست‌آله‌که‌ی خۆیدا، نه‌ ئەو ئیسلامه‌ی که‌ گۆیگران هه‌زی جوړیک له‌ بیستنیان بۆی هه‌یه‌، موحه‌ممه‌دی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) به‌و ژیانه‌ی له‌ گه‌رما و گه‌ره‌کانی ته‌یبه‌دا به‌سه‌ری برد، نه‌ ئەو وێنه‌ و وێنایه‌ی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) که‌ به‌پێی سه‌لیقه‌ی ڤرانکفۆنی دیزاینکراوه‌.

ئهو شاهیدی و به‌لگه‌ و په‌هه‌ندانه‌ی ماناگه‌یی‌نیش که‌ ئەوه‌ ده‌سه‌لمێنن که‌ مەدەنییه‌تی ماددی به‌هایه‌کی لاوه‌کی هه‌یه‌ و به‌ له‌به‌رچاوه‌گرته‌ی ئەوه‌ی که‌ ته‌نها ئامرازێکی شوێنکه‌وته‌یه‌ بۆ ئامانجی سه‌رخستنی ئیسلام و چه‌سپاندنی

شەریعەتەکە، نەک لە خودی خۆیدا ئامانج بێت، یاخود بواریک بێت بۆ کێرکێکاری نەتەو و گەلان لە بەدەستەینانی دنیادا؛ شاھیدی زۆرۆزەبەندە و لە ئەژمار نەھاتوون.

قورئان بە شیوەیەکی روون ھاتوو بە جیگیرکردن و چەسپاندنی سەنتەربوونی رۆژی دوایی لەبەرانبەر سەنتەربوونی دنیا، ئەمە بەجۆریکی راشکاو ھاتوو لە قورئاندا کە شەرم بکەین لەوێ بەلگەی بۆ بێنینەو، بەلام ئیمە زۆرجار وامان پێخۆشە خۆمان لەو بێئاگا بکەین و بەزۆر و زۆرکاری ھەرمی گرینگی پێدانە قورئانییەکان ئاوەژوو بکەینەو.

ھەولێدان بۆرازیکردنی ئەوانی تر زۆرجار وامان پال پێوەدەنێت کە قورئان وا نمایش بکەین کە پەیامە سەرەکییەکی ئاوەدانکردنەوێ ماددیە! حەقیقەتیش ئەوەیە کە: ئیمە درۆ دەکەین بە ناوی قورئانەو و لە شوپێنکی دادەنێن کە خۆی بۆ ئەو نەھاتوو خۆی لەویدا دانێت.

نا، ھەرگیز، قورئان بە پەیامی لەپیشینەیت ئاوەدانکردنەوێ ماددی نەھاتوو، بەلکوو راست و رێک بە پێچەوانەی ئەو نەھاتوو، بۆ بنچینەسازی سەنتەربوونی ژیانی دوایی لەبەرانبەر سەنتەربوونی دنیادا، قورئان ھاتوو تاکوو دنیا لە ئامانجیکەو بکاتە تەنھا ئامرازیک.

بەلکوو باسکردنی قورئان لەمەر مەترسی دنیا لە گومراکردنی خەلک لە رێگای خودا زیاترە لە باسی پێویستی ئاوەدانکردنەوێ و دنیا لە دیدگای قورئانیدا تەنھا ئامرازیک مەترسیدارە کە دەبێت بە وریاییەو مامەلە لەگەڵدا بکری، نەبادا لە ژیانی نەبراوێ داھاتووی پاشەرۆژمان لابادات و پێمانی لە کیس بدات.

بەراستی کە دیارترین پرەنسیپی عەقلانی بریتیە لە پێشخستنی بەرژەوێندی ھەتاهەتایی بەسەر بەرژەوێندی کاتی، ھەربۆیە قورئانیش

به جه ختکردنه وه له م حه قیقه ته عه قلییه و به هیژکردنی دهره نجامه کانییه وه هاتوو، جا خو شبه ختی ماوه و نه براوه ی روژی دوا یی خستوو ته پیش خوشییه کاتی و دوا هاتوو کانی دنیا.

زوریکی له توژی رو شه نبیران ههست به بیزاری ده کهن وه ختیکی فه رمایشه کانی نیو قورئان ده بیستن له باره ی زه مکردنی ژانی دنیاوه، چونکه له وه ده ترسن که خه لک واز له م ئامرازه بینن و ئیمهش هه روا وه ک کومه لگایه کی لاواز بمینینه وه، که ئه و بیرکردنه وه و هه لویسته شیان جوړیکه له کار پر استکردنه وه بو پهروه ردگار!

هه ربویه؛ سه رچاوه ی لادانی رو شنیری هه ربویه بووه و هه ربویه ده مینیتیه وه که -زور به پوختی- بریتیه له سه رسامبوون به دیارده ماددییه کان له ئاوه دانی و مه ده نییه ت و شارستانییه تی ماددی دنیایی و بینیزی له واتا و ناوه رو که کانی وه چی له زانسته خوداییه کان و حه قیقه ته کانی باوه و په نهانه کان و مامه له له گه ل زاتی بهرز و پیروزی پهروه ردگار.

زورجار قورئان ئامازه به وه ده کات که هه رچی له سه ر رووی ئه م زه مینه یه له سامان و سه رچاوه ی سروشتی مادده بهردهسته کان، مه بهست لیان خو شگوزهرانی مرو فیه کان نییه، به لکوو مه بهست لیی تاقیکردنه وه ی خه لک و له بیژنگدانیه نه که ئاخو باوه رب دین و روو له پهروه ردگار ده کهن، یا خود پشستی لی ده کهن؟ ههروهک (الله) ده فه رموویت: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِيَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ [الكهف: ۷] «ئیمه هه رچی له سه ر رووی زه ویدایه کردوو مانه ته مایه ی پازانه وه و سه رنجراکیشان بو ی تاکوو تاقییان بکه ینه وه کامیکیان باشتیرین کار وه پیش خو ده خه ن.»

باسیشی له فرمانی بژیویه مه ده نییه کان و گرته دهستی ده سه لاتی سیاسی کردوو که ده فه رموویت: ﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ

قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾ [الأعراف: ۱۰] «به‌راستی ئیوه‌مان له‌سه‌ر زه‌ویدا ده‌سه‌لات پێ داوه و راممان کردووه و بۆتان بژێویمان لێ داناوه، چه‌نده که‌م و هه‌یچه سوپاس و شوکرانه‌بژێریتان.»

به‌لکوو په‌روه‌ردگار ئاماژه به‌ مه‌زنی و قوولیی ئهم ده‌سه‌لاتدارییه مه‌ده‌نییه ده‌کات که ده‌فه‌رموویت: ﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي مَا كُنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ [الأحقاف: ۲۶]، «به‌راستی ئه‌وانه‌ی پێش ئیوه‌مان توانایی پێدا به‌ جو‌ریک که به ئیوه‌شمان نه‌داوه، بیستن و بینین و دلمان بۆ گێران به‌لام سوودی بۆیان نه‌بوو بیستن و بینینه‌کان و دله‌کانیان وه‌ختیک ئه‌وان نکۆلییان له‌ ئایه‌ته‌کانی (الله) ده‌کرد و به‌روکی گرتن ئه‌وه‌ی که گالته‌یان پێی ده‌هات.»

بروانه‌ چۆن خودا بژێوییه‌ دونه‌ییه‌کانی وه‌ک نيعمه‌تییکی خۆی نیشانداوه که بۆ تاقیکردنه‌وه‌ی خه‌لکن، نه‌ک داخوازییه‌کی شه‌رعی سه‌ره‌کی بن، له‌پاشان له‌ شوینییکی دیکه‌دا جه‌خت له‌ ئامانجی به‌رزراگری دروشمه‌کانی ئایین و ڕیگری له‌ خراپه‌ و به‌رودان به‌ چاکه‌ ده‌کات له‌ نيعمه‌ته‌ی ده‌سه‌لاتداریی سیاسی، وه‌ک ده‌فه‌رموویت: ﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾ [الحج: ۴۱] «ئه‌وانه‌ی که ئه‌گه‌ر ده‌سه‌لاتدار و پێقاییمان کردن له‌سه‌ر زه‌ویدا نوێژ به‌ریاده‌که‌ن و زه‌کات ده‌ده‌ن و فه‌رمان ده‌که‌ن به‌ چاکه‌ و ڕیگری ده‌که‌ن له‌ خراپه‌، سه‌ره‌نجامی گشت کاره‌کانیش هه‌ر بۆ لای خوايه‌.»

کاتیکیش په‌روه‌ردگار وینه‌یه‌کی به‌رز و به‌پیزی باوه‌ردارمان بۆ نمایشده‌کات جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که ئه‌و پیاوه‌ی چالاکی ئابووری سه‌رقالێ ناکات له‌ ئامانجی په‌رستشی راسته‌قینه‌ و دنیا له‌ ده‌ستیدایه‌ نه‌ک له‌ دلیدا، چونکه

چاوی له سهر ئه و واده یه یه که تیدا ده گات به پهروه دگاری، (الله) ده فهرموویت: ﴿رَجُلًا لَا تُلْهِمُهُمْ تِجَارَةً وَلَا بَيْعًا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾ [النور: ۳۷] «پیاوانیک که نه بازرگانییه که نه کرین و فروشتنیک له یادی خودا و بهرپاکردنی نوښ و زه کاتدان سهرقالیان ناکات، ترسی روژیکیان هه یه که دل و چاوه کان تیدا هه لده گهرینه وه.»

پهروه دگار له زور شوینی وه حیدا ئاگاداری ئه وه مان ده کاته وه پیگه و پایه ی راسته قینه له لای پهروه دگار نه به پیی هه بوونه ماددییه مه ده نییه کانه نه توانا ئابووری و دیموگرافیه کانیش، که ده فهرموویت: ﴿وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَى﴾ [سبا: ۳۷] «نه پاره و پوول و سامانتان و نه مالومندالتان ئه وه نین که له ئیمه تان نزیک بکه نه وه.»

ئه وه ش له ئه نجامی بیئهرزشی سامانه ماددییه کان له ته رازووی پهروه دگاردا، جا ئاخو بلئی ته رازووه کانی ئیمه ش شوینکه وته ی ئه وه ی پهروه دگار بیت، یاخود پیوه رگه لیک ی تابیه تی خو مان ده بیت؟!

پهروه دگار له زور شویندا پروبوو چییتی ئه م دیارده ماددیانه ی له زور پرووه وه به ده رختووه، خهریکه هه ی کومه له ئایه تیک نه بینیت باس و ئاگادارییه کی سه باره ت به سووکی دنیا تیدا نه بیت و ههروه ها ئه وه ی که ته نها بریتیه له گمه و گالته و خو شی و رازانه وه ییه ک و نمونه ی ئه م نازناوانه، کوکهره وه ی هه موو ئه م وه سفانه ش ئه وه یه که دنیا: چیژیک ی کاتییه.

ههروه ها وه ی له چه ن شوینیکدا روونکردنه وه ی به «رئسای لادان» داوه له میژوودا که خهریکه قورئان سهرجه م دیارده کانی گرفتی بیروباوه ری و ره وشتی به وه وه به سستیته وه، که ئه ویش سهرسامبوونه به دیارده ماددییه کان و به گه وه ته ماشاگردنیان و تژی بوونی دل لیان و وابسته بوونی پیانه وه، له واقعی ئه مړوی خه لکیش رابمینه پیکانی وردی ئه م به ستنه وه قورئانییه ده بینیت که

نزيكه بَلَيِّت هه موو گومپاييه كي هزرييان لادانيكي رهوشي له به گه وره بينيني
دونيawe هه لقوولاوه، ههروهك لهو فهرمايشته ي پوره ردگاردا هاتووه: ﴿كَلَّا بَلْ
تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ﴾ (تَذَرُونَ الْآخِرَةَ) ﴿القيامة: ۲۰ - ۲۱﴾ «نا، به لكوو ئيوه دونياتان
خوشده ویت و پي خوشتره ★ وازيش دين له ژياني دوايي.»

هه ربويه؛ به راوردكردني قورئان له نتيوان ده ستهكوتي دونيايي و ده ستهكوتي
قيامه تيدا زوره، له نمونوي ئه وه ي پوره ردگار ده فهرموويت: ﴿لَوْ مَا أُوتِيتُمْ
مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ [القصص: ۶۰] «جا
هه رچيه كتان پي درايت، ئه وه خوشي ژياني دونيايه، ئه وه شي كه له لاي
خودايه باشر و ماوه تره.»

ههروه ها رووني ده كاته وه كه دوو ريگا هه يه، ريگاي ده ستهكوتي دونيايي و
ريگاي ده ستهكوتي دواړوژي، ههروهك ده فهرموويت: ﴿لَوْ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ
نَزِدَ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا﴾ [الشورى: ۲۰] «ههركهس كي لان و بهري
دواړوژي بویت له كي لان و بهرهمي زياد ده كين، ههركهس كي لان و بهري
دونيايي بویت، به شي ده دهين لتي.»

له سي نايه تي سه رسورهيته ري سوورهي ئيسرايشدا پوره ردگار
مه شخه له كاني ئه م دوو ريگايه ده خاته ريزه وه، جا له باره ي ريگاي ده ستهكوتي
دونيايي وه ده فهرموويت: ﴿لَوْ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ
جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا﴾ [الإسراء: ۱۸] «ههركهس ژيانه به په له كه ي
دونيايي بویت، زوو بوي دينين، چيمان بویت و بو ههركهس كه بمانه ویت، له
دواييشدا دوزه ده كين به به شي و به لومه كراوي و دوورخواه يي بجي ته ناوي.»

له پاشان له نايه تي دواي ئه ودا ريگاي ده ستهكوتي دواړوژ روون ده كاته وه
كه ده فهرموويت: ﴿لَوْ مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ
مَشْكُورًا﴾ [الإسراء: ۱۹] «ههركهسيكيش دواړوژي بویت و ههولي شاياني خوي

بؤ بدات و له گهل ئه وه شدا باوه پردار بئیت، ئه وا ئه وانه هه ولیان سوپاسکراو و جێپا داشتته.»

له پاشان له ئایه تی سێیه مدا پاشکویه کی ئه و په ری پاراو و تیرو ته سه ل به شوین هه ردوو دیمه نه که دا دینیت: ﴿كُلَّا نُمِدُّ هُوَآءً وَهَؤَآءٍ مِّنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾ [الإسراء: ۲۰] «له به خشی نی پهروه دگارت به شی ئه وانه ش و ئه وانه ش هه موویان ده ده ی ن که به خشی نی پهروه دگارت گیراوه و یاساغ نییه.»

له زمانیکی روون و راشکاویشدا که هه رچی له م ژیا نی دونه یایه دایه ته نها خوشیه کی کاتییه و سامان و سه رچاوه ی وشکنه کردوو هه می شه له بهر روشتوو ته نها له پاشه روژدایه، قورئان ده فه رموویت: ﴿وَمَا أوتِيتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَمَتَّاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ [الشوری: ۳۶] «جا هه رچییه کتان پی درا بئیت، ئه وه خوشی ژیا نی دونه یایه، ئه وه شی که له لای خودایه با شتر و ماوه تره.»

ههروه ها ده فه رموویت: ﴿وَمَا أوتِيتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَمَتَّاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ [القصص: ۶۰] «هه رچییه کتان پی درا بئیت، ئه وه خوشی ژیا نی دونه یایه، ئه وه شی که له لای خودایه با شتر و ماوه تره.»

له شوینیکی دیکه دا دونه به گه مه و یاری و سه رقالی وه سف ده کات له بهرانه ر ژیا نی راسته قینه ی دوا روژدا، که ده فه رموویت: ﴿وَمَا أوتِيتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَمَتَّاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ [القصص: ۶۰] «ژیا نی دونه ی هیچ نییه جگه له گه مه و سه رقالی، ژیا نی مالی دوا ییش با شتره بؤ ئه وانه ی له خواتر سیان هه یه.»

له دیمه نی که مکر دنه وه ی نرخ ی ئه وانه شدا که دلّه کانیان پر بووه له شای و شادی و له خوشی ده سته که وت و هه بوونه ماد دییه کانه وه ده فه رموویت: ﴿وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ﴾ [الرعد: ۲۶] «شاد بوون

به ژيانی دونيا که ژيانی دونيا له چاو دواړوژدا جگه له چيژيکی کاتيی دواها توو،
هیچی دی نییه.»

ههروه ها پهروه ردگار ئاماژه ی بهوه کردووه که هه موو ئهم سامانه ماددییانه،
خاوه نه کانی مالاوایی لڼ ده کهن له گهل یه که م هه نگاوی ریگای ژيانی داهاتوویان
به جیی دیلن، که ده فهرموویت: ﴿تَوَكَّرْكُمْ مَا حَوْلَنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ﴾ [الأنعام:
٩٤] «ئوه ویشی پیمان دابوون له پشت خوټانه وه به جیتانه یشیت و ئیدی نه ما.»

نموونه ی ئهم واتیانه ش له فهرمایشته کانی پهروه دگار و فهرمایشته کانی
پیغمبر (ﷺ) له وه دا نییه بژمیردریټ، له موسلمانیش شاراهه نییه، سوپاس
بو خوا، به لام تهنه ویستمان ئاماژه به چند شاهیدیک له واتا گشتیه کانی و
ئو بره هاوبه شه ی له سهری هاتوون، بکهین. به لام وهک تاک تاکی به لگه کان،
ریگایهک بو سنووردارکردن و ژماردنی ته وایان نییه مه گهر خودا بیهه ویت.

٣- ھەلۆیستی پەيامبەریەتییه‌کان لە ھەمبەر شارستانییه‌تەکاندا

ئەرشیفی میژووی مروّفایەتی پرە لە زۆر ئەزموونی شارستانی و مەدەنی بەپێی چوارچۆیە میژوویی خۆیان کە مەدەنییەت بەراوورد ناکرێت بە پەرسەندنەکانی پاش خۆی، بەلکوو بە دۆخی میژوویی خۆی و بە چوارچۆیە مەعریفی داوەر بەسەر ئەو ساتە چاخی خۆیدا بەراوورد دەکرێت، جا داھێنانی مەدەنی بریارێکی رێژەبێیە قورسای خۆی لە قەبارەیی ئەو دوورییە وەردەگرێت کە لە ساتێکی میژوویدا دەبێرێت، ئیدی خۆیندەنەمان بۆ میژووی شارستانییه‌تەکان خۆیندەنەویەکی ھێلی بێت یاخود پچرپچر، یەكسانە؛ ھێشتا ئەوێ لەپێشدا ھاتوو وەك مەرج دەمێنێتەو بۆ بوونی ئەوێ پاش خۆی، بەشیوێەك کە بەشویێەكداھاتنی زنجیرەیی بۆ پرسیار و وەلامەکان ئاشکرای دەکەن.

بەم لەبەرچاوترنەش؛ میژوونووێ ئینسکلۆپیدیەکان ساتەکانی کەلەكەبوونی مەدەنیان لە شارستانییه‌تەکانی پێشوودا تۆمارکردوو، وەك شارستانییه‌تی سۆمەری، میسری، ئیغریق، رۆمانی، فارسی، ھیندی، چینی و لەدواپیدا شارستانییه‌تی نوێی رۆژئاوایی، ئەوێشی تێیدا بە لەفەلسەفە و لۆژیک و ھونەرەکان و ئاوەدانکردنەو و ھەلکۆلین و نەخشاندن و جگە لەوانەشیان تۆماریان کردوو.

ھێشتاکە ھەندێک لە پاشماوێ ئەو شارستانییه‌تانە و توخمە سەرسوڕھێنەرەکانیان لە مۆزەخانە جیھانییەکان و دیمەنە گەشتیارییەکاندا تا ئەمڕۆش ماونەتەو، بگرە ھەندێک لە تیۆرەکانیان تا ئێستاش لە زانستە

نوێکاندا توێژینهوهی لهسەر دهکریت، یاخود وهک زهمینهی بهلگهنهویستیان لێ هاتوووه بۆ تیۆرگهلیکی دیکه، ههر بهو هۆیهوه؛ نزیکه بلێین هیچ زانستیک له زانسته هاوچهرخهکان نابینیتهوه که له کاتی خوێندنی دهروازه و پێشهکییهکهیدا رهگ و ریشهکانی لهنبو شارستانییهتهکانی پیشوو باس دهکریت، ئهمه لهگهڵ فتوحاته جهوههریهکانی که به پهرسهندنی ئهمڕۆیان گهیاندوووه، بهتایبهت بهستنهوه به شارستانییهتی یۆنانی لهبهر گرینگیدانی به بابته عهقلیهکان لهلایهک و لایهنگیرییهکانی رۆژئاوا بۆی لهلایهکی دیکهوه.

له واقیعیشتدا: ههندیك له لاوانی مسوڵمان هیشتا به گهرموگوری دهپرسن که ئایا ههلوێستی شهرعی پهسهند له ههمبهر شارستانییهتی ئهمڕۆدا چیه؟ وهلامی یهکلا و براوه بۆ ئهم پرسه کامهیه؟

راستییهکهش ئهوهیه که: ههرکهس راستگۆیانه و بێلایهنا نه رابمێنێت و وردبێتتهوه له مامهلهی پێغهمبهران لهگهڵ دهستکهوته شارستانییهکان و سهرمایه زانستی و هونهره مەدەنییهکان له چاخی خۆیاندا؛ ئهو رێبازه مامهلهیییهی بۆ روون دهبێتتهوه که پهروهردگار پێی رازیه که وهک ههلوێست وهری بگرین لهههمبهر شارستانییهتی هاوچهرخدا. لێرهدا فرمیسک له دلی گهرمهوه سهردهردێنێت که ئهوه لهخۆیدا بهسه بۆ نیشاناندانی مهبهست و بێنیازمان دهکات له سهرحهم وردهکارییهکانی ئهم توێژینهوهیه.

جا پێغهمبهر (ﷺ) نێردرایه ناو خهڵک که لهو چاخهدا چوار ئیمپراتۆرییهت ههبوون که دنیایان لهخۆیان بهشکردبوو، رۆمانی و فارسی و هیندی و چینی. که یهکه میان ههتا ئهورووپا درێژ ببوویهوه، دووهمیشیان له رۆژهلاتی نزیکدا بوو، دووانهکهی دیکهش نیمچه دابراو بوون، پهیمانگاکانی زانستیش تێیاندا ئاوهدان بوون، جگه له عهمباریکی شارستانی کهلهکهبوو له شارستانییهتی میسری و ئیغریق.

به لکوو زانسته مهدهنیه کان بهر له هاتنی (ﷺ) گه یشتبوونه ئاستیکي بهرز و ناوازه له ورده کاری بابه ته عه قلییه کاندا، وهک رپسا جه وهه ریه کانی عه قل، رپسای شوناس، دژیه کی و سییه می بهرزکراوه، تیوری ده ولت و دابه شکردنی شیوه کانی دانه پالی ده سلات، ورده کارییه کانی نه ندازیاری و دیاریکردنی هه ندیک به های بیرکاریانه، هونه ره کانی ئاوه دانکردنه وه، شانۆ، شاعر، ئه ده ب، بنه ماکانی پزیشکی، پتوانی مهودا فهله کییه کان، دیاریکردنی واده کانی گیرانی خور و مانگ، داهینانی قیبله نما و بهرزکهره وه کان و زوری دیکهش جگه له وانه که ئه مانه ته نها چهند نمونه یه کن که ئاسته کانی توژیینه وهی مهدهنی درده خهن، سه رجهم ئهم زانست و داهینراوه مهده نیانهش له وه ختی هاتنی پیغه مبهردا (ﷺ) خرابوونه پروو.^(۱)

له گه ل هه موو ئه وه شدا؛ پهروه دگار کاتیک پیغه مبه ره که ی (ﷺ) له دوورگی عه ره پیدا نارد، رای نه سپارد به خه لک بلت: "هۆ کۆمه لی عه ره ب! ئیوه به ده ست دواکه وتنی مهده نییه وه ده نالینن، بۆیه پتویسته له سه رتان ره قوته قی و وشکی عه ره بییتان تیه پرینن و له گه لانی پیش خۆتانه وه فیربن!" یاخود بیان بلت: "سه رها ده بیت ئیوه وهک قوتابی دهسته ونه زهر بۆ زانستی مه نطیق و پزیشکی و فهله کناسی و فهله سه فه و ئه وانه بوهستن، ئه وجا بانگه وازی خه لک بکه ن!"، یاخود: "پتویسته به شداري خیزانی نئوده ولته تی بن له خۆشه ختی په گه زی مرو قایه تی له ریگی داهینانی مه عریفیه وه!"

نه خیر، هیچیک له وانه پروینه دا، به لکوو پهروه دگار به ته واوی پیچه وانه ی

(۱) پیغه مبه ری خوا (ﷺ) له سه ده ی حه وته می زاینیدا نئیردراوه، به دیاریکراویش له سالی: (۷۱۱ ک)، خویتهر ده ستوانیت چاویک به میژووی زانست و داهینان و دهسته که وه مهده نییه کانی بهر له سه ده ی حه وته می زاینیدا بخشیتت له توتی ئهم سه رچاوانه دا:

_ Lenberg & Numbers (eds), The Cambridge History of Science, 8 vols., 2002.

_ Bunch & Hellemans, The History of Science and Technology, Houghton Mifflin, 2004.

ئوهی به پیغه مېهر (ﷺ) راگه یاند، هه والی پيدا سه بارهت بهو بېه هایي و ئاست نرمییهی که سهرجه م ئهو مه دهنییه تانهی هاوچه رخی هاتنی نه بهوی له تهرارووی پهروه دگارداهه یانه، به لکوو هه والی ئه وهی پئ داوین که رقی لیانه و خه شمی لئ گرتوون، ئیدی چ ئه دیبه کانی عهره ب، یاخود فه یله سووفه کانی ئه سینا، چ پزیشکانی میسر و چ داناکانی هیندستان و چ غه یری ئه وانیش.

ههروهک پېشهوا موسلیم له سه حیه که یدا له فهرموودهی عیاضی موجاشیعییه وه گپراویه تییه وه که پیغه مېهری خوا (ﷺ) روژیکیان له وتاره که یدا فهرمووی: "پهروه دگار سه یری خه لکانی سه رزه وی کرد، جا رقی لیان بوویه وه، عهره ب و عه جه میان، جگه له هه ندیک پاشماوهی پاکي ئه هلی کیتاب، فهرمووی من توم ناردووه تاکوو تاقیت بکه مه وه و به توش غه یری تۆ تاقیبکه مه وه." (۱)

جا له گه ل هه رچی که له سه ر ئه م زه وییه داهه یه له زانستی مه دهنییه کان و فه یله سووف و ئه دیبه کان، ئه وان هه یچ قورساییه کیان له تهرارووی پهروه دگارداهه نییه، چ عهره ب چ عه جه میان، هه یچی لئ جیانه کردنه وه جگه له کومه لئیکی که م له خه لک به هووی ئه وه وه که لایان مابوویه وه له پاشماوهی په یامبه رییه تییه کان و هه ندیک شوینه واری وه حی، جا پاشماوهی په یامبه رییه تییه کان و ئه وهی له خووی گرتووه له زانسته خوداییه کان، ئه وه ده روازه ی راسته قینه ی روژنگه رییه له سه رزه ویدا، نهک روژنگه ری بریتی بیت له خووه لکیشان له فه لسه فه و مه دهنییه تدا، شاهیدی ئه م گوتاره نه به وییه ش له په رتوو که که ی خودادا ئه و نایه ته یه که ده فهرموویت: ﴿الرَّكِبُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِخُورِجِ النَّاسِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ [ابراهیم: ۱] «ئه لیف لام را، په رتوو کیک که دامانه زاندووه بو تۆ تاکوو خه لک له تاریکاییه کانه وه به رهو رووناکی ده ربیتیت».

که واته پهروه دگار ناوی ئه و دوخه ی که هه موو مروّقایه تی تیدا بوو پیش

هاتنی تهو به تاریکیه کان بردووه و تهو روښنگه ریه ش که پیو یستیانه بریتیه له روښنایی وه چی، ههروهک له جیگایه کی دیکه دا ده فهرموویت: ﴿هُوَ الَّذِي يُزِيلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتِ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ [الحديد: ٩] «تهوه تهو زاتهیه که ئایه تی روون و روشن داده به زینتیه سهر بهنده که ی (موحه ممه د) تا کوو ئیوه له تاریکیاییه کانه وه به رهو رووناکی ده رینیت.»

له جیگایه کی دیکه شدا دیسان جهخت له وه ده کاته وه که روښنگه ری راسته قینه روښنایی وه حییه، وهک ده فهرموویت: ﴿يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانُهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ [المائدة: ١٦] «پهروه دگار پینمایی هه رکه سیکی پی ده کات که شوین په زامه ندی تهو که و تبتیت به رهو ریگا کانی ئاسایش و سهلامه تبوون و له تاریکیه کانه وه به رهو رووناکی ده ریان دینیت و رینوما ییان ده کات به رهو ریگایه کی راست.»

هه رکه سیش پشت له م وه حیه بکات هه ر به چه قیوی له نئو تاریکیه کانه ده مینیتیه وه، جا ئیتر هه رچه ندیشی له زانسته مه ده نیه کان پی درایت، ههروهک ده فهرموویت: ﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ﴾ [الأنعام: ٣٩] «تهو وانه شی که ئایه ته کانی ئیمه یان به دروخته وه؛ که ر و لال و نیشته جیی ناو تاریکیه کانه.»

پیشه و ئیین تهیمیه ش ئاماژه ی به م روښنگه ریه هه لگوزراوه له وه چی کردووه که ده فهرموویت: "موسلمانانیش هینده ی که له زانستی خودایی به میرات له خاته می پیغه مبه رانه وه (علهم السلام) بویان ماوه ته وه، جیهانی پر کردووه له رینمایی و روښنایی."^(١)

جا له وتاره که ی پیشووی پیغه مبه ر (ﷺ) رابمینه چون روچی شکومه ندی و بالارووانین ده کات به بهر هاوه لانیدا به و زانسته خوداییانه له چاو تهو مه ده نیاته

(١) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوی": (٢/٨٤).

بچووک و چرووکهی که هیچ نییه له ئاست مه زنیی مه عریفه ی خودایی، ههروه ها ئاگاداری کردنه وه له رۆشنگه ری راسته قینه که رۆشنایی وه حیه و هاوه لانی له سه ر ئه وه پهروه رده کرد که ئه و کۆمه لگا مه ده نیانه پتووستیان به ئیوه یه چهن د قاتی ئه وه ی ئیوه پتووستان به وان بیت، چونکه ئه وان ته نها ئامرازه کانیان له ده ستدایه ئیوه ش ئامانجه کانتان له لایه، نیوانی ئامراز و ئامانجیش ئاسمان و رپسمانه!

به لکوه هه رکه س چاوی به ئینسکلۆبیدیای (المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام) «جهواد علی» (١٩٨٧ز) میژوونووسی به ناوبانگی عیراقی که وه تبت که له ده به رگدا نووسیویه تی، ههروه ها خویندبیتیه وه که چی له دوورگی عه ره بیدا هه بووه له رهنگی جیاوازی ئه ده ب و هونه ر و دانایی، له پاشان به راوردی بکات به وه هه لسه نگانده نی له قورئاندا کراوه بۆ ئه م حاله ته عه ره بییه ی به ر له هاتنی په یامبه ر، ئه وکات به دنیاییه وه پتگی دیارده و زانست و هونه ره کانی دنیا و مه ده نییه ته که ی له ته رازووی خوا دا ده زانیت، که له گه ل ئه وه هه مووه داهینانه عه قلی و ئه ده بییه ی عه ره ب که ئه و ئینسکلۆبیدیا میژوویه ئاشکرای کردووه؛ که چی هیشتا پهروه ردگار ئه وه واقیعه عه ره بییه به گومرایی ئاشکرا وه سف ده کات ههروه ک ده فه رموویت: ﴿ثُمَّ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ [الجمعة: ٢] «ئه وه ئه و زاته یه که له ناو ئوممه ته نه خوینده واره که دا (عه ره ب) پیغه مبه ریکی له خو یان بۆ ناردن که ئایه ته کانی ئه و یان به سه ردا بخوینتیه وه و بزاری ده روونیان بکات، ههروه ها کتیب (قورئان) و دانایی (سوننه ت) یان فیر بکات که به راستی له وه و پتیش له گومراییه کی ئاشکرا دا بوون.»

ئاوای وه سفکردن له کاتیکدا ئه دیب و شاعیر و گوتاریژ و سوارچاک و خو ره وشتی مه ردا نه و به خشنده یی میواندارییان له و په ریدا بوو، بگره دانی وه هایان تیدا بووه که تا ئه مپرو ش وه و په نده کانیان له سه ر زاری خه لکه، له

وینهی «قیسی کوری ساعیده و نه کسه می کوری سه یفی» و جگه له وانیش.

به لکوه و نه که سایه تیهی که عه رب به بالادهستی بواری داهینانی هونه ری ده بینن و خاوه ن ناوازه نه ده بییه کانه له پیغه مبه ری خواوه گێردراوه ته وه که له باره یه وه فهرموویه تی: «ئیمروئولقه یسی ئالابه دهستی شیعر؛ له ناگردایه.»^(١)

ئهم بالاروانیه شه رعیه به سهر و نه ده سته وه شارستانی و هونه ریه ی پیش هانتی (ﷺ) به که م ته ماشا کردنی و نه ده سته وتانه نییه له خودی خویندا، به لکوه له بهر نه وه یه که و نه که سانه پاکژ و چاوپۆشن نه بوونه ته وه به وه حی و زانسته خوداییه کان، نه گه یشتوونه ته بلندی و به رزیی راسته قینه که پیگه و ئاستی به ندایه تیه، هیشتا له قوراوی ململانی دونه ییدا ما بوونه وه.

پاک و بیگهردی بو (الله!) له ته رازووی خوادا و نه زانسته دونه ییانه چهنده بێنرخن له ئاست ناوه رۆک و واتا کانی وه حیدا.

له راستیشدا: ئهم هه لۆیسته نه به ویه له وردترین خالی پرونگه ره وه ی نه وه یه که سوود وه رگرتن له خه لکانی دیکه مانای نه وه نییه سه رسامیان بیت و زه مکردنی واقعی نه وان پیکدژ نییه له گه ل نه وه ی سوود بینیت له و زانست و دانایانه ی که ونبووی موسلمان له هه رکۆی دهستی بکه ویت، هه ولێش ده دهین له برگه یه کی پاشتردا نه وه پرونتر بکه ینه وه.

مه به ستیش لێره دا نه وه یه که هه رکه س لێره و له شوینه کانی دیکه ی هاوشیه ی لێره وردبێته وه، نه ورپبازه مامه له ییه ی بو ده رده که ویت که خودا بو موسلمان ده ویت و پتی رازییه له هه مبه ر شارستانییه ته کانی دیکه، ئهم رپبازه ش زور به کورتی نه وه یه که سوودیان لی وه ربگرت له وه دا که پالپشتیه

(١) رواه الإمام أحمد في "المسند": (٧١٢٧)، وقال الهيثمي: "وفي إسناده أبو الجهم شيخ هشيم بن بشير، ولم أعرفه، وبقية رجاله رجال الصحيح"، "مجمع الزوائد"، دار الفكر: (٨/٢٢١).

بؤ ئامانجه که ی خوی، ههروهک پیغه مبهه (ﷺ) و هاوه لانی کردوو یانه، به لام نه که ویتته ناو داوی گه وره کردن و سه رسامبوون و ده مداچه قاندن به دیار یه وه له کاتیکدا ئه وان له ئیسلام گومر ابوون، به لکوو هه میسه هۆشی به دوا که وتوو یی و دابه زین و تاریکه پرستیایانه وه هه بیت و چاوی له سه ری بیت، ههروهک پیغه مبهه (ﷺ) و هاوه لانی چاویان له سه ری بوو و ئاتاجییان به رۆشن گه ری راسته قینه که ته نها به سینه کرانه وه بؤ ئیسلام دیتته جی، ههروهک په روه ردگار ده فهرمو ویت: ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ﴾ [الزمر: ۲۲] «ئه ری که سیک که (الله) سینه ی بؤ ئیسلام ئاوه لا کرد بیت جا له سه ر رۆشناییه ک له په روه ردگاریه وه ری بکات (یه کسانه له گه ل که سیک که ئه وه به شی نه بیت؟)»

به لکوو ئوممه تیک له و ئوممه تانه نابینیته وه که خودا پیغه مبهه رانی بؤ نارد بن و له یه کیک له هونه ره مه ده نییه کاندایه ئانیان نه بوو بیت. له گه ل هه موو ئه وه شدا، په روه ردگار پیغه مبهه رانی ناردوو تاکوو له تاریکی به ره و پرووناکی ده ریان بینن، خوینه ری ساته کانی په یامبه رییه تی له قور ئاندا هه میسه تییینی ئه وه ده کات که قور ئان وینای ئه و گه لانه به وه ده کات که له گومرایی و تاریکایی و داروو خاندا بوون سه ره رای ئه و هیز و توانایی و سه رمایه و دیارده زله ماددیایانه ی له چنگیاندا بوون و پیغه مبهه ران جه جتیان له وه کردوو ته وه که ئیوه زۆر ئاتاجن به پرووناکییه کانی وه حی.

هه رکه سیش وردتر تییینی دیمه نه کانی ره وانه کردنی پیغه مبهه ران بؤ گه لان بکات ده رهاو یشته یه کی مه تر سیداری دیدگای زیده ره وانی گو تاري مه ده نی بؤ ئاشکرا ده بیت که ئه گه ر مه ده نییه تی ماددی له پیشینه ی به رزوبلند بیت؛ ئه و کات ئه وه ی لیده خوینر یتته وه که په روه ردگار پیغه مبهه رانی به بابته تی په راوێز خراو و لاوه کی ناردوو، به دۆسیه مه زنه کانی رانه سپاردوو! جا چ سووکایه تییه ک له مه گه وره تر به پیغه مبهه رانی خوا؟!

واقیعیش ئێوەیە کە: ئەگەر خودای مەزنی داناترینی دانایان و داوەران پێغەمبەرانى هەلبژاردبێت و پالۆتبێت و بەسەر جیهانیاندا و کردبى بە نموونە و مەشخەلى بەرزى و شەرەفمەندى بەسەر تەواوى مەروفاى تێیەو؛ ئەمە مانای ئێوەیە کە بە گرینگترین داخوازىیەکانیش پەوانەى کردوون و گرینگترین داخوازىش لە پڕۆژە گۆرانخوازىیەکانیانەووە وەردەگیرێت.

ئەم دەرھاویشتە مەترسیدارەش زێدەپەوانى مەدەنییەت جیاوازی لە هەلۆیستیاندا ھەیە بەرانبەرى کە ھەندێکیان لە بنەرەتەووە بیران بەلایدا نەچوو، ئەمەش لەوانەدا زۆرە کە قسە و گوشتاریک دەکەن بۆخۆشیان ئاگیان لە دەرەنجام و دەرھاویشتەکانى نییە، کە زۆریک لە لیکۆلەرەن ئامازەیان بەووە کردووە، ھەرۆک پێشەوا ئیبن تەیمیە دەفەرموویت: "ھەستکردن پلە و ئاستى جیاوازی ھەیە، کە لەوانەى مەروفا ھەست بە شتێک بکات بەلام ھەست بە زۆریک لە دواھاتەکانى نەکات، لەپاشان لەوانەى ھەست بە ھەندێک لە دەرھاویشتەکان بکات و بە ھەندیکیشى ھەست نەکات."^(١)

ھەندیکیشیان بەم سەرەنجامەیان زانیووە، بەلام ھەولەدەن پاساو و دەرچەییەکی فریاگوزاریانەى بۆ بدۆزنەووە، ھەرۆک پێشەوا ئیبن تەیمیە دەفەرموویت: "خەلکانى جگە لە پێغەمبەرەن، دەکرێت قسەکانیان ئەنجامگەلێکیان لى بگیرێت کە خۆشیان بیران لى نەکردووەتەو، ئەگەریش بیران بۆى بچێت و پێى بزەن یان ئێوەیە پابەندى دەبن و قەبوولیانە، یاخود پەسەندى ناکەن و لە پێشەکییەکەشى دەست ھەلدەگرن، یاخود ھەر لێى ناگەرێنەووە، بەلام پێیان وایە کە ئەو قسانە ئەو دەرھاویشتە و دەرەنجامەیان لى ناگیرێت."^(٢)

(١) ابن تیمیة، "درء تعارض العقل والنقل" تحقیق: محمد رشاد سالم (١٠/١٢١).

(٢) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوى (٣٥/٢٨٨).

جا هه نديکيان ته گهر بهم دهرهاوېشتانه بزانيت؛ پاساوبازی بو ده کات، ده لیت: پیغه مبه ران حاله تیکي تایبه تن قیاسیان له سهر ناکریت، یاخود پیغه مبه ران لای خوداوه راستکردنه وه یان بو ده کریت به پیچه وانه ی ئیمه وه، یاخود پیغه مبه ران دوخی میژوویی خوځانیا ن هه به و نمونه ی دیکه ی ئهم به هانانه که ئهمه ش دهرگای به پیشه ننگرتن داده خات و فرمانی په یامبه ربیه تی هه لده وه شییتته وه، بگره مانای ئه وه یه که هیچ پیوستیه ک نیه بو خویندنه وه ی ژياننامه ی پیغه مبه ر (ﷺ) و هیچ سوودیکش له شوینې هه لگرتنی هه لوېسته کانی وه رناگیریت، له کاتیکدا په روه ردگار له باره ی پیغه مبه رانه وه ده فره موویت: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَبُهِدَاهُمْ أَفَتَدْرِكُ﴾ [الأنعام: ۹۰] «ئاهه وانه ن که (الله) رینومایی کردوون جا توش رینومایی ئه وان به پیشه ننگ بگره.»

هه نديکي دیکه ش له زیده ره وانی مه دهنیه تی ماددی دهرکی ئهم دهره نجامانه ده کهن، پابه ندیشی ده بیت -په نا به خوا- جا له میانه ی دهربرپنه کانیدا ئاماژه به وه ده کات که مروقایه تی بهر له م شارستانییه ته ی هاوچه رخ هیچکی پښ نه بووه، خه لک سهرجه میان له تاریکی و کو له واری و دواکه وتوویی وه حشییتی و ئه فسانه گه ریدا بوون بهر له م نمونه مرویییه تاقانه یه، چاکه خوازانیش بهر له م په رجووه شارستانییه هاوچه رخه سهرکه وتوو نه بوون له سازاندنی ژيانیکی ناوازه و روشنی وه ک ئه وه ی ئهمرو دیبیین.

ههرکه سیش له نمونه ی ئهم گوتار و بیر و بوچوونانه وردبیتته وه، له وه دلنیا ده بیتته وه که زیده ره و ی مه دهنی سهرچاوه ی لادانی روشنبیرییه، هه روه ها ئه وه ی که زیده ره ویکردن له دوسییه ی شارستانییه تی ماددیدا بهرپرسی یه که می ئهم گرفته کاره ساتباریه.

۴- ئاشووب و فریوی هیژی ماددی نه یاران پیغه مبهران

وه خته کړوکی ململانی له قورئاندا له بنچینه وه بکه وپته نیوان «دیارد»
ماددیه کان» و «بنه مای ئایینی»، یاخود ئه وهی که قورئان ناوی لئ ده نیت دنیا/
دواړوژ، له توندترین هوکاره کانی هه لگه رانه وه و فریوخواردنی خه لک له ئاست
حه قیقه ته کانی وه حییش ئه وه بووه که زورجار پیغه مبهران و شوینکه وتووانیان
له کادیرانی دلسوژی بانگخوازی و گه یانندی ئه م وه حیه سیما دپاره کانی هیژی
ماددیان له لا نه بووه وهک ئه وهی له ده ست ناموسلماناندا بووه.

ئهمه ش یاسایه کی میژوویی و ریسایه کی گهردوونی دووباره بووه یه که
هه رچهند له ئه رشیفه به ته مه نه کهیدا سهرینیت و ببهیت سهرسامیت دواپی
نایه ت که زورینه ی بانگخوازان و رپوارانی رپی گه یانندی په یامی خودا هه ر
له به ره به یانی په یام به رییه تیبه کانه وه و هه تا ئه م ساته ی کاری هاوچه رخی
ئیسلا میش هه میشه رووبه پرووی کومه لیک هیژی گه وره ی ماددی بوونه ته وه
که زور له پیش ئه وانه وه بووه و بووه ته مایه ی له ریلادانی خه لک له ئاست
وه لامدانه وهی ئه و وه حییه ی که ئه مان پتیا ن بووه؛ خو ئه گه ر پیغه مبهران و
شوینکه وتووانیان خاوه ن سهرمایه ی ماددی و بودجه ی زه به لاج بووانه، ته نانه ت
تاقیکیش له و خه لکه له مزگه وته کان دوانه ده که وتن.

بنواړه له ئه زموونی پیغه مبهران و ئه وهی له خو یگر تروه له هو شیاری
بانگخوازی، ده بینیت که هه مووی خه ریکه ببیته په یکه ریکی ئاخپهر له سهر
ململانی نیوان بانگخوازی وه حی خودایی و فریودهری هیژی ماددی، ده بینیت
چون هیژی مادده دلی خه لکی که مه ندکیش کردووه و بینایی لئ سه ندوونه ته وه

و لایان ددهات له ملکه چکردن و خوړاده ستکردن به وه چی، ده بینیت چوڼ کادیرانی بانگه واز گیریان خواردووه به ده ست فریو خواردنی خه لکی به سیمه ماددیگه راییه کان.

جا پیڅه مبهړ نووح (سه لامي خواي لي بيت) گه له که ی به راشکاو ی و به وپه پری ماددیگه راییه وه پټیان وت: ﴿وَمَا تَرَاكَ اَتَّبِعَكَ اِلَّا الَّذِيْنَ هُمْ اَرَادْلُنَا بِاِیِّ الرَّايِ وَمَا نَرٰی لَکُمْ عَلَیْنَا مِنْ فَضْلٍ﴾ [هود: ۲۷] «وا نابینین جگه له هزار و لاوازن و پیگه نزمانی ناومان که سی تر شویت که وتبن، ئه وانیش هه روا به بیریکی ساده و ساویلکه ئه و بریاره یان داوه، واش نابینین ئیوه هیچتان (له مالی دنیا) به سهر ئیمه وه هه بیت.»

ئهم ههسته شیان هه میسه ئاماده گی هه بوو به رانبر به باوه داران به وه چی، تا ئه و ئاسته ی که وهک به لگه ده یان هتیاوه و نمایشیان ده کرد، ههروهک په روه ردگار له سووره تی شوعه را له باره یانه وه ده فره مویت: ﴿قَالُوا اَنْتُمْ لَكُمْ وَاتَّبِعَكَ الْاَرْدَلَوْنَ﴾ [الشعراء: ۱۱۱] «وتیان ئه ری ده ته ویت باوه پت پی بینین له کاتیکدا هه ژاران و لاوازن شویت که وتوون.»

هینده ی ئاسمان بارانی گرته وه و ئاوی لافاوه که نغروی زهوی بوو و نه وه کانی نووح چوونه ناو په راوه کانی له یاد چوونه وه، گه لی عادی یه که م جلوه ی جینشین سهرزه مینیان گرته ده ست، ههروهک په روه ردگار له باره یانه وه فره موویه تی: ﴿وَاذْكُرُوا اِذْ جَعَلْکُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوْحٍ﴾ [الأعراف: ۶۹] «-ئهی گه لی عاد- یادی ئه وه بکه نه وه که خودا له پاش گه لی نووح ئیوه ی کرده جینشین.»

جا باشووری دوورگه ی عه ره بیان له ناوچه ی ئه حقاف و ئیره م ئاوه دانکرد بووه وه و هیزیکی ماددی سهرسور هینه ریان هه بوو، بنیادیکی لاشه یی ناوازه، له گه ل چریه کی دانیش تووان که خو شگوزه رانی بژیوی و هونه ره کانی ته لارسازی بو لواند بوون، ههروه ها تا کره وی هیز و پرچه کی سهر بازی به سهر گشت جیهاندا،

نهم هیزه ماددییېش توووشی لووتبه رزی کردبوون و له باوه پهاوردن به واده ی
 گه یشتن به خدا و ملکه چبوون بۆ وه چی لادابوون، ههروهک پهروه ردگار له باس
 و وه سفی هیزی لاشه یییان له سووره تی ئه عرافدا ده فهرموویت: ﴿إِذْ جَعَلَكُمْ
 خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً﴾ [الأعراف: ۶۹] «یادی ئه وه
 بکه نه وه که له پاش ګه لی نوح ئیوه ی کرده جینشین و له بونیادی لاشه تاندا
 توانایه کی زیاد و فراوانی پیدابوون.»

له سووره تی فه جریشدا جه ختی له و بونیاده لاشه یییه ناوازه یان کردووه ته وه:
 ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (۵) إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (۶) الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ﴾
 [الفجر: ۶ - ۸] «ئهرئ نازانیت پهروه ردگار ت چۆنی به سهر عاددا هیئا؟ ئیره می
 خاوه ن هیز، ئه وانه ی که له شاراندا له وینه ی به هیزی ئه وان به دی نه هینرابوو.»

ههروه ها قورئان له سووره تی شوعه رادا باس له کۆشک و ته لار و دامه زراوه
 زل و زه به لاهه کان و ده ستوه شانندی سه ربازیان ده کات، که ده فهرموویت:
 ﴿أَتَنْبِئُونَ بِكُلِّ رِيحٍ آيَةً تَعْبَثُونَ (۳) وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ (۴) وَإِذَا بَطَشْتُمْ
 بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ﴾ [الشعراء: ۱۲۸ - ۱۳۰] «ئهرئ ئیوه له هه چ به رزاییه کدا ته لاریکی
 به رز و دیار و نیشان بۆ لووتبه رزی و خۆنوندن و نازاردانی خه لکان داده مه زرینن.
 بینای تۆکمه و قایم ده سازینن وهک بلیی نامرن و دواتان نابه. وه ختیکیش
 ده ست ده وه شینن له خه لکیک به فه لاقه یان کوشتن، نارپه و و سته مکارانه
 ده یکه ن.»

نهم دیارده ماددییانه ش چاویانی به چاوبه سستی لووتبه رزی داگرتبوو، هه تاکوو
 ئه وه ی به رانه ر به پیغه مبه ره که ی خودا (سه لامی خوا ی لی بیت) ئه و پرسیاره
 نابه چی فووله خۆکه ره فربووخواردووه یان کرد، به وپه ری کش و فشی سیاسیه وه
 ګوتیان کئ له ئیمه به هیز تره؟

وهک پهروه ردگار ئه و قسه یانمان بۆ ده ګیریتته وه: ﴿وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً؟ [فصلت: ۱۵] «گوتیان کي له ئيمه به هيزتره؟ ئهري نه يانزاني که ئه و خودايه ي ئه واني دروستکردووه، له و ان به هيزتره؟!»

توخوا ديسان له و پرسياړه پر له کهش و فشه يان وردبه وه کي له ئيمه به هيزتره؟

ئهو جا بنواړه له وه لامي خوداي خاوه ن هيزي ئاسمانه کان و زه وي که به مه زني خودايي خوږه وه وه لاميان ده داته وه و ده فرمووي: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً؟﴾ [فصلت: ۱۵] «ئهرې نه يانزاني ئه و خودايه ي که ئه واني دروستکردووه له و ان به هيزتره؟!»

توانا مادديه کانيان وايکردبوو که له بهر لوتېلنديان بهرچاو خوږان نه بينن، جا ديداري خويان به دروځسته وه و به گالته و توانجه وه گوتيان: ﴿يَا أَيُّدُكُمْ أَنْتُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْتُمْ مُخْرَجُونَ﴾ (هيهات هيهات لما توعدون؟ [المؤمنون: ۳۵ - ۳۶] «ئهرې به ليني ئه وه تان پنده دات وه ختيک که مردن و بوونه خوږ و ئيسقان له پاشدا درده هينرينه وه به زيندووي؟ ئاي چه نده دووره چه نده دووره ئه وه ي ئيوه به لينيتان پيدراوه.»

چينه خوځگوزهران و ده و له مه نده که ي ناو گه لي عاديښ، وهک ريساي ميژوو هميشه وابووه، توندتر نه يارييتي بانگه وازي وه حيان ده کرد، وهک پهروه ردگار له سووره تي موثمينووندا له باره يانه وه ده فرمووي: ﴿وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتَرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ﴾ [المؤمنون: ۳۳] «ئهو ده مسپي و سرگه و رانه ي ناو گه له که ي که بياوهر و به دروځهره وه ي ديداري دواړوژ بوون و خوځگوزهرانمان کردبوون له ژياني دونيادا گوتيان: ئهم کابرايه (هودي پيځه مېهر) جگه له وه ي وهک ئيوه مروقيکه و له وه ي ئيوه ده يخون و ده يخونه وه ئه ويش هر له وه

ده خوات و ده خواته وه، هيچيكي تر نيهه.»

خوري عادي ش هيتا تاوا نه بيوو له كار ه ساتي باهوژه به ناوبانگه كه دا كه هه فته يه ك به سه ريه كه وه به رده وام بوو، شارستانيه تي مه دائين له حيجر و له باكووري دوورگه ي عه ربه ي سه ري ده ره يئا و ديسان هه مان زنجيره ي دراماي له خو بابي بوون و كه شوفش كردن به هيزي مه دهنی ماددييه وه ي دوو باره كرده وه.

كه سه مووديش به هه مان شيوه ي گه لي عاد و له پاش ئه وان ببوونه خاوه ن جينشيني سه رزه مين، ده ستيشيان دابوويه هه مان هونه ره كاني هه لكوئين و ته لارسازي و تييدا بليمه ت بوون، هه نديك له پاشماوه كاني ئه مړويان گه واهي بو مه دهنيه ته ويران و تاوا بووه كه يان ده دات، كه (الله) له باره ي جينشيني و كوښك و ته لاريانه وه فه رمويه تي: ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْجِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا﴾ [الأعراف: ۷۴] «يادي ئه وه بكه نه وه كه په روه ردگار له پاش عاد ئيوه ي كرده جينشين و كرنديه خاوه ني زه وي له ته ختي و ده شتاييه كاني كوښك سازده دهن و به هه لكوئينيش كيوه كان ده كه نه مال و لانه.»

له سووره تي شوعه پرايشدا له تاريقي خوشگوزهراني و هه لكوئينه كانيانه وه ده فه رموييت: ﴿أَتُزَكَّرُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ﴾ (۱۵) في جَنَاتٍ وَعُيُونٍ ﴿۱۶﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿۱۷﴾ وَتَنْجِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿۱۸﴾ [الشعراء: ۱۴۶ - ۱۴۹] «نهری ده تانه وييت تاوا لي ره و به مجوره وازتان لي بهي نرييت؟ له باخات و بيستان و كاني و سه رچاوه، له كشتوكال و دارخورما و بولداژهن دووي قورس و پر و ته واو، به ويه پري ليزاني و كارامه ييشه وه كيوه كان هه لده كوئن و به مالي ده كه ن.»

داهي نانيشيان له داتاشيني شاخه كاندا سه قامگيرييه كي ئه مني بو فه راهه م كربوون وه ك له سووره تي حيجر دا ئاماژه ي پي ده دات: ﴿وَكَانُوا يَنْجِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ﴾ [الحجر: ۸۲] «مال و تاوه داني ئارام و به ئاسايشيان له شاخه كان

داده تراشی.»

له ئاماژه دان به ئاوه دانکردنه وه شیان بۆ دنیا ده فهرموویت: ﴿وَالْأُولَىٰ إِلَىٰ مَوَدِّهِمْ أَصْحَابُ الْإِيمَانِ﴾ [هود: ۶۱] «بۆ سه موودیش صالحی براینمان نارد، پپی وتن ئه ی ګه له کهم (الله) به رستن که جګه له ئه و په رستراویکی حقی دیکه تان نییه، ئه وه که هینانه دی ئیوه ی له سه رزه وی ده سته پیکردۆ و کردوونیته ئه و ئاوه دانکه ره وه تیدا.»

جا توانای مادی و پیشکه وتنی مه دهنیان به سهر ړکا به رانیاندا فریویدان و به پیوه ری سه رمایه دونیایه کان ته ماشایان ده کرد، نکۆلیان له و وه حییه کرد که پیغه مبه ر صالح (سه لامی خوی لئ بیت) هینابووی. بګره نکۆلی ئه وه شیان ده کرد که که سیک ګه ر سه رمایه یه کی مه زنی مادی نه بیت خودا تایه تمه ندی بکات به پیغه مبه رایه تی و وه حی، وه ک په روه ردګار له سوورته ی قه مه ردا له باسی به لګه هینانه وه مادییه که یاندا ده فهرموویت: ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ﴾ فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذَا لَفَىٰ ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٣﴾ أَلَلْقَىٰ الذِّكْرَ عَلَيْهِ مِن بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌّ ﴿٢٤﴾ [القمر: ۲۳ - ۲۵] «سه موودیش ئاګادار که ره وانیان به دروخته وه، ګوتیان ئه ری یه ک مروفتیک له ئیمه بیت و ئیمه شوینی بکهوین خو ئه وسا ئیمه له ګومرایی و شیتیداین، له ناو هه مووماندا وه حی بۆ سهر ئه و دابه زیوه؟! به لکوو کابرایه کی دروژنی خو سه پیته.»

به لام، وه ک ریسای ګه ردوون و یاسای میژوو له سهری رپویشتووه، دیسان جله و به ده ستانی روو به روو بوونه وه و ئازاردانی صالحی پیغه مبه ریش (سه لامی خوی لئ بیت) کار به ده ست و سه رګه و ره و هاوه لانی مولک و رواله ته مادییه کان بوون، پشتیوانانیشی هه ژاران و لاوازن بوون، هه روه ک په روه ردګار ئه و وتوویره مان له سوورته ی ئه عرافدا بۆ ده ګویزیتته وه: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا

مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٦﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٧﴾ [الأعراف: ۷۵ - ۷۶] «ئهو انه ی لوو تبه رز و ده مارزلی ناو گه له که ی بوون به لاواز و چه وساو ه کانیان وت: ئه ری زانیوتانه صالح لای په روه ردگار یه وه نیردراوه؟ گوتیان: ئیمه باوه پردارین به وه ی پی نیردراوه، سه رگه وره و لوو تبه رزانیس گوتیان: ئیمه به وه ی پی نیردراوه بیباوه رین.»

به بونه ی قسه کردنی شه وه له سهر توانا ماددیه کانی عاد و سه موود، تبیینیه کی بیوینه ی زانای مه زن، ئیین خه لدوونم وه بیردیته وه که له موقه ددیمه که یدا ده یفه رمویت:

"بنیاد و هه یکه له مه زنه کانی ده ولت به پی پی ریژه ی به هیزی ده ولته که ن له بنچینه که یدا؛ چونکه ئه وانه به هه ماهه نگی و کو بوونه وه ی هیزی زوری مرویی و دهستی کار نه بیت نایه نه دی، جا ئه گهر ده ولته که گه وره و به رفراوان بوو، مولک و زهوی و هه روه ها دانیشتووانی زور بوون، دهستی کاریش زور ده بیت، له په ر تا په ری ولاته وه کو ده کرینه وه و کاره که له توکمه ترین هه یکه لدا دیننه جی، نابینیت دامه زراوه و ته لاره مه زنه کانی هوژی عاد و سه موود، چون قورئان سه ربورده یانی گیراوه ته وه، به چاوی سه ریش بنواره له هوتاقی کیسرا و ئه و هیزو هونه ره ی فارسه کان نواندوو یانه تیدا، ته نانه ت هاروونه ره شید پی داگرت له سهر ئه وه ی بیرووخیئت، زوریشی له سهر قورس بوو، دهستی شیان تن برد به لام هیزیان لی برا و کو لیان دا، ته ماشا چون ده ولته تیک دهستی ده گاته کارسازیه که له بینادا که ده ولته تیکی پاش خو ی ته نانه ت بو شی خاپورنه کریت، له گه ل جیاوازی گه وره ی نیوان بنیادنان و پروو خاندندا." ^(۱)

به هه رحال، ئه وه نده ی نه بردبوو که قه له په شی دوورگی عه ره بی به سهر

(۱) ابن خلدون، «المقدمة»، تحقیق: الشدادي، بیت الفنون، (۲۰۰۵م): (۱/۲۹۹).

که لاهه کانی عاد و سه مووده وه قريشکاندي و هه رچی دياردهی هيزيش که هه يانبوو، نه مجاره يان مووسای پيغه مبه ر (سه لامي خواي لي بيت) له نيوان نه هرامه کانی ميسر دا پرووبه پرووی شارستانيه تي فيرعه ونی ده بوويه وه به هه رچی قورسايی ميژوويی و توانای ئيمپراټورييه وه که هه يانبوو، تا کوو ديسان زنجيره درامای پيږا کيشانی هيزی مه دهنی و فريو خواردنی له هه مبه ر وه حيدا دووباره ببيته وه.

فيرعه ون له سه ر نووسينگهی کوشکی سپی به رپوه بردنی جيهانی نه وکات؛ چوارمشقی دابوو، وهک ناوخواي شاهانه يی له سوورته تي غافيردا ئاماژه ي پي ده کات: ﴿يَا قَوْمِ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ﴾ [غافر: ۲۹] «ئهی گه له که م وا نه مړو مولک و سامان هی ئپوه به و زال و ده سه لاتداری سه رزه وي خوټانن».

فيرعه ون که شوفشيکی له راده به ده ری به توانا سياسييه کانييه وه ده کرد، وهک په روه ردگار له سوورته تي زوخرودا له باره ييه وه ده فه رموویت: ﴿فِرْعَوْنُ يَرْعَوْنَ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ﴾ [الزخرف: ۵۱] «فيرعه ون هاواری کرد به ناو گه له کهيدا، گوتی: نه ری گه لو مولک و سه رمایه ي ميسر هه ر هی من نييه؟»

سه رسورمان دوايی نايه له راده ي تيگه يشتنی قوولی مووسا پيغه مبه ر (سه لامي خواي لي بيت) و تيبينیکردنی بو نه وهی که چو ن شارستانيه تي فيرعه ونی و هيزه ماددييه که ی خه لکی فريوداوه و چو ن نه و پپوه ره ماددييه ره گ و ريشه دا کو تراوانه له ده روونی مروقه کاندایداون له راده ستيبون بو وهی، مووسای که ليموللا نه م ياسا ميژووييه ي ده ربړپوه سه باره ت به گه وره ترين ئالنگاری که پرووبه پرووی بانگه وازه کان ده ببيته وه، وهک له ويدا که په روه ردگار ده فه رموویت: ﴿وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأْتَ زِينَتَهُ وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلَّوْا عَنْ سَبِيلِكَ﴾ [يونس: ۸۸] «مووسا گوتی په روه ردگارمان تو پازانه وه و مال و سه رمایه يه کی دونيات به فيرعه ون و داروده سه ته که ی داوه،

په روه ردگار مان تا کوو خه لک له ریځای تو گومرا بکه ن.»

جا کاتیک په روه ردگار مووسای نارد نه او هم کو مه لگا میسریه پی نه فه رموو برؤ گه له که ی خوت به ناگا بی نه وه با له شارسرانییه تی میسری که لک وه ربگر ن، به لکوو ناردی تا کوو له تاریکایی شارسرانییه تی خویان به وه چی چا ورؤش نیان بکاته وه، وه ک ده فه رموو یت: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ [إبراهيم: ۵] «به راستی که ئیمه مووسا مان به ئایه ته کانی خو مان وه نارد که گه له که ت له تاریکاییه نه وه به ره وروونا کی ده ربی نه.»

به لکوو په روه ردگار به ته رازووی خوی به نی ئیسراییلی به و زانسته خودایانه ی که له لایان بوو؛ به گه وره تر و خاوه ن پیگه تر به سره فیرعه ونه کان پو لئیکر دوو له گه ل ئه و شارسرانیی ته شی هه یان بوو، وه ک ده فه رموو یت: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَزَرَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ [الجاثية: ۱۶] «به راستی که ئیمه په رتووک و کار و داوهریکردن پی و پیغه مبه رایه تیمان به خشی به به نی ئیسراییل و کردمانه خاوه ن پیگه به سره جیهانیانه وه.»

جا ئه گه ر خو پنه ر لیره دا وردبیته وه که چو ن رو شناییه کانی په یامبه ربیه تی و په رتووک هو کاری به خاوه نی پیگه بوونی به نی ئیسراییل بوون و چو ن شارسرانییه تی فیرعه ونه کان سه رکه وتوو نه بوون له ده ره ټنایان له تاریکاییه کان، ئه وکات ته رازووی خوداییان بو به دیارده که ویت له هه لسه نگانندی کو مه لگا و که لتوور و که سایه تی و شارسرانییه ت و مه دهنی به ته کاند، که ته رازووی مو سلمانیش شو ینکه وته ی ته رازووی په روه ردگار ه.

بارودوخه که ش تازه نه بوو بو پیغه مبه ربی خو شمان موحه ممه د (ﷺ) که نکو لیکاران ی په یامبه ربیه تی و ئه و وه حییه ی که پی بوو؛ بو پشتلیکردنی په نایان ده برده بهر به لگه ه ټنانه وه به لاوازیه ماددییه که ی، هه روه ها ئه وه ی

که‌ئو سه‌رمایانه‌ی هیژ و خوش‌گوزهرانی له‌لا نییه‌ که‌هه‌ندیک له‌ده‌وله‌مه‌نده
 ګه‌وره‌ګاڼی حیجاز له‌لایانه و‌خواه‌نین و‌وایانده‌بینی که‌ناکریت مل‌بو
 پیغه‌مبه‌ریک که‌چ بکریت مه‌ګه‌ر له‌خانه‌دانه‌ګاڼی ناو‌چینی ئه‌رستو‌کراتیبه‌ک له‌
 دوو پایته‌خته‌که‌ی حیجاز بیت مه‌که‌که‌یان تائیف، وه‌ک له‌سووره‌تی زو‌خرو‌فدا
 له‌وباره‌یه‌وه ده‌فه‌رموویت: ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ
 عَظِيمٍ﴾ [الزخرف: ۳۱] «وتیان ده‌با ئه‌م قورئانه‌دابه‌زیبایه‌ته‌سه‌ر پیاویکی
 مه‌زن له‌دوو دپه‌اته‌که.»

مه‌به‌ستیان له‌دوو پیاوه‌که، وه‌لیدی کوری موغه‌یره و‌عوړوه‌ی کوری
 مه‌سعودی سه‌قه‌فی بوو.

زور به‌روون و‌راشکاویش ئه‌وه‌یان پی‌وت که‌ئو سه‌رمایه‌یه‌کی ماددی
 وای نییه‌ که‌شایانی ئه‌وه بیت ئه‌وان شوینی بکه‌ون، وه‌ک هه‌ندیک له‌
 به‌لگه‌هینانه‌وه‌ګاڼی هیناوه‌له‌ویدا که‌ده‌فه‌رموویت: ﴿ثُمَّ أَوَّاهُ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنُزٌ أَوْ
 تَكْوَنُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا﴾ [الفرقان: ۸] «... یاخود ګه‌نجینه‌یه‌کی بو‌بنیردرايه،
 یاخود باخیکی هه‌بووايه لئی بخواردایه.»

راسته‌وخو له‌پاشکوئی ئه‌م نایه‌ته‌شدا په‌روه‌ردګاره‌ولامی ئه‌و به‌لگه‌هینانه‌وه
 ماددیه‌ی بیمانایه‌یان ده‌داته‌وه که‌ئو بی‌ده‌سه‌لات نییه‌ له‌ئاست ئه‌و به‌خشش
 و‌توانایانه، به‌لام ویستی له‌سه‌ر ئه‌وه بووه‌ئو‌وان تاقیب‌کاته‌وه، که‌ده‌فه‌رموویت:
 ﴿ثُمَّ بَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ
 قُصُورًا﴾ [الفرقان: ۱۰] «هه‌ر له‌مه‌زنی و‌زور و‌زیادبووندا بن‌فه‌ر و‌به‌خششه‌ګاڼی
 ئه‌و په‌روه‌ردګاره‌ی که‌ئو ګه‌ر بیه‌ویت له‌وه چاک‌تری‌کیشت پی‌ده‌دات، باخاتیک
 که‌رووباره‌ګاڼی به‌ژیردا بروون و‌چه‌ندان کو‌شک و‌ته‌لاریشت پی‌بدات.»

به‌لام په‌روه‌ردګار له‌شوینیکي دیکه‌دا پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی له‌وه ئاګا‌دارده‌کاته‌وه
 که‌فریو نه‌خوات به‌وابه‌سته‌بوونی ئه‌وان به‌مادده‌وه و‌دوباره‌رپسا می‌ژوو‌ویه

بانگخواییه کانی به یاد دینیتته وه که مملانیتی نیوان وه چی و مادده یه و ئالنگاری باوهر له هه مبه ر سیمما ماددیگه راییه کان، وهک له سووره تی هوودا ده فره موویت: ﴿ثُمَّ لَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوْحٰی اِلَيْكَ وَضَاقُ بِہٖ صَدْرُكَ اَنْ يَقُوْلُوْا لَوْلَا اَنْزَلَ عَلَیْہِ کُزُۢمٌ﴾ [هود: ۱۲] «خو له وانه یه تو واز له هه ندیک له وه بیتیت که بو ت وه چی ده کریت، و سینت پتی تنگ بیتته وه که ئه وان بلین با گه نجینه یه کی بو دابه زینرایه.»

به لکوو پهروه ردگار وای به پیغه مبه ره که ی (ﷺ) داداوه که زور به روون و راشکاو ی به قوره یش بلیت: که ئه وه یزی ماددی و گه نجینه و داراییه ی له لا نییه که پیوهر و تهرازووی ئه وانه، ئه و ته نه ا بانگخواییکه بو وه چی، ههروهک به پیغه مبه ره که ی (ﷺ) ده فره موویت: ﴿ثُمَّ لَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوْحٰی اِلَیْہِ﴾ [الأنعام: ۵۰] «بلن من پیتان نالیم که گه نجینه کانی خودا له لای منه، یان په نه انه کان ده زانم، یاخود نالیم من فریشته م، من جگه له وه ی بوم وه چی کراوه شوینی هیچیکی دیکه ناکه وم.»

جا بنواره چون له شوینکه وتنی پیغه مبه ر (ﷺ) لایاندا بوو ته نه ا له بهر ئه وه ی که کومه له سیمما یه کی ماددی وه های نییه که شایانی ملکه چ کردن بیت بو ی، به لکوو ته ماشای سه یرتر له وه: ئه وه ی که ئه وه بوخوی کرۆکی تاقیکردنه وه ی خودایی بوو بو یان، که خودا مالین بوو له وابه سته بوون به ماددیگه راییی و راده سته بوون بوو به وه چی، هه ربویه پهروه ردگار پیغه مبه ره که ی ئاگادار کردوه ته وه که دلته نگ نه بیت به هه ندیک له وه چی به هو ی ئه وه ی ئه و سیمما ماددیگه راییه ی نییه که پیوهری ئه وانه بو گوپرایه لیبوون، ئه وه یش که خودا وه لامی ئه و داواکار یانه یان ناداته وه که وهک پیوهری ماددی به مهر چی شوینکه وتنیان داناوه، جا ده بیت یان ریگای وه چی هه لبریزن یاخود ریگای مادده!

له راستیشدا: خو ئه گه ر پیغه مبه ر (ﷺ) له سه ر ته ختی هیز و دارایی شانی دادایه، ئه و دهمه هیچ یهک له نه یارانی لئی دوانه ده که وتن، نهک له بهر ئه و حه قه

پاشه پوځیه ی که پټیه تی، به لکوو له بهر ئه و هیزه دونیا ییه ی که له ده ستیدایه، جا چ واتایه کی تاقیکردنه وه و له بیژینگدان و پوختکردنه وه له شوینکه وتنی زلهیز و هه ژمونداردا هه یه؟

هه ربویه؛ کاتیک سوله یمانی پیغه مبه ر (علیه السلام) له سه رزه ویدا پادشایه ک بوو که هه رچی ئامرازی ده سه لات هه بوو له ده ستیدا بوو، یه کتیک له خه لکی له باوه پښتانی دوانه که وت، نه له جنوکه و نه له مروڅ، زه بوون و ملکه چی ئاماژه یه کی بوون، جا کاتیکیش به لقیسى شازنی سه بهء هه ندیک له باوه پښتانی خو ی دوا ده خست و ده یویست به دیاری و دارایی گه وره گه وره تاقی بکاته وه که وتی: ﴿وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ﴾ [النمل: ۳۵] «من دیاریه کی بو دهنیرم، جا چاوه پروان ده بم بزائم نیردراوانم به چی وه لامیک دینه وه.»

سوله یمانی پیغه مبه ر (علیه السلام) هه ره شه ی لی کرد به خستنه ری له شکری زل و زه به لاح هه روه ک فه رمووی: ﴿ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا﴾ [النمل: ۳۷] «بگه رپړه وه بو لایان، سویند بیت به سه ربازاتیکی وه ها بو یان بیین که توانای به رهنکار بوونه وه یان نه بیت.»

جا به لقیس که ها ته خزمه تی و سه ری سو رما بوو له و ته لار و باله خانه شوو شه ییانه ی که بینی و ملکه چی پیغه مبه ری خوا بوو (علیه السلام)، وه ک په روه ردگار ده یگتړپښته وه: ﴿قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ [النمل: ۴۴] «پتی گوترا بچو ناو کو شکه که وه جا کاتیک که چاوی پتی که وت وایزانی ئاوکی به خور و جوو له یه و قاچه کانی هه لکرد و به ده ریخست (بوئه وه ی ته ر نه بیت)، سوله یمان پتی گوت: ئه وه ته ختیکی شوو شه یه و ئاو له ژیریدایه، به لقیس گوتی په روه رودگارم من سته مم له خو م

کرد (به بیاوه ربوونی پیشووم)، وا من له گهل سوله یمان و له شوین ئه وه وه
ملکه چی پهروه ردگاری جیهانیان بووم.»

ئهم ريسا ميژووييه په يامه ئاسمانيه کان که فريو خوار دنی خه لکه به روا له تی
ماددی نه یارانی پیغه مبه ران، هه رکه س چمکی میژووی په یامبه ریه تیه کانی
ئاگا لیت ئاشنایه پی، جا بانگ خوازان و ه چی -زور جار- له لاوازی ماد دیدان،
جگه له هه ژار و نه دارانیش خه لکیکی دیکه له ریزاندا نییه، له کاتی کدا سه رگه و ره
و سه رمایه دار و ده سه لاتداران ئازاریان داوون و گيچه لیان پی کردوون.

هه ربویه؛ وه ختیک که هیره قل شاره زای میژووی په یامبه ریه تیه کان بوو
پرسیاریکی زور به جی و ماناداری پرسى، تیبینییه کی بلیمه تانه و زیره کانه تریشی
به شوینیدا وت، وهک له دوو سه حیحه که دا هاتووه که هیره قل به ئه بوو
سوفیانی وت: "لیم پرسیت: سه رگه و ره و خانه دانه کان شوینی که وتوون یا خود
لات و هه ژاران؟ وت: که لات و هه ژاران شوینی که وتوون، که هه ر ئه وانه شن
شوینکه وتووانی پیغه مبه ران."^(۱)

(۱) "صحيح البخاري": (۷)، و "صحيح مسلم": (۴۶۰۷).

۵- واتای مشتومړی مهدهنیه/چاکیټی

خوښه نړۍ میژووی دیرینی ئیسلامی ټیټی نی ئه وه دهکات که ره هه ندی مهدهنی بهر و هه لکشان چوو هه تا ئه وهی له ناوه راس ته کانی میژووی ئیسلامی گه یشتو وه ته لوو تکه ی خو ی، جا سه رده می پیڅه مبه ر (ﷺ)، سه رده میک بوو که به ساده یی و سنوورداریټی مهدهنی تاییه تمه ند بوو، پیڅه مبه ریش (ﷺ) ترسی ئه وهی له سه ر هاوه لانی هه بوو که جیاوازیی توانا مهدهنیه کان له نیوان کو مه لگای موسلمان و بیباوه ردا بیټه مایه ی گومان و شله ژان له باوه رپاندا، له و چیرؤ که شدا که عومهری کوری خه تاب دهیگو پزیته وه سه باره ت به شمه ک و تفاقى ناومالی پیڅه مبه ر (ﷺ) و کاردانه وهی عومهر له وه ختی بینیدا، هه روه ها کاردانه وهی پیڅه مبه ر (ﷺ) له به رانه ریدا، چه ندین مانای تیروته سه لی له کیشانی دیمه نه که دا تیدایه که بوخاری و موسلیم و جگه له وانیش دهیگیر نه وه له عومهری کوری خه طتابه وه که فهرموویه تی: "له مالی پیڅه مبه ردا (ﷺ) سه رم به رز کرده وه و نواریم، سویند به (الله) شتی کم تیدا نه بینی چاو بگیړیته وه (به که لک بیت) جگه له سن تفاق، جا کاتیک جیگای حه سیره که م به ته نیشتیه وه بینی وتم: ئه ی پیڅه مبه رى خوا له په روه ردار داوا بکه که رۆزی ئوممه ته که ت فراوان بکات، خو رۆزی فارس و رومی فراوان کرده وه له کاتیکدا خوداش ناپه رستن، پیڅه مبه ر (ﷺ) راستبوویه وه و دانیش ت و له پاشان فهرمووی: ئه ری تو له گوماندا ی کوری خه تاب؟! ئه وانه خه لکانی کن که خوشیه کانیا ن بو پیشخراوه له ژیا نی دونیادا." (۱)

هر که سه رده می پیڅه مبه رايه تیش دواپهات و سه رده می خيلافه تی

(۱) "صحيح البخاري": (۲۶۷۸)، و "صحيح مسلم": (۱۴۷۹).

راشدين دهستی پيکړد، ئیدی فوتوحات دهستی پيکړد و ولاتان نازادکران و پاره و سامان هه لړژا و ريکخستنې دهولته ئيسلامی و نوپکړدنه وهی دهزگا بهرپوه بهرپيه کان له وینه دیوان و تومارگا و خه زینه و به خشینه کان و نموونهی نه وانه زیادی کرد.

له پاش سرده می خیلافه تی راشدين و هاتنه کایه ی دهسه لاتی نه مه وی و دهسه لاتی عه عباسی؛ مه عریفه و زانسته عه قللی و فله سه فی و نه زموونیه کان ته قینه وه و پرۆسه و جوولهی وه رگتیران گه شایه وه و په یمانگای تاییه تمه ند و پسپوری بو بنیادنرا، دامه زراوه سیاسیه کان که وته کتیرکئی له وه ده ستخستنې په رتووک و بهستنې کوړی زانست و مشتومر و وتووژ و هیئانه پیښه وهی داهینه ران و لته اتووان و ئینسکلۆپیدیای زه به لاج له هونه ره جیاوازه کاندان نووسرانه وه که هه تا رۆژگاری نه مړۆشمان سرچاوه ن.

به م شیویه؛ خوینه ری میژووی دیرینی ئیسلامی تیبینی نه وه ده کات که چون پیښکه وتنی مه دهنی له گه ل به ره وپیښچوونی میژوودا زیاده کات که دهسه لاتی عه عباسی مه دهنی تره له رووی ماددیه وه له دهسه لاتی نه مه وی، دهسه لاتی نه مه ویش له رووی ماددیه وه مه دهنی تره له سرده می خیلافه تی راشیدین، سرده می خیلافه تی راشیدینیش مه دهنی تره له رووی ماددیه وه له چاخی پیغه مبه رایه تی.

نه وجا نه گهر بین و نه م وینه په ره سه ندوه به پیی واقعی میژوویی له به ها مه دهنیه که یدا به راورد بکه ین به به ها ئایینیه که ی به پیی ته رازووی شهرعی؛ ده بین که نه م هاوکیشه میژوویی به ته واوی به پیچه وانه ی ته رازووی شهرعی به وه، به و واتایه ی که دژیه کییه کی مشتومری له نیوان تیکرای مه دهنیه ت و تیکرای باشییتیدا هه یه، جا له ساتی هه لکشانی هیلی پوتانی ئاستی مه دهنیه تدا؛ هیلی پوتانی ئاستی باشییتى داده کشیت.

که مېوونه وهی خیر و باشی تیش له گهل بهر و پېشچوونی کاتدا پېدراوېکه له پېدراوه چه سپاو و براوه کانی شریعت که له پېغه مېره وه (ﷺ) چه سپاو به چه سپانیکې براوه و گومان هه لنه گر نهک وهک بابه تیکې ئیجتیهادی، زیاد له یه کیک له شاره زایانی بواری فەرمووده ی نه به وی له وینه ی ئین ته یمیه و ئین چه جهر و سیوطی و جگه له وانیش ئه وه یان وتوو که فەرمووده ی: «باشترینی سده کان سده ی منه». فەرمووده یه کی موته واتیره، که سیزده هاوهل له پېغه مېره وه (ﷺ) گپراویانه ته وه، له هه ریه کیکش له وانه وه کومه لیک پراوی گپراویانه ته وه، هه روه ها زانایانی پاشینیش که په رتووی تابه تیان به کوکړدنه وه و دیار کړدنی تاک تاکی فەرمووده موته واتیره کان نووسیوه ئه وه یان به دهق وتوو.^(۱)

بوخاری و موسلیم کومه لیک گپراوه ی ئه م فەرمووده یه یان تومار کړدوه، به لکوو دیوانه بنه رپه تیه کانی سوننه ت هه موویان به شیک له م فەرموودانه یان تومار کړدوه، نمونه له وه ئه وه ی که بوخاری و موسلیم له پېغه مېره وه (ﷺ) ده گپړنه وه که فەرموویه تی: «باشترینی ئوممه ته که م ئه و چاخیه که منی تیدا نیردراوه، له پاشان ئه وانه ی دوا ی ئه وان دین، له پاشان ئه وانه ی دوا ی ئه وان دین.»^(۲) هه روه ها له سه حیددا له عائیشه وه هاتوو که فەرموویه تی: «پیاوړیک

(۱) پېشوا ئین ته یمیه ده فەرموویت: "به موته واتیری له پېغه مېره وه (ﷺ) هاتوو که فەرموویه تی: باشترین سده کان (به واتای نه وه و چینکی مروی) ئه و سده یه که منیان تیدا نیردراوه، له پاشان ئه وانه ی دوا ی ئه وان دین، له پاشان ئه وانه ی دوا ی ئه وان دین ... " "منهاج السنة": (۲/۳۵) ... ئین چه جهر ده فەرموویت: "به موته واتیری ئه و فەرمووده ی لیه گپړدراوه ته وه: باشترینی خه لک سده ی من، له پاشان ئه وانه ی دوا ی ئه وان دین ... " "الإصابة في تمييز الصحابة" دار الکتب العلمیه: (۱/۱۶۵).

سیوطی ده فەرموویت: "به وه ده چیت که ئه م فەرمووده یه موته واتیر بیت" اموناوی له "فیض القدير" گواستوویه تیه وه، دار الکتب العلمیه: (۲/۶۳۸)، بروانه: الکتانی، "نظم المتنائر في الحديث المتواتر"، دار الکتب العلمیه، (ص ۲۱۰).

(۲) "صحيح البخاري": (۳۶۵۰)، و "صحيح مسلم": (۲۵۳۴).

لە پێڤەمبەری (ﷺ) پرسى: کام خەڵکە باشترین؟ ئێویش فەرمووی: ئێو چاخەى منى تێدايە، لەپاشان دووھم، لەپاشان سێیەم.»^(۱)

ئەم واتایەش کە ئاماژە بەوەی باشیىتى لەو قۆناغە مێژووییەدا پاشەکشە دەکات بەتەنھا لەسەر ئەم فەرموودە مۆتەواتیرە رانەووەستاو، بەلکوو برى ھاوبەشی چەندین شاھىدى شەرى زۆرۆزەبەندە، ھەرۆک بوخارى و موسلىم لە فەرموودەى ئێبوو ھورەیرەو گێراویانەتەووە کە پێڤەمبەرى خوا (ﷺ) فەرموویەتى: "لە باشترین چاخەکانى نەوێ ئادەمدا نێردراوم چاخ بە چاخ." ^(۲)

دیسان لەوێش ئێوێ کە موسلىم لە سەحیحەکەیدا لە ئێبوو بۆرەیدەووە لە باوکىیەو، دەفەرمووی: «نویژى مەغریبمان لەگەڵ پێڤەمبەرى خوا (ﷺ) کرد، لەپاشان وتمان: بۆمىنەووە ھەتاوێ کوو نویژى عیشاشى لەگەڵدا دەکەین: فەرمووی: جا مایەو، جا پێڤەمبەر (ﷺ) ھاتە دەرەو و بىنى، فەرمووی: ئێو ھىشتا لێرەن؟ وتمان: ئێى پێڤەمبەرى خوا! نویژى مەغریبمان لەگەڵ کردى لەپاشان وتمان دەمىنەووە ھەتاوێ کوو عیشاشت لەگەڵدا دەکەین، فەرمووی: باشتان کرد، یاخود "پیکاتان". فەرمووی: ئێو جا سەرى بەرزکردەو بۆ ئاسمان کە زۆرجار ئاوا سەرى بەرزەکردەو بۆ ئاسمان. ئێو جا فەرمووی: ئێستىرەکان ئاسایشن بۆ ئاسمان، جا ئێگەر ئێستىرەکان نەمان؛ ئێوێ ئاسمان وادەى پێدراو بۆ دیت (وێران دەبیت لەرۆژى دوایدا)، منیش ئاسایشم بۆ ھاوێلانم، جا ئێگەر من نەمام، ئێوێ وادەى بە ھاوێلانم دراو بۆیان دیت، ھاوێلانىشم مایەى ئاسایشى ئۆمەتەکەم، خو ئێگەر ھاوێلانم نەمان؛ ئێوێ وادەى دراو بە ئۆمەتەکەم یەخەیان دەگریت.» ^(۳)

(۱) "صحیح مسلم": (۲۵۳۶).

(۲) "صحیح البخاری": (۳۵۵۷).

(۳) "صحیح مسلم": (۲۵۳۱).

جا پیڅه مېهر (ﷺ) ساتی بوون و مانه وهی خوۍ به پشتینی سهلامه تی
 کومه لگا دانا که به نه مان و روشتنی نه وه یان ده چیت، هاوه لانیسی له پاش
 خوۍ کردووه به پشتینی سهلامه تی شوینکه وتووان که نه گهر چوون، کومه لگا
 نه وه شیان له ده ست دعات. هه موو نه وه شی چوواندووه به وهی که مانه وهی
 نه ستیره کان سهلامه تی به بو ناسمان، جا که نه ستیره کان لیل بوون وهک له
 گورانه گهر دوونی به مه زنه کانی بهر له هاتنی دواړوژدا نه وه پرووده دات؛ نه و کاته
 ئیدی ناسمانیش له ت ده بیټ و قلیش ده بات وهک له سووره تی ته کویر و
 ئینفیطار و ئینشیقاق و جگه له وانیشدا هاتووه.

هه روه ها پیڅه مېهر (ﷺ) باسی نه و شوینه واره شی کردووه که نه م چاخه
 خاوه ن فه زلانه له پاش خوۍ یان جی دیلن له بهر ه کت و ده سته کوه و سهرکه وتندا
 هه ریه که و به پی فه زل و پیڅه ی خوۍ یان، وهک بوخاری و موسلیم له نه بوو
 سه عیدی خودری و جابر و جگه له وانیشه وه گیراویانه ته وه که پیڅه مېهری خوا
 (ﷺ) فه رموویه تی:

«روژگار یک به سه ر خه لکیدا دیت، کومه لانیک ده چنه غهزا، پټیان ده وتریت:
 که ستان تیدایه پیڅه مېهری خواۍ (ﷺ) دی بیټ؟ ده لټن: به لټ؛ جا سه رده خرین.
 له پاشان کومه لانیک ده چنه غهزا، پټیان ده وتریت: تیتاندا هه یه نه وانه ی دی بیټ
 که هاوه لټی پیڅه مېهری خواۍ (ﷺ) کردووه؟ ده لټن: به لټ؛ جا سه رده خرین.
 له پاشان کومه لانیک ده چنه غهزا، پټیان ده وتریت: تیتاندا هه یه یه کپک که
 نه وانه ی دی بیټ که هاوه لټی نه وانه یان کردیټ که هاوه لټی پیڅه مېهری
 خواۍ (ﷺ) کردووه؟ ده لټن: به لټ؛ جا سه رده خرین.»^(۱)

له گیرانه وهیه کی دیکه دا:

«روژگار یک به سه ر خه لکیدا دیت، کومه لیک بو غهزا ده نیردرین، جا ده لټن:

(۱) «صحيح البخاري»: (۳۶۴۹)، و «صحيح مسلم»: (۲۵۳۲).

بگهرېن، بزائن کهستان له هاوه لانی پیغه مبهري خوا (ﷺ) تیدایه؟ پیاوړیک ده بېنرېته وه، جا بهو پیاوه سرده خرین. له پاشان نیردهی دووهم ده تیردرین، جا ده لاین: تیایاندایه که هاوه لانی پیغه مبهري (ﷺ) دیبیت؟ جا به وانه سرده خرین. له پاشان نیردهی سییه م ده تیردرین، دهوتریت: بگهرېن، بزائن ئه وانه ده بېننه وه که ئه وانه یان دیبیت که هاوه لانی پیغه مبهریان (ﷺ) دیوه؟ له پاشان نیردهی چوارهم ده تیردرین، ئه و جا دهوتریت: بنوارن، یه کیکیان تیدا ده بېننه وه که یه کیکی دیبیت که یه کیکی دیبیت که هاوه لانی پیغه مبهري (ﷺ) دیبیت؟ یه ک پیاوړیک ده بېنرېته وه؛ جا بهو پیاوه سرده خرین.»^(۱)

خو ئه گهر ئه و چاخانه له خودی خویندا تاییه تمه ندی و فەر و فزلیان نه با؛ به ته نها خو دانه پال ئه وان نه ده بووه هوکاری سرکه وتن.

مه به ستیش له هه موو ئه و ه دا ئه و ه یه که به لگه ی میژووی بؤ سه لم اندو وین که مه دهنیه ت هه لده کشیت، به لگه ی شهرعیش ئه و ه ی بؤ سه لم اندو وین که باشییتی داده کشیت و پاشه کشه ده کات. ئه م به را ورده ش گه وره ترین به لگه یه له سه ر ئه و ه ی که شارستانییه ت و مه دهنیه تی ماددی پیره خوداییه که نین بؤ نرخاندنی کو مه لگا و ئوممه ته کان؛ خو ئه گهر شارستانییه ت به مانا ماددییه باوه که ی مه به سستی بنچینه یی شهریعت بووایه؛ ئه و کات چاخى عه بباسی که زانسته عه قلی و ئه زمونیه کان تیدا گه شه یان کردبوو باشت ده بوو له چاخى هاوه لان، هه روه ها چاخى هاوه لان که تیدا ده ولت و سیستمه کانی ده ولت فراوانبوون باشت ده بوو له چاخى پیغه مبهرایه تی که تیدا ژيانی موحه ممه دی پیغه مبه ر (ﷺ) و هاوه لانی ته نها پاروویه ک بوو که پشتیان راست بکاته وه.

له رافه ی هه ندیک له دیارده کانی پاشه کشیکردنی خیر و باشییتی له چاخى عه بباسیشدا پیشه و ا ئین ته مییه ده فهرموویت: "په روه ردگار له پرووناکی

(۱) "صحیح مسلم": (۲۵۳۲).

پنځه مېه رايه تي خوړيكي هه لېنا كه ترووسكايي ئه ستيره كاني شارده وه،
 ده ميكي دوو روډرژيش پيشين له و پايه و سايه دا ژيان و مانه وه، له پاشان
 هه نديك له روښنايي په يامبه ريبه تي لاواز و كزبوويه وه، ئه و جا هه نديك له
 په رتووكي فهيله سووفه كاني عه جهم كرايه عه رهبې، له روم و له فارس و له هيند،
 له سرده مي ده وله تي عه بباسيدا، له پاشان له ده وله تي مه ئمووندا داواي ئه و
 په رتووكانه كرا كه له ولاتي روموه بينن، ئه وپش كرايه عه رهبې، خه لكيش
 لتيان خوښند و خوښنده وه، جا ئيتر له وه وه و له ويوه ئه وه ي هاته روو له بيدعه
 هاته روو. (۱)

هه نديكيش له زيده پوهاني مه دهنيه ت راشكاون و خوښان له وه لاناده ن كه
 به نمونه- بلن چاخي عه بباسي مه ئموون ئاست بهرتر و باشتره له چاخي
 ئه بو به كره كه تييدا له رووداوي سه قيفه ده ستگي كراوه به سر ده سه لاتدا، ئه م
 برپارليدانه ش كه پيكداداني له گه ل وه حيدا هه يه په نگدانه وه ي زيده په ويكرده
 له به هاي شارستانيه تي مه دهنيدا و به كه مگرتي ناوه رو كه كاني زانسته
 خوداييه كان، كه جهخت له وه ده كاته وه زيده په وي مه دهنی سرچاوه ي لاداني
 كه لتووريه، وه ك پيشتر ئامازه ي پي درا.

لامان گرنگه ليره دا ئه وه وه بيرينينه وه كه ئه و هاوكتيشه يه ي ئامازه مان پي
 كرد مه به ستمان لي ئه وه نيه كه ئه وه ريسايه كي په هاي گه ردوونيه، به و
 واتايه ي كه هه موو پيشكه وتنكي مه دهنی پاشه كشه ي شهرعي به شوينيدا بيت،
 به لكوو ئه وه تنه ا رووداويكي راسته قينه ي ميژووييه، كه ويستمان مانا كاني
 بخه ينه روو، وانه ي جه وه ه ريش تييدا به لاي ئيمه وه ئه وه يه كه به پي وينا كرتي
 تايه تي ئيسلامي ئيمه؛ باشي تي وابه سته ي كرؤكي باوه ري و په وشتي- ئيماني و
 ئه خلاقيه، نه ك سيما مه دهنی و مادديه كان.

(۱) ابن تيمية، "مجموع الفتاوى": (۲/۸۴).

۶- خو هه لواسين به دوو نايه تی «ئاوه دانکردنه وه و به جینشینکرد» ندا

هه نديک له په رگيره کانی رپبازی مه دهنیه ت کاتيک سه باره ت به له پيشينه بوونی شارستانییه ت - به پیناسه مادديه که ی- وتووژده کهن، دوو نايه ت زور به به لگه دیننه وه: که به تايه ت گرنگی به و دووانه ددهن، ئه وانیش: «نایه تی ئاوه دانکردنه وه، و نایه تی جینشینکردن» ن، زور پشت به م دوو نایه ته ده به ستن له بونیادنانی دیدگای خویندا، جا نایه تی ئاوه دانکردنه وه ئه وه یه که په روه ردگار ده فهرموویت: ﴿وَإِلَىٰ مُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾^(۱) «بۆ سه موودیش صالحی براینمان نارد، گوتی ئه ی گه له که م (الله) بپهرستن، هیچ په رستراوینکی حه قتان جگه له ئه و نییه ئه و بوو که هینانه دی ئیوه ی له سه رزه وی ده سپی کردۆ و کردوونی به ئاوه دانکه ره وه ی.» نایه تی جینشینکردنیش ئه وه یه که ده فهرموویت: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ [البقرة: ۳۰] «یادی ئه وه بکه وه که په روه ردگارت به فریشته کانی فهرموو من له سه رزه ویدا جینشینیک داده نیم.»

له م دوو نایه ته ش ئه وه وه رده گرن که خودا مروقی کردووه به ئاوه دانکه ره وه ی دنیا، هه روه ک کردوویه تی به جینشین تیدا، ئه وه ش مانای وایه که ئاوه دانکردنه وه ی ماددی بۆ دنیا و دامه زاندنی شارستانییه تی مه دهنی تیدا مه به سستی شه ریه ته.

له راستیدا گرفتی ئه م به لگه هینانه وه یه ش له شار دهنه وه ی چه ند زانیارییه که وه

هاتووه، له وانه:

ئوهی که مانای ئه و فه رمایشته ی پهروه ردگار «کردوونی به ئاوه دانکه ره وهی»
 ئه وه یه که: کردوونی به بنیاتنه ر و ئاوه دانکه ره وه له زه ویدا، مانای
 ئاوه دانکړنه وه ش لیره دا له سره ئه و بڼه مایه نه هاتووه که داخوازییه کی شرعی
 بیت، به لکوو ئه و په ری ئه وه ی تئیدایه ئه وه یه وه که به خششیکې گه ردوونی هاتووه
 که شایانی وه لآمدانه وه یه به به ندایه تی و مل بوکه چکړدن، ئه وه ش واتایه کی
 روون و دیاره له ئایه ته که دا و حالییوون لپی ماندوو بونیکې زوری ناویت، که
 له چوارچپوهی منه تکرندا هاتووه نه که له چوارچپوهی هاندان و داخوازیدا، که
 پیغه مبه ره که یان فه رمانی یه کتاپه رستیان پی ده کات و ئه وه یان به یاد دپنیته وه
 که پهروه ردگار ئه وانی له م زه و یه دروست کړدووه و ئاوه دانیشی کردووه ته وه
 پیان، ئیدی ئه م واتایه له کوئی و ئه وه ی که په رگیرانی رپیازی مه ده نییه ت له
 واتا و قال و هؤسه لیان خر کردووه ته وه و له سه ری دایانمه زران دووه له کوئی؟!

یه که له و شتانه ش که له مه دلنیا مانده کاته وه ئه وه یه که ئه و فه رمایشته
 «کردوونی به ئاوه دانکه ره وه ی» له گه لی سه موود دا هاتووه له مه دائینی حیجر
 له نیوان ته بووک و مه دینه دا که له بنچینه دا گه لی سه موود خو یان که مته ر خه مییان
 له ئاوه دانکړنه وه ی ماددیدا نه بوو، سه رباری ئه وه ش پهروه ردگار به کاره ساتیکې
 سامناک سزای دان که له قورئاندا بو ی گواستووینه ته وه.

با بلتین به وه قایلین که ئاوه دانکړنه وه له م ئایه ته ی پیشوودا به
 واتای داخوازی هاتووه؛ ئه و خو ئاوه دانکړنه وه له قورئاندا دوو جوړه:
 ئاوه دانکړنه وه یه کی ئیمانی و ئاوه دانکړنه وه یه کی ماددی. هه ردوو کیشیان
 داواکراون، به لآم گه وړه ترین و به ریزترینی دوو جوړه که که ئه وه ش یانه
 به راشکاوی داواکراوه، ئاوه دانکړنه وه ی سه رزه و یه به باوهر، هه روه ک
 پهروه ردگار ده فه رموویت: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ

الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾ [التوبه: ١٨] «بهراستی ته نهها ئه وانه مزگه وته کانی خودا ئاوه داندۀ که نه وه که باوه پریان به (الله) و بهرؤزی دوايي هیناوه و نوږځيان بهرپاکردؤ و زه کاتيان داوه و له جگه خوداش ناترسن، جا نزيکه ئه وانه له رښنوماييکراوان بن.»

ئهمه ش شهره فمه ندرتین پله کانی ئاوه دانکړنه وه، که ئه وانه ی چاویان به روښنایی په یامبه رییه تییه کان پروون نه بووه ته وه لږی بیبه شن، وهک پهروه ردگار ده فهرموویت: ﴿لَمَّا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِم بِالْكُفْرِ﴾ [التوبه: ١٧] «بو موشریکان-هاوه لدانه ران نییه که مزگه وته کانی خودا ئاوه دان بکه نه وه له کاتیکدا ئه وان گه واهی کوفر و بیباوه پریان له سه رخویان داوه.»

جا هه رکه س سه رزه مینی به ئیمان ئاوه دان نه کړد بیتته وه، هیشتا له تاریکاییه کان و نزمبوونه وه دایه و به روښنگه ری راسته قینه نه گه یشتووه.»

دیسان له وانه ش که ئه وه پروونده کاته وه ئه وه یه که ئاوه دانکړنه وه دژه که ی ویرانکاریه، پهروه ردگاریش باسی له وه فهرمووه که نابووتترین جوړه کانی ویرانکاری ویرانبوونی زه وییه به نه مانی ئیمان، ههروهک ده فهرموویت: ﴿لَوْ أَنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ الْإِسْلَامِ كَفَرَ أَكْثَرُ أَهْلِ الْإِسْلَامِ كَفَرَ﴾ [البقرة: ١١٤] «کن له وه سته مکارتره که ریگری له وه بکات مزگه وته کانی خودا ناوی خودای تیدا به ښیریت و ههول و کوشش بو ویرانکړنی بدات.»

ئهو ی که پهروه ردگار نمونه ی زور له گه لانی بو هیناوینه ته وه که له ئاوه دانکړنه وه ی ماددیدا داهینر بوون، له گه ل ئه وه شدا پهروه ردگار له پرووی لومه کړدن و سه رکونه کړنه وه چیروکیانی گیراوه ته وه، چونکه له ئاوه دانکړنه وه ی ئیمانیدا مایه پوچ بوون، ههروهک ده فهرموویت: «ئهری به سه ر زه ویدا نه گه راوان جا بنواړن سه رهنجامی ئه وانه ی پیش خوځیان چوون بوو، له مان به هیتر بوون و

زه ویان کیلا و بوو ژاند و ئاوه دانکرده وه.

ئوه وشى سهرنجى شارستانییه تی ئه مرۆ بدات هه مان وینه به تهر و تازه یی ده بیینه وه، که به هره وه و لیهاتوون له ئاوه دانکرده وه ی مادیدا و مایه پووچن له ئاوه دانکرده وه ی ئیمانیدا.

ئوه وه ی که ئه گهر واشی دانین که وشه ی ئاوه دانکرده وه له م ئایه ته دا وه ک هاندان بۆ مه ده نییه ت و شارستانییه ت هاتوو به پیناسه ماددیکه ی؛ ئه وا خۆ هه رمه ی له پیشینه کان و په یژه ی به هاکان به ته نها له تاقه ئایه تیکه ی راشکاوه وه وه رناگیریت، به لکوو له کوو هه لوسته کانی شه ربعت و پوخته ی هاوسه نگی ده که نه وه وه رده گیریت، جا چۆن ئه گهر له بنچینه وه مانای ئایه ته که بۆخوشی ئه گهری زۆر هه لگیریت، له به رانه ریشیدا سه دان ده قی چه سپاوی راشکاوه بن که جه خت له سه ر له پیشینه یه تی باوه ر و فه ریزه و پاکیزه ییه کان ده که نه وه و ئه وه ی که ئه وه رۆشناپی راسته قینه و ئاوه دانکرده وه ی شه ره فمه ندانه یه و هه رچیش جگه له وه یه له دنیا ته نها ئامرازیکه و هه یچیت.

ئه و جا ئایه تی به جینشینکردن، که زۆریک له په رگیرانی رتبازی مه ده نییه ت ئه و فه رمایشته ی پهروه ردگار: «من له سه ر زه ویدا جانشینیک داده نیم» به به لگه دینه وه له سه ر چه مکى جینشینبوونی مروف، جا هه میشه ئامازه به وه ده که ن که پهروه ردگار ئاده می کردوو ته جینشینى خو ی له سه ر زه ویدا، که به و واتایه دیت: مروف بریکاری خودایه له ئاوه دانکرده وه ی زه ویدا، که سیکیش که له ماناکانی ئه م جینشینبوونه وردیته وه له چوارچیه ی گوتاری مه ده نیدا؛ ده بییت که ئه م ئایه ته له دوو بواردا به به لگه دینه وه: یه که میان، له پیشینه یه تی ئاوه دانکرده وه. دوو هه میان، ته وه رییتی (سه نته ربوونی) مروف.

له واقیعدا: ئه م به لگه هینانه وه یه به م ئایه ته، چه ند زانیارییه کی گرنه گ و چه وه ریی حه شارداوه که وا ئامازه به هه ندیکیان ده که ی:

ئەو هی رای به هیزه له پاقه ی مانای جینشین له م ئایه ته دا ئەو ه نییه که ئاده م جینشینیکه له بری خودا له سه رزه ویدا، به لکو و واتاکه ی جیگرته وه ی مروقه کانه هه ندیکیان بۆ ئەوانه ی به ر له خویان به و واتایه ی که ره گه زی مروقایه تی ده ستاوده سترکردنی جینشینی و به میرات وه رگرته وه ی زه و ی ده نوینن له ناو خویاندا، زۆریکیش له زانایانی ئیسلام جه ختیان له هه لپژاردنی ئەم رایه کردووه ته وه .

ئەو دوخانه شی ده بنه به لگه بۆ به هیزی ئەم تیگه یشتنه، فره و زۆرن که هه ر به لپرامانی پیره و ی هاتنی خودی ئایه ته که روونده بنه وه، ههروه ها کوکردنه وه و له خوگرتنی کو ی ده قه کانی شه ریعت و پوختکردنه وه ی مه به ستیان له چه مکی جینشینیکه مروقه کانا، له و روونکه ره وانه ش ئەوه یه که جینشینیکه و بریکارییتی ته نها له بری زاتیکی ئاماده ده بیت، پهروه ردگاریش ئاماده نییه، به لکو و شاهید و ئاگادار و چاودیره (الشهید الرقیب)، ئەوه ش و اتا و لیکه وته ی راو پستا ویتتی و کار به ده ستییتی ئەوه (القیومیه)، سا جینشینی نییه، یاخود بریکارییک که له بری ئەو به کاره کانی هه ستییت پاکوبیگه ردی بۆ (الله)، پهروه ردگاری حه ق بوخوی ئامازه ی به وه کردووه که ده فره رموویت: ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ﴾ [یونس: ۶۱] «هیچ کاریک ناکه ن که ئیمه له وه ختی ده سترتاندا بۆی و سه رگه رمبووتان پیتی، به سه رتانه وه شاهید و ئاماده نه بین.» درێژه ی ئایه ته که.

هه روا ده فره رموویت: ﴿وَمَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا﴾ [المجادلة: ۷] «سیان ناچپینن که ئەو چواره میان نه بیت، یاخود پینج که ئەو شه شه میان نه بیت، نه له وه خوارتر و نه له وه ش زیاتر مه گه ر ئەو هه ر له گه لپانه له هه ر کوپیه ک بن.»

هه ر له به ر ئەمه؛ پینجه مبه ر (ﷺ) نزیکیتی پهروه ردگاری فیری هاوه لانی ده کرد، ههروه ها ئاماده گی و شاهیدبوون و ونه بوونی و کاریگه ری ئەوه ش

له سر شپوازی په رستش، هه روهک له دوو سه حېحه که دا له پیغه مېره وه
(ﷺ) هاتوو که ده فهرمووېت: «نهری خه لکه که! له سرخوټان؛ خو ئیوه هاوار
له که ریخود نااماده یه ک ناکهن، ئه و خوايه ی بانگی لیډه که ن نزیکتره له
هه ریه کیکتانه وه له ملی وستره که ی.»^(۱)

هه ربویه پیښه وائین ته یمیه ده فهرمووېت:

"گونجاو نیه و رپی تیناچیت به کاره ټینانی جینشین له بری په روه ردگار
...، جینشین (جیگر) له هه لومه رچی نه بوونی جیگیراوه دا ده بیت، به مردن
یان دیارنه مان و ئاماده نه بوون، ناویشی لیراوه جینشین؛ چونکه جیگای ئه و
که سه ده گرېته وه که چووه ته غزا، ئه ویش له جی ئه و راوه ستاوه، گشت ئه م
واتایانه ش له باره ی په روه ردگار وه ئه سته من و رپی تیناچیت، ئه وه دووره له
زاتی بهرز و پاکی (الله وه)."^(۲)

سا کاتیک که په روه ردگار شاهد و ئاماده و چاودیر بیت نه ک نااماده، ئه و جا
نابیت جینشین له بری ئه و هه بیت؛ که جینشینی ته نها له بری نااماده یه ک
ده بیت که زوریک له ده قه کانیش واتای به کاره ټینانی جینشینان له بری
نااماده یه ک گه یاندووه، وه ک ئه وه ی په روه ردگار ده فهرمووېت: ﴿وَقَالَ مُوسَى
لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي﴾ [الأعراف: ۱۴۲] «مووسا به هاروونی برای وت تو ببه
جانشینم له ناو گه له که مدا.»

فه رمانی پښ کرد که له نااماده یی ئه و دا جی بگرېته وه، هه روه ها ئه وه ی
که ده فهرمووېت: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِنَأْخُذْهَا ذُرُونَا
نَتَّبِعْكُمْ﴾ [الفتح: ۱۵] «به جیماوه کان پیتان ده لپښ ئه گهر ده رچوون بو وه رگرتنی
ده سته و تیک به لپښ ئیمه ش له گه لټاندا بپښ.»

(۱) "صحيح البخاري": (۲۹۹۲)، و "صحيح مسلم": (۲۷۰۴).

(۲) ابن تیمیه، "مجموع الفتاوى": (۳۵/۴۵).

هه روا بوخاری و موسليم له سه حجه کانياندا له فهرموودهی ئه بوو هورپړه وه هتيناويانه که پښه مېهر (ﷺ) فهرموويه تی: «به نی ئيسرائيل پښه مېه ران به رپړه يان ده بردن، که پښه مېه رپک وه فاتی ده کرد يه کيکی دیکه ده بووه چينشینی.»^(۱) جا ئه و پښه مېه رهی که ده بووه جانشینی ئه وهی پيش خوی ته نها له نه مان و ونوونيدا ئه م ده هاته جی.

له سه حجهی موسليميشدا له فهرموودهی زهیدی کورې خالیدی جوهه نييه وه هاتووه که پښه مېه ری خوا (ﷺ) فهرموويه تی: «هه رکه س غه زاکاريکی رپگای خودا پرچه ک و ئاماده بکات ئه و خوشي غه زای کردووه، هه رکه سيکيش چينشینی غه زاکاريک بکات له مالومنا ليدا به چاکه له پاش ده رچوونی ئه و، ئه وپش هه ر غه زای کردووه.»^(۲) جا فهرمووی که هه ستان به کاروباری خيزانی موجهيدان چينشينييه چونکه موجهيده که ئیدی ده روات و ئاماده یی نابيت.

سوننه ت و دابی پښه مېه ريش (ﷺ) وابوو که وه ختيک له مه دينه ده رچووبا، بو جيهاد ياخود حه ج ياخود جگه له وهش؛ يه کيکی ده کرده چينشینی خوی له سه ر مه دينه، وه ک ئيبن ئوم مه کتوم و عه لی کورې ئه بوو تاليب و جگه له وانیشی داناوه، ئه وهش به هوئی ئاماده نه بوونييه وه، جا که ته شريفی ده هاته وه سيفه تی چينشینی له چينشینه که ی ودرده گيرايه وه؛ به هوئی نه مانی هوکاره که يه وه که ئه وپش نا ئاماده ييه.

بگره ده قه شه رعييه کان به ته وای پښه وانه ی ئه و واتا لاوازه يان چه سپاندووه، که په روه ردگار چينشینی مروقه له حالی ديارنه مانيدا، نه ک ئه وهی مروف جی په روه ردگاری بگريته وه، که پيشه واه موسليم له فهرموودهی ئيبن عومه رپړه وه گيرايوتيه وه که پښه مېه ر (ﷺ) ئه گه ر بچوايه ته سه فه ر، ده يفه رموو: «په روه ردگارم

(۱) "صحيح البخاري": (۲۴۵۵)، و "صحيح مسلم": (۱۸۴۲).

(۲) "صحيح مسلم": (۱۸۹۵).

ئەتۆ ھاوہ لى له سه فہردا، ئەتۆش جینشینی له مالمال و لانهدا.»^(۱)

ئەم تێگە یشتەش بۆ ئایەتە کە شوینپێهە لگرتنی سەر جەم ئایەتە کانی دیکە کە چەمکی جینشینیان بە کارهیناوه؛ پالپشتی لى دەکات؛ وهختیک قورئان کە فەرما یشتی پەرورە دگاره هەندیکى راقهیه بۆ هەندیکى ترى، زۆر جار ئەو مانایانەى له شوینپێکی دیاریکراودا گشتی و ناروون بن، له شوینپێکی دیکەدا مانا گەلێکی پروونکەرەوه دە یخەنەرۆو، ئەم واتایەش کە بریتییە لەوہى کە رەگەزى مەرووفەکان هەندیکیان دەبنە جینشینی هەندیکى تریان، له زۆر شوینی پەر توو کەهێ پەرورە دگارد زۆر و بەر بلاو هەیه، لەوانە ئەوہى کە دە فەر موو یٔ: ﴿قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَذُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾ [الأعراف: ۱۲۹] «مووسا وتی بە شکوو پەرورە دگارتان دوژمنە کەتان لە ناو بدات و ئیوہ بکاتە جانشین له زەویدا ئەوجا بروانیت (بیخاتە دەر) چ کار یک دە کەن.»

جا ئەم جینشینییه له پاش فەوتانی ئەوانەى پێش خۆیانەوه هاتە جى، هەر لەم وینەیه دە فەر موو یٔ: ﴿فَكَذَّبُوهُ فَتَبَايَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ﴾ [يونس: ۷۳] «جا نووحیان بە درۆ خستەوه، جا ئیمەش ئەو و ئەوانەى له گەلیدا بوون رزگارمان کردن له کەشتییه کەدا و کردیشمان بە جانشین.»

بە پامانیش له ئایەتە کانی جانشینیٔى مەرووف دە بینیت کە ئاماژە بە واتای لە پاشیٔى و بە شویندا هاتن دە دەن، بە جوړ یک کە ئەم جانشینیٔیه له پاش خەلکانى پێشووه وه دە بیٔ، واتە ئاماژە بە دە ستاودە سترکردنى جینشینی لە نیوان نەوہ کانی ئادەمدا دە دات نەک جینشینی لە برى خودا، جا هەندیک له نموونەى ئەو ئایەتە دینینەوه کە ئاماژەیان بە چەمکی دە ستاودە سترکردنى جینشینیٔى و بە شویندا هاتن تییدا کردووه، لەوانە ئەوہى کە پەرورە دگار دە فەر موو یٔ: ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ﴾ [يونس: ۱۴] «لە پاشان ئیوہمان کرد بە جانشین له سەر زەویدا لە پاش ئەوان.»

هه روا ده فره موویت: ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ﴾ [مریم: ۵۹] «جا جانشینیک له پاشی وان بوونه جانشین.»

دیسان ده فره موویت: ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ﴾ [الأعراف: ۶۹] «یادی ئه وه بکه نه وه که له پاش گه لی نووح ئیوهی کرده جانشین.»

ههروه ها ده فره موویت: ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ﴾ [الأعراف: ۷۴] «یادی ئه وه بکه نه وه که له پاش عاد ئیوهی کرده جانشین.»

جا گشت ئه م ئایه تانه ئاماژهن به مانای له پاشییتی که ئه ویش مانای به شویندا هاتن ده دات.

ههروه ها ده فره موویت: ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ﴾ [الأنعام: ۱۶۵] «ئهو بوو که ئیوهی کرده جانشینانی زهوی.»

ههروه ها ده فره موویت: ﴿وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ﴾ [النمل: ۶۲] «ههروه ها ده تانکاته جانشینانی زهوی.»

ئیدی ئه م شاهیده روونکه ره وانه له وه حی، مانا ئه گه ری و گشتیه کان ده خه نه پروو له نموونه ی فره مایشتی: «من له سر زهویدا جانشینیک داده ئیم»، که مه به ست لیی ده ستاوده ستکردنی جینشینی و به شویندا هاتنه تیدا له ناو ره گه زی مرو فایه تی خویدا، نه ک جینشینییه تی له بری (الله).

له پاشان له و شتانه ی که جه خت له وه ده کاته وه که مانای جینشین لیتره دا مه به ست لیی ته واوی ره گه زی مرو فه کانه، نه ک ته نها خودی ئاده م سه لامی خوای لی بیت، ئه وه ی که ئه گه ر مه به ست ئاده م بووايه، ئه وکات ئه و قسه یه ی فریشته کان له جیی خو ی نه ده بوو: ﴿قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾ [البقرة: ۳۰] «وتیان ئه ری خه لکانیکی لی داده ئییت که خراپه ی تیدا بنینه وه و خوین بریزن؟»

له کاتیکدا که ئاده م سهلامی خوای لږ بیت خراپه کار نه بوو له سر زه ویدا،
خوینیشی نه رشت، که واته مه به ستیان په گهزی مروځه کانه.

له راستیشدا: ئه وهی که زور سهری له زانایانی ئه م دوا یی په راقه کاری قورئان
تیکداوه له تیگه یشتنی مانای (الخلیفة-جینشیندا) ئه وهی که به تاک هاتووه،
له کاتیکدا (الخلائف-جینشینه کان) شیوازی کوپه!

له واقیعی شدا: له زمانی عه ره بدا وشه ی تاک زور جار دیت و مه به ست لپی
کوپه، پی شه وای نه خو «سیبه وه یه» ئامازه ی به وه کردووه، که فهرموویه تی:
"نکو لی لږ ناکریت له زمانی وادا که وشه تاک بیت و مانای کو بدات." (۱)،
"سه عالیی" ده فهرموویت: "به شیک له دانانی تاک له جی کوډا، که یه که له
شیوازه ګاڼی عه ره به." (۲)

ئوه ش پربازیک شیوازی به کارهاتووه که قورئانیش له زیاد له شوینیکدا
هیناویه تی، دوا زانای راقه وان شیخی شه نقیطی ئامازه ی به سروشتی ئه م
شیوازه کردووه، که له ته فسیره کهیدا ده فهرموویت: "ئوهی له به دوا د اچوونی
زمانی عه ره بییه وه که قورئانی پی دابه زیوه بوم به دیارده که ویت ئه وهی که یه که
له شیوازه ګاڼی ئه وهی که تاک ئه گهر ناوی په گز (اسم جنس) بوو، ئه وا به زوری
مه به ست لپی «کو» یه." (۳)

له نمونه ی ئه وه ش ئه وهی که کاتیک په روه ردگار باس له به خششه ګاڼی
به هشت ده کات ده فهرموویت: ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ﴾ [القمر: ۵۴]
«به راستی که له خواترسان له باخات و پروو باردان»، جا «پروو بار» ی به شیوازی
ناوی تاک هیناوه، له کاتیکدا مه به ست لپی کوپه. خو ناګونجیت ئه م ئایه ته

(۱) سیبویه، "الکتاب"، تحقیق: عبد السلام هارون: (۱/۲۰۹).

(۲) الثعالبی، "فقه اللغة"، مؤسسة الرسالة، (ص ۲۳۵).

(۳) الشنقیطی، "أضواء البیان، طبعة المجتمع: "۵/۳۱".

به به لگه به ټير ټيه وه که له به هه شتدا ته نها يهک پرو بار هه يه که په روه ردگار
 فهرمو وشيه تى: ﴿فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ﴾ [محمد: ۱۵] «تټيدايه چنده ها
 پرو بار له ناوى نه گور اوى تټکنه چوو.»

ټه وهى که له حالى داننانيشدا به راستى ټهو بوچوونه لاوازه دا که هه نديک
 له زانايانى رافه کارى ټهم دوايانه هه لټيانيزارووه که ماناى جټنشين لټيره دا:
 جټنشينه له برى په روه ردگار؛ هټشتا خو ټهو راکارانه ش که مه لټيان به لای ټهم
 رايه لاوازه وه بووه، نه يان وتووه که ناوه پوکى ټهم جټنشينيه ټاوه دانکردنه وهى
 ماددى سهرزه وييه، به لکوو ناوه پوکى ټهم جټنشينيه يان به بهرپاکردنى
 ټايينه کهى خودا داناوه، ههروهک به نمونه به غه وهى ده فهرمو وټت: "راست
 ټه وهيه که مروف جټنشينى خودايه له زهوى خودادا بو بهرپاکردنى حوکمى
 خودا و به جټگه ياندنى برپاره کانى".^(۱)

جټنشينيه تيش له به جټگه ياندنى فهرمانه کانى په روه ردگار و بهرپاکردنى
 حوکمه کانيدا. ماناى ټه وهيه جټنشينى لټيره دا ديسان چوويه وه سهر
 ټاوه دانکردنه وهى ټيمانى، نهک ټاوه دانکردنه وهى ماددى، که وايه هيج شتټکى
 نوټ لهم واتايه دا نيه.

زور به کورتيش؛ ټه گهره کانى مانا گه يټنى لهم ټايه ته دا سيانن، با خوټنه ر
 بمانبوورټ له چوونه ناو هه نديک ورده کارى هونه رى که ناچارى بووين به هوى
 زور به لگه هټيانه وهى په رگيرانى رټبازى مه ده نيه به ټايه ته، ټهو سټ ټه گهره
 واتايه ش ټه مانه ن:

يا خود (جټنشين - خليفة): له سهر کټشى (فعيلة) بټت به ماناى (مفعول -
 بهرکار)، واته: جټگيراهه که نه وه کانى ټاوه ده هه نديکيان جټى هه نديکيان
 بگرنه وه و ببنه جټنشينى يه کدى که تټگه يشتنى به هټز بو ټايه ته که ټه مه يانه.

(۱) البغوي، "معالم التنزيل"، تحقيق: النمر وزملائه، دار طبية: (۱/۷۹).

ياخود (خليفة): له سهر کيشی (فعيلة) بيت به مانای (فاعل)، واته: جيگروهه و جينشینی نه وانهی پيش خوۍ، که ئادهم جی بوونه وه رانتيکی بهر له خوۍ گرتيته وه له سهر زهويدا، ههروهک کومه لیک له پيشين ئهمهيان وتووه.

ياخود (خليفة): جينشين بيت له بری خودا و بریکاری بيت له راويستاندنې حوکمی خودادا.

جا به پي ههرسي نه گهر بو ئايه ته که، به به هيز و به لاوازيه وه؛ هيشتا نه وه هه لئاگریت که په رگيرانی ريبازی مه ده نييه ت له واتاکانی سه نته ربوونی ئاوه دانکردنه وهی ماددی و ئامانجبوونی شارستانیيه تدا و نه وهی که نه وه جه وهه ری فرمانی مروقه لتيان خرکردووه ته وه و داويانه به کوۍيا.

له باره ی به لگه هيئانه وهش بهم ئايه ته له سهر پيزنان له په گهزی مروف به له بهر چاوگرتنی نه وهی که جينشینی خودايه، به چاوپوشکردن له شووناسی ئايینی و به نديا ته، نه مه يان ئیدی نه نجامگيرييه کی پيکدزه له گه ل زانباريه کانی وه حيدا؛ چونکه جينشينييه تی مروف -جا به واتای جيگرته وهی مروقه کان بو يه کتر، ياخود جينشينييتيان بو پهروه ردگار- شه ره فمه ندييه کی په ها نييه وهک نه وهی په رگيرانی ريبازی مه ده نييه ت تييگه يشتون، به لکوو ريز و به رزييه که ی وابسته يه به به جيگه ياندنی به نديا ته ييه وه، خو نه گهر مروف پشت له وهی بکات، نه وکات شه ره فمه ندی نه جينشينييه تيه ی لن ده سه نريته وه. هه ربويه پهروه ردگار له باره ی رولي پشتکردن له وهی له لپسه ندنه وهی شه ره ی جينشينييتيدا ده فره موويت: ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا﴾ [فاطر: ۳۹] «نه و خودايه يه که ئيوه ی کردووه ته جانشين له سهر زهويدا، جا هه رکهس بياوه رپيت، بياوه ريکه ی له نه ستوی خوډايه، بياوه رانيش بياوه رپيه که يان له لای پهروه ردگار جگه له بوغز و قين

هیچی دیان لی زیاد ناکات، ههروه ها بیباوه راڼ بیباوه رییه که یان جگه له دؤراڼ و خه سارۆمه ندی هیچی دیان لی زیاد ناکات.»

ههروه ها پهروه ردگار شتیکی له به سه رهاته کانی میژوو باس فهرمووه، ئه وه شی که چۆن شه ره فمه ندی جینشینى زه وی له یهک له گه لان ده سه نه دوه وه ختیک پشتیان له وه حى و په یام به رییه تیه کان ده کرد و ده یخسته سه ر شانی گه لیکی دیکه وه، ههروهک ده فهرموویت: ﴿وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾ (نم جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ) [یونس: ۱۳ - ۱۴] «به راستی که ئیمه چاخانی کمان پیش ئیوه فه وتاند و له نیو برد وه ختیک که سته میان کرد و پیغه مبه راڼیان به به لگه ی روون و ره وانه وه بو هات و ئیدی له وه دا نه بوون که باوه ر بینن، ئاوه ها تۆله له خه لکانی تاوانبار ده ستینینه وه. له پاشان ئیوه مان کرده جانشین له سه رزه ویدا له پاش ئه وان تا کوو ببینن (دیاری بخه یڼ) ئیوه چۆن کاریک ده که ن.»

جا ئم ئایه ته جه وه هری فرمانی به جینشین کردنى ده رخستوه که بریتییه له تاقیکردنه وه به باوه ر و به کرده وی چاکه و شوینکه وتنی پیغه مبه راڼ له پاش ئه وه ی که پهروه ردگار ئه وه ی له گه لانی پیشوو سه نه دوه به هو ی پشتکردنیاڼ لی، ئم واتایه ش سه باره ت به فرمانی به جینشین کردن چه ند ئایه تی دیکه ش به هه مان شیوه روونیاڼ کردوه ته وه، ههروهک پهروه ردگار ده فهرموویت: ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ﴾ [الأنعام: ۱۶۵] «ئوه ئه و خودایه یه که ئیوه ی کردوه ته جانشین له سه ر زه ویدا، هه ندیکتانی به رز کردوه ته وه به سه ر هه ندیکی دیکه دا تا کوو له وه دا که پییداوڼ تاقیتان بکاته وه.»

هه ربویه؛ ئه و ئوممه ته ی که به ندایه تی به دیده هیئیت ئه و ئوممه ته یه که

مانای به جینشینکردن و جینشینیه تی ئاده میزادی هیناوه ته جی، ههروهک پهروهردگار ده فهرموویت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ﴾ [النور: ۵۵] «پهروهردگار به لینی داوه به وانهی که باوه پریان هیناوه له ئیوه و کاری چاکه یان کردووه که سویند بیت له سه رزه ویدا ده یانکاته جانشین ههروهک ئه وانهی پیش ئه وانی کردووه ته جانشین و ئه و ئایینهی - که خوی ته نها به وه رازیه لئیان- بۆیانی ده چه سپینیت و ده سه لات پی ده دات.»

جا ئه وه یه جینشینیه تی شهرعی ئیمانی ستایشکراو له هه موو ره هه ندیکه وه، ئه وه شه که به باوه ر و کاری چاکه و بهرچاو پوونبووه ته وه بهرپوشایی په یامبه ریه تیه کان و کاریکردنی ئایین و چه سپاندنی ده بیت، نهک بریتیت ته نها ئاوه دانکردنه وهی ماددی.

له واقعی شدا: به لگه هینانه وه به ئه م ئایه ته له سه ر پیزنان له ره گه زی مرو فایه تی به چاوپوشی له شووناسی ئایینی، ده ستوهردان و چه واشه کارییه کی توند ده نوینیت که سرپنه وهی ناوه رو که کانی دیکه ی وه حی لی ده که ویته وه که رو لی شووناسی ئایینی به ده رده خه ن له پیکه تینانی پیوه ری هه لسه نگاندن و په یوه ندییه کاند، ئه م پرسه ش به وردی و دوو رو دریزی له برگی مرو فاندنی په یوه ندییه کاند ده خهینه به رباس.

پوخته ی باب ته ش: ئه م دوو ئایه ته - مه به ستم دوو ئایه تی ئاوه دانکردنه وه و به جینشینکردنه- بۆ زۆرینه ی دروشمه کانی گوتاری زیده ره وی مه ده نی کراوه ته به لگه و بنچینه، زۆر یکیشیان هه و لی ئه وه ده دات په یوه ندی و خو دانه پالیک به شهریه ته وه بیتیته کایه وه له پری به زۆر ده ستکاریکردن و مانا گۆرینیا نه وه، کردنیان به زه مینه یه ک بۆ هینانه دی ژینگه یه کی له بار بۆ چه مکه کانی زیده ره وی مه ده نی، پیکه وه ش قه باره ی زۆر له خو کاری و رپبه خو دانی سته مکارانه و

لادهرمان له گورپنی واتای خودی دوو ټایه ته که دا بو به دیار که وت، سهره پای
 پیکدادانی نهو لیکدانه وه لادهره له گهل زانیارییه کانی دیکه ی وه حیدا، زور
 به لگه هیئانه وه ی شهرعی دیکه ش ههن که ههن دیک له زیده پره وانی مه دهنییه ت
 دوو باره ی ده که نه وه که له شوینی خو ی و له برکه کانی داهاتوودا ئاماژه به وانی ش
 ده که ین و گفتوگو یان له سهر ده کریت.

۷- ئیسلامییەکان دژ بە شارستانییهتن

لە ئەدەبیات و کلتووری پەرەگیرانی پێبازی مەدەنییتدا زۆر ئەوە دەوترێتەووە
کە بزوتنەووە ئیسلامییەکان عەدەمی-نەبوونی و پەتکەرەووەن لەدژی
شارستانییهت و مەدەنییهت و نوێگەری، تەنھا کۆمەڵیک تەوژمی شووناسیین
نەک پابوونی، تەنھا میکانیزمی پێگەریکاری و بەرەنگارییان لە ھەمبەر گۆڕانکاری
لە ھەمبەندایە، کۆمەڵیک بزوتنەووەی جوداخوایی گۆشەگیرن کە بانگەواز
بۆ داخراوی و خۆداشاردن دەکەن، دژن بە سوود وەرگرتن لە دەستکەوتە
مەدەنییه تازەکان، نمونەیی ئەم قسانەش -کە زۆر پراشکاوێنە بۆ- بەکاربەریان
لە رۆژگاری ئیستادا زۆربوو و جۆریک لە نابووتیشیان بەروخسارەووەیە.

ئەم قسەوباسە رۆژنامەوانییە بەکاربراونەش لە دوو ھالەت بەدەرنین: یان
ئەوێ کە خاوەنەکەیی ئاراستەیی ئیسلامی بەباشی نەناسیووە و خۆپەندەووەی
بۆی نەبوو، تەنھا ئەوێ تازەیی و بەرباسی ئەو جۆرە دەربرینانەیی چوو بە دڵدا
و ئیدی لە دەمی ئەوانی دیکەیی وەرگرتوووە و دەیلێتەووە، لە کاتیکیشدا -شایانی
باسە- کە ئەوانە دروشمگەلێکی کۆن کە ھەزری عەرەبی ماوێ چەندەھا
دەییە وەک تووتی دەیلێتەووە، بەلام ناوخوای خۆمالیمان تازەبەتازە ھاوردە
کردوو و پیتی زانیووە.

یاخود ئەم قسەییە بە پالەنەری ستراتیژییەتییکی مشتومرکاریی ھاتوووەتە
پیش کە تێیدا نووسەر ھەولێ چەواشەکاریکردن بەرانبەر ھەلۆتستی ئیسلامی
و ھەلاوساندن و ئالۆزکردنی و ویناکردنی بە شێوێکەکی نەڕینی دەدات؛ بە
ئامانجی ئاسانکاری و پێخۆشکردن بۆ سووککردن و لەبەرچاوخستن و ھەروا
و ھەلامدانەووەی، جا ئەوکات ئەم نووسەرە زۆرانبازی لەگەڵ کۆمەڵیک دیو و

درنجدا دەکات کە راستەقینە نین و تەنھا وێنەیه‌کن کە خۆی دروستی کردوون تاکوو وەڵامیان بداتەوێ هەر وەکوو ئاشی هەوایی.

زۆرجاریش کاتێک لە پالەنەرەکانی ئەم قسەییە دەکۆڵیتەوێ، دەبینیت نووسەر خەریکە برینێکی لەخوێنگەوزاوی هەلۆیست و گرفتێکی تایبەتی خۆی پێ تێماردەکات، کە هیچ پەيوەندییەکی بە لەبەرچاوگیرییە بابەتیەکانی دۆسیەکەوێ نییە، تەنھا ئەوێە دیاردەیی ئیسلامی لەم حالەتەدا مەرامێکی تۆڵە لێسەندنەوێە و هیچیتەر.

بەهەر حال، هێڵە گشتییەکانی هەلۆیستی ئیسلامییەکان لەهەمبەر شارستانیەت و پۆشنخوای بەگشتی و شارستانیەتی پۆژئاوایی بەتایبەتی، پروون و پۆشنە و لەکەس تێکنەچوو، راستە لە هەندێک لە وردەکارییەکاندا بیروپرای جیاواز هەن، بەلام هێڵە گشتییە مەنەهەجییەکانی زۆرینەی ئیسلامییە هاوچەرەکان هاوبەشن کە نزیکە بۆلێن لە هیچ چاوپێکی بەویژدانەوێ تەماوی نین، ئەم هەلۆیستەش لە سێ توخم پێکدێت کە لە حەقیقەتیاندا بریتین لە جیاکردنەوێ ئەکادیمی و ڕیبازی بۆ ئاستەکانی خوێندنەوێ و تێکەڵاوبوون و لێوەرگرتن، هەرکەسێش ئەم سێ جیاکەرەوێ مەنەهەجییە وەرگری و باش لێی تێبگات، ئەوکات باش لە هەلۆیستی هاوچەرخی ئیسلامیش دەگات لەهەمبەر شارستانیەت و پۆشنگیری بەگشتی و شارستانیەتی پۆژئاواییش بەتایبەتی، ئەم جیاکەرەوێ مەنەهەجیانەش بەم شتێوازەن:

توخمی یەکەم: «جیاکاری لەنیوان شارستانیەت وەک ئامانج و شارستانیەت وەک ئامراز»

کە شارستانیەت لەلای پەرگیریانی ڕیبازی مەدەنیەت داخوایەکی ڕەهەبە کە دەیانەوێت باهۆزی توندی هەرچۆنێک و بەهەر لایەکدا بێت هەلکات بەبێ بوونی هیچ مەرجێکی سەپێنراو بەسەریدا لەژێر سایەی ئازادی تاکەکەسیدا

تا پله ی ونبوونی واتا و لیلی و ناروونی ئامانج، به لām شارستانییه ت له وینای شهرعیدا: شارستانییه تیکي ئاراسته کراوه به ئامانجی به دیهینانی به ندایه تی به هرچی له خویگرتوو له سهرخستن و دهرخستنی ئایین و ههستان به دروشم و شهریه ته کان، جا له ویدا شارستانییه تی ستایشکراو واته شارستانییه تی ژیربارکراو به کوټ و پویه نده شهرعیه کان و ئامانجدار به سهرخستنی ئیسلام و به دیهینانی به ها و ناوه پوکه کانی، ته نانه ت تاک تاکی پرس و ئاست و به شه کانی شارستانییه ت به های ورد و راسته قینه ی خویان به پپی به جیهینان و په یوه ندی هه بوونیان به م ئامانجه وه وهرده گرن.

هه ربویه؛ شهریه ت چه مکی شارستانییه ت یاخود مه دهنیه تی به کارنه هیناوه، به لکوو دووچه مکی: «هیز» و «زالی» و ئهو وینانه ی به کارهیناوه، وهک پهروه ردگار ده فهرموویت: ﴿وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ﴾ [الأنفال: ۶۰] «بویان ئاماده بکه ن ههرچی پیتان ده کریت و له توانا تاندایه له هیز و له دابه ستنی ئه سپ و سواری» ههروه ها پیغه مبه ری خوا (ﷺ) ده فهرموویت: «به راستی که هیز هاویشتنه.»^(۱)

ههروه ها پهروه ردگار ده فهرموویت: ﴿وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ﴾ [آل عمران: ۱۳۹] «ئیه ون بهرز و زال» ههروه ها پیغه مبه ر (ﷺ) ده فهرموویت: «دهستی بهرزی سهروه باشته له دهستی نهوی ژیره وه.»^(۲)

ههروه ها نمونه ی دیکه ی ئه م دهقانه، زانراویشه که ئهو وزه خه یالپیکهینیه ی له ئاماژه کانی چه مکی شارستانییه ت و مه دهنیه تدا ههیه وهک ئهو واتایانه نین که چه مکی هیز دهینوینیت که هیز چه مکیکی خزمه تکار و پابه ندی پرهنسییه، به لām شارستانییه ت چه مکیکی ئاماژه کاره به چیژ و خوشگوزهرانی.

(۱) «صحیح مسلم»: (۱۹۱۷).

(۲) «صحیح البخاری»: (۱۴۲۷)، و «صحیح مسلم»: (۱۰۳۳).

مەبەستیش لەو: ئەوێهە کە شارستانیەت و مەدەنیەت لەلای ئیسلامییەکان داخوایە، بەلام داخوای سەرەکی نییە، یاخود داخوای جەوھەری لەم ژیانەدا، بەلکوو تەنھا ئامرازە بۆ بەدیھتانی ئامانجی راستەقینە کە بەندایەتیە.

توخمی دووهم: «جیاکاری لەنێوان پەھەندی زانستی، فەلسەفی، و سیاسیدا» زێدەرەوانی مەدەنیەت بانگەواز دەکەن بۆ بەپەرەوچوونی شەیدایانە و لەئامیزگرتنی دەستکەوتی رۆژئاوایی بە سەرچەم شیوەکانییەو چۆن بۆ پێدراویکی یەکیارچەیی بێجیاوازی، ناپەرەتیش دەبن بە پشکنین و توپکاری پێداگرانە و ورد، بە جۆریک کە بە خۆدوورگرتن و عەدەمیوون و پەرەندەوێ رۆشنخوای لەقەڵەمی دەدەن. ھەربۆیە؛ بەشیوەیەکی کرداری بانگەوازی بۆ چاپۆشیکردن لە کەلتینەکان دەکەن یاخود بەھانە و پاکانە بۆ وەرپێدەخەن، بیروپرای نەشاز و ناماقوول و تەرەوی ناو کە لەپووری بۆ دەبیننەو تاکوو پالی لەسەر بداتەو، بەلام ئیسلامییەکان بە شیوەیەکی روون جیاکاری لەنێوان سێ پەھەندە سەرەکییەکی شارستانیەتی رۆژئاواییدا دەکەن، جا ھەلسەنگاندن و پێداگری و وردەکاریان لە پشکنیندا بەوپییە بەرپۆدەدەچێت.

جا پەھەندی یەکەم: پەھەندی زانستی پەتیە بە ھەرچی بەرھەمی ئەزموونی و زانستی سروشتی و پیشەسازی و تەکنۆلۆژیا و سیستەمەکانی پەیوەندی و کۆمپیوتەری و نمونەیی ئەوانەو ھەبە لەو بەرھەمانە کە لایەنی کەرەستەیی و ئامرازییی پەتیان بەسەردا زالە، بەجۆریک کە ھەر کەلتووری دەتوانێت بەپێی بەھاکانی خۆی ئاراستەیان بکات. جا ئەمەیان توانست و داناییەکی ھاوبەشە، کە دروستی و پیکانی ھزری رۆژئاوایی تێیدا زیاترە ھەتا لادان و گومارابوونی.

بەلکوو لەمڕۆدا کۆمەڵگای رۆژئاوایی بەتەنھا خۆی نییە لەو مەیدانەدا، کە

میلله تانی دیکه ش به شداریان له م به ره مه پانه ته کنیکانه دا هه یه نه گهر
له پیشتریش نه بن تیدا، به تایهت ژاپون و چین و هیندستان، ههروهه
دیاردی (outsourcing) پیدانی مافی خستنه سه رکار له گرنګترین دیارده کانه
که هه نګاوه له پانه کانی خه سته وونه وهی له نه زموونی ته کنیکی جیهانیدا
وه ده رخست، به جوړیک که په یمان نامه کانی پیشه سازی دهره کی له ناوچه کانی
کارکردنی هه رزاند، چهن دین جه مسه ری نوپی نه زموونی ته کنولوژی له دهره وهی
پته خته روژناواییه کاند دینته کایه وه.

هوکاری زالوون و زوړی دروستی و پیکان له م لایه نه دا نه وه یه که نه و
به ره مه مانه له رپسا گهردوونیه کانه وه وه رگیراون که پهروه دگار له سروشتدا
دایان، واته به شیکی هاو به شن که به هوئی زه مینه ی ئاینیه وه جیاوازیه کی
نه و توپان تیدا دروست نابیت.

له واقعیشدا: ئیسلامیه کان به سه رجه م گروکانیانه وه پیش غه یری خو پان
له توپزه رو شنبیره کانی دیکه که و توون له سوود لیوه رگرتی، بگره زوړیک
له سه له فییه کان له سه ر نه وه یان نووسیوه که حه قیقه ته کانی ناو زانسته
سروشته یه کان حه قیقه تگه لیک شهرعیشن، به لکوو زانستیک له زانسته
هاوچه رخه کانی سه ر رووی زه وی له مرودا نابینیه وه که هاوه لانی له رووی
پروگرامیه وه هینده ی زانسته شهرعیه کان خزمه تیان کردیت.

ههروهه وینه ی لاهه ئاینیداره کان له ناو کو لیزه کانی پزیشکی و نه دازاری و
کو مپیوتره و هاوشیه کانیاندا نه ک ته نها وینه یه کی ئاساییه، به لکوو وینه یه کی
شیوازه گه ری چه سپاوه له ناو هو شیار میلیدا، ته نانه ت موحه ممه د نه ره کوئی
فرانکفونی توندپره، له چهنده ها شوین له ناو توپزینه وه کانیاندا ئماژهی به وه
کردووه، ههروهه که دلیت: "ئیمه ده زانین که زوړیک له قوتاییانی کو لیزه زانستی

و ته کنیکیه کان سهر به جوولانه وه سه له فیه ئوسولیه کان. ^(۱)، دیسان
ئه ره کوڤ له کتیبکی دیکه دا ده لیت:

"تیبینی ئه وه ده دهین که زۆریک له توژهرانی زانسته فیزیایی و بیرکاری و
پزیشکی و هاوشیوه کانیان ده خزینه ناو ریزه کانی ئه م ته وژمانه وه، -واته: ته وژمه
ئیسلامیه کان- زۆر زیاتر له پسپوړانی زانسته کانی مروڤ و کو مه لگا، له میانه ی
ئه و ململانی و ئالۆزیانه ش که له زانکو کانی تونس و جه زائیر و قاهره که و تنه وه
و ... هتد، زانیومانه که کهسانی وشک و ده مارگیر به شیوه یه کی تایبه ت سهر
به کو لیزه کانی زانسته کانن، به راستی که دیارده یه کی شایانی وردبوونه وه و
به دوا داچوونه." ^(۲)

ئه مه له پال دیارده ی به پیره وه هاتنی ئیسلامی بو خوله کانی راهیتانی
خۆبه رپوه به ری و زانستی سهرکه وتن و جگه له وانه شدا، سا نازانم واتای چیه
موزایه ده کردن و خۆه لکیشان به سهر ئیسلامیه کانه وه و وتنی ئه وه ی که
ئه وان دژ به رۆشنخوازی و سوودبینین له ده سته که وته کان؟

ئه و جا ره هه ندی دووهم: ره هه ندی فه لسه فی شارستانییه تی رۆژئاواییه به وه ی
له خۆیده گریت له پرسیاره ئه نتۆلۆژی (وجودی - بوونی) یه کان و ئه بستمۆلۆژی
(مه عریفیه کان) و ئه کسیۆلۆژی (به هاییه کان)، ئه وه شی له دوا ی ئه وانه وه دیت
له بازنه گه وره کانی فه لسه فه، له وینه ی حه قیقه تی ژیان و چه مکی به خته وه ری
و حه قیقه تی مروڤ و رۆل و سنووره کانی و داها تووی مروڤایه تی له پاش نه مانی
و جیهانی سهره وه و سهرچاوه یه تی ره وش و په هایی و پژه یی بوون، هه روه ها
سهرچاوه کانی مه عریفه ت-زانین که بنیادی ژیرخانی فه لسه فه یه و نموونه ی
ئه وانه.

(۱) أركون، "الفكر الإسلامي: قراءة علمية"، مركز الإنماء القومي، الطبعة الثانية، (١٩٩٦م)،
(ص ١٨١).

(۲) أركون، "تاريخية الفكر العربي الإسلامي"، مركز الإنماء القومي، الطبعة الثالثة، (١٩٩٨م)،
(ص ٢٦).

جا ئەم ڕەھەندەیان گومرایی ھزری ڕۆژئاوایی تێیدا زیاترە لە دروستی و پیکانی، بەتایبەت لە پرسە گەورەکاندا، وردەکاری و بەشە گچکەکانیشی لەوانەییە ھەندیکێ ھاوبەش بێت و ھەندیکیشی لە گەڵ وەحیدا دژبەریتی ھەبێت.

بەلکوو خۆینەری موسلمان نزیکە کە هیچ ئەنجامگەلیکی سەلمینراوی تێدا نەبینیتەو کە دلی پێ خۆشییت و وەک پەياممکی کۆمەلایەتی ھەلی بگریت، بەلکوو ھەر فەیلەسووفیک ئەوێ کە فەیلەسووفی پیش خۆی وتوویەتی ھەلی دەوەشینیتەو، ئامانجی خۆینەریش لەم بابەتانەدا ئەو نەییە کە وینا و بیروباوەری بە شیوەیەکی راست و دروست بنیادبنیت و ئیدی شتیک بۆ خۆی زیادبکات، بەلکوو ویستگەیی دواوی ئەوێ کە نەرمییەکی زەینی و ڕاھاتنیک لەسەر گوتوبیژ و وەلامدانەو و ھەلۆەشانەو و پەیدا بکات، لەبەرانبەریشیدا پاکیزەیی یەکلایی و یەقین-دەنیایی لە دەست بدات کە لە گەرتن ھۆکارەکانی پیشەواییتییە لە ئاییندا، ھەر وەک دەفەر موویت: ﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ آيَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾ [السجدة: ۲۴] «لەوان پیشەوایاننیکمان گێرا کە بە فەرمانی ئیمە ڕینومایی بکەن وەختیک کە ئارامیان گرت و سەبارەت بە ئایەتەکانی ئیمە یەقین-دەنیاییان ھەبوو.

ئیدی خۆینەر پر دەبیت لە گومان و ڕارایی و سەرگەردانی و نەپەندەو و لە گشت شتیکدا، تاو کوو دەگاتە قۆناغیکی عەدەمی-نەبوونگەراییی کە تێیدا ناتوانیت دانی یەکلایی بە هیچ یەکیک لە پێدراوەکانی شەریعەتدا بنیت، ئەوێش دیاردەییەکی بینراو، خۆ گومان و دوو دلی و لێھەلەبوونیش لە بنچینە گەورەکاندا لە بەشەکانی نیفاقن، پەنا بە (اللہ)، ھەر وەک پەروردگار دەفەر موویت: ﴿إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ﴾ [التوبة: ۴۵] «دەکانیان ڕارابوو جا ھەر لەناو گومانی خۆیاندا دین و دەچن و سەریان لێ شیواو.

هه ربویه؛ زورینه ی زید هره وانی مه ده نییه ته ده بینیت که نزیکی ئه
تو یژینه وه فلهسه فیانه که وتوونه ته وه هه ر ئه وه ده لینه وه که "ګرنگ خستنه پرووی
پرسیاره ګانه نه که وه لامه کان"، یاخود ئه وه ی که: "به ره و نمایشکردنی پرسیارى
زیاتر"، نموونه ی ئه م دهر برپړنه ش که وه ک هوشبه ریګ خو یانی پى دلده ده نه وه
له نه گه یشتن به ئه نجامه کان، هه تا ئه وه ی که له لای میژوونو وسانى فلهسه فیه
ئو قسه یه زور به ربلاوه که: "فلهسه فیه پرسیار پیښکه ش ده کات زیاتر له
پیښکه شکردنی وه لام"، ئه م حاله ته ش له به مه زنبینى هاو یشتنى پرسیاره
ګومان او بیه کان و به سوو کړوانین له وه لامه کان؛ حاله تیکى دیرینه که له رځی
فلهسه فیه ګومان وه دزه ی کردو وه، هه تا ئه وه ی که پیښه وا ئیین ته یمیه له
ره خنه ګرتن له هه مان بیرو که وه ده فهرمو ویت:

"پله وپایه ی یه کیکیان ته نها له توانستى په لپ و تانه و نیقاشدا خوی
ده بینیت وه، زانراو یښه که په لپ و تانه نه زانستن، نه سوو دیشیان هه یه،
باشترین حالى خاوه نه که شى ئه وه یه که بلتین له ئاستى عه وامیکدایه، چونکه
زانست له وه لامدانه وه ی پرسیار دایه".^(۱)

هوکارى ئه وه ش ئه وه یه که: پیښه ته سه ره کییه ګاڼی ناو ئه م بازنانه:
یاخود لائیكى په تین^(۲) - که زورینه یه -، یاخود کیتابى (ته وراتی و ئینجیلی)

(۱) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوى": (۴/۲۷).

(۲) لائیکییه ته به هره بیکردنیکى راسته وخوی وشه ی (Laifité)، که له سه ده ی نۆزده دا
به م واته به له قالب دراوه، بنچینه ی داتاشینیشى: وشه یه کی ئیغریقیه به واته ی خه لک
یاخود ګه ل، له پاشان له چوارچیه ی ململانتى نتيوان دین و ده ولته دا و له بواری هزرى
ئو وروپیدا ګه شه ی سه ندو وه؛ هه تا ئه وه ی که بوو به ئاماژه ی عه لمانيیه تیکى پيدا ګر و
توندرو، زورجاریش وشه که به کار دیت بو دهر برپړن له عه لمانيیه تی دوژمنکار به رانېهر به
ئایین، نه که عه لمانيیه تی بیتلايه. هه ربویه؛ له پرووی میژووییه وه به ستراوه به عه لمانيیه تی
فه رنسییه وه به له به رچا وگرتنى ئه وه ی که فه رنسا نویتنه رى نموونه یی ئه م هه لویتسته زبریه
له هه مېهر ئاییندا. تویتزر «کارولاین فۆرد» که پرؤفیسوری میژووه له زانکوی کالیفورنیا ده لیت:
"دهسته وازه ی لائیکییه ته سه ره تا له سالى (۱۸۴۲ز) دا به ده رکه وت، وه ک وه سفکاری ئه و

دەستکاریکراون -کە کەمینە، بەلکوو دەگمەنە-

سەرەرای ئەوەی کە ئەوانەیان شتیکیان لە پەيامە ئاسمانییە دەستکاریکراوەکان بۆ ماڤتەو و پێ برائیت باشتەر لەوانەیان کە لەسەر لائیکەتییەکە پەتین؛ چونکە پیت و فەری پاشماوەی پەيامبەرییەتیەکان و ئەو رۆشناییە تێیانداوە لە کوێریتی تەواوی بێ تروسکایی باشتەر، جا ئەوەی کە دەستی بە مەسیحییەتی گۆراوەوە گرتبێت لە تەرازووی خودادا بەرز و بەرێزترە لە بیاوهری پەتی، کە دەقەکانی وەحی سەبارەت بە باشتەر دانانی شوێنکەوتووani پەيامە ئاسمانییە «شیۆنراوەکان» بە بەراورد بە دەهری و مولحیدەکان زۆرن، ئەوەش لە فەر و پیرۆزی پاشماوەی ئەو پەيامە ئاسمانییەکان کە هێشتا لە دەستیاندایە، جا شوێنکەوتە پەيامە ئاسمانییە شیۆنراوەکان لە ئاگرپەرەست باشتەر، ئاگرپەرەستیش لە مولحید باشتەر، چونکە ئاگرپەرەست بەلای کەمەووە برێ شتی پەيامە ئاسمانییەکانی لایە، بەلام مولحید هیچ شتیکی پەيامە ئاسمانییەکانی پێ نییە، هەربۆیە پێشەوا ئێبن تەیمیە دەفەرمووێت: "گومراترینی تاقم و گروکان لە وێنەی نەفامەکانی گاور و سامرییەکانی جوولەکە، زاناتر لە فەیلەسووفەکان، رێنومايیکراوتر و پێچەسپاوتریشن، مەیلیشیان بەلای حەقدا زیاترە."^(١)

قوتابخانەیی کە مەیلی بەو لایەداوە بەرگێکی ناایینی بەبەر دامەزرێوەکاندا بکات، بەپێی فەرھەنگی «ئیمیل لیتری» ش -کە فەرھەنگێکی فەرەنسی بەناویانگە- دەستەواژە لائیکییەت سەرەتا لە ساڵی (١٨٧١ز)دا لەقالبدراوە، لەمیانەی ئەو چەلەحاتیانەی کە سەبارەت بە لەکارلادانی فەرمانبەرە ئایینیەکان و رێنمایە ئایینیەکانەو لە قوتابخانە سەرەتاییەکان بەرپۆوەچوون". بڕوانە:

Ford, Divided Houses: Religion And Gender In Modern France, Cornell University Press, 2005, p. 6.

(١) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوى": (٩/٢٧).

ھەرۆھە دەفەر مووێت:

"ھەربۆیە «ئەنجام و وێنە» کۆتایی فەیلەسووفەکان -ئەگەر پەرۆردگار ھەندیک رێنومایان بدات- سەرەتای جوولەکە و گاورە بێباوەرەکانە، چجای موسلمانانی -ئوممەتی موحمەد (ﷺ)-؛ چونکە ئەوێ کە لەلای جوولەکە و گاوری بێباوەرە لەپاش نەسخ-ھەلگیران و دەستکاریکردنیش -لەو بابەتانە کە لە جۆری تەواوکاری نەفس- باشتەر لە جۆر و بڕ و چۆنیتیشدا لەوێ کە لەلای فەیلەسووفەکانە."^(۱)

پێشەوا ئیبن تەیمیە ئەم بەراوردکاری و ھەلسەنگاندنە لە بابەتە سەلمێنراوەکانی ناو ئیسلام ھەژمارکردووە ھەرۆک دەفەر مووێت: "زانراویشە لە ئایینی ئیسلامدا کە جوولەکە و گاور باشتەر لە فەیلەسووفەکان؛ کە لە ھەرچی ئایین و بەرنامەیە دەرچوون."^(۲)

شایانی ئاماژە بۆکردنیشە کە ئەسلەن ئەم ڕووە فەلسەفیە بریتی نییە لە ڕووە پێشکەوتوووەکە ناو شارستانیەتی ڕۆژئاوایی، بەلکوو ڕووە دواکەوتوووە نزمەکەیت، سەرەرای ھەولێ زۆری زێدەرەوانی مەدەنیەت بۆ وانیشاندان کە پێشکەوتنی ڕۆژئاوا ڕەنگدانەوێ فەلسەفەکەیت، ئەوەش تەنھا ئاواتیکی میژووییە.

لە واقعدا: پێشکەوتنی مەدەنی ڕۆژئاوایی ئەمڕۆ؛ بۆ شۆرشێ پێشەسازی قۆناغی پێشوو دەگەرێتەو، لەپاشان شۆرشێ تەکنۆلۆژی و ھەرۆھە سیستەمەکانی پەییوەندی و زانیاری ئیستا، ھەموو ئەوەش بەرھەمی ئارەقی ناوچاوانی کارگەکان و پشتیوانییە سیاسییە زەبەلاحەکانە بۆ ناوەندەکانی توێژینەو و ھونەری کارگێری دامەزراوێ، ئامانجی فەلسەفەش بریتیە لە

(۱) ابن تیمیة، "الرد علی المنطقيين"، تحقیق: الکتبی، مؤسسة الريان، (ص ۱۷۴).

(۲) ابن تیمیة، "درء تعارض العقل والنقل"، تحقیق: محمد رشاد سالم: (۹/۲۰۷).

سەرلەنوێ ڕاڤەکردنەوهی ئەوهی که روویداوه که -هەمیشە- لیکدانەوهیەکی پاشکۆیە بۆ رووداوەکان که هەولێ هۆپێدان و واتادارکردنێان دەدات لەپاش روودانیان، کەواتە لە باشترین حالەتیدا دانای پاش رووداوەکان بێت.^(۱)

هەر ئەوێش هۆکاری پاشەکشەکردنیەتی لە مەیدانی گرینگییەتی مەعریفیدا. هەربۆیە؛ پێشەوا ئێبن تەیمیە هۆشیاری ئەوهی دەدا که ئەوه فەلسەفە نییە که کۆمەڵگا سەرکەوتووێکان بەرپۆه دەبات، یەک لەو جارانه بەسەر سوڕمانەوه دەفەر مووێت: "بۆچی مەگەر فەیلەسووفیکت دیوه توانیییتی بەرژەوهندی لادییەک لە لادیکان ببات بەرپۆه، چ جای شارێک لە شارەکان."^(۲)

بەلکوو لە هۆکارەکانی پاشەکشەکردنی گرینگییە مەعریفییەکە؛ توانا نەشکانیەتی بەسەر هێنانەکایە یاساگەلێکی پەها که زانستیوونی بۆ بەدیپێن. هەربۆیە؛ فەلسەفە لە دێرژەمانەوه گرێیەکی خۆبەکەمبەینی لەهەمبەر زانستە سروشتییەکاندا^(۳) هەبوو که ئەوان پێز و پێگە مەعریفی خۆیان هەیه بەهۆی

(۱) لە کوردیدا ئیدیۆمی هاوشتیوه و نزیک لەوه هەیه که دەلێن: «قالتی دواي گورگ» یاخود وتوویانە «لەدواي باران فەرەنجیم بۆچییه؟!» بە واتای وەرپێخستنی بەزم و هەرایەکی بێسوودی دواکەوتوو لەمەر رووداو و پرس و فرسەتەکان. [وەرگێڕ]

(۲) ابن تیمیة، "درء تعارض العقل والنقل"، مصدر سابق: (۵/۶۵).

(۳) بە هەڵسەنگاندنی خۆم: لە گرنگترین ئەو تێزانە ی که هەولێ توێژینەوهیان لە دارووخانی فەلسەفە و وتوویزکردن لەسەر بەلگە ی نەیارانی داوه، ئەو کارتە ی برنارد ویلیامز فەیلەسووفی ئینگلیزییە (ک: ۲۰۰۳ز)، بە ناوێشیانی: «سەبارەت بە رەقڵیبوونەوه و بێباوەخ ڕوانین لە فەلسەفە» که لە گۆڤاری «لەندەن ریفیو» دا بڵاوکرایەوه، ویلیامز بەم وشانە دەست پێدەکات: "لە هەر کوێ بابەتێکی فەلسەفی بێنێرتەوه، خەلکێکی دەبێنێتەوه که رەقیان لێیەتی و بەسووک سەیری دەکەن" ئەو تۆمارکردنە سەرنجراکێشەش که «ویلیامز» نمایشی کردووه، ئەو وتە یەتی که لەمیانە ی وتارەکیدە دەلێت "لەمڕۆژانە دا، زۆرینە ی ئەوانە ی که ئەم هەلوێستەیان بەرانبەر بە فەلسەفە هەیه ئاییندارەکان نین، بەلکوو زاناکان!" بڕوانە گوتارەکە ی: B. williams, On hating and Despising philosophy, LRB, p: ۱۶.

دیسان خۆنەر دەتوانێت دادگاییکردنێکی پێداگر و نوکته‌نامیزی زانای فیزیایی و گەردوونناسی ئینگلیزی بەناوبانگ «جیمس جینز» (ک: ۱۹۴۶ز) بخوێنێتەوه لە پەرتووکه‌که‌یدا:

ئو رپسا زانستیه رېکخراوانه وه که له خويانگرتووه.

هه ربويه؛ له م ماوانه ی کوټایدا هات و هاواری رږژئاواییه کان به راگه یاندنی مه رگ و نه مانی فهلسه فه گه لیک به رز و زور ببوونه وه، هاوکات ئه سټیره ی زانسته کوټه لایه تییه ئیمیریقییه سه لمینراوه کان گه شایه وه.

هوکاری ئو وه همه ی به مه زنییننی فهلسه فه ش: ئه وه یه که زوریک له رږژشنبیرانی زیده پره وانی مه دهنیه ت کاریگه ربوون به نووسراوه فیرکاریه کان سه باره ت به چیروکی فهلسه فه، ئو نووسراوانه ی که میژووی مروټایه تی وه ک به ره مه یکی راسته وخووی هزری ده پانزه فه یله سووفیک ویناده کهن، چون بلای میژووی مروټایه تی به گشتی و میژووی ئه وروپی به تاییه تی، گالیسکه یه که و له ناو کابینه که یدا چند فه یله سووفیک چوارمشقی دانیشتون و جییه کدی ده گرنه وه و فه رمان به کوټه لگا کان ده کهن به لای راست یان چه پدا برؤن!

که له واقیعا: په رتوکه فهلسه فیه به مؤرک فیرکاریه کان ده ستیان زور وه رداوه ته ناو بیرکړدنه وه ی زیده پره وانی مه دهنیه ته وه، ئم وینه کیشراوه ی ناو میشکیان وه همیکی پیکه نیناوییه که رږژلی فاکته ره راسته قینه کانی میژوو له خوټقاندنی رابردوو و ئیستاشدا ده شاریته وه، له وینه ی رږژلی سه رکرده سیاسیه کان و پسپوران و کاره ئه ده بییه مه زنه کان و سؤزداریه میللیه کان، سه ره رای رږژلی راگه یاندنی نوئ و سیستمه کانی په یوه ندی هاوسه نگییه کانی هیز و کارگه فره رگه زنامه کان و سه رچاوه گؤراوه کان و جگه له وانه ش.

به لکوو ئم تیروانینه قوتا بخانه ییه ساویلکه یه که زیده پره وه له وینا کړدنی کاریگه ربی فهلسه فه دا؛ رږژلی په یامبه رییه تییه کانی له پیکه ټیانی میژوودا بزړکړدوه، رږژلی ئاینیش له دارشتنی میژوودا، گه وره میژوونووسانی رږژئاوایی درکیان پیکړدوه، له وانه میژوونووسی ئینگلیزی ناسراو «ئارنولڈ ټوینی» (ک):

١٩٧٥ز)، که پسیپۆره له «میژووی شارستانییه تەکان» دا، که تۆینی دەلیت: «بیروباوەری ئایینی بەشیکە لە سیستمی ھێنانەدی شارستانی»، سەبارەت بە میژووی ئینگلیزیش که ئەو لە غەیری خۆی شارەزاترە پیتی، «تۆینی» دەلیت: "چونکە ئەو گۆرانکارییە ئاینییەکی که لە راستیدا دەستیپێکی ھەموو شتێک بوو لە میژووی ئینگلیزیدا..."^(١)

راستیەیکەش ئەوەیە که تیۆرەکی «تۆینی» لەبارە ی پرۆلی ئاینەو لە میژووی شارستانییه تەکاندا چەند دیاریکەری زۆر وردەکارتر لەم کۆکاریانە ی لەخۆگرتووە، که «تۆینی» وای دەبینیت ئاین ئەو «حەوزە ھەلگرە» که شارستانییه تە لە قۆناغیکەو بە قۆناغیکە دیکە دەگوێزێتەو، ھەربۆیە؛ ئاوەلناوی (Chrysalis-قۆزاخە) ی بۆ خواستوووە که ئەو بەرگە ی دەوری پەپوولە ی داوہ لە تێپەراندنی قۆناغیکەو بەرەو قۆناغیکە دیکە، جا بەنموونە دەبینیت «تۆینی» دەلیت:

"ئاینەکان لە چەشنی قۆزاخە بوون بۆ سەرچەم ئەم شارستانییه تانە، ھەرەک چۆن پاشماوہ بەبەردبووکان، که ھیشتا لەو شارستانییتە لەناوچوووانە ماونەتەو، دیسان لە بەرگیکی ئاینیدا پارێزگارییان لێ کراو."^(٢)

نموونە ی ئەم لیکدانەوہ یەش لە بیریارێکی لاوہکی ناو ھزری رۆژئاواییەوہ نایەت، بەلکوو نوینەرێکی نموونە یی لە بواری پسیپۆریتیەکی خۆیدا، تۆینی لە بەناوبانگترین میژوونوو سەرۆژئاواییە خاوەن تیۆریاکانە لە لیکدانەوہ ی میژوودا، ھەرەھا بەتایبەتتری ش میژووی شارستانییه تەکانی، زۆرجار ئەو و شینگلەر و ھیگل و ئەوانە لە ویستگە ی بەراوورددا پیکەوہ دادەنرێن، پەرتووکیەکی (الأصل-بەنجینە) ئینسکلۆپیدیایەکی زەبەلاح و تیروتەسەلی پر وردەکارییە که لە

(١) آرنولد توینی، "مختصر دراسة للتاريخ"، مصدر سابق: (١/٥).

(٢) آرنولد توینی، "مختصر دراسة للتاريخ"، مصدر سابق: (٣/١٥٣).

دوانزە بەرگ پیکهاتووە.

ئامادەبوونی ئایین وەک بزۆینەری سەرەکی بۆ میژوو لەلای تۆینی تۆخمیکی زۆرروون و ڕۆشنە، تەنانەت لەسەر ئەو تێروانییە ڕووبەرۆوی ڕەخنەش بوو تەو، ئینسکلۆپیدیای نووسەرانی بەریتانی ئەوێ ویناکردوو کە تییدا ھاتوو:

"بەرگی کۆتایی پەرتوو کەکی تۆینی «تۆیژنەوێەک لەسەر میژوو» کە بە چەند پێداچوونەوێەک ناویشان کراو، تایبەتکراو بە وەلامدانەوێ «تۆینی» لە ھەمبەر ڕەخنە فرەچەشنەکان سەبارەت بە کارەکی، ئەو ڕەخنەش لە دەوری دوو تەوەر دەخولێنەو: یەکەمیان، ئەوێ کە ھەندیک لە میژوونووسان وایان ھەست کردوو کە «تۆینی» قورسایییەکی زێدە بە ئایینەکان داو وەک ھێزگەلیکی بزۆینەر بۆ پیکهتانی شارستانیەتەکان."^(۱)

بەر لە ھاتنەدنای «تۆینیش» بە پێنج سەدە؛ ئین خەلدوون (ک: ۸۰۸) ھۆشیاری سەبارەت بەم فاکتەرە یەکلاکەرەو داو، وەختیک بەشیکی تایبەتی لە پیشەکیەکیدای بۆ تێرامانی ورد لەم دیاردەیان داو، کە لەویدا دەلیت: "بەشی چوارەم: سەبارەت بەوێ کە دەولتە دەسەلات فراوانە مولک زەبەلاحەکان، بنچینەکیان ئایینە، ئیدی لە پەيامبەریەتیە کەو، بیت، یاخود بانگەوازییەکی ھەقەو."^(۲)

بەلکوو پیشەوا ئین تەیمیەش (ک: ۷۲۸) لە تۆمارکردنی ئەم دیاردە میژووییەدا لە ڕۆلی پەيامبەریەتیەکان لە پیکهتانی میژوودا پێش ھەمووان کەوتوو کە فەرموویەتی:

(1) Hager; (ed), EncyclopediaOf British Writers, 18th Century, Infobase Publishing, p. 489.

(۲) ابن خلدون، "المقدمة"، دار الکتب العلمیة، (ص ۱۶۷).

"له سهرزه ويدا شانسينيكي راويستاو نيه مه گهر به په يامبه رييه تيه كه ياخود پاشماوه ي په يامبه رييه تيه كه، هه موو خير و فريكيش له سهرزه ويدا له پاشماوه ي په يامبه رييه تيه كه نه وه، به هيج ژيريكي گوماني له مه نه بيت." (۱)

پيشه وا ئين ته يمييه تيبينيگه ليكي پهرشوبلاوي زوري ديكي سهاره ت به ژماره يه كه له چه مكي مه دهنی هه يه كه ده ليت ئه و چه مكانه نه ناسراو بوون له چاوكي په يامبه رييه تيه كه نه وه نه بيت، وه كه ئه وه ي كه ده فهرموويت:

"هر گه ليك خاوه ن پهرتووكي ئاسماني نه بوو بيت پروژه كاني هه فته له زمانياندا نيه، به لكوو تنه ناواي پروژ و مانگ و سالي تيذا هه يه؛ چونكه ئه وه به هه ست و به عقليش زانراوه، جا گه لان ناويان بو دانراوه، چونكه ده برين شوين وينا كړدن كه وتووه، به لام هه فته تنه نا به بيستن (۲) زانراوه، كه نه زانراوه پهره ردگار ئاسمانه كان و زه وي و ئه وه ي له نيوانياندايه له شوش پروژدا دروستي كړدوون و له پاشان به رزوبلند بووه ته وه به سهر عرشدا؛ مه گهر له هه والي پيڅه مبه رانه وه، ئه وانه ي كه بويان ته شريع كراوه له هه فته دا پروژيكي كوينه وه و پهرستشي پهره ردگاري تيذا بكهن و هه فته ي به كه ميان پي تومار كړدووه، كه پهره ردگار هيانه دي جيهاني تيذا ده ستيي كړدووه." (۳)

ئين قه ييميش ده فهرموويت: "په يامبه رييه تيه كه نه بوونايه تاقه زانستيكي به سووديش له جيهاندا نه ده بوو، نه خو شي و خيريكيش له بريويدا و نه راويستان و مانه وه يه كيش بو هيج ده ولت و شانسينيكي." (۴)

(۱) ابن تيمية، "الصارم المسلول"، تحقيق: الحلواني وشودري، دار رمادي: (۲/۴۵۹).

(۲) السمع بيستن به واتاي وه حي و جگه له وه حيش له وه ي له پيڅه مبه رانه وه گواستراوه ته وه و ده ماو ده م و به بيستن گه يشتووه.

(۳) ابن تيمية، "مجموع الفتاوى": (۷/۹۵).

(۴) ابن القيم، "مفتاح دار السعادة"، طبعة المجتمع: (۲/۱۱۵۵).

مه به ستيش ئه وهيه كه ئه م فاكته ره كه بريتيه له رۆلى ئايين وهك بزوينه ريكي ميژوو، زۆريك له وانهي كه كتيبه ره و اجپډه ره فلهسه فييه كان ده خوښنه وه ئاگيان ليى نيه، واش وه هميان كردوو كه ميژووى شارستانيه ته كان چهند ئه نداميكي ناو يانهي فهيله سووفه كان ئه ندازه گيريان بو كردوو!

بگره سه لمي نراويكي وردتر له بهرده ستدايه بۆره واندنه وهي ئه فسانه ي پاكي زي عه قلى فلهسه فه و شارستانيه ت، ئه و يش ئه وه يه كه توڅي نه وه هاوچه رخه كان ده ريانخستوو كه خودي «نوڳه ري سياسي رۆژئاوايي» بوخوي نه يتوانيوه له چه مك و ده زگا تيوريه ئايينييه كان ده ربازييت. به و واتايه ي كه عه قلى عه لماني رۆژئاوايي هيشتا له پي كۆمه له ده زگايه كي چه مك گه راييه وه بيرده كاته وه كه له چاوگه ئايينييه كانه وه وه ري گرتوو، ئيستاش ئاسوي تيوري رۆژئاوايي به هاوڅيه رواني ئايينييه وه چنراوه، له وانه يه به ناو بانگرتيني ئه و توڅينه وانه ش ئه و تيزه ي ياساناسي ئه لماني «كارل شميت» (ك: ۱۹۸۵ ز) بيت، له په رتوو كه كهيدا «لاهووتى سياسي» كه له سالي ۱۹۲۲ ز اينيدا بلاو كرايه وه كه له ويدا «شميت» ده لئيت:

"سه رجه م چه مكه سه ره كييه كان له تيوري نويدا بو ده ولت، بريتين له «تيورگه ليكي لاهووتى به عه لماني كرا»، ئه وه ش نهك ته نها به هوي په ره سه ندنه ميژووييه كه يه وه كه له لاهووته وه هه نگاوى به ره و تيوري ده ولت ناوه، ئيدي به نمونه - ده سه لاتى په ها بو خدا بوويه ده سه لاتى په ها بو ده سه لاتى ياسادانه ر، به لام - ديسان - به هوي بونياهه ري كخراوه كه يه وه، هه ره و ك چۆن ده سه لات له حالته له ناكاو و جيا كراوه كاندا و له فيقه ي ياسادا؛ هاوتاي بيرۆكه ي موعجيزه - په رجووه له لاهووتدا." (۱)

راستيش ئه وه يه كه: تيزه كه ي «كارل شميت» تيوريابه كي هينده خاوين و

(1) Schmitt, Political Theology, trans. Schwab, MIT press, 1985, p.36.

بڼ مه رام نښه، چونکه چهند گروهی «نازی» ههن که زالن به سهر لیکدانه وه کانی «شمیت» دا، ههن دیک له لیبرالییه کانیش تیزه کانی «شمیت» دووباره ده که نه وه که له باره ی کارتی که ره میژووییه کانییه وه نازان له بهر هه لستکاری په رله مانییه ت و لیبرالییه تدا، ئیره ش شوینی روونکردنه وه ی ئه وه نښه، به لام ئه وه نده مان به سه که بریتییه له تو مارکارییه که ی «شمیت» که پتی وایه؛ نو ښه گری سیاسی چه مکه ئایینییه کانی به کاره ښاوه و خواستوه.

بگره یه که له بلیمه تترین پسپوره کان له فلهسه فه ی شارستانییه تدا، که «شینگلر» ی ئه لمانییه (ک: ۱۹۳۶ز)، له باره ی باز نه یه که له باز نه کانه وه که له دوورترین مه ودا دایه له ئایینه وه، له باره ی باز نه ی هونه ره وه ده لیت: "له به ختی خراپیشمان ئه وه یه که تو ښه وه هونه رییه کانمان، سهره رای ئه وه ی که ئیدی ئیستا دان به سنووره ئایینییه کاندانا نیت، که چی له گه ل ئه وه شدا نا نا گایانه بانگه شه ی ده کات و له خو ښه گرتوه." (۱)

- دیارده ی هه بوونی جیاوازیش له نښان داهینانی زانستی و دابه زینی فلهسه فیدا؛ ئه مه یان به سهر ئه و گه لانه دا زاله که بایه خیال به مه دهنییه ت داوه و پشتمان له په یامبه رییه تییه کان کردوه، چون ئه وه دوخیکی دووباره بووه ی میژووییه، هه ربویه کاتیک شارستانییه تی ئیغریقی له رووی ناوه رو که کانی وه حییه وه مایه پوچ و له رووی زانسته مه دهنییه کانه وه ده وله مهن دبوو، هه مان وینه ی تیدا پیکهات، پی شه وا ئین ته مییه ئه م دیمه نه له و ونه یه یدا پوخته کانه وه:

"چونکه ئه و خه لکه -واته: فه یله سووفه کان- خودا ناسن، به لکوو ئه وان له بیاهه رانی جووله که و گاوریش له ناسینی [خودا] دوورترن، به لام زانستیکی باشیان له سهر بابه ته سروشتییه کان هه یه، ئه وه یه ده ریای زانینیان، بو ئه وه

(۱) أشبنجلر، "تدهور الحضارة الغربية"، ترجمة: أحمد الشيباني، مكتبة الحياة: (۱/۳۸۱).

خویان یه کلاکردووه ته‌وه و له‌وه‌دا ته‌مه‌نیا ن خه‌سار کردووه، به‌لام ناسینی په‌روه‌ردگاری به‌رز و مه‌زن؛ به‌شیا ن لئی زۆر که‌م و چرووکه، ئیدی له‌باره‌ی فریشته‌کان و په‌یام‌به‌ران و په‌رتووکه‌کان و زیندوو بوونه‌وه؛ ئه‌وه هه‌ر هیچی لئ نازانن.^(۱)

له‌باره‌ی په‌مزی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانیسه‌وه پێشه‌وا ئیبن ته‌یمیه ده‌فه‌رموویت: "مامۆستای یه‌که‌میش ئه‌رستۆ، له‌ نه‌زانترینی خه‌لکه به‌ په‌روه‌ردگاری جیهانیان، هه‌تا سه‌ر ئیسقان نه‌زان."^(۲)

هه‌روه‌ها ئیبن ته‌یمیه له‌ زیده‌روونکردنه‌وه‌یه‌کی هه‌مان به‌راورددا ده‌فه‌رموویت: "ئه‌رستۆ و شوینکه‌وتووانیشی له‌ «زانسته خوداییه‌کان» دا، زۆر زۆر له‌ جووله‌که و گاوریش نه‌زانترن، به‌لام له‌ «زانسته سرووشتییه‌کان» دا؛ زۆرینه‌ی قسه‌کانی چاک و ته‌واون."^(۳)

قسه‌وباسی ئه‌م پرسه فه‌لسه‌فیه‌یه‌ش درێژه‌ی ده‌وێت که وا باشتره‌ بۆ چاره‌سازییه‌کانی داهاتووی دوا‌بخه‌ین له‌ دۆزی په‌یوه‌ندی گوتاری مه‌ده‌نی به‌ هه‌زری نوێوه که له‌ویدا گونجاوتره‌.

گه‌رنگ لێره‌دا ئه‌وه‌یه که ئاماژه به‌وه‌ بده‌ین که ئه‌م باب‌ه‌ته فه‌لسه‌فیه‌یه ئه‌سله‌ن فه‌لسه‌فه‌ی هاوچه‌رخ‌ی رۆژئاوایی نایناسیت، یاخود زانیاری شیوینراوی له‌باره‌یه‌وه هه‌یه، وه‌ک باب‌ه‌تی زانسته خوداییه‌کان و هه‌رچیش له‌خۆی‌ده‌گه‌رت له‌ ناسینی په‌روه‌ردگار و ئه‌وه‌ی شایانیه‌تی به‌ ناسینیکی دروست، هه‌روه‌ها جیهانه‌ په‌نه‌انییه‌کان و ئه‌ندازه‌گرتنی هه‌موو شته‌کان له‌ په‌راوی پارێزراو(اللوچ المحفوظ) دا، به‌رێوه‌چوونی رێسا سرووشتییه‌کان به‌پێی مه‌به‌سته خوداییه‌کان،

(۱) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوى": (۱۷/۳۳۰).

(۲) المصدر السابق.

(۳) ابن تیمیة، "الرد على المنطقيين"، تحقيق: الكتبي، مؤسسة الريان، (ص ۲۷۷).

ههروه ها کاریگه ریی په رستش له نیشانه و رووداوه گهردوونیه کاند ا و جوولانی دل به بژارکردنی وهک پشتمه ستن و ملکه چی و پارانه وه و نمونه ی ئه م و اتایانه که هه ر ئه وه یه روښنگه ری راسته قینه. ههروهک په روهردگار له بهراوردی نیوان روښنکاری و وحی و تاریکچیه تی ئه وانه ی دژین دهفه رموویت: ﴿وَمَنْ كَانَ مِثًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ﴾ [الأنعام: ۱۲۲] «ئهرئ که سیک که مردوو بوو بیت و جا ئیمه زیندوومان کردیته وه و روښناییه کمان پیدایت له ناو خه لکدا پی بروت، وهک ئه و که سه وایه له تاریکاییه کاندایه و لیشی ده رناچیت؟»

پیشه وائین تهیمیه ئامازه ی بهم روښنگه ریه وه رگراوه له وه وحی کردوو، که دهفه رموویت: "له لای موسلمانان هیته دهیه له زانسته خوداییه بو ماوه کان له خاتمه پیغه مبه رانه وه، که جیهانی پر کردوو له روښنایی و رینومایی." (۱)

په هه ندی سییه میش: که په هه ندی سیاسی شارستانییه تی روژئاواییه که به ته وای مانای وشه بریتییه له رووه په شه که ی، که دامه زراوه ی سیاسی روژئاوایی دامه زراوه یه کی ئیمپریالی داگیرکاره و سامانی گهلانی دیکه هه لده لوو شیت، هیچ به ربه سستیکی ئه خلاقیش له به رده م به رژه وه ندییه کانی خویدا ناسیت، له سیاسه تی ناو خویدا دیموکراتی و شه فافه - زورجار-، له سیاسه تی دهره کیشدا هه میشه دیکتاتوریه ت و تاریکیره.

هه ر دامه زراوه ی سیاسی روژئاواییه که نابوو تترین نمونه خویناوییه کانی ناو میژووی خولقاندوو و بهر پر سه له په ره پیدانی ئامرازه کانی قه لاچو کردنی مرویی گشتگیر و گرتوو خانه نامرو فانه کان و بو ردومان کردنی شارانیکی ته و او به هه رچی مه دهنی شه وه تیاندایه، چو ن ئه و شارستانییه ته خو ی له گری تاوان بیه ری ده کات له کاتیکدا چاخ ی په گه ز په رستییه کان و نه ته وه نازییه کان و

(۱) ابن تیمیه، "مجموع الفتاوی": (۲/۸۴).

هیرۆشیم و ناکازاکي و داگیرکردنی ولاتانی عهره بی و گوانتانامو و ئه بوو غریبی دیته وه بهرچاو؟ ههروه ها چه که ئه تو مییه کان و گازه ژه هراوییه کان و وه ستاندنی لیکۆلینه وه کانی گهنده لی له پیناو بهرژه وهندییه بالا نه ته وه بییه کاند و بگره یاساکانی بیبه شکردنی ئافره تی موسلمان له بالا پۆشی و دالده دان و به خێوکردنی دامه زراوه گه لیکي رۆژنامه وانی که سووکایه تی و گالته به پیغه مبه ریک ده که ن که نیوه ی جیهان باوه ری پپی هه یه.

به هه رحال، ئهم سێ په ههنده سه ره کییه ی شارستانییه تی رۆژئاوایی ته نها نموونه ن، بواری دیکه ش ده مینه وه که ئهم به شه بواری ئه وه ی تیدا نییه ورده کارییه کانی باس بکات، له وینه ی زانسته مروییه کان و هونه ره کان و جگه له وانه ش، ئهم نموونه ش به سن بو نیشاندان و سه لماندنی مه به ست که ئیسلامیه کان هه لۆیستیکي ورده کارییان هه یه که به سوود و زیانه خش لیک جیا ده کاته وه، نه ک به و شیوه یه ی که زیده په وانی مه ده نییه تی ماددی وینای ده که ن.

توخمی سییه م: «جیاکاری له نیوان سوودبینین و سه رسامبووندا»

زیده په وانی مه ده نییه تی ماددی وه همی ئه وه ده که ن که وابه سته بییه ک له نیوان سوودبینین و سه رسامبووندا هه یه، بوئه وه ی سوود له شارستانییه تی رۆژئاوایی بینین، ده بیته هه رده م شه ویلگه ی سه رسامی بو داچه قینین، ده ممان بدریته هینده ی ده م به باسی فه لسه فه یان بدرینه وه، ناو و نازناوه دیاره کانیان به خه رمانه ی ده ربهرینه خه یالی و سرووشتپه ره کان ده وره بده یان. هه ربویه؛ هه ندیکیان ده ربهرینی په رجوو (موعجیزه) ی رۆژئاوایی یاخود په رجوو نو یگه ری و نموونه ی ئه وانه به کار دینیت.

له لق و لیکه وته ی ئه وه شدا، هه ر لۆمه کردنیک یاخود لیکه مکردنیکي واقعی شارستانییه تی رۆژئاوایی وه ک په تکرده وه ی سوودبینین له دروستیه کانیان ل

ده روان! به هر دهر پرینکی ئایینی بیزار ده بن له وه سفکردنی شارستانییه تی
 رۆژ ئاوايیدا، وهک وه سفکردنیان به گومرای و به دهره وشتی و داوینپییسی و
 بیباوه پری و نمونه ی ئه وانه له دهر برینه شهرعییه کان، چونکه ئه م وینه له
 چه مکه کان بارگاویکراوی باریکی ئایینن، به لām ئه وان ده یانه ویت به زمانیکی
 مه ده نیانه مامه له بکه ن که ناوه رۆکی ئایینی له هه لسه نگاندنه کان دوور
 بخاته وه.

له واقیعی شیدا، تینه گه یشتنی زیده ره وانی مه ده نییه ت له هه لۆیستی
 شهرعی به رانه ر به شارستانییه ته کان، هۆکاری تینه گه یشتنیانه له هه لۆیستی
 هاوچه رخی ئیسلامی به رانه ر به شارستانییه تی رۆژ ئاوايی که له شهرعیه تدا
 وابه سته یییه کی ره ها نییه له نێوان سوودبینن له وانی دیکه و سه رسامبوون
 پێیان، بگره پێچه وانه ی ئه وه یه.

چونکه پێغه مبه ر (ﷺ) سوودی له شارستانییه تی هاوچه رخی خۆی وه رگرت
 له بابه تی خه نده قدا، هه روه ها دروستییه تی غیله^(۱) و ئالوگۆریی بازرگانی و دیلی
 بیباوه پری له به رانه ر فێرکردنی موسلماناندا ئازادکرد و په یامی بۆ ناردن و بۆ
 په یام ناردنیش ئه نگوستیله یه کی مۆری تایبه تکرد وهک دابی ئه وان و دیاری
 لێ وه رگرتوون، هه روه ک دیاری پادشای ئه یله و قیبتی وه رگرت و له خواردنیانی
 خواردوو و له به رگ و چنراویانی پۆشیوه، به شداری جووله که ی خه بیبه ری
 کرد له باخه خورماکانیاندا و جگه له وانه ش له لایه نه کانی هاموشۆی شهرعی
 له گه لیان، به لām له گه ل هه موو ئه وه شدا باسی له گومرای و ئاست نرمیی و
 تاریکچه رستییان کردوو به هۆی پشتکردنیانه وه له رۆشنایی وه حی، هه روه ک
 له باره ی ده می پیش نێردرانی فهرمووییه تی: «په روه ردگار ته ماشای خه لکی

(۱) «غیله» واته: سه رجییکردن له گه ل ئافره تی شیرده ردا، که پێغه مبه ر (ﷺ) ویستی رێگری
 لێ بکات به لām له پاشان دیتی که رۆم ئه وه ده که ن و زه ره ریکیشی نه بووه ئه و جا رێگه ی پێدا.
 بروانه: «صحیح مسلم»: (۱۴۴۲).

سهرزه وی کرد، جا رقی لټیان بوویه وه، له عهرېب و له عهجه میان، جگه له خه لکانیکې شوینه واره هلگر و پاشماوه ی ئه هلی کیتاب.»^(۱)

په روه ردگاریش فهرموویه تی: «کتیبتیک که دامانبه زاندووه بو تو تا کوو خه لکی له تاریکیه کانه وه پی دهر بیتیت به ره ورؤشنا یی.»

هه روه ها فهرموویه تی: ﴿الرَّحْمَنُ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ لُخْرَجَ النَّاسُ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ [ابراهیم: ۱] «ئهو په روه ردگار هیه که ئایه تگه لیکې پروون و رؤشن داده به زینتیه سهر بهنده که ی خو ی موحه ممد (ﷺ) تا کوو ئیوه له تاریکیه کانه وه به ره ورؤشنا یی دهر بیتیت.»

جا ئه وه ی پروونکر دوه که سهرجه م ئهو گه لانه ی هاوچه رخی ئهو له تاریکیدان، تاریکپه ره ست ئه وانن که پیو یستیان به رؤشنگه ری راسته قینه هه یه که رؤشنا یی وه حیه.

ئهم سی جیاکاریه مه نه جیه که بریتین له: جیاکاری له نیوان شارستانییه ت وهک ئامانج و وهک ئامرازا، جیاکاری له نیوان په هندی زانستی و فله سفی و سیاسی شارستانییه تی هاوچه رخوا، هه روه ها جیاکاری له نیوان سوود بینین و سهرسامبووندا: کللی سهره کی تیگه یشتن له هه لویستی ئیسلامیه هاوچه رخوا له هه مبه ر شارستانییه تی هاوچه رخ، هه رکه سیکیش لی حالی بیت بیگومان نه زانیی ئه وانه ی بو دهرده که ویت که ده لټن ئیسلامیه کان دژی شارستانییه ت و رؤشنخوازی و نویگه رین، ئیدی بوی پروون ده بیتوه که ئیسلامیه کان هه لویستیکی ورد و دروستیان هه یه، که هه لقو و لوی ده قه کانی شه ریه ته.

وه لئ سکا لا و بۆله بۆلی په رگیرانی مه دهنیه تی ماددی له هه مبه ر دوو دلی

(۱) «صحیح مسلم»: (۲۸۶۵).

کۆمەلایەتی دژ بە ڕۆشنایی و کلتووری ڕۆژئاوایی و متمانەنبوون بە بانگخوێزانی و ناپەڕەتیبوونی هەندێک لە خەڵک بە بەرھەمە ڕۆژئاواییەکان، ئەوا بەرپرسی راستەقینەی ئەمەیان ئیسلامییەکان نین، بەڵکوو ئەو زمانە زەر و ئەو ڕوو و گرژ و توندەییە کە هەندێک لە پەرگێرانی مەدەنییەت بۆخۆیان دەنیوێن، تا ئەوێ یەکیکیان وتی: "پێویستە ئەوێ لە شارستانیەتی ڕۆژئاواییدا هەیه وەری بگرن، بە تال و شیرین و چاک و خراپەوێ"، یەکیکی دیکەشیان دەڵێت: "شارستانیەتی ڕۆژئاوایی وەک کۆشکێکی ناوازه و رازینراوه وایه، نابێت بە تەنەکی زبڵەکانییەو سەرقالبین." جا نمونەیی ئەم تاوتێدان و خۆلەدەستدانە بەرانبەر بە بەرھەمی ڕۆژئاوایی؛ ئەوێە کە شووناسی ئیسلامی خەمبارکردوو و داینەمۆی بەرھەڵستی میلی هەراسانکردوو؛ وەگەرنا خەڵک ئەگەر هەلۆیستیکی عەقلانی و سەنگینیان بەرانبەر بە بەرھەمەکانی هزری ڕۆژئاوایی لەو توێژە ڕۆشنیریانە بەدیکردبا کە هەستیاری و خۆبەخواهەنکردنی بۆ بەهاکانی ئیمان و ئەخلاق و پاکیزەیی بنواندایە، ناچار نەدەبوون بەو شیوێە پەتکردنەوێ بۆ دەربەرین کە زێدەپەوانی مەدەنییەتی ماددی پەخەیان لێی هەبێت.

۸- بەرۆژئاواکردنی رۆژئاوا

لە سەرەتای سەدەى شازدەيەمدا «تۆماس مۆر» کتیبە بەناوبانگەکەى «یۆتۆبیا» نووسی، کە کۆمەلگایەکی نمونەیی خەيالى پێ وێنادهکات لە دوورگەيەکی زەريای ئەتلەنتیدا، ئەم کتیبەش بوو یەکیک لە سەرچاوەکانى ئەدەبىيى سیاسى لە هزرى رۆژئاوايیدا، هەر لەویشەووە وەسفى یۆتۆبیا و تووباویەت^(۱) بۆ وەسفکردنى بىرۆکەى نمونەيى خەياليانە وەرگىراو.

چاودێرى گوتارى پەرگىرانی مەدەنيەتى ماددى و ئەو زمانەى کە دەستکەوتەکانى فەلسەفەى رۆژئاوايى پێ دەرەبەرن و ئەو ھالەيەى (خەرمانە) کە دەورى کەسايەتيە ناودارە رۆژئاوايىەکانى پێ دەدەن لە ژینگەى رۆشنبىرىماندا؛ شتيكى بۆ دەرەکەويت لە شتيوەى بەتوباکردنيتكى رۆژئاوا، بەواتاي دووبارە وێناکردنەوێ رۆژئاوا وەک کۆمەلگایەکی توباوى نمونەيى، بە زمانيتكى ئەستۆکەچانە کە تواناي شارەدەوێ لایەنگىريە دەروونيە ئاشکراکەى خۆى نىيە.

جا وێنای پيشکەشکراو لەسەر هزرى رۆژئاوايى وێنايەکی زانستى نىيە کە گرنگیدەر بىت بە خويندنەووە و ليکدانەوێ ھالەتى رۆژئاوايى وەک پیکھاتەيەکی کۆمەلایەتى، ياخود تۆپىکى ئالۆز کە تتيیدا سياست و بەرژەوەندى و ھزر و پەوشت و تەوژمەکان تیکەل دەبن، بەلکوو وێنەى هزرى رۆژئاوايى بە زمانيتكى پياھەلدان و دەستەواژەگەليکى سۆزداريانە پيشکەش دەکات کە لە عەشقەووە نزیکترە تا خويندنەوہيەکی مەعريفى، جا گوتارى زیدەپەوانى مەدەنيەت لەبارەى

(۱) لە (طوبا)وہ ھاتووہ بە واتاي بەخشش و باشى و خوشيەکی مەزن و بيسنور، ليزەشدا بە واتاي بىرۆکەيەک کە بەو شتيوەيە تاريفى شتيک بکات.

رۆژئاواوە گوتاریکی «تەبشیری-مژدەدەر»یە، نەک گوتاریکی «لێکدانەوهیی» وەک بانگەشەیی دەکەن.

جا هەندیک لە بانگخوێزانی مەدەنییەتی ماددی کاتیک باس لە کۆمەڵگای رۆژئاوایی دەکات هەر دەلییت تاریری شاریکی بەهەشتت بۆ دەکات کە لە سەر زەویدا نراوە بەیەکەو، ئیدی تۆش بۆت دەبیته پرسیار کە ئایا ئەم کۆمەڵگا نموونەیی و بێگەرد و دوورە لە هەموو هەلە و پەلەیهکی مرۆفەکان لە کوێیە کە ئەم نووسەرە باسی لێ دەکات؟

تاکوو لەپاش ئەو بۆت دەرەکەوێت کە ئەم نووسەرە وەختیک لەبارەیی کۆمەڵگای رۆژئاواییەو دەدوێت، زەینی بە سێ قوناغدا تیپەرەدەبیّت، سەرەتا وێنە نموونەییە خەیاڵییە کە لە زەینیدا پێکدێنێت، لەپاشان دەیداتە پال ئەم کۆمەڵگا رۆژئاواییە، لەدوایشدا دادگایی کۆمەڵگاکانی دیکە دەکات کە بۆچی بەم ئاستە پێشکەوتوووە رۆژئاواییە نەگەیشتون؟!

جا کۆمەڵگای رۆژئاوایی هاوتای نموونە توباوییە دانراو-ئەگەری-ەکەیه، نەک ئەو واقعە رۆژئاواییە کە ئیمە لە لایەنی جوگرافی و ھزرییەو دەیناسین، بەو واتایە کە رۆژئاوا بووئەو و تەو چاوگ «مەرجەع» کە لە سەرەختی ھەلسەنگاندن و بەراورد و دادگاییکردنی ئەزموونە مرۆییەکانی دیکەدا ئامادە دەبیّت، زێدەتر لەوێ کە بۆ ناوھێنانی شارستانیەتیکی دیاریکراوی ناسراو لە لایەنی جوگرافی و ھزرییەو و لە چەند چوارچۆیەکی تایبەتی خۆیدا بەکاربیّت.

لێرەشدا دەتوانین ئەم چەمکە بەکاربێنین کە «ئیدوارد سەعید» پەرەیی پێ داوە و داوێتی لەقالب، ئەویش چەمکی جوگرافیای خەیاڵکراوە (imaginative geography)، کە ئیدوارد سەعید بنیاد لەسەر ئەو سەرکۆنەیی تووژینەووە رۆژھەڵاتناسییەکانی کردوووە کە خەریکی «بەرۆژھەڵاتکردنی رۆژھەڵاتن»^(۱)،

واتە: بە بەرداکردنی کۆمەڵێک سیفەتی ڕۆژھەڵاتی خەیاڵکراوی ئاست نزم و دواکەوتوو بەبەر ڕۆژھەڵاتی راستەقینە سەرزەویدا، ھەر ئەوەی کە بەر لەویش ئەنوەر عەبدولمەلیکی ڕەخنەگر لە ڕۆژھەڵاتناسی پەیی بردوو^(۱).

ئیمەش لێرەدا ئەم چەمکە بەکاردێنین، بۆ چەند مەبەستێکی ڕێکاری، بەلام بە شیوەیەکی پێچەوانە، بەجۆرێک کە لە نووسراوە نوێگەرییەکاندا لەبارەی ڕۆژئاواوە دەبینین کە خەریکی «بەرۆژئاواکردنی ڕۆژئاوا»، واتە: بە بەرداکردنی بەرگیکی نمونەیی بەبەر کۆمەڵگای ڕۆژئاوااییدا، واتە: ویناکردنی ڕۆژئاوای راستەقینە سەرزەووی وەک ڕۆژئاوای خەیاڵکراوی توباوی.

گرنگ ئەوەیە: ئەم ڕێپێوانە زەینییە، لە بەرۆژئاواکردنی ڕۆژئاوا لە گوتاری نوێگەری عەرەبیدا و لەپاشان دادگاییکردنی واقع لەبەردەستی ئەودا، تا ئاستێکی زۆر لە ھەندێک لە خۆبەفەقیھزانەکانی مەدەنییەت دەچیت کاتیەک کە بە سەلیقە پەتی خۆیان شتیکیان بەدل نەبێت؛ دەڵێن: "ئەمە لەگەڵ شەریعەتدا ناگونجێت"، جا سەلیقە خۆیان دەدەنە پال شەریعەت، لەپاشان ڕووداوەکان لەسەر بنەمای سەرپێچیکردنی ئەو شەریعەتە دادگایی دەکەن کە بانگەشە دەکەن، ھەر بەم شیوەیەش بانگخاوەزانی مەدەنییەتی ماددی دەبینیتەو لەبارەی دیاردەیکەو کە بەدلیان نەبێت دەڵێن: "ئەمە دواکەوتووێیە و لە کۆمەڵگا ڕۆژئاواییەکاندا نییە." کە لەراستیدا مەبەستی ڕۆژئاوا خەیاڵکراوەکە ناو زەینی خۆیەتی، کە لە بەرۆژئاواکردنی ڕۆژئاواوە پەیدا بوو، نەک ڕۆژئاوای راستەقینە واقیعی ناسراو کە ڕێکی زۆر سیمای دواکەوتن و دابەزینی تێدا بە شانبەشانی ڕووالەتەکانی پێشکەوتنی ماددی.

بۆئەوەی قسەکانیش تیۆری پەتی نەبن، بیرمە یەکیەک لە نووسەرانی ڕۆژنامە

ناوڅوښه کان چهند گوتاریکی تایبته کردبوو به باسکردن له دیاردهی خیل له کومه لگای عهره بی و به تایبته ناوڅوید، ههرچی نازناوی زهم و ناشرینکردن له فهره نگیدا هه بوو تیوهی ئالاند، له پاشان دهستی کردبوو داخه لکیشان و زوخوا خواردنه وه که که لتووری ئیمه ره گی ره گه زهرهستی تیدایه به پیچه وانهی که لتووری رۆژئاواییه وه که پاک و بیگهرده و دووره له م ره گه زهرهستیانه وه.

جا نازانم ئەم نووسهره له باره ی کام رۆژئاواوه ده دوا؟ که مملانی زه به لاهه کانی ناو که لتووری ئه ورووی له دهوری جیاکاریه کانی نیوان ره گه زه رۆژئاواییه کاند خولونه ته وه، له سهر ئه و بنچینه یه شی جهنگی گه و ره و تۆقینه ر هه ستاون و ههروه ها پرۆزه ی دابه شبوون بو چهند دهوله تیک هاتوونه ته کایه وه، ئه و ویلایه ته یه گگرتووانه شی که زیده ره وانی مه ده نییه تی ماددی وه ک نمونه ی یه کسانی لئی ده روان، به دریزیای ته مه نی که هه بووه نه پیاویکی رهش^(۱) و نه مینه یه کیش هه تا ئەم ساته نه گه یشتوونه ته لووتکه ی ده سه لات تیدا. له گه ل هه موو ئه وه شدا؛ که چی ئەم نووسهره دادگایمانی بردووه ته لای ئەم که لتوور و رۆشنیرییه که بانگه شه ی بیگهردی نه ته وه بیان بو ده کات که ئەمه ش به لگه یه له سهر ئه وه ی که ئەم که سه هه ستاوه به به رۆژئاواکردنی رۆژئاوا، واته: وینه ییکی زهینی نمونه یی پیکهتیاوه، له پاشان داویه تیه پال کومه لگای رۆژئاوایی، له دوا بيشدا هه لویتسه کان بو دادگاییکردن ده با ته لای و ئه و ده کاته داوهر به سه ریه وه.

به و واتایه ی که: رۆژئاوا له لای هه ندیک له بانگخوازانی مه ده نییه تی ماددی بوته جوگرافیا یه کی خه یالکراو که بوونی نییه، که زیاتر له ره ها و بالاوه نزیکه هه تا

(۱) ئەم پندراوه په یوه ست بوو به کاتی بلاوکردنه وه ی یه که مجاری ئەم توژینه وه یه سالی (۱۴۲۸ ک- ۲۰۰۷ ز)، زانراوه که پاش ئه وه باراک ئوباما گه یشته پیگه ی سه روکایه تی له سالی (۲۰۰۹ ز) دا، که له ریشه گه لیکی ئه فریقییه وه هاتبوو، به لام هیشتا ئەم رووداوه وه ک حاله تیکی هه لویتروو له میژووی سه روکایه تی ئه مریکا دا ده مینیتیه وه، ههروه ک تا ئه مرۆش نافرته به پیگه ی سه روکایه تی نه گه یشتووه له ئه مریکا دا.

واقیعی و مرویی، بنیاد لہ سہر ئوہ وادیارہ کہ ئوہ بانگخوازانی مہدہنیہ تی ماددین کہ پتویستیان بہ بہ مرویی کردنی ویناکانین ہہیہ لہ بارہی رۆژئاواوہ، بہ واتای دیتنہ وہی پڑھندی مرویی و خودی لہ ناوہ پوکہ کانی ہزری رۆژئاواییدا، نہک خویندنہ وہی وک بیرۆکہیہ کی ترسنستندالی بالآ لہ چوارچتوہی میژووپییدا.

لہ راستیشدا: ئم سہر سامبوونہ نہخۆشی نییہ سہرہ پای پیکدادانی لہ گہل وەحی و واقعیدا؛ دیسان زیانگہیہ نہ بہ رۆحی رابوون لہ ناو دہروونی موسلماندا؛ چونکہ پشتبہستن بہ ئامادہ گییہ تی بہرہمی رۆژئاوایی تواناییہ کانی بہرہمہینان بہرہو ئیفلیجبوون دہبات. ہہر بۆیہ؛ سہرجہم ئہزموونہ کانی ہہستانہ وہی ئاسیایی جہخت لہ گرینگیتی توخمی متمانہ بوون بہ خود دہکہ نہوہ لہ سہرکەوتنی گہشہ پیداندا.

ہندیکیش لہ بانگخوازانی زیدہرہوی مہدہنیہ تی ماددی دەرگیان لہ نیوان خویان و پەخنہ گران لہ رۆشنیری و کەلتوری رۆژئاواییدا داخستووہ، لہ رڼگای خالکی لہ پښینہی چہ سپنراوہوہ، ئہویش ئوہیہ کہ پەخنہ گرتن لہ رۆشنیری رۆژئاوایی لہ بیئاگابوون و نہناسینیہ وہ دیت، جا ہەر کاتیک ہەر پەخنہ گرک لہ رۆشنیری رۆژئاوا بیینن وای دادہنن کہ تہنہا بہووی نہناسینیہ وہ پەخنہی لیدہ گریت!

کہ بیگومان ئہمەش ویناکردنیکی تہواو ناراستہ، بگرہ ئیمہ لہ رڼہوی ہزری عہرہبییدا دہبینن کہ پەمزہ کانی پەخنہ گری لہ ہزری رۆژئاوایی لہ زۆرینہی ہەرہزۆری تہبشیریہ کانی ہزری رۆژئاوایی ئاگادارتر و زاناترین پی!

کہ لیرہدا نموونہ بہ چوار پڑوہی ہزری عہرہبی دینمہوہ کہ بہ چۆنیتیہ کی تایبہت؛ بہرہلستکاری و پەخنہ گرتن لہ ہزری رۆژئاواییان لہ خوگرتووہ، کہ ئہویش پڑوہ کە فہیلہ سووفی مہغریب د. تہا عہدولرہحمان بۆ دووبارہ ہہل سہنگاندنہ وہی کہلہ پوور و مافی راجیایی ہزری و فہلسہفی

و بنچینه سازیکردن بۆ فلهسهفه و دیتنهوهی په یوه نډیه ورده کانی نیوان زمانهوانی و مهنطیق. ههروهها پرۆژهکهی د. ئەبوویه عروب مهرزووقی، بۆ بهستنهوهی په گکی گرفتۍ فلهسهفی و هزری به فلهسهفهۍ ناوی له وینه «تهیمی/خهلدون» په کهیدا و پرۆژهکهی د. عبدالوهاب مهسیری بۆ توپژینهوه له دیاردهی عهلمانییهتی گشتگیر، یاخود ئەوهی که دهکریت ناوېنریت به دیاردهی ماده ده گهرایی له وینای پۆژئاواییدا، ههروهها پرۆژهکهی د. ئیدوارد سهعید بۆ بهدواداچوونی دهکهوته کانی ویستی ههژموونداری له ریشه کانی بهرهمی پۆشنییری پۆژئاواییدا، له وینهی دیاردهی پۆژههلاتناسی و دیاردهی هینان و گواستنهوه هه ره گه وره کان له میژووی پۆژئاواییدا.

جا ئەو چوار په مزه په خنه گره له هزری پۆژئاوایی، نهزان نین پیتی، بگره له زۆریک له مژده ده رانی نوینه ری پۆژئاوا له زیده په وانی مهده نییه ت پیتی ئاگاترن، له گهل ئەوه شدا ئەو چوار په مزه هه لویستیکی توندی نه یارانه یان به رانه به پۆشنییری پۆژئاوایی ههیه، ئەمهش ئەوه ده رده خات که په خنه گرتن له پۆشنییری و کلتووری پۆژئاوا په نگدانه وهی نه زانین نییه پیتی.

ئهو خالەشی که مه بهست لپی خسته پرووی پرۆژهی هزری ئەم چواره بوو مانای هاو رابوون نییه له گهل یان له هزر و بۆچوونه کانیاندا که هه رییه کتیکیان چهنده ها تیزی ههیه که جیگای وتووێژن که ئیره شوینیان نییه، به لکوو مه بهستمان بری هاو بهشی نیوان ئەو چواره بوو که په خنه گرتنه له هزری پۆژئاوایی و سه ره خوپی و جیا بوونه وهی هزرییه لپی، که واتای ئەوه ده دات که په خنه گرتن له هزری پۆژئاوا لقیک نییه له نه زانین پیتی، ههروهک هه ندیک له زیده په وانی مهده نییه ت هه میشه ده یلینه وه.

هه ندیکیش له زیده په وانی مهده نییه ت نکۆلی ده که ن له م پربازه په خنه گره ئیسلامیه له پۆشنییری پۆژئاوایی، شین و رپۆژیانه که به داخه وه چۆن

ئیسلامییه کان بیئاگا و ناسه رسامن به موعجیزه ی نویگه ری پوژئاوایی و ئه وه دووپات ده که نه وه که کومه لگای پوژئاوایی جگه له کیشی سیکی هیچ گرفتیکي ئه خلاق دیکه ی نییه، له کاتیکدا کومه لگای پوژئاوایی لیوانلیوه له رهوشته کانی کارکردن له وینه ی راستگویی و سپارده پاریزی و ئه وانه، ههروه ها کومه لگای پوژئاوایی توانیویه تی دادگه ری و رهوشت به دامه زراوه بکات، یان هه ندیکیان چوواند نیک بو هه لوپستی ئیسلامییه کان له هه مبه ر کومه لگای پوژئاوایی ده هاو، که ده لئین: "ئیسلامییه کان وه ک ئه و که سه وان که ده چته ناو کوشکیکی به رزی رازاوه وه که چی سه رقالی سه یرکردنی ته نه که ی زبله کانیه تی، جوانی و که شخه یی کوشکه که ی وازلیه یناوه." ئه م بیرو که یه ش له لای بانگخوازانی مه ده نییه تی ماددی به ربلاوه.

راستیش ئه وه یه که: ئه م نمونه هینانه وه یه گه مه باز و چه واشه کاره، به لکوو کومه لگای پوژئاوایی وه ک کوشکیکی پووالته رازاوه وایه که بناغه کانی هه ره شه ی دارمانیان له سه ره، جا ئایا عه قلانییه ته که ئیمه واق و پرمای پووانین و وه ستان به دیار جوانی پووالته کانیه وه بین و هاوار له خه لک بکه ین پرژینه ناویه وه، یاخود ده بیت ئاگاداریان بکه ینه وه که وا له ئان و ساتدا ده رووخت؟

له وانه شی که ئه وه به دیارده خات: ئه وه ی که روشنیری پوژئاوایی گیروده ی ناجیگیریه کی توند و به رز و هه ستیاره له زه مینه ی بابه ته خوداییه کاند، که زۆرینه ی خه لک له و کومه لگایه دا گرفتی لیشیواند نیکي قوولی له م بنچینه جه وه ره یه دا هه یه، ئیدی زۆرینه ی توژه روشنیره کانیشیانیان لایکین، یاخود که یسی ئایین له لایان که یسیکی دواخراو و یه کلانه بووه یه، جا جیهانی پوژئاوایی له ئه نجامی شه ره فمه ندنه بوونی به باوه ره یان به په یامبه رییه تی موحه ممه د (ﷺ) هیشتا کوو بیبه شه له وینا راست و ورده کان له باره ی خودا و زیندوو بوونه وه و په یامبه رییه تییه کان و جیهانی بان و داهاتووی دوا ی مردن و چه شنی ئه وانه له داخوازییه بالاکان.

جا ئہم پرسیارہ جہوہیریہ کہ: ئایارؤژئاوا چی لہدہستدا بہ بیباوہربوونی بہ
پہیامبہیریہ تی موحمہمہد (ﷺ)؟ ہیشتا زؤریک لہ رۆشنییرانی موسلمانیش
لیی بیئاگان بہداخہوہ.

کۆمہلگای رۆژئاوایی کاتیک بیباوہربوو بہ پہیامبہیریہ تی موحمہمہد (ﷺ)
فہراہہمکردنی داھاتووہ کی باشی پاش لہنیوچوونی مروّقایہ تی لہدہستدا،
ئیدی ہرہشہی سہختی کارہساتی دۆزہخی خودای لہسہرہ، ہرہوہا ناسینی
ناوہرۆکی وەحییان دۆراند کہ ئہو زانستہ بہبہہایانہن کہ دوا پیغہمبہر کہ
بہدیہنہری گہردوون ناردووہ تی بۆی ہیناوين.

ہەر لہبەر ئہمہ؛ زؤریک لہ رۆشنییر و فہیلہسووفہکانی رۆژئاوا لہوہ حالی
نہبوون کہ زانستہ خوداییہکان نیشانی دہدات کہ ہەرہمی لہپیشینہییہکان
ئاوہدانکردنہوہی دہروونہکانہ بہ (اللہ)، بہ پەرہستن و وابہستہپیوونی، بہ
پاکژبوونہوہ و یہکلاکردنہوہی خود بۆ ویست و ویستراوہکانی ئہو.

ہەرہک چۆن کۆمہلگای رۆژئاوایی پەہی بہ زؤریک لہ بنچینہ و وردہکاریہکانی
دادگہری نہبردووہ کہ وەحی ئاشکرای کردوون، جا پەہی بہ کارہساتباری رپبا
و قومار و سہرخۆشکەرہکان و داوینپسی نہبردووہ، عہقلییہتی یاسادانانیان
ہەنگاوی نہاوە بۆ ناسینی زؤریک لہ وردہکاریہکانی سیستمی سہلماندن و
دادوہری شہری و سزا تاوانکاریہکان و رپساکانی پەہوہندیہ خیزانیہکان کہ
وەحی ہیناونی و نیشانیداون، بہلکوو رپگای زؤریک لہ دابہکانی فیترہت و
سروشتی پاکي نہناسیوہ لہ پاکوخواوینی و لابردنی پیسیہکان کہ لہ وەحیدا
فہرمانی پی کراوہ.

بہلکوو کۆمہلگای رۆژئاوایی ہیشتا گیرۆدہی دیاردہی بتپہرستیہ کہ
نہویتیہرین ئاستہکانی دواکەوتووہیہ کہ زؤریک لہ بانگخوازانی مہدہنیہتی
ماددی ئاگاداری دیاردہی بتپہرستی نین لہ کۆمہلگای رۆژئاواییدا لہ ئەنجامی

ئوه‌ی که واده‌زانی بته‌رستی ته‌ن‌ها بریتیه له کرنووشبردن بۆ بټیک، له کاتیکدا چه‌مکی بته‌رستی له قورئاندا زۆر له‌وه فراوانتره، بنیاد له‌سه‌ر بنه‌مای فراوانی خودی چه‌مکی به‌ندایه‌تی خۆی؛ که‌ملدانی ته‌واو بۆ ئاره‌زووی که‌سی و چیژی تاییه‌ت؛ به‌ندایه‌تیکردنه بۆ ئاره‌زوو، هه‌ریۆیه په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رموویت: ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ [الجماعه: ۲۳] «ئه‌رئ ئه‌وه‌ت دیوه که خودای خۆی کردووته هه‌وا و ئاره‌زووی خۆی».

هه‌روه‌ها ده‌فه‌رموویت: ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا﴾ [الفرقان: ۴۳] «ئه‌رئ ئه‌وه‌ت دیوه که خودای خۆی کردووته هه‌وا و ئاره‌زووی خۆی، ئه‌رئ تو ده‌بیه‌ت پاریزگار به‌سه‌ریه‌وه که به‌زۆر بی‌گه‌رینیه‌وه سه‌ر باوه‌ر».

به‌شوی‌ن به‌خوداکردنی ئاره‌زووشدا؛ دیسان مروّقی ملکه‌چ و زه‌بوون بۆ داخوازییه‌کانی مادده به‌ملکه‌چی ته‌واو، پی‌غه‌مبه‌ر (ﷺ) به‌به‌نده‌ی پاره و مالی ناو‌بردووه که وه‌ک له سه‌حیحا هاتووه ده‌فه‌رموویت: «دارزی به‌نده‌ی دینار، داوه‌شی به‌نده‌ی دره‌هم».^(۱)

جا ئه‌م ده‌قانه‌ی روویه‌ک له‌رووه‌کانی بته‌ره‌ستی نیشانده‌ده‌ن که به‌خوداکردنی ئاره‌زوو هه‌روه‌ها به‌ندایه‌تیکردنه بۆ مادده.

ئه‌وجا چه‌ند به‌ئازاره که بیریاریکی موسلمان قه‌باره‌ی سنوورشکینیه‌ی شه‌رعییه‌کانی شارستانییه‌تی رۆژئاوایی لی بزربیت و وای بینیت که کۆمه‌لگای رۆژئاوایی ته‌ن‌ها گرفتی سیکسی هه‌یه. له‌واقیعه‌شدا: ورده‌کاریکردن و به‌دواداچوون له‌نموونه‌ی ئه‌م بۆچوونانه ئه‌وه به‌ده‌رده‌خات که زۆربه‌ی له‌زیده‌ره‌ویکردن و له‌نرخاندنی شارستانییه‌تی ماددییه‌وه په‌یدا‌بووه، هه‌روه‌ها به‌که‌مگرتنی به‌های زانسته خوداییه به‌میرات ماوه‌کان له‌پی‌غه‌مبه‌رانه‌وه،

(۱) «صحیح البخاری»: (۲۸۸۷).

ئەمەش جەخت لەو دەکاتەوه که زیډه‌په‌وی مه‌ده‌نی ماددی؛ سه‌رچاوه‌ی لادانی رۆشنییرییه.

له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا ئەگه‌ر وایدانتین که ئەو قسه‌یه‌ی زیډه‌په‌وانی مه‌ده‌نییه‌تی ماددی راسته‌ که کۆمه‌لگای پۆژئاوایی جگه‌ له‌ به‌ره‌للایی سیکیسی هیچ کێشه‌یه‌کی دیکه‌ی نییه‌، له‌ وینه‌ی گرتنی هاوه‌لی سه‌رجی و له‌شفروشی و ترازان و هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی خیزان و به‌یاساییکردنی هاوسه‌رگیری هاوپه‌گه‌زبازه‌کان و هتد، ئەوا هه‌یشتا ئەوه‌ به‌سه‌ بۆ وه‌ده‌رخستنی نزمی و دواکه‌وتوویی ئەو کۆمه‌لگایه‌، هه‌روا ئاتاجبوونی ئیکجار زۆری به‌ رۆشنه‌گری به‌ زانسته‌ خوداییه‌کان که به‌نموونه‌ دیارده‌ی هاوپه‌گه‌زبازی ته‌نها ته‌نه‌که‌یه‌کی بچووکی زبڵ نییه‌، به‌لکوه‌ یه‌کیکه‌ له‌ هۆکاره‌کانی خه‌شم و توپه‌یی گشتگیری خودایی، هه‌ر بۆیه‌ په‌روه‌ردگار دێی سه‌دوومی به‌ فه‌وتاندنیکی گشتگیر فه‌وتاند کاتیکی دیارده‌ی هاوپه‌گه‌زبازه‌کانی تیدا بڵاوبووویه‌وه‌، هه‌روه‌ک ده‌فه‌رموویت: ﴿فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارًا مِّنْ سِجِّيلٍ مِّنْصُودٍ﴾ (٨٢) ﴿مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ﴾ [هود: ٨٢ - ٨٣] «جا کاتیکی فه‌رمانمان هات ژوو‌ریمان کرده ژیری و به‌ردی قورینی توندی تاودراوی پیک‌خراومان بارانده‌ سه‌ریان. نیشانکراو له‌لای په‌روه‌ردگارت‌ه‌وه‌ ئەوه‌ش له‌ سته‌مکارانی دیکه‌ به‌دوور نییه‌.»

هه‌روه‌ها له‌باره‌یانه‌وه‌ ده‌فه‌رموویت: ﴿فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارًا مِّنْ سِجِّيلٍ﴾ (٨٢) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ (٨٣) ﴿وَإِنَّهَا لَيْسَبِيلٌ مَّقِيمٍ﴾ (٨٤) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ [الحجر: ٧٤ - ٧٧] «جا ده‌مه‌وه‌خۆره‌لاتیکی زوو؛ ناله‌که ئیخه‌یگرتن و فه‌وتاندنی. ئەوجا ژوو‌ریمان کرده ژیری و به‌ردی قورینی توندمان بارانده‌ سه‌ریان. به‌راستی که ئا له‌وه‌دا چه‌ندین نیشانه‌ و په‌ند هه‌یه‌ بۆ په‌ندوه‌رگران. به‌راستی که شوینه‌واریان له‌ویدا ماوه‌ته‌وه‌روون و رۆشن. به‌راستی که ئا له‌وه‌دا نیشانه‌ و جێراماتیکی هه‌یه‌ بۆ باوه‌ر‌داران.»

جا نه گهر دياردهی هاوړه گه زبازی مایه یی ئهم خه شمه گه وړه خوداییه بیت، ئیدی چوڼ دروسته بابه ته که سووک و ئاسان بکړیته وه و وهک گرفتیکي سنووردار لئی پروانریت، له کاتیکدا که کومه لگای پوژئاوایی له پرسى هاوړه گه زبازیدا گه یشتووه ته ئاستی پڅکستنې یاسایی و پاراستنی مافی لاده رانی! جگه له چهند دامه زراوه یه کی کلّیساییش هیچ کهس و لایه نی دیکه له کومه لگای پوژئاواییدا بهر هه لّستی دياردهی هاوړه گه زبازیان نه کړدوه، ئه وانیش له پاشماوه روښناییه کی په یامبه ریه تییه کانه وه، له گه لّ ئه وه شدا؛ هه ندیکي دیکه له کلّیساکان ئه وه شی که له و روښناییه مابووه کوژاندیانه وه و پږگرتنی خو یان بو ئهم ديارده لاده ره راگه یاند.

ئهو جا ئه وه ی که ده وتریت کومه لگای پوژئاوایی توانیویه تی دادگهری و ئه خلاق به دامه زراوه بکات، ئه و چوڼ توانیویه تی هه ندیک له وه به دامه زراوه بکات؛ ئاواش زوړ لّیه اتووانه زوړیک له جّیبه جّیکارییه کانی داوینیسى و تاوان و سته مکاری به دامه زراوه کړدوه و پّشکه و تووترین توانا ته کنولوژییه کانیشی بو فراهه م کړدوه.

ئه وه شی که زیده پره وانی مهده نییه ت دوو باره ی ده که نه وه له لّیوانلّیوبوونی کومه لگای پوژئاوایی له ره وشته کانی راستگوئی و سپارده پاریزی له کاری باز رگانیدا؛ ئه و هه ندیک له وه وه کچوڼ له گه لانی دیکه شدا هه یه لای ئه وانیش هه یه، به لّام زوړیک له وه راستگوئی و ئه مانه تپاریزییه ک نییه که له پیناو خوادا بیت، له نیاز پاکي و ویستنی په زامه ندی کړدگاری مه زنی گه ردوونه وه هه لّنه قوولّوه، هیئده ی ئه وه ی متمانه ی به بازار کړدنه و پالّراوه به بالّانسه کانی قازانچ و زهره ری ماددی و هونه ره کانی مارکیتینگ.

ئه وه شی ئه وه به ده رده خات بریتیه له قه باره ی دزی و شه و کوتی پڅکخراو و هونه ره پّشکه و تووه کانی تاوانکاری له کومه لگای پوژئاواییدا که به رده وام

توێژینهوه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌تێروته‌سه‌لی نمایشیده‌که‌ن، جارب‌ه‌جاریکیش
 رۆژنامه‌گه‌ری هه‌ندیک‌ی به‌نموونه‌ وه‌رده‌گریت، دیسان ئه‌مه‌ش پێویستی
 رۆژئاوا به‌زانسته‌ خوداییه‌کان به‌ده‌رده‌خات بۆراسته‌کردنه‌وه‌ی پالنه‌ره‌کانی.

ئه‌وه‌شم له‌ زۆریک له‌وانه‌ی که‌ له‌سه‌ر تو‌باوییه‌تی کۆمه‌لگای رۆژئاوایی
 ده‌دوین به‌دی‌کردووه‌ که‌ ئاگایان له‌و به‌دواداچوون و ئامارانه‌ نییه‌ که‌ کۆنگره‌ و
 ناوه‌نده‌ گرنگ و دیاره‌کانی توێژینه‌وه‌ی رۆژئاوایی له‌باره‌ی کیشه‌کانی کۆمه‌لگای
 رۆژئاواییه‌وه‌ په‌یتا په‌یتا ده‌یخه‌نه‌روو، تژی له‌ ژماره‌ و ئامار و لیک‌دانه‌وه‌ی سه‌نگین،
 له‌ وینه‌ی: تیک‌راکانی تاوانکاری، ساخته‌کاری، به‌رتیلخۆری، بڵاوبوونه‌وه‌ی چه‌ک،
 توندوتیژی خیزانی، له‌به‌ریه‌که‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی دامه‌زراوه‌ی خیزان، نه‌خۆشییه‌
 ده‌روونییه‌کان، گنجه‌لی سێکسی، نه‌خۆشییه‌کانی چێژی قه‌ده‌غه‌کراو و قه‌یرانی
 قه‌رزه‌کان^(١)...هتد.

سه‌ره‌رای سه‌رگه‌ردانی فه‌لسه‌فی له‌ داخوازییه‌ مه‌زنه‌کاندا له‌ باوه‌ربوون به‌
 په‌روه‌ردگار، نه‌بوونی ئۆقره‌یی و باوه‌ری دل به‌ قه‌زا و قه‌ده‌ر، ئه‌رخه‌یانبوون به‌
 زانینی سه‌ره‌تا و بنچینه‌ی ژیان و سه‌ره‌نجامی و شه‌ره‌فمه‌ندبوون به‌ ته‌شریعی
 خودایی.

ئه‌م چاره‌په‌شی و نه‌گه‌تییه‌ی رۆژئاوا له‌ باب‌ه‌ته‌ ئیمانیه‌یه‌کان و بگه‌ره‌ زۆریک
 له‌ ماددییه‌کانیشدا؛ به‌داخه‌وه‌ که‌ زۆریک له‌وانه‌ی ده‌م له‌ باس و تاریف و
 پیاوه‌لدانی کۆمه‌لگای ئه‌ورووپی ده‌کو‌تن ئاگایان لێی نییه‌.

ئه‌وه‌شی ئاماژه‌مان پێ‌کرد هه‌ندیک له‌ دیاره‌کانی «دابه‌زینی رۆژئاوایی»ه
 که‌ ناوه‌شیار بوون پێی؛ دیاره‌ی «ئیفلیجی عه‌ق‌لی» دیتیته‌ بوون له‌ هه‌مبه‌ر

(١) بۆ وه‌چنگه‌ستنیه‌ک له‌ تازه‌ترین و سه‌نگینترین خسته‌نه‌رووه‌ ورده‌کاره‌کان بۆ قه‌یرانه‌کانی
 کۆمه‌لگای رۆژئاوایی، ب‌روانه‌: آنتونی غدنز، «علم الاجتماع»، المنظمة العربیة للترجمة،
 الطبعة الأولى، (٢٠٠٥ز)، که‌ ئه‌م‌رۆ کتێبه‌که‌ له‌ ئه‌کادیمیا رۆژئاواییه‌کاندا پشت‌پێ‌به‌ستراوه‌،
 نووسه‌ره‌که‌شی زانایه‌کی کۆمه‌لایه‌تی به‌رچاو و کاریگه‌ری هاوچه‌رخانی خۆیه‌تی.

به ره مه هزريه رږژئاواييه کاندا، ههروهه چوونه ناو دڅيکي ده ماو ده م
وه رگرتني نه ريتي که بنچينه کاني بوږي توږينه وه و هه سترکدن به تواناي
سه ربه خوښووني تيدا نييه، به لگه شه له سهر هه بووني بيرکردنه وه يه کي چه ماوه و
به زيو و دارووخوا، هه موو شه وهش به هوږي به رږژئاواکردني رږژئاوا و توباويکردن و
گوږيني بو وينه يه کي وه همي نمونه يي و نه زاني به گرفت و قهيرانه ناو خوږييه کاني.

بگره رږژئاوا له گوتاري بانگخوازاني مه ده نييه تي مادديدا وهک وينه يه کي
به رجه سته ي «رژگار بوون» له دږيه کييه کاني هم ژيانه نمايش ده کريت، وهک
شه وه کي توانيو يه تي چاره يه ک بو کيشه ي بونيادي ليک هه لاتن بيني ته دي
که به دريژايي هه زاران سال عه قلې مروقي سهر قالکردووه، له هه نديک له و
نووسينانه ي که به دهنگي هه ناسه ي ئاي و وايه کاني عه شق و هه لوه دا يي
له نيوان دږه کاندا باس له توباويه تي رږژئاوا ده کهن، وا هه ست ده که يت که شه وه
شوښندوږييه کي سوزداري ده سته وه ستان و واقورپ ماوه به ديار چاوه شينه کانه وه،
هه تا ئاستي به کاره ينياني چه مکي پيروږي ئاميژ له وينه ي «په رجووي رږژئاوا يي»
که هه نديک له نووسه راني رږژنامه کان دووپاتيده که نه وه و موږکيکي سرووشتبري
پتوه يه.

له پراستي دا: له وه ختيکي دوور و دږينه وه که من له ناو رږژنامه گهري
ناوڅوډا چاوډيري گوتاريک ده که م که رږژئاوا - وهک کلتور و روښنيري و وهک
کو مه لگا- له وينه يه کي ته واو نازانستي دا نمايش ده کات، وينه يه کي پيا هه لداني
شاهانه يي زياتر له وه ي وينا يه کي زانستي بنيادنراو بيت له سهر توږينه وه ي
هيمن و سه نگين، هم وينا رږژنامه وانيه بو رږژئاوا، يهک له ده رکه وته کاني
«به رږژئاواکردني رږژئاوا» يه.

به بن گومانيش؛ توږينه وه ي زانستي بابه تيانه له سهر رږژئاوا - وهک کلتور
و وهک کو مه لگا- شه وهت بو ده خاته روو که شه وي ديارده يه کي ئاوښته ي ئالوږه

که قوولایی پیشکه وتنی هاوشانه له گهل قوولایی کاره ساته کانی، به لام بهر ژنوا واکړدنی رڼژنواوا خه ریکی کور تکر د نه وهی فووپیا که ری و پیا هه لدانییه که بوو ته هوکاری ویران کړدنی بیر کړ د نه وهی زانستی، له بار بردنی بویری توپژر له ره خنه گرتن و لیکدانه وده دا.

وهر گرتنی بنچینه یی ئهم وینه یه - به دیدی من - له دوو چاوگی سهره کییه وه بنیاد نراوه:

چاوگی یه که م: نامه قوتا بخانه یییه نوو سراوه کان له سهر «چیروکی فلهسه فه»، که هه نگاوه هه لیتانه کانی میژووی رڼژنواوایی وهک بار مته یه کی دهسته موئی ئاماژه کانی فلهسه سووفیک نمایش ده کات.

چاوگی دووهم: «گشتگیر کړدنی پیشکه وتن»، واته: گشتگیر کړدنی پیشکه وتنی «ته کنیکی و ئابووری» به ره و پیشکه وتنی فلهسه فی و ئه خلاقی، توانایه کیس نییه بو جیا کړ د نه وه و بینینی جیاوازییه کان و گه یشتن له دیاردهی «جیاوازیی شارستانی» که میژووی شارستانییه ته کان جه ختی لیده کاته وه.

کومه لگای رڼژنواوایی له رووی ته کنیکی و ئابوورییه وه زیاتر پیس ده که ویت تا کوو لایه نی فلهسه فی و ره وشتی، ئهم مه ودا هه لکشاوه له نیوان هیلی «ته کنیکی» و هیلی «فلهسه فی» دا بو شاییه که ده خولقینیت که باهوژی هه لگه راوهی له نیوبه ری به دوو دا دیت.

فرۆکه ی پیشکه وتوو مانای دانایه تی فرۆکه وانه که ی ناوی نادات، ده کړیت له ده ست فرۆکه وانیک سهر شیتدا بیت که به ره و کاره سات و تیکشکانی به ریت.

نمونه یه که له سهر ئهم دژیه کییه وه ربگره: چوڼ ده کړیت که سیک باوه ربکات که توانایه کی زه به لاحی ئابووری و ته کنیکی و سهر بازی ئیمپراتورییه تیک له وینه ی ویلایه ته یه کگرتو وه کانی ئهمه ریکا، که سیکی لاوازی توانا سنوورداری وهک

بۆشی کور بۆ ماوهی دوو گهړی سهروکایه تی بهړیوهی ببات!؟

ته نیا شتیک که یار و نه یاری «بۆشی کور» له سهړی کوک بوون بریتیبوو له «سنوورداریبه تی و که می توانا که سییه کانی»، ئه مه قهیرانیکې پروون له «هاوته رییبوونی بواره کان» دا له کوّمه لگای پوژئاوایی به دیارده خات، به سروشتی حالیش هه ندیک له نووسه رانی عه رب - هه میشه - هه ولیانداوه لیکدانه وهی کی عه قلانی بلیمه تانه بۆ هه لسوکه وته کانی «بۆشی کور» بدوژنه وه، به لام بوونه ته مایه ی گالته جاری، که زیاتر له پاساوی ده ستوپتیه ونده کانی ده ولّه مه ندیکې شیتی ناته واو ده چوو، یاخود پیا هه لدانیکې رازیکه رانه بۆ ماسوولکه هه لاوسه کانی یاریزانیکې گه مژه.

ئامانجیش لیږه دا: بانگه وازی که بۆ ورووژاندنی سه ربه خو بوون و خویندنه وهی زانستی بابه تیپانه بۆ کوّمه لگای پوژئاوایی، دیاریکردنی ورده کارانه بۆ ناوچه کانی داهینان و ناوچه کانی داکشانی و وریابوون له دیارده ی «به پوژئاواکردنی پوژئاوا» که یه کی که له جیبه جیکاریبه کانی جوگرافیای خه یالکراو، بهو شیوه یی که له دواپییدا ده ربازمان بکات له کردنی پوژئاوا به وته ی چاوگ - مه رجه ع-، هه روه ها بیکاته «بابه تیک» بۆ توپژینه وه، نه ک سه رچاوه یی کی پی شه نگی و وه رگرتن.

بەشی سییەم

خوێندنەوهی مەدەنییانە بۆ کەلەپوور-توراس

١- لە پشت ھەرۆقانەکانی کە لە پوور-توراسەو

جەنگی ھزریی ئەمڕۆ بە پەلە یەكەم جەنگی لێكدانەووەیە، لە دەوری ئەم دوو پرسیارە دەخولێتەووە چۆن لە دەق تێبگەین؟ چۆن لە ھەلگرانی دەق تێبگەین؟ جا لێكدانەووەی دەق و لێكدانەووەی میژوو، خەریكە دەبنە تەوھری وتووێژی ھاوچەرخێ پۆشنییری، ھەرۆھا نزیكە پرووبە پرووبوونەووەی ھزری تەنھا لە دەوری نموونە لێكدانەووەییەكان و تەكنیکەكانی لێكدانەووە بسوورپێتەو.

لە قۆناغی ھزری پیشوودا -وەك پێشتریش ئاماژە ی پێدرا- توێژی پۆشنییری ھەیار بە ئیسلام و بانگخوازانی، پەخنە و ھێرشیان بۆ سەر خودی روانینی ئیسلامی خۆی بوو کە لێشاویکی گەورە لە گوتار و کتیب ھەبوون کە بە ئاشکرا پەخنەیان لە وێنا ئیسلامییەكان دەگرت لە وێنەی تەحکیم-بەداوھەرکردنی شەریعت و بالاپۆشی و جیھاد و جگە لەوانەش لە چەمک و بەھا قورئانییەكان، بەلام سوپرایزەکە ئەو بوو کە ئاراستە ی ئیسلامی تۆکمەتر ھاتەدەست و چەسپان، ھەرۆھا لاوانی کۆلەگە ی ئیسلام پێداگر و قایلتر دەبوون بە دوژمنایەتی ئەو توێژەر پۆشنییریە ھەیارانە بەرانبەر بە ئیسلام و وەحی و پێنمایە نەبەوییەكان.

ئەم توێژەر پۆشنییرە ناھاھەنگانە بەروونی ھەستیان بە ماہیپووچیوونی میلی خۆیان کرد، بەلکوو دووچاربوونیشیان بە ھالەتێکی پشتگوێخستنی کۆمەلایەتی کە ھەولێ دەربازبوونیان لێیدا لە پێگای خزانە ناو پڕۆژەکانی دەسەلاتەو و بەقوربانیکردنی ھەر ناوھەرۆکگەلێک کە بە ئاراستە ی سەرەخۆیی سیاسی پال بنیت، بگرە ھەندیكجار -زۆر زۆر بەداخەو- کار دەگاتە ئەوێ ئەم خۆزاکردنە ناپاکە وەك جۆریك لە زیرەکی و لێھاتوویی تەماشای بکریت لە بەرپۆھەردنی

راجیایی ھزریدا.

لە ئەنجامی ئەم پشتگوێخستنە کۆمەلگەش بۆیان توێژە ڕۆشنبیریە ناھەموارەکان بەرھەو بژاردەیەکی ڕۆشنیری دیکە چوون، کە وازیان لە دووبارە جوینەوێ و پەخنی بێزراو لەسەر حاکمیەت -داوھریتی و بالاپۆشی و جیھاد و فرەژنی و ئەحکامی زیممیەکان و ئەوانە ھێنا بەرھەو ھەولێ پچراندنی پەییوەندی لەنێوان ئەستوونەکانی لاوانی ئیسلامی و نموونە توراسی و ھاوچەرخی ئیلمیەخەشەکانیاندا، لە ڕێگای گوتاری مەزھەبەکاندا.

مەزھەبەکان لە گوتاری عەرەبی ئەمڕۆدا لە دوو چوارچۆیەدا بەکار دێت:

چوارچۆیە یەکمە: مەزھەبەکانی پەییوەندیەکان، بە واتای ئەوەی کە پەییوەندی و ڕووانییەکانمان ئەمڕۆ بۆ جیھان پەییوەندیگەلێکی مەدەنی دامەزراو بێت لەسەر بەھا مەزھەبی ھاوبەشەکان، نەک لەسەر بنەمای شووناسی ئایینی، ئەمەش لە بەشێکی دواتردا پێی دەگەین.

چوارچۆیە دووەم: مەزھەبەکانی توراسە، بە واتای: دووبارە لێکدانەوێ توراس و ھێنانە ئارای چەمکە جەھەزیەکانی و جوولانەوێ ناوخیەکانی، بە لێکدانەوێ کە ھەر پالەنێکی ئەخلاقیان ئایینی یان ھەر باوەڕێکی کەسی بە دووربەگرتن و بەشوێن پالەنێکی ماددیەکان ئیدی سیاسی بن یان ئابووریان نەتەوێ یاخود جگە لەوانەش -دا بەگەریت، لە ڕێگای بەکارھێنانی دەزگا چەمکیە ئەنسەرۆپۆلۆژیەکانەوێ و لەژێر دروشمی خۆپەرچە ککردندا بە ئامرازەکانی زانستە ھاوچەرخی مەزھەبیەکان، ھەندێک لە فەزەبەکانی عەرەبەکانیش کاتێک باس لە بەکارھێنانی ئامرازەکانی زانستە مەزھەبیە ھاوچەرخیەکان دەکەن، ناوبرێکی مێژوویی بۆ زیاددەکەن کە دەلێن: زانستە مەزھەبیەکانی پاش سالی (١٩٥٠ز)، ناسزەم ئەم مێژوو وەستاندەن بۆچی؟

بەلام بەھەر حال ئەو بەنگەشەیانە.

بہ و واتاہی کہ: پیکھاتھ کانی توراس وھک ئوہ لیکندرینہوہ کہ لہ ژیر کاریگہری ململانتی دہسہلات یاخود شانکیشانکتی سہرداریہتی یاخود راگرتی ئاپوڑای جہماوہر یاخود ئامانجی بازرگانی و گریبہستی بہ بازارکردندان، ہہر لہ عوسمانی کوری عہفان و عہلی کوری ئہبی تالیبہوہ، ہہتا دہگاتہ شافیعی و لہلای بانگخوازہ ہاوچہرخہکان دہوہستیت، سہرجہم دہرکھوتہکانی گوتار تہنہا بہ ہاوسہنگیہ سیاسیہکان و بالانسہ کۆمہلایہتیہ پەتیہکان لیکندرینہوہ.

بہم شیوہیہ فوو بہ شاوری مروّفاندندا دہکریّت لہ ساتی دہرچوونی فیشہکی مہرگہوہ بۆ ناو کہلہی لیکندانہوہی ئہخلاقی و ئایینی، جا کاتیک پرووداوہکان بہ شیوہیہکی ئاراستہکراو کۆدہکریّنہوہ و بہ کۆمہلیک پالنہری سیاسی و زہمینہی کۆمہلایہتیہوہ دہبہسریّنہوہ، پیگہی رہمزہکانی ئیسلامیش ئیدی دہتویّتہوہ، متمانہش نامینیت بہوہی کہ دہیلّین و ہہروہا ئہوہشی ہیناویانہ و ہہلیانگرتوہ بہسووک دہپتوریت، ہہلوپستہ پالّہوانانہکانیشیان تہنہا وھک خۆکوژی و خۆبرییہک بۆ چاوتیبیری و مہرامہکانی دلّیان لئی دہروانریت. ئاوا کانیہکان لہ تینووان چۆلدہکریّن و فرمانیان دواپی دیت لہ ہہستان بہ رۆلی خۆیان لہ بارگاویکردنہوہی لاو و پرچہککردنی بہ ناوہرۆکہ ئیسلامیہکان.

مروّفاندن لہ گوتاری عہرہبی ہاوچہرخدا چہمکی مروّفاندنی -بہ کرداری- بہ تہواوی واتای فراوانیہوہ لہخۆنہگرتوہ، راستہ کہ لہ بہرانبہردا کۆمہلیک زیدہرہوی ساویلکانہ ہہن لہ ویناکردنی میژوو بہ شیوہیہکی ترنسندنالی وھک ئہوہی چہند پیدراویکی بالّا بیت کہ ہیچ پەییوہندیہکیان بہ پیکھاتہی مروپیہوہ نییہ، بہلام خۆ ئہمەش مانای ہہلگہرپانہوہ نییہ بہرہو ئاراستہکەدی دیکہ.

عہلمانیہ عہرہبہکان زۆر بۆلہیان لہوہ دیت و لہلایان دوورہ کہ ئایین

و نه خلاق و باوهر بکړیت بڼه بزوينه ر بؤ ميژوو، به لکوو هميشه ميژوو به بارمته ي پالنه ره غه ريزييه په تييه کان ده بينن، ئيدي ماددي بن، يان سهرداري و سهر کرده يي، يا خود جگه له وانه. ئيدي گوتاري ئاييني و په وشتيش ته نها بونياديکي راگه يه نراون له روواله تدا که پالنه ره راسته قينه کاني ژيره وه ده شار نه وه.

به راستي که مرو قان دني عه رهي گه يشتووه ته چند قوناغيکي دارزاوي وه هاوه که شاياني شين بؤ کرده، سا جه ننگي نه بوو به کر له گه ل هه لگه راوه کان هه ولتيکي ماددي بوو بؤ پر کرده وه ي گه نجينه کان و عوسمان و عه لي ته نها چاويان پريبووه ده سه لات، فوتو وحاتي ئيسلامي هه مووي ته نها جوولانه وه ي فراوانخوازي ئيمپراتوريانه بووه، شافيعيش به شيويه کي شاراوه گريي ده رووني رڼگريکردني هه ژمووني سياسي هه بوو له هه ژموونه زانستيه که ي خو ي و موحه ممه دي کوري عه بدولو هه اب هه لپه ي جوگرافيايه کي زياتري بووه، باوو باپيراني پيشه ننگاني جوولانه وه ي ئيسلامي زؤر به ناشکرا هه ولي گه يشته ده سه لاتيان ده دا، گشت بانگخوازاني هاوچه رخ به شوين بريقه ي راگه ياندن و که ناله ئاسمانييه کانه وه ن.

حاله تي مايه پووچي گوتاري عه رهي هاوچه رخ روانيکي به زه بي و هاوسؤزيانه ي پيوسته، هه روه ها سوپاسکردني په روه ردگارش له سر نه وانه يه که دوو چاري نه م خويندنه وه نه خو شيناوييه هه وه سبازانانه نه ها توون!

-جار جاريک- ليم ده يته پرسیار که بؤچي عه لمانييه عه ربه کان واپيرناکه نه وه که نه و په مزانه ده کړيت پالنه ري رؤحي و نه خلاقيان هه بيت؟ به تاييه ت که زؤر يکيان ئازادي و بگره گياني خو شيان له سر کاره کانيان داناوه، به لام له وانه يه که سيک که خو ي تامي پالنه ري نه خلاق ي له خودي خويدا نه چه شتبيت، نه توانيت له هه لسوکه وتي نه واني ديکه شدا بيخوينتته وه.

سهره پای ئه وهش که ئهم لیکدانه وه له لای عه لمانییه عه ره به کان ده رخه ری . نه زانی و نه ناسینیکی ته و او یانه سه بارهت به خودی چه مکی مرو قان دن به و اتا فرا وانه که ی، که مانای مرو قان دن بریتییه له روانین له مرو ق و هک مرو ق، که بی شک یه ک له به هیزترین پیکهاته کانی مرو ق، پیکهاته ی ئایینی و ئه خلاق ی و رو حیه، جا خو پین د نه وه ی هه ندیک له پیکهاته کانی مرو ق و بزکردنی هه ندیکی تری دروسته ناوی لیبنریت مرو قان دن، یا خود ناو بنریت کور تکر د نه وه و لیبرینی مرو ق؟

زۆر به کورتیش بلیم که ته کنیکه کانی مرو قان دن گو را ون بو گوتاریکی گومان خرابی مه نه ه جی ریک خرا و، نه ک ئه وه ی ته نها پی خلیسکانیکی ره فتاری بن، له دوا ییشدا زۆر رو و قا یمانه ناوی لی ده نین لیکدانه وه ی زانستی! هه ربو یه: له مر و دا ده بی نریت هه ر که سیک که رو چوو بیت له پر وژه کانی لیکدانه وه ی نو یگه ری یانه بو توراس که گری دانانی پالنه ری سیاسییان هه یه بو هه ر رو و دا ویک، دلی پر له تین و کینه ده بیت به رانه ر به چاخه پیشینه چاکه کان، که پهروه ردگاریش ده فه رموو یت: ﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ [الحشر: ۱۰] «ئه وانه شی له پاش ئه وانه وه هاتن ده لئین پهروه ردگارمان له ئیمه و له وانه ش خو شبه که له پیشمان چوون به ئیمان وه، کینه نه خه یته دل مان وه به رانه ر به وانه ی که باوه ردارن پهروه ردگارمان که تو لی خو ش بو و میهره بانیت."

ئه گه ریش بئین ئه و کیشه ده مارییه تاقیبکه ینه وه له لیکدانه وه ی ماددی بو واقعی بز ووتنه وه ی ئیسلامیدا! بیگومان که مایه پووچ ده بیت له پیشکه شکردنی وه لامیکی ورد بو زۆر له دیار ده کان.

به نمونه بگه ره، چی و له ئیسلامیه هاوچه رخه کان ده کات که واز له هه له کانی وه به ره یسانی ناو بانکه کانی ریا بئین و بچه ژیرباری تیچوو ی سیستمی

بانکی ئیسلامیه وه؟ چی وا له کچه لایکی ناسک دهکات حیجاب بیوشیت و بهرگهی روانینه پر له رق و توانجه کان بگریت له شوینه گشتیه کاند؟ چی پال به لایک له ههره تی لاوتیدا ده نیت کومه لگای خوشگوزهرانی خوی که هاتوو و دانیشتوو به لیشاو بوی دین به جییلیت و روو له چیا سهرکه شه کان بکات و سروودی مهرگ بلتیه وه؟ چی وا له پیاوانیک دهکات که ههرچی بهرپرسیارییه تی کومه لایه تی و خیزانییه که وتوو به سهریاند! به نهینی به شیک له مووچه که مهکانیان به خشن بو چاپکی قورئان یان شریتیکی قورئان؟ چی وا له لایکی ناو گیزاوی سالانی چیز و خوشی دهکات که دهست له سهرقالیه کانی لاوانی هاوته مهنی خوی هه لبرگرت و دهمه و بهربانگ به بزهیه کی شیرینه وه له لای ترافیکیک خورمایه کی شیرینت بو بخاته نیو زار؟

ئاوا پیدابرو، کومه لیک دیمه ن زور که کوده تایان به سهر تیوره کانی مرؤفاندنی عه لمانیدا کردوو و هه وه نه گریسه کانی لیکدانه وه یان له خویندنه وه ی ئهم دیاردانه دا مایه پووچ کردوو! سا هیشتا ئهم قوتابخانه یه نه یه توانیوه کاریگه ری باوه پر له دهروونه کاند و هک بزوینه ریک بو میژوو حالی بیت، هیشتا به وه نه گه یشتوو که هیره قل به داناییه رومییه که ی خوی پیگه یشت کاتیک درکی به وه کردبوو که تینی باوه پر چی پیده کرت و هختیک ده رژیته ناو شاده ماره کانی دلّه کانه وه، ئه وه ی بوخاری گیراوتیه وه که هیره قل به ئه بوو سوفیانی وت: "لیم پرسیت: هیچ یه کتیکان له رقی ئایینه که ی وازی لی دینیت له پاش هاتنه ناوی؟، سا وت: نه خیر. باوه ریش ئاوا یه، کاتیک که تینی ده رژیته دلّه وه." (۱)

دهشکرت خوینه ر قوتابخانه لیکدانه وه یییه کان بخاته چوارچیوه یه کی میژوو یی، یاخود په یکه ریکی گشتیه وه که بتوانین وینای ئاراسته گشتیه کانی بکهین که ده گونجیت - به هه ندیک ربه خۆدانه وه- بلتین که قوتابخانه

(۱) "صحیح البخاری": (۷)، و "صحیح مسلم": (۱۷۷۳).

لێکدانەوهییەکان بە سێ قۆناغدا تێپەر بوون: قۆناغی نووسەر، قۆناغی دەق، قۆناغی خوێنەر.^(۱)

جا قۆناغی نووسەر: تێیدا چاودەخرایە سەر زەمینەکانی خودی بەرھەمھێنی دەقەکە و ئەو چوارچۆیەیی تێیدا دەجووڵێتەوێکە قوتابخانە دەروونی و کۆمەڵایەتی و ھاوشێوەکانیان لەخۆدەگرێت.

قۆناغی دووھەمیش: قۆناغی دەق بوو کە تێیدا چاودەخرایە سەر بونیادی خودی دەقەکە بە چاوپۆشی لە چوارچۆیە مێژووییەکە کە خاوەن کاریگەری ھێنانەبوونی ئەم قۆناغەش توێژینەوێکە زانای زمانەوانی «دی سۆسێر» (۱۹۱۳ز) بوون، ئەوێکە لە پەرتووکی کەیدا لەسەر زانستی گشتی زمان کە لەپاش مردنی لە گوتارەکانی کۆکرایەو، ھەرۆھا تێیدا کاری لەسەر جیاوازیکردن لەنیوان تەوھری سەنکرونی «ئێستایی» و دیاکرونی «پەرەسەندنی» دا کردبوو.^(۲)

ئیدی ئەم جیاکارییە پێیازییە لەنیوان تەوھری ئێستایی و پەرەسەندنیدا ئەو دەلاقەییە بوو کە بێرکردنەوێ بونیادی لێوھاتەدەر، بە پالێشتی بەرھەمەکانی قوتابخانەیی شێوھگەری رووسی.^(۳)

(۱) نموونەییەکی ئەم دابەشکارییە لێ بڕوانە، لە نووسەرەو، بەرھەم دەق، بەرھەم خوێنەر، و پەییوەندی ئەو بە قوتابخانە پەخنەگری و لێکدانەوێیەکانەو: لە:

Bijay Das, Twentieth Century Literary Criticism, Atlantic Publishers & Dist, 5th ed., 2005, p. 214.

(۲) بۆ قوولتر وێناکردنی ئەمە، بڕوانە: پەرتووکی «سۆسێر» (الباب الثاني: علم اللسان التزامني السانکروني)، ھەرۆھا (الباب الثالث: علم اللسان التواتري الدیاکروني): لە: دی سوسیر، «محاضرات في علم اللسان العام»، ترجمة: عبد القادر قنيني، دار أفريقيا الشرق، (۱۹۸۷م)، (ص ۱۷۸، ۱۲۸، ۱۰۲).

(۳) شێوھیی رووسی: قوتابخانەییەکی پەخنەگری وێژەییە لە بیست و سییەکانی سەدەیی بیستەمدا سەرپھەلدا، کە پەرچەکرداری دژ بە دۆخی ئایدیۆلۆژی ئەوکاتیرووسیا بوو، کۆمەڵێک لاو دایانمەزاند کە لە دواتردا بوونە پەمژەکانی پەخنەگری وێژەیی، لە وێنە «پۆمانیاکۆپسۆن» (ک: ۱۹۸۲ز) کە کار لەسەر توێژینەوێ لە دەقی وێژەیی و بەشە

خێرا خێرا ئەم نموونە زمانەوانییە بەرەو زانستە مەرۆییەکانی دیکەش تەشەنەنی سەند، بەتایبەت لەسەر دەستی ئەنسەرۆپۆلۆژیایە «چتراس» (ک: ۲۰۰۹ز) و نووسینەکانی لەسەر شیوە یەكەمەکانی خزمایەتی، لەپاشان «جاك لاكان» (ک: ۱۹۸۱ز) لە شیکردنەوەی دەروونیدا و «ئەلتۆسیەر» (ک: ۱۹۹۰ز) لە لێکدانەوەی مارکسیستەدا، ئەم نموونە توێژینەواییەش لە لوتکەیی هێزی کیشکردنی خۆی نزیکبوویەو لەو کاتەدا کە مێژوونووسی ناسراوی ھزرەکان «میشال فۆکۆ» (ک: ۱۹۸۴ز) لە ئارکیۆلۆژییەکانیدا سەبارەت بە پەرەسەندنە ئەبستیمییەکان بۆ مێژووی ئەورووپی نزیك بوویەو.

راستە کە فۆکۆ خۆی لە بونیادگەری دەدزییەو لەپاش دامرکانەووی لەدواتردا، بەلام مێژوونووس و توێژەرانی دا بیان وا ھاتوو کە ئەم چوارینە یە -کە ئەوانیش: «چتراس، لاكان، ئەلتۆسیەر و فۆکۆ»-ن وەک دیارترین جێبەجێکارییەکانی بونیادگەری لەبەرچاوبگرن، ھەر وەک ئەو لەلای «پۆجی گارودی» دەبینین لە پەرتوو کەیدا «بونیادییەت فەلسەفەیی مەرگی مەرۆف»، ھەر وەھا کریزۆیل لە «چاخی بونیادییەت» دا، بگرە تەنانەت لەلای مێژوونووس و پەرخەگرانی عەرەبی وەک سەلاح فەزل^(۱)، زەکەریا ئیبراھیم^(۲) و جگە لەوانیش.

گرینگترین دوو توێژەری فۆکۆش لە کتیبەکانیدا (میشال فوکو مسیریە فلسفیە) مەیلیان بەلای لەخۆگرتنی ئەم بونیادییەتیە قۆناغییەو بوو لە گوتارەکانی فۆکۆدا، کە لەویدا ھەردوو نووسەر ئەگەرە کراوەکانیان بۆ وەسفکردنی گۆرانەکانی گوتاری فۆکۆ نمایشکردوو: ئایا فۆکۆ لە بونیادییەتەو

پێکھێنەرەکانیدا دەکات لە خودی خۆیدا، لەبری بەکارھێنانی ئایدیۆلۆژی بۆ ناوھۆکەکی، ئەویش بەم واتا و ھۆیەو لەگەڵ شەبۆلی بونیادییەتدا کارلێکی کرد. بۆ زیادیین لەسەر ئەمە برۆانە: فکتور ایرلیخ، «الشکلانية الروسية»، ترجمه: الولي محمد، المركز الثقافي العربي، الطبعة الأولى، (۲۰۰۰م).

(۱) صلاح فضل، «نظرية البنائية»، دار الشروق، الطبعة الأولى، (۱۹۹۸م).

(۲) زکریا إبراھیم، «مشكلة البنية»، مكتبة مصر، (۱۹۷۶م).

چووه ته سهر هه رمینیو تۆقیا؟ یاخود فۆکو له یهک له قوناغه کانیدا بونیادییه تی به خاوه نی زۆرتین پیشره وییه تی له زانسته مروییه کانداناوه؟

ئهوه بوو گه یشتنه سیهم و کوتا دانه ئه گهر، ئه ویش ئه وه بوو که فۆکو کاریگهر بووه به دهسته واژه کانی بونیادییه تی، به لام وهک تیۆریک بو گوتار پیشکهشی نه کردوو، ههردوو نووسهر ده لێن که ئه وان ئهم ئه گهره یان نیشانی خودی فۆکو خۆی داوه، وهک ده لێن: "ئهم ئه گهره مان نیشانی فۆکو دا، هاوړا بوو له سهر ئه وهی که ئه وه گریز بونیادی نه بووه، به لام له وانیه که خۆی له به رانه بر دلر فینی دهسته واژه بونیادییه کاندانا بو نه گیراییت"، به دیدی منیش، ئه مه دیاره یه که که تازه نییه، که زۆرینه ی بیراران وهختیک که که شتی تیۆریکی دیاریکراو نقوم ده ییت، ده بینیت چۆن پیشرکیتی بازدان و خۆده ر بازکردنیانه، وه هاشی نیشانده دن که به هه له سواربوون و به ته مای که شتییه کی دیکه بوون و خه لک باش لێیان تینه گه یشتوو!

به ناوبانگترین ده قیش که شوړشی رپیازی بونیادییه تی له سهر پشی زمانه وانیه تییه کان به رجهسته بکات، ده قی گرنگترین باپیره کانی ئه نسروپۆلۆژیایه که ئه ویش «کلۆد لیفی چتراس» ه، ئه وهش له سالی (۱۹۵۲ز) دا له کۆنگره ی بلۆمینگتۆن له ئیندیانا، که «چتراس» وته یه کی تیدا پیشکهشکرد که دواتر خستیه ناو کاره کانییه وه که تیدا ئاماژه ی به ئه و گری خۆبه که مبینینه کرد که زانسته مروییه کان له هه مبه ر زانسته سروشتیه کاندانا هه یانه، هه روه ها چۆن زمانه وانیه تییه کان به رپیازه بونیادییه وره به رزه نوییه که یان هه ولی گه یاندنی زانسته مروییه کانیان به زانسته سروشتیه کان دا له وردیه تی رپیازی توێژینه وه دا، له ویدا که چتراس ده لیت:

"به درێژیی چهنده ها سه ده ی له مه وه به ر زانسته مروی و کۆمه لایه تییه کان خویان وا را هتینابوو که به چاو یکه وه له جیهانی زانسته سروشتی و ورده کان بروان

که جوړیکه له و فیرده و سهی که هه رگیز نه مان ناچنه ناوی، به لام - به شیوه یه کی له نا کاویش - ده رگایه کی بچووک له نیوان هم دوو مهیدانه دا کرایه وه، نه وه شی که کردییه وه زمانه وانیه تیه کان بوون.^(۱)

راستیش نه وه یه که هم راگه یاننده «چتراوسی» یه سه رسامه به پربازی زمانه وانیه تی بونیادی، بوو ته وه رگرتن و تیه لکیشی کی سه رچاوه یی زور ده ستاوده سترکدوو له نیوان پسپوړانی لیکدانه وهی هم بازنه و بوارانه و په ره سه ندنی میژوو یی اندا.

له وانه شه که شوړشی خویندکاران له فه پره نسا له کو تای شسته کاند ا - به پی هندی که له میژو و نووسان - راگه یانندی یه که می کو تاییه اتی بونیادییه ت بیت که له کتیه گشتگیر و ورده کاره کهیدا له سه ر «میژوی بونیادییه ت» میژو و نووسی هزره کان «فرانسوا دوس» ده رگایه کی به ته وژم و به خوړی سه باره ت به «شوړشی مایوی ۱۹۶۸ز و بونیادییه ت» کردو وه ته وه، ژماره یه ک تیزی شی تیدا گواستو وه ته وه که وایده بین شوړشی خویندکاران (مایوی ۱۹۶۸ز) له فه پره نسا ساتی مردنی بونیادییه تی نواندو وه، نه وه ش باس ده کات که روژنامه ی به ناو بانگی «لوموند» ماده یه کی دوو رد ریژی له (نوفه مبه ری ۱۹۶۸ز) دا به ناویشانی: "نایا بونیادییه ت له سه ر ده ستی شوړشی مایوی ۱۹۶۸ز کوژرا؟"^(۲) بلاو کردو وه ته وه.

مردنی بونیادییه تیش - که هیما ی چاخ ی ده قه - ده ستپکی چاخکی نوییه که تیدا گرنگیدان گوازیه وه بو خوینر به واتای توژینه وه له مانا کانی گوتار، نه ک له سه ر بنه مای نوو سه ر، نه له سه ر بنه مای ده ق؛ به لکوو به پی ه هوشیاری خوینر، جا - به پله یه کی که م - شیکردنه وه که ی «جا ک دری» دا بلاو بوو یه وه، هه روه ها جوانیه کانی پیشوازی و تیوری وه رگرتن له سه ر ده ستی ره خنه گری

(1) Levi-Strauss, Structural Anthropology, Basic Books, 1963, p. 70.

(2) Dosse, History of structuralism, University of Minnesota Press, 1997, vol. 2, p. 105.

ئەلمانى «هانز ياكس» (ك: ۱۹۹۷ز)^(۱) گەشانەو، سەردەمى خوينەرىش گەيشتە لووتكەى شيكرەنەو و ليكەهەلۆەشانەنى بۆ دەق، ھەتا ئەوھى كە يەكەيان وتى: "دەق لە پرووى بىركارىيەو يەكسانە بە ژمارەى خوينەرانى." ^(۲)، گرنگ: ساتى ماتەمىنى بونىاديەت ساتى لەدايكبوونى تيۆرەكانى خوينەر بوو.

لە دەرياي ھەفتاكانيشدا و لە ھەوتەم كۆنگرەى نيۆدەولەتى فەلسەفەدا، ميژوونووسى ناسراوى ھزرەكان «ميشال فوكۆ» لە پيشەكى و زەمىنەسازى گوتاريكى خۇيدا لەسەر تيۆرە ليكدانەوييەكان لەلاى سيكوچكەكە «نيچە، فرويد، ماركس» دا، بە ھەونيك دەستى پيكرە كە مەرگ ريگاي ئەوھى لى گرت، كاتيك گوتى:

"لەراستيدا، لەپشت ئەم بىرۆكانەو -كە پيشكەشتانى دەكەم- ھەونيك ھەيە كە رۆژيك لە رۆژان ديتەدى، ئەوھى كە جۆريك لەرەشنووسى گشتيان ئينسكلوپيديا دابنيين، ھەرچى تەكنيكەكانى ليكدانەويە لەخۆ بگريت كە دەتوانين لە زمانەوانە ئىغريقيەكانەو تا دەگاتە ئەم چاخەى خۆمان دەستمان پيى بگات و بيزانين، واشدەزانم كە لەو رەشنووسە زەبەلاحە كە سەرچەم تەكنيكەكانى ليكدانەو لەخۆدەگريت ھيشتا جگە لە چەند بەشيكي كەم ھيچى ديكەى لى تۆمارنەكراو." ^(۳)

(۱) بروانە: هانز ياكس، "جمالية التلقي"، ترجمة: رشيد بنحدو، المجلس الأعلى للثقافة، (۲۰۰۴م)، وروبرت هولب، "نظرية الاستقبال"، ترجمة: رعد جواد، دار الحوار، (۱۹۹۲م).
(۲) د. الغدامي، "الموقف من الحداثة ومسائل أخرى"، دار البلاد، الطبعة الأولى، (۱۴۰۷ھ).
كە لەویدا نووسەر دەلێت: "دەق لەگەڵ ھەر خويندەوھيەكدا نویدەبیتەو و زیاد دەكات، دەشتوانين بلێين: كە دەق لە پرووى بىركارىيەو يەكسانە بە ژمارەى خوينەران، جا ئەگەر يەك ھەلبەست ھەزار خوينەر بيخويننەو، ئەوكات ئیمە بەرانبەر بە ھەزار دەق وەستاوين، نەك تەنھا يەك دەق". (ص ۷۳).

(3) Foucault, "Nietzsche, Freud, Marx", In: Ormiston & Schrift (eds.) Transforming the Hermeneutic Context, State University of New York press, 1990, p. 59.

راستیش: ھەرکەس لە زۆریک لە تەکنیکە لێکدانەوھییە نوێیەکان وردبێتەوھە کە زاکراون بەسەر توراسدا، دەبێتت کە زۆر لە دەوری چەمکی دەسەلات دەسووڕێنەوھە، ئیدی دەسەلاتی سەرداری، یاخود ویستنی دەسەلات ھەرۆک لە ئاراستە نیچەییەکاندا ھەیە، یاخود دەسەلاتی پارە، یاخود پەھەندی ئابووری، یاخود ژێرخانی وابەستە بە شیوازەکانی بەرھەمھێنانەوھە، ھەرۆک لێکدانەوھە مارکسی، یاخود دەسەلاتی لییدیۆی فرۆیدی، یاخود جگە لەوانە.

خۆینەری ھێمن تێبینی ئەوھش دەدات کە ئەم تەکنیکە لێکدانەوھییانە کە بەشوێن رۆڵی دەسەلات لە پیکھێنانی دەقدا دەگەرێن بووژانەوھیان بەھۆی ناوازییەتیانەوھە نەبوو، بەلکۆ بەھۆی توندپەرەییەتیانەوھە بوو، چونکە رۆڵی دەسەلات و پارە و سیکس و جگە لەوانە لە پالنەرەکان لە پیکھێنانی دەق و میژوودا پێدراوگەلێکن کە لەپیشدا ناسراون و تازە نین، بەلام ئەوھە کە ئەم دەنگدانەوھە ئەسپتاودانە ی بۆ خستە پێ، بریتی بوو لە توندپەرەبوونی لە کردنی ئەم فاکتەرە بە فاکتەری یەکلاکەرەوھە.

جا وەحی خودایی و زانایانی توراسیش لەدوای ئەو، ھەر زوو ئەم ھەژمووانە و جگە لەوانەشیان باس لیکردوو، بەلام قەبارە ی ھاوسەنگی خۆیان پێداوھ و لە پەفە ی گونجاودا دایانناوھ، زێدەرەوییان نەکردووھە لە بەدواداچوونی پیکھاتنەکانی میژوودا لەسەر بنەمای ئەوھە، ئەم جیاوازییەش لەنیوان دوو وێناکەدا تەنھا پەنگدانەوھە جیاوازی نیوان بونیادی میانرەوی زانستی شەری و بونیادی ھەلاوساندنی تیۆرسازی پۆژئاواییە کە جێبەجێکاری زۆری ھەن.

لەو فەرموودە بەناوبانگەدا کە تورموزی و جگە لەویش گێراویانەتەوھە، زیاد لە یەکیکیش لە زانایانی (حوقاظ) بە سەحیحیان داناوھە، کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: "ھیچ دوو گورگیکی برسی کە بەردرا بێتە نیو مەرۆمالاتیکەوھە؛

زهره ريان له سهری زیده تر نییه له زهره ر و ټیکدان و خراپکردنی هه لپه ی مروځ
 بو پاره و پیڼگه له سهر ټایینه که ی. (۱)

جا پیڼغه مبه ر (ﷺ) هه ژموونی پیڼگه و هه ژموونی سامان و مالی له پیکه پینانی
 که سایه تی تاکدا باس لی فهرموو، بهر له م فهرمووده یه ش قورئان خو ی ټاماژه ی
 به م دوو هه ژموونه کردووه، په روه ردگار له هاوه لانی نه گبه تی لای چه په وه
 ده گیر ټه وه که ده لئین: ﴿لَا أُغْنِي عَنِّي مَالِي﴾ هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ [الحاقة: ۲۸
 - ۲۹] «سوودی پی نه گه یاندم مال و سامانم. لیم ویران بوو هیژ و ده سه لاتم.»

له شوینیکي دیکه شدا پیڼغه مبه ر (ﷺ) ټاماژه ی به ده سه لاتی پاره و
 ده سه لاتی غه ریزه ی سیکسی کردووه، له ویدا که هه ردوو شیخ (بوخاری و
 موسلیم) له عومه روه لیوه ی ده گیر نه وه که فهرموویه تی: «هه رکه سیش کوچی
 بو مالیکی دنیا بیت تاکوو به ده سستی بینیت، یاخود ټافره ټیک که ماره ی بپریت،
 نه وا کوچه که ی بو نه وه یه که کوچی بو ی کردووه.» (۲)

زانایانی ته زکیه و بزار و سولووکی ئیسلامیش گه لیک باسیان له تانه کانی
 یه کلابوونه وه کردووه، دریزه یان داوه ته باسی نه وه هه ژموونانه ی که کاریگه ریان
 له سهر مه عریفه هه یه و لایه نگیری شاراوه ی ناو ده روونیانه ده خولقتین، له وینه ی
 هه ژموونی باوو باپیران و هه ژموونی خوچوواندن به هاوړتیان و هه ژموونی خاتر
 و پیڼگه و زوری جگه له وانه ش، نموونه له وانه نه وه ی که پیښه وا ئیبن قهیم
 به شیوه یه کی دوو رودر ټی ریڅخراو و ورده کار له په رتووه که یدا (مفتاح دار

(۱) سنن الترمذی، (۲۳۷۶)، واتای فهرمووده که ش نه مه یه که: "هه لپه کردن بو پاره و سامان
 و بو پایه و خاتر و سهر داریه تی؛ ټایینی مروځ ټیکده دهن و زهره رباری ده کن، خراپتر له
 ټیکدان و زهره ربارکردنی دوو گورگی برسی له ناوړانه مه ریڅکا!"، بو به لگه و شاهیدی زیاتری
 شهرعی و پیښینی (وته ی پیښین) سه بارت به م دوو پالنه ره - سامان و خاتر - ده توانیت
 بجیته خزمه ت لیکدانه وه که ی ئیبن په جه بی گه وره زانا بو فهرمووده که: "شرح حدیث ما ذئبان
 جائعان"، تحقیق: بدر البدر، دارالفتح.

(۲) "صحيح البخاري": (۱)، و "صحيح مسلم": (۱۹۰۷).

(السعادة) خستوو به تیه روو. ^(۱)

به لکوو ره خنه گری ناسراوی سعودی (عبد الله الغدامي) له پهرتوو که کهیدا «تاوان و ته کفیر» کاتیک هه ندیک له بنه ماکانی سیمیؤلۆژی «زانستی مانا گه یینی» راقه ده کاته وه، شتیک له پیشه واهه و ئه بوو حامیدی غه زالییه وه ده گوێژیته وه، له پاشان به راووردی به وه ده کات که سیمیؤلۆژیای نوێ پیگه یشتوه، واهه سنده کات که سیمیؤلۆژیای نوێ نزیکه بوتریت که پاش غه زالی هیچکی زیاده کردوه و پیشنه که وتوه! که (د. الغدامي) ده لیت:

"ئه مه یه ته کنیکی ئامازه که غه زالی به بی ناوه یانی به ئامازه شیرکردوه ته وه، به لام شیرکردنه وه که ی ئه و بۆ به چهنده ها سه ده که وتوه ته پیش «زانستی سیمیؤلۆژی» وه که هیش تاش ئه م زانسته هیچ راقه یه کی زیاتری له وه ی ئه بوو حامید نه هیناوه. ^(۲)

له راستیشدا: ئه وه ی که غه زامی له غه زالییه وه گوێژاویه تییه وه به ته نه ها هر غه زالی نه یوتوه، به لکوو له لای جگه له ویش له زانیانی توراسیش به ربلآوه، بگره هه ندیک جار به ورده کاری زیاتریشه وه، به لام له وانه یه به هو ی که م شاره زایی د. غه زامی به کتیه کانی ئوسوول و که لام وای زانیبیت که ته نه ها غه زالی له وه دا پیشکه وتوه.

مه به ستیش لیره دا: باسکردنی ئه وه یه که ئه م ته کنیکه لیکدانه وه ییه نوێیانه به هو ی تازه ییه تییه وه نییه که ئاوا گێژه لۆوکه ی راکه یه نرانیان به ده سته یناوه، هینده ی به هو ی زیاده روه ی کردنیانه وه یه له گوړینی فاکته ری سروشتی بۆ فاکته ریکی یه کلاکه ره وه و ره ها که وه لامی هه موو دیارده کان ده داته وه. به واتایه کی دیکه: تیۆری پۆژئاوایی - زۆرجار - له سه ر گوړینی فاکته ری

(۱) ابن القيم، "مفتاح دار السعادة"، طبعه المجتمع: (۱/۲۶۴).

(۲) د. الغدامي، "الخطیئة والتکفیر"، النادي الأدبی، الطبعة الأولى، (۱۴۰۵ ک)، (ص ۴۵).

هاوبه ش بۆ تاکه فاکته ریک وه ستاوه، جا به هووی دهرچوونی له بیرکردنه وهی زانستی سروشتی، سهدا و زایه لای بوخوی هیناوه ته دی، واته له بهرچاوگرته کانی به ناوبانگی ده خاته پیش له بهرچاوگرته کانی زانست.

پیشتریش ئاماژهی پیدرا که دوو ئامرازی خوازاوی ناو گوتاری مروقاندنی توراس بریتین له: «به سیاسیکردن» و «قه رزاربارکردنه وه»، بگره نزیکه ببنه ته وه ری گشت ئه و تیزه لیکدانه وه بیانه، به شیوه یه ک که سه رجه م ئه و ئه نجامانه ی بۆ ده گهریته وه.

شایانی باسیشه که: ئه سلهن بنچینه گه لی سه ره کی ئه و لیکدانه وانه کۆمه لیک تیزی رۆژه لاتناسی دیرینن که گه و ره رۆژه لاتناسه کان وتوو یانه ته وه، به لام ئه و رۆله ناوه رۆکییه ی که فرانکفونییه عه ره به کان بینویانه، رۆلی ئه و شروقه کاره عه ره بانه یه که دووباره دارشتنه وه و ریکخستنه وه یان بۆ ئه و ئه نجامانه کردووه و جوړی جیاواز و فره یان بۆ هیناوه ته وه، زۆرینه ی ئه وه شی که شروقه کارانی عه ره ب زیادیان کردووه بۆی ته نها به ئیلهام وه رگرتنی نموونه رۆژه لاتناسیه کان بووه له جیبه جیکاری نویدا، یاخود وه ده رخستنی نموونه ی تازه بووه بۆ ئه و تیۆره لیکدانه وه بیانه، به لام دهر بازبوون له ته وقی ئه و میکانیزمه رۆژه لاتناسیانه و به ده رخستنی رۆلی ده ق له پیکهتانی ژیا نی گشتی له ناو میژووی ئیسلامیدا؛ ئه مه یان تیدا ده گمه نه.

له واقعی شیدا: ئامرازی «قه رزاربارکردنه وه» به واتای به دوا داچوونی بوون و ئاماده یی ئه وانی دیکه له ناو خوددا، واته: دۆزینه وه ی شوینه واری که لتوور و رۆشن بیریه کانی پیشوو له سه ر رۆشن بیرى دواتر؛ له بنچینهیدا به شیکه له سیستمی ئامرازه زانستییه کانی لیکدانه وه ی گوتار که دا هینه رانی ناو توراسی ئیسلامی زۆر بلیمه تانه به کاریان هیناوه، به لام به ی زیده ره و ی و زۆرله خوکاری و په رگیری، به لککوو به له بهرچاوگرتنی وه ک فاکته ریکی ناو توپیکی ئالۆز

و کەلەکەبوو لە فاکتەر، نەک وەک تاقە فاکتەر، نە بە زۆرلەخۆکاریش بە گەراندنەوهی هەموو شتەکان بۆ ئەوێ.

جا توێژینەوه پۆژھەڵاتناسییەکان -بەشوێن ئەویشدا شروۆقەکارانی لە فرانکفۆننیانی عەرەب- ھەوڵی گەراندنەوهی سەرچەم چەمکە تەشریعی و چوارچۆیەییەکانی توراسی ئیسلامی دەدەن بۆ کەلتووڕەکانی پێش ئیسلام و ویناکردنی کەلەپوور وەک ھالەتێکی قەرەزکردنی کەلتووڕی و ھەروەھا وەحیش لەو ھەوڵە دەخەنەوێ کە چاوگێک بێت بۆ ئەو وینایانە.

لەکاتێکدا زانایانی توراسی ئیسلامی بەم شیوەیە زیدەرەوی و توندەرەوانە نەبوون، بەلکۆو زۆر باسیان لەو کردووێ کە پێشەوايان ناویان لێناوێ «زانستی دیرینەکان»، پەخنیان گرتووێ لە ھەڵبژێنەکانی ھەندێک لە چەمکەکانی زانستی کەلام و ئوسوولی فیکھ سۆفیگەری لێیەو، بەلام وەحی و دەقیان لە پۆلی گەوھەری خۆی دوورنەخستووێتەوێ لە پیکھێنانی کەلەپووردا، ئەمەش جەخت لەو ھەوڵە کاتەوێ کە پێشتریش ئاماژەیی پێدرا لە جیاوازی نێوان بونیادی میانەرەوی ئیسلامی و بونیادی زیدەرەوی مەعریفی پۆژئاواویدا.

ئەم بەراووردەش بەروونی دەریدەخات کە ئەو راستییەیی لەلای ئەم لێکدانەوێ پۆژھەڵاتناسییانە و شروۆقەکارانی لە عەرەب ھەیی، پێشتر زانایانی توراسی ئیسلامی چەسپاندووینانە، ئەوێشی زیاد لەسەر ئەو و تەبێتیان زۆرینەیی ئەگەر و سیناریۆی بەتالە، کە -زۆری- پشتی بە لێکچوونی فیلۆلۆژی بەستووێ نەک تۆماری مێژووویی.

لە زۆرتەین ھۆکارەکانی ئەم گومارایە پۆژھەڵاتناسییەش، نەبوونی ھۆشیارییە بە دوو پێدراوی بنچینەیی: یەکەمیان: پۆلی پەيامبەرەتیەییەکان و پاشماوێ پەرتووکی ئاسمانییەکان لە پیکھێنانی پۆشنبیری گەلانی پێش ئیسلامدا، دووھەمینیشیان: قەبارەیی چەمکە ھاوبەشەکانە لە نێوان پەرتووکی ئاسمانییەکاندا،

هه روهک له سه حیددا لیوهی (ﷺ) گیر دراوه ته وه که فهرموویه تی: «پیغه مبه ران بران به هه وپی جیاوازه وه»^(۱): دایکانیان جیا به و ئایینیان یه که. «^(۲)

له سهر بنه مای ئهم دوو پیدراوه ش؛ به شیکي گه وره ی دیارده ی لیکچوونی چه مکی له نیوان روشنیری و که لتووری گه لانی کاریگه ردا به په یامبه ریه تییه کان، ئه نجامی قهرزکردنی که لتووری/روشنیری نییه، هپنده ی رهنځدانه وه ی سه رچاوه یه کی چه مک لیکن زیکه، بگره هه ندیکجار ده گاته ئاستی کت و مت هاوچه شنی.

ئامرازی «به سیاسیکردن» یش، که هه لځدانه وه و پشکینه به شوین په هه نده سیاسیه کانی پشت گوتاری توراسه وه که زورینه ی ئه گهر و فوولیکردن و گومان خراپیه، کاتیکیش له دیارده ی لیکدانه وه ی ماددی/سیاسی بو توراس ده کولینه وه؛ له تاو ئه و حالته ی «دژیه کی لیکدانه وه یی» ه که زیده روهانی مه دهنیه تیی ده که ون هه ست به ئازار ده که ین.

که له خویندنه وه ی توراسدا مه یلیان به لای پیشکه شکردنی خویندنه وه یه کی میژوویانه یه که بیروکه کان بو چوارچیوه کومه لایه تی و سیاسیه کانی پشته وه بگره پښتته وه، جا زانستی فیه به مملانی هیزه کان لیکداته وه و زانستی عه قیده-بیروباوه به جهنگی نیوان مه زه به کان و زانستی فهرمووده به هه لپه ی بازار و رهواج و زانستی لیکدانه وه ی قورئانیش به بوماوه ی که لتووری لیکداته وه، ئیدی ئا به م شیوه یه.

له کاتیکدا له خویندنه وه ی هزری رۆژئاوا پیدا به دیدیکی میژوویانه وه نایخویننه وه که ره هه ندی خودی تیدا به ده ریخت، به لکوو بونیادیانه ده خویندریته وه به له به رچاوغرتنی وه ک شیوازیکی روشنیری که لتووری پاک

(۱) هه وئ: ئافره تانیک که هاوسه ری یه ک پیاو بن.

(۲) «صحيح البخاري»: (۳۴۴۳).

و بېگه رد و بالا و دابړاو له چوارچپوه کانی پشته وه و پالنه ره مروی و سیاسي و په گه زپه رسته ییبه کان، جا ته نها وهک فله سه فیهک ویناده کریت که نامانجی رښکر د نه وه و ناشتی مروی و به خته وه ری مرو قایه تییه.

به راوورد کرنی هم دوو دیمه نه ش دژیه کییه کی سهر سور هینمان له تیوری لیکدانه وه دا بو به درده خات که ناکریت شارستانییه تیک ته واو میژو ویانه بخویندر یته وه و شارستانییتیکی دیکه ش بونیادیانه بخویندر یته وه، جا لیکجایی ته کنیکی لیکدانه وه یی بهو دژیه کییه بهرز و تونده، لایه نگیرییه کی دهر وونی قوول زیاتر درده خات وهک له وهی گوتاره که دیدیکی مه عریفی بنوینیت.

له پرووه کانی دژیه کی لیکدانه وه ییش - که پیشتر ناماژه به هه بوونی درا له لای زیده پوهانی مه ده نییه ت- نه وه یه که وای ده بینن لیکدانه وهی سیاسییانه بو چه مکه کانی توراس و دانانی نه گه ری نه وهی که مامه له گه لیککی شاراهوی پشته وه له نیوان په مزه کانی که له پوور و ده سه لاتدا هه بوو بیت، نه وه به گوتاریکی زانستی رښنگه رانه داده نیی که نامرازه نه نسرو پو لور ییبه کانی له خو گرتو وه، به لام په خنه گرتنی نوو سه رانی هاو چه رخ که روو به پرووی خو یان ده کر یته وه: چوونه ناو نییه ت و نیازی خه لک و هه لدانه وهی دل و له تکردنی سینه یه، واته تومه تبار کردنی نییه ت و نیازی پیشه وایانی چاخه زیرینه کان به گوتاریکی زانستی داده نریت، به لام تومه تبار کردنی نوو سه رانی ماله لیدر و رومانووسی عه به سی، چوونه ناو نییه تی خه لکه، ئیدی چ دژیه کییه ک له وه نابوو تر.

پوخته یی باسی هم پر گه یه ش نه وه یه که گه وره ترین مه ترسی له مرو قانندی توراسدا - به واتای لیکدانه وهی ماددی بو ی- گومانی خراب پتیردن و بیبه ها کردنیه تی. به شوین نه ویشدا، داپرینی لاوی موسلمان ه له «نموونه ئیلهام به خشه کان» که باوه ر و به ها کانیا ن پی داداوه و له سه ری گو شیا نکر دو وه، ئیدی پشت ده کات له کار لیک بوون و هاوئا هه نگی کردن له گه ل هه وال و

باسوخواسی چاخە زێڕینەکان لە بەندایەتی و زانست و دونیانه‌ویستی و
 تیکۆشانیاندا، هەتا کوو ئەوێ باوەر و زیندەیی بانگەوازی تیدا بمریت و بژاکیت
 کە وشکبوونی ڕەگەکان دەستەمۆبوونە بۆ باھۆزەکان.

٢- مەرۆقاندنی پەییوەندییەکان

لە گەرنەتەرین بۆچوون و وتەکان لەلای بانگخوازانی مەدەنییەتی ماددی ئەوەیە کە دەلێن دەبێت کار بۆ مەرۆف بکەین وەک ئەوەی کە مەرۆف، بەچاوپۆشی لە شووناس و بیروباوەر و ئایینی، بەزۆریش وشەیی مەرۆف بە شتیوەیەکی رەها و بەبێ هیچ زیادە مەرج و تاییبەتمەندییەکی دووپات دەکەنەو، هەندیکیشیان دروشمی بڕایەتی مەرۆقایەتیانە یاخود ئادەمیزادییەتی هاوبەش یاخود مەزەهەبی مەرۆفگەراییی و نموونەیی ئەوانە لەو لافیتانەیی لە دەوری ئەم واتایە دەسووپرێنەو هەڵدەگرن.

لە واقعیەتدا: ئەم بانگەوازییە با هەندیک خەڵکیش نیازپاکیانە بیلێنەو، بەلام لەناواخنییدا دامالێنی وەسفە قورئانییە بڕاوەکانی حەشارداوێ کە پەرورەدگار لەسەر بنەمای ئەوانە خەڵکی لێک جیاکردووەتەو و پەییوەندییەکانی جیاواز داناو بەپێی جیاوازیان لەویدا، لەچەشنی وەسف و ئاوەلناوی (موسڵمان-مسلم) و (باوەردار-مؤمن) و (فاسق-لاسار) و (بێباوەر-کافر) و (هاوبەشدا نە-مشرک) و (منافق-دووڕوو)، کەچی ئەوان هاتوون هەموو ئەوانەیان لەیەک ئاستدا داناو لەسەر بنەمای هاوبەشییەتیان لە مەرۆقایەتیدا، تاكوو موسڵمان و جوولەکە و بێپەرەست جیاوازیان لەنێواندا نەبێت مادەم هەموویان بۆ خۆشەختی مەرۆقایەتی و ناشتی مەرۆیی کاربکەن!

بۆی ئێستە چەند ئایەت لە قورئان دەربێنین هەتا بتوانین بەم بانگەوازیە قایلین؟ بەراستی تەنها تێرمان لەم بانگەوازیە و وێناکردنی سەرەجام و لێکەوتەکانی بەسە بۆ سەڵکەردنەو و دوورکەوتنەو موسڵمانێک لێی کە خوا بە حەقی خۆی بە گەرە دابنێت.

په رتو وکه که ی په روه ردگار زور روون و ناشکرا نه وه ی روون کړد ووه ته وه که مروّف نه گهر پشتمی له ئیسلام و وه چی کرد نه وکات ئیدی ریزه گه ردوونیه سرووشتیه که ی خو ی له ده ست ده دات که په روه ردگار له ویدا فهرموویه تی: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا﴾ [الإسراء: ۷۰] «به راستی ئیمه ریزمان له نه وه کانی ئاده م ناوه» ئیتر رسوا و بیئهرزش ده مینیته وه له دیدی خدا و دیدی باوه داراندا، هه ربویه شریعت به ستایش و به گه وره دانانی په هاوه بو مروّف نه ها تووه، هه روه که هه ندیک له زیده په وانی مه دهنیه وای لی حالی ده بن، به لکوو قورئان له زور شویندا زهم و سه رکونه ی مروّفی کردووه وه ختیک که شه ره فمه ندی باوه ر ده دور پینیت، له وه یه نه وه ی که په روه ردگار ده فهرموویت: ﴿قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ﴾ [عبس: ۱۷] «له ناوچیت مروّف چهنده سپله و ناباوه ره.»

نه وه شی که ده فهرموویت: ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا﴾ [الإسراء: ۶۷] «مروّف زوریش زیده ره و بوو له سپله یی و پینه زانیدا.»

نه وه ی که ده فهرموویت: ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ﴾ [الزخرف: ۱۵] «به راستی مروّف سپله یه کی روواقیم و ناشکاره.»

هه روه ها ده فهرموویت: ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ﴾ [العادیات: ۶] «به راستی مروّف له هه مبه ر په روه ردگاریدا زور چاکه له یادچوو و پینه زانه.»

هه روه ها ده فهرموویت: ﴿كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيطْغَى﴾ [العلق: ۶] «نه خیر به لکوو مروّف هه میشه سنوور شکینی و چاوقایمی ده نوینیت ...»

هه رکه سیکیش له و شوینانه ی قورئان پابمینیت که چه مکی مروّفی تیدا هاووه، ده بینیت که په روه ردگار په گه زی مروّف به زهم و دژدووانی زور سه رکونه ده کات، له پاشاندا باوه رداران هه لاویر ده کات و جیایان ده کات وه.

له وانه نه وه ی که په روه ردگار سویند ده خوات که مروّف له په نجه رویه کی

ته و او دایه، ههروهک دهفه رموویت: ﴿وَالْعَصْرِ﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿العصر: ۱ - ۲﴾ «سویند به کات و زهمانه بهراستی که مروڤ له مایه به خه ساری و ره نجه رویدایه.»

له پاشان به دهه کردنی باوه داران لهم خه سارو مه ندییهی به دوودا دینیت، دهفه رموویت: ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ﴾ ﴿العصر: ۳﴾ «مه گهر ئه وانهی که باوه پریان هیناوه و کاری چاکه یان کردووه و ئاموژگاری یه کدیان به وه گرتن و له سه رجوونی حق و ئاموژگاری یه کدیان به ئارامگری کردووه.»

ههروه ها پهروه ردگار په گهزی مروڤی به سیفه ته کانی هه لپه یی و په له پهل و ناجیگیری و ترسوبیم داگرتن و شین و پوړو و ئه ژنوشکاوی و په زیلی وه سفکردووه و له پاشان باوه دارانی جیا کردووه ته وه، وهک دهفه رموویت: ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا﴾ ﴿۱﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿۲﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿۳﴾ إِلَّا الْمُسْلِمِينَ ﴿المعارج: ۱۹ - ۲۲﴾ «بهراستی که مروڤ شله ژاو و بیئارام خولقیئراوه. وهختیک شهروناخووشی دیته ری به شین و شوړه و توقیوه. وهختیکیش خیری دیته ری په زیل و ریگری خیر و چنگوچراوه. مه گهر نویر خوینان.»

ههروه ها پهروه ردگار په گهزی مروڤی به سیفه ته کانی بیئومیدی و لاساری و که له په قیتی و که شوفشکردن وه سفکردووه و له پاشان باوه دارانی لن ده ریناوه، ههروهک دهفه رموویت: ﴿وَلَكِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَفُورٌ كَفُورٌ﴾ ﴿۴﴾ وَلَكِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسَتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿۵﴾ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿هود: ۹ - ۱۱﴾ «خو ئه گهر ئیمه ی مروڤ سوژ و به هره یهک پی بیه خشین لای خو مانه وه و له پاشان لی به نینه وه بهراستی ئه وکات زور بیئومید و ترووسکایی لیپراو و سپله و نارازییه. ئه گهریش نیعمهت و به خششیک لپاش ئازار و زهره ریکه وه

پي بجيرين، نه وکات ده لیت ئوخه ی ئیتر رزگار بووم و شووم و ناخوشی مالوایی له من کرد، به راستی که نه و به به خششه کان دلخوش و به که شوفش و شانازی که و له خوگو راوه.»

ههروه ها پهروه ردگار په گهزی مروقی به سیفه ته کانی سته م و نه زانی وه سفکردوه، له پاشان جیاکارییه کی وردی له ناو نه م په گهزی مروقی سته مکاره نه زانده دا به دوودا هینا نه ویش له سه ر بنه مای هه لو یستی ئایینی، که ده فه رموویت: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (۳۶) لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿۳۷﴾ [الأحزاب: ۷۲ - ۷۳] «که چی مروق (نه و سپارده یه ی) هه لگرت به راستی که نه و سته مکار و نه زان بوو. تاکوو خودا دوو پرووانی پیاو و ئافره ت و هاو به شدانه رانی پیاو و ئافره ت سزا و نه شکه نجه بدات و خودا له باوه رداری پیاو و ژن ته و به وه ربگریت و لیان خو شبیت که به راستی خودا لیخو شبوو و میهره بانه.»

نه م واتایه ش که دژدووانی به رانه به په گهزی مروق تیدایه و له پاشان جیا کردنه وه ی باوه رداری له خو گرتووه، له په رتووی خودا و سونه تی پیغه مبه ره کهیدا (۳۷) چه شنی خو ی زوره، به لکوو پهروه ردگار هه ره شه یه کی توند و تو قینه ری له مروق کردوه که ده فه رموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ [الإنفطار: ۶] «نه ی مروق! چی فریوی داویت و له هه مبه ره پهروه ردگاری به خشنده تدا بوغرای کردوویت.»

هه ربویه؛ کاتیک نه م ئایه ته به سه ر جینشینی راشید عومه ری کوری خه تابدا خو یندرا یه وه فه رمووی: "(والله) ته نها نه زانییه که یه تی که فریویداوه" (۱) که

(۱) ابن أبي حاتم، "تفسير القرآن العظيم"، تحقيق: أسعد الطيب، المكتبة العصرية، الطبعة الثالثة، (۱۴۲۴هـ): (۱۰/۳۴۰۸).

وادياره عومهر ئه و واتايه ی له و ئايه تانه وه وه گرتووه که مروځ به نه زانی وه سف ده کهن، ههروهک ئاماژه به هه نديکيان درا.

ئیدی چۆن سهره پای هه موو ئه وه بگوتريت: خودا ريزی له مروځ ناوه و پله ی به رزکردووه ته وه به چاوپوځی له شووناسه ئايينييه که ی و ئايينه کان کاریگه ریی ئه رینی یاخود نه رینیان له سهر ريز و پيگه ی مروځ نييه، ههروه ها ئيمه ده بيت کار بو چه مکی مروځ بکه ين به چاوپوځی له بيروباوه ری، یاخود هه نديکيان ده لتي و امه که ن بوچوونی که سی بيته هو ی جياوازی و دووبه ره کی له نتيوان کوپه کانی ئاده مدا، ئه ري ئه م قسانه سهر پيچی و له رووه ستانی راشکاو نين به رانبه ر به فه رمايشته کانی (الله)؟

له ويژدانيشه وه يه که بلتين: هه نديک له و نووسه رانه ی ئه م وته يه دووباره ده که نه وه ئاگاداری ناوه روکه کانی نين که پيکدژه له گه ل ته رازووی خواييدا، ئه و ئايه ته قورئانيانه شيان به مي شکدا نه ها تووه که ليوانليوه له دژدووان سه باره ت به ره گه زی مروځ له وه ختی بيابوه ربوونيدا.

يه ک له نووسه ره شهيدا بووه کانی شارستانيه تم ديته وه ياد که له ده ميکی پيشوودا ئه وه ی دووپات ده کرده وه که ئيسلامی سياسی مروځی په راويزخستووه، له کاتيکدا که قورئان ريزی ليئاوه و پيگه ی به رزکردووه ته وه، واته خه ريکی ده ستکاریکردنی خودی بنچينه سازي پرسه که بوو، به لام له دواييدا که شوک بوو به ليشاوی ئه و ئايه تانه ی که سووکايه تی به مروځی ناباوه ردار ده کهن، ئه و ئاوازه ی پيشووی گوڤرا، ئیدی ده يوت که به راستی به داخه وه مروځ له ده قه ئايينييه کانی ئيمه دا وه لانراو و په راويزخراوه و هيچ به هايه کی نييه، واته له سه کوئه کردنی ئيسلامييه هاوچه رخه کانه وه هه نگاوی به ره وه سه رکونه کردنی ده قه کانی قورئان و سوننه ت نا.

ئه م تيروانيه ی پيشوو ته نها ئاماژه يه کی کورت بوو به په يوه ندي ئه م ئاراسته

مروڤگه راییه به بنچینهکانی وه حیه وه، له رووی په یوه نندیشی به واقعیه وه؛ ده بێت ئه وه بڵێن که ئاراسته ی مروڤگه را له راستیدا دیدیکی رومانسی خه یالپلاوه؛ له وهختیکیدا که ئه مروڤ هیچ دهوله تیک نییه له ناو دهوله تاندا -به روژه لاتتی و روژئاواییانه وه- که کار بو مروڤی ره ها بکات، به لکوو سه رجهم که لتوو و روژشیرییه هاوچه رخه کان به بێ جیاوازی ده بینیت که جیاکاری له ناو ره گه زی مروڤایه تیدا ده که ن جا له سه ر بنه مایه کی نیشتمانی بێت یاخود نه ته وه یی، یاخود ره گه زی، یاخود جگه له و پێوه رانه ش پێوه ری دیکه. باشه چۆن جیاکاری ئه و گه لانه که له نێوان هاو نیشتمانی و ناهاو نیشتمانییدا ده یکه ن قه بوول بکه ین، به لام جیاکارییه ک که (الله) له نێوان موسلمان و کافریدا کردووه قه بوولمان نه بێت؟!

له گرینگترین شوینه واره نه رێنیه کانێ ئه م بانگه وازییه ش ئه وه یه که پاداشتی خودات پێ ده دۆرێن، واته له باتی ئه وه ی مروڤ به ئومیدی پاداشتی خوایی کار بو سوودی موسلمانان بکات، له وه ودوا ئیتر به ئامانجیکی مروڤی په تی بو سوودی موسلمان و کافریان وه کوو یه ک کار ده کات، نه ک به ئامانجی نزیک بوونه وه له پهروه ردار.

هه رکه سیکیش بۆی گونجا بێت، ئه گه ر ته نها بو ماوه یه کی که میش بێت له گه ل هه ندیک له و روژئاواییانه ژیا بێت و سه باره ت به وێناکانیان بو ئامانجی ژیان و واتای به خته وه ری و فرمانی پاره و سامان و به های باوه ر و ورده کاری سیستمی کۆمه لایه تیان له گه لیان دوا بێت؛ ئه و کات دلتیا و یه کلا ئه و وینه یه ی که قورئان بو که سایه تی بیا وه ری کیشا وه لای توختر ده بێته وه.

که سیک ئه و بیا وه رانه بینیت لاسکه لاسکیانه به دووی شوینیکی هه وانه وه و سفره یه کی پر دا بێ گویدانه رێگای په یدا کردن و خه رجکردنی، به بێ ئاو ردانه وه یه ک له پاک و پیسی، نیوه شه وانی تاریک و ته ماوی قاقای

چيژپه رسته و رابواردنيان ده گاته ئاسمان و بو ساتيکيش خويان بو دیداری (الله) ناماده نه کردوه، سهرسامی چوارپه لی وشک ده کات وه ختيک ده يانينيت و نهو فهرمايشته ی پهروه ردگاری به يادديته وه که له سووره تی موحه ممه ددا ده فهرموويت: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَمْتَحُونُ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ﴾ [محمد: ۱۲] «ببیاوه رانیش چيژده بهن و ده خون به چه شنی خواردنی ناژه لان.»

به لن سویند به (الله)، چهنده مه زنه ئهم چوواندنه خوداييه، ديوته چوون ناژه لان سهریان له ناو گزوگيادا ون ده کهن، به رزی ناکه نه وه مه گهر بو ئه وه ی هه ناسه يه ک بدن و راست بگه رپنه وه و ده ست پی بکه نه وه، هيچ خه ميکی دیداری خويان نييه، بيرناکه نه وه له به دييه تي ریک، يان پیغه مبه ریک، ياخود وه حيه يه ک، ياخود به نديا ه تی و زيندوو بوونه وه و ئه ژماری چاکه و خراپه و سزا و پاداش و داهاتوو يه کی رۆزی دوايی، هه تاکو ئه وه ی له رۆژيکدا و له ناکاو به رۆکیان ده گريت که تييدا تو له ی بزنی کوْل^(۱) له بزنی شاخدار ده سه نريته وه، ئه وه يه ژيانی ببیاوه ر.

بنواړه له په رتوو که که ی خودا چوون دووباره و چهن دباره ئهم وينا کردن و چوواندنه يان به ناژه ل دووباره ده کاته وه، وه ک ئاماژه يه ک به هو و بنه ماي ئه وه که هه رچی ژيري و هو ش و هه ستی ئهم داماوانه يه رۆچوو له په يدا کردن و به رپوه بردنی بزنی ئيسته و داهاتوو ياندا و پشتکردنيانه له هه ر هو يه ک که له رپگايه وه خودا و واده ی رۆزی دواييان به بيربيته وه و خويان بو ژيانتيکی نزیکي داهاتوو ناماده و سازبدن، بگره ئه مجار له پيگه يه کی خوارتر له ناژه لانیش دايانده نييت که له سووره تی ئه عرافدا ده فهرموويت: ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَلَّا نِعَامٌ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ﴾ [الأعراف: ۱۷۹] «دلانيکیان

ههیه که پټی تیناگهن و چاوانیکیان ههیه که پټی نابین و گوښان ههیه که پټی نابیستن ئهوانه وه کوو ئازهل وان، به لکوو لهوانیش گومرا و سه رگه ردانترن، به راستی که ئهوانهن ناههست و بټاگا.»

بۆ جاری سییه میس به هه مان چوواندن و هه مان هو و هه مان پله دانانه وه له سووره تی فورقاند ده فهرموویت: ﴿إِنَّمَا تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾ [الفرقان: ۴۴] «یان واده زانیت که زۆریکیان بییستن یا خود تیبگهن و ژیر بن؛ ئهوانه له وینهی ئازهل نه بیت هیچی تر نین، به لکوو ئهوان ریلوونبووترن.»

بگره له پروونکردنه وهی زیاتری سووکی و بټهرزشی و بټیگه ییاند ده یانه ټیته خوارترین پلهی جانه وه رانیس، که له سووره تی ئه نفالدا ده فهرموویت: ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ [الأنفال: ۵۵] «به راستی که خراپترینی جانه وه ران له لای (الله) ئهوانهن که بټباوه ر بوون و ئیدی ئیمان ناهین.»

له شوینیکی دیکه ی سووره تی ئه نفالدا ده فهرموویت: ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّهُمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ [الأنفال: ۲۲] «به راستی که خراپترینی جانه وه ران له لای (الله) ئهوانهن که که ر و لال و بن ژیری و فام و عه قلن.»

له شوینیکی دیکه ی په رتوکه کهیدا په روه ردگار جوړیک له بټباوه ران به له وهش سووک و که متر ده چوونیت، که له سووره تی جومعه دا ده فهرموویت: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ خُمِلُوا الثَّورَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ [الجمعة: ۵] «نموونه ی ئهوانه ی که ته وراتیان پټ سپیدرا له پاشان هه لیان نه گرت و زایه یان کرد نموونه ی که ریکه باریک کتیب و په راوی هه لگرتبیت، خراپترین وینه و نموونه یان بۆ ههیه ئهوانه ی که ئایه ته کانی خودایان به دروخته وه.»

ئه وجا په روه ردگار نموونه یه کی زۆر نابوووتری به جوړیکی دیکه له بټباوه ران

هیناوه ته وه، ئه وانیش ئه وانن که گه یشتونه ته ئاستیک له زانست، به لام
ئو زانسته بو باوه رهینان به خدا رینموونی نه کردوون، جا به شتیکی زور
ناشرینتر له سهرجه م ئه وانهی پیشووی چوواندوون، که له سوورتهی ئه عرافدا
ده فهرموویت: ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
الْكَلْبِ إِنْ حَمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَرَكَهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا﴾ [الأعراف:
۱۷۶] «جا نمونه ی ئو، نمونه ی سه گه تیی بخوریت و به ردی لیهه لگريت
هر زمانه لاسکه یه تی وازیشی لیبینیت هر زمانه لاسکه یه تی ئه وه یه وینه و
نمونه ی خه لکانیک که ئایه ته کانی ئیمه یان به دروخسته وه.»

جا هه رکه س پشت له م ئیسلامه و له روشنایی وه چی بکات له م پله
زمانه دایه، هه ربویه پهروه ردگار به پیس وه سفی کردوون وه ختیکی سینه یان
له ئیسلام ته نگ و چۆل بووه ته وه، وه کوو له سوورتهی ئه نعامدا ده فهرموویت:
﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا
حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ [الأنعام:
۱۲۵] «جا هه رکه س خدا بیهویت رینموونی بکات، سینه ی بو ئیسلام کراوه و
فراوان ده کات، هه رکه سیش بیهویت گومرای بکات سینه ی ته نگ و ته سک
ده کاته وه وه ک ئه وه ی به ئاسماندا و به ئه سته م بچیته سه ره وه، ئاوا پهروه ردگار
پیسی ده دات به سه ر ئه وانده که باوه رناهین.»

دیسان پهروه دگار ئه م پیسییه ی له سوورتهی یوونسدا له باره یانه باس لئ
فه رموو: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَجَعَلَ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾
[یونس: ۱۰۰] «بو هیچ نه فسیک نییه باوه ریبینیت مه گه به ئیزن و رپیدانی
خودا، پیسیش ده داته سه ر ئه وانهی که بئ عه قل و فامن و ده یکاته به شیان.»

چه ند سه یر و سه رسامکه ره! چۆن زۆریک له داهینهر و بلیمه تان جانه وه ر و
نازه لن له پیوه ری خوداییدا؟! به لکوو هه ندیکجار هه ندیک له و نازه لانه ی له وان

شهر یفتېر داناوه! ئه و ئایه ته قور ئانیانه ی له ته وژمیکې خه یالی ده چن له چاخې لیکدانه وه فرانکفونیه کاندا، به لام ئه وه یه تیزه راسته قینه کانی وه حی!

ئهمه هه ندیک وینه ی بیباوه رپه له پهرتوو که که ی خودادا، ئه وه ش پله ی بیباوه رپه له پیوه ره خوداییه کاندا که ته نها چهند نموونه یه کن هی ناومنه ته وه بو به راورد کردن له گهل بیرۆکه ی ئاراسته ی مروڤگه رادا که له رپه گه زی مروڤدا له سه ر بنه مای کوفر و ئیمان جیاوازی ناکات؛ تا کوو قه باره ی ئه و دژیه کی و بوشاییه ی که ئهم ئاراسته که ساسه تووشی ها تووه به دهر که ویت.

چهند هه سستیکې ئازاراوییه کاتیک مروڤ بو ی دهر ده که ویت که پیوه ره تاییه ته کانی شوینکه وته ی پیوه ری خودای نی، ده بینیت ناوناخ و دل و هه سته ی پره له به گه وره پروانین له وانه ی که خوا سووک و چرووک و بچووکی کردوونه ته وه و به که م نواری نیش له وانه ی لای خوا به پایه و پیگهن!

روخساری ده بیته نشینگه ی هه میشه یی حه په سان؛ وه ختیک کاره ساتی پیکدادانی پیوه ر و ته رازوو تاییه ت و که سییه کانی خوی له گهل پیوه ر و ته رازوو کانی خوی خاوه نده سه لاتی ئاسمانه کان و زه وی ده بینیت وه!

هه رچه نده ئه و پیوه ر و ته رازوو که سیانه زورجار ناوه رۆکی و داشاردراو و ئاشکرانه کراون، به لام راستیه کی ئالۆزن که له به رگی مه دهنیه تدا خویان ده نوین، له کانی ئاره زوو کان ده خۆنه وه، شوینه واره کانیشی له گه رموگوری به خیره اتن و مزده و گه شاوه یی روخساره کاندا دهر ده که ویت.

ئهمانه حه قیقه ته کانی وه حی، ئهمه یه حوکم و بریاری په روه ردگار، ئهمه شه داوه ری خودای زالی ئاسمانه کان و زه وی، ئه گه ر-هه ر به راست- باوه رمان به خوا هه بیت و شانازی به ناوه رۆکی وته کانییه وه بکه ی و پابه ندی فه رمان و راگری پیگه ی به رز و بیپایانی بین.

به لّام شهرمکردن له حه قيقه ته کانی وهی و خوډزینه وه لیان له پیناو
خوږدنه پيشه وه له ئامرازه کانی راگه ياندن و دهستان له پشتي سله يقه ی
تازه ی جهماوه ری، ناتوان هیچیک له حه قيقه ته کانی وهی بگوړن مه گهر
دهستیکي له رزیو له شهرما بتوانیت بهر به خوړ بگریت.

ئهری له ناو ئه وانه دا که لیمان د پروان پروانینی په روه ردگارمان له هه موویان
له لا بیایه ختر بیت - بهرزی و پیرۆزی بو (الله) - جا له بهر دلی ئه وان پیشیلی وهی
و حوکم و بریاری ئه و بکهین، له کاتیکدا پیوه ری راشکوی باوهر ده خوینینه وه:
﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا
مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [النساء: ۶۵] «... له پاشان له د پروانیاندا هیچیک
نه بیت به رانه بهر به حوکم و داوهری تو و ملکه چی بن به ته وای ملکه چپوون؟!»

له وهشی که له سر ئه م تهرازووه مروڅگه را بونیادنراوه، ئه وهی که هه ندیک
له زیده پروانی مه دهنیه ت کاتیک تووشی باسی هه ندیک له که سانه تییه
ناموسلمانه کان دیت که خاوه ن قورساییه کی میژووین جا به هو ی دهسته و تیکی
زانستی یاخود پیشرویه تی ره و تیکی ناشتییه وه؛ ده بنیت هه ندیکیان بویری
ئه وهی هه یه که به دلنیاییه وه بلیت له به هه شتدان و ناکریت ئه وانه بچنه
دوزه خه وه با بیواوه ریش بن.

له ویزدانیسه که باسی ئه وه بکه م که چینیک له ناموسلمانان هه ن که راستالن
له هه سته کانیاندا و دلسوزن له به خشیناندا که هیچ بهر ژه وه ندیه کیان ناویت
یاخود دهمارگرییان نییه بو نه ته وهی خو یان یاخود بوړووپامای و دهرکه وتیان
حه زکردن به باسکردن یا به چاکه یان پیگه و خاتریکی ناو خه لکی و هیژ و ریژیک
له و ناو نه ددا کارناکه ن، به لکوو ته نها ره گیکي مروځانه ی پر به زه یی په تییه که
پاشماوه ی فیره تی پاکي خوداییه تیاندا، ئه م چینه له خوږاو و دووره ش له
نه وسنیه کانی نه فس با که م و سنووردار و ده گمه نیش بن به سروشتی حال،

به لّام هېشتا هه چي ره وشتي دنيا هه يه چ سووډيكيان پي ده گه يه نيت كه بياوه پرن به پيځه مبرايه تي موحه ممه د (ﷺ)! هه چي كاري باشي دنيا هه چ سووډ به مروّف ده گه يه نن ته گهر دهر ووني به ملكه چي و ده سته د امانبوون له باره گاي به رزي (الله) دا ئاوه دان نه بوو بپته وه، ته گهر به زانستينا سيني پهروه ردگار و مامه له له گه لي بزار نه بوو بپت؟!

ته وه ته بوو تاليب كه ته نانه ت نازاري يه ك موسلمانيشي نه دابوو، بگره نازاري ته نها بو بياوه پان بوو كه پشت و په ناي پيځه مبر (ﷺ) بوو سه ريخست و پاراستي و چاكه ي پي نواند و خوشي ويست، به لكوو له دلي خويدا پاراستي هه والداني موحه ممه دي (ﷺ) سه باره ت به پيځه مبرايه تي ده زاني، پيځه و هه نديك له ئابروو و ناويانگي خوشي له رپي پاراستني ته ودا دانا، له و پيناوه شدا نازاردا، بياوه پان هېشتا بويري ده مدريزيان به رانبر پيځه مبر (ﷺ) نه بوو هه تا ته بوو تاليب مرد، له گه ل ته وه شدا جيگاكه ي له ته نكه گرپكي ئاگري دوزه خدايه، به لكوو پهروه ردگار رپگاي ته وه ي به موحه ممه دي برازي (ﷺ) نه دا كه سوودي له پاريزگاري ته وه وهرگرتبوو كه ته نانه ت نراشي بو بكات، ته وه ي وه ك ساده ترين وه فايه كيش نه كرده به شي، ته نها له بهر ته وه ي كه پشتي كرد له ملكه چكردني ته واو بو حوكمي وه چي.

ته وه ش عه بدوللاي كوري جه دعان كه دوورگه ي عه ره بي ليوانليو كردبوو له كاري په تي مروبي له به هاناوه چووني لي قوماوان و دالده داني لاوازان به لّام له گه ل ته وه شدا سوودي پي نه گه ياند؛ چونكه روژيک له روژان له به رده ستي پهروه ردگاردا خوي نه شكانده وه ههروه ك پيشه وا موسليم له سه حيحه كهيدا له عائيشه وه ده يگيرپته وه كه فهرموويه تي: «گوتم ته ي پيځه مبري خوا ئيبين جه دعان له نه فاميدا سيله ي ره حمي ده گه ياند و ناني هه زاري ده دا، ته ري ته وه سوودي پي ده گه يه نيت؟ فهرمووي: سوودي پي ناگه يه نيت، ته و روژيک له روژان نه يوت: پهروه ردگارم له روژي دوايي و وه ختي ته ژمار و پاداشا؛ له تاوانم

خوش به.»^(۱)

ئوهوش حاته مى طائی که شهيدای چاکه کارى بوو به رانبهر به خه لک له دوورگه يه کی وشک و برينگدا، له مالى تايبه تی خو ی نانی برسی و بهرگی پروتی دهدا، له گهل ئه وه شدا له تهرازووی خوادا سوودی نه گهياندى، تنها له بهرئه وه ی باوه پری به وه حى نه هینا، هاوه لانی سیره ده گپرنه وه که وه ختيک سه بيه کانی طه یی گه يشتن، کچه که ی حاته مى طائی هه ستا و به پیغه مبه ری خوا ی (ﷺ) وت: «باوکی من لانه ی ده پار یست و گیروده ی پزگارد ه کرد و برسی تیر و پروتی پو شته ده کرده وه، هه رگيزيش ده ستی له پروی هیچ خاوه ن پتويست یی که نه ده نا، ئه من کچی حاته مى طه ییم، پیغه مبه ری خواش (ﷺ) فهرمووی: کیزؤله! ته واوی ئه وانه سیغه تی باوه ردارانی راسته قینن، خو ئه گهر باوکیشت موسلمان بووا، ره حمه تمان بو دهنارد.»^(۲)

جا کاره کانی له تهرازووی خوادا قورسایان نییه، چونکه قه بوو لبوونی ئه م کارانه «معدوق بالایمان - تنها به باوه ر ناسراون و ده خوینرنه وه» به ده برپینه که ی ئیبن که ثیر (ره حمه تی خوا ی لی بیت).^(۳)

ئهو تویره مرو فانه - سه ره رای که میشیان- ئه وه سوودیان پی ناگه يه نیت که باوه ریان به بنچینه ی بوونی خودا هه یه، یاخود ئه وه ی که له به ندایه تیدا وه ک خه لکانی سه رده می نه فامی هاوه لیان بو خوا پهیدا نه کردووه، یان ئه وه ی که چاکه یان پیشکهش به مرو فایه تی کردووه وه ک هه ندیک له بیریاران ده لئین؛ هه موو ئه وه سوودی نییه ماده م باوه ریان به پیغه مبه رایه تی موحه ممه د

(۱) "صحيح مسلم": (۲۱۴).

(۲) البیهقي، "دلائل النبوة"، تحقیق: عبدالمعطي قلعجي، دارالریان، الطبعة الأولى، (۱۴۰۸): (۵/۳۴۱).

(۳) ابن کثیر، "البداية والنهاية"، تحقیق: صدقي العطار، دار الفكر، الطبعة الثانية، (۱۴۱۸هـ): (۳/۶۷۹).

(ﷺ) نبي، هه ربويه راځه وانی موخته زيله به رزه زانای زمانى عه ربى جاروللا زه مه خشه ربى ده لیت: "هه ركهس هه ردوو باوه ركه كه كونه كاته وه - باوه ربوون به خودا و باوه ربوون به پيځه مبه ركه ى - ئه وه كافره." (۱)

به لگهش له سهر ئه وه ئه وه يه كه په روه ردگار له سووره تى فه تحدا ده فه رموویت: ﴿وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا﴾ [الفتح: ۱۳]
 «هه ركه سيش باوه به خوا و به پيځه مبه ركه ى نه هينيت ئه وا ئيمه بو بيا وه ړان ناگرىكى تاودراومان ئاماده كړدوه.»

جا هه ركهس هه ردوو باوه ركه كه كونه كاته وه، بيا وه ركه.

هه روه ها په روه ردگار هه لوه شان هوى زورېك له كاره كانی به هو كاری بيا وه ربوون به پيځه مبه رايه تى موحه ممه د (ﷺ) باس ليكړدوه و به ستووشيه تيه وه به بيا وه ربوون به خودى زاتى خو، هه روه ك ده فه رموویت: ﴿وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقَبَّلَ مِنْهُمْ إِنَّهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ [التوبه: ۵۴]
 «هيچي ك نه بووه ړيگر له وهى كه به خshine كانيان لي قه بوول بكریت جگه له وهى كه ئه وان بيا وه ربوون به خوا و به پيځه مبه ركه ى.»

هه روه ها فه رمويه تى: ﴿فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ [التوبه: ۸۰] «... سا (الله) لتيان خوشنا بيت ئه وهش به وه هويه وه كه ئه وان بيا وه ربوون به خوا و به پيځه مبه ركه ى.»

جا ئه گه ر داينيت كارىكى په تى مرو فانه هه يه كه خاوه نه كه ى نه پاره نه پيگه و پوست نه خاتر و نه ده ركه وتن و نه ناوبانگ و نه خو ده رختن و ليچوونه پيشه وه و نه سه رگه وره يى و نه به شوين باسى باشه ى خويه وه بيت پي له ناو خه لكيدا، نه هيچ به رزه وه ندييه كى ماددى يا خود مه عنه وى؛ ئه وا

(۱) الزمخشري، "الكشاف"، مكتبة المعارف: (۲/۴۶۴).

هموو ئه‌وه -به ئه‌گه‌ری بوونیه‌وه- سوود به‌ خاوه‌نه‌که‌ی ناگه‌یه‌نیت، ماده‌م
ببیاوه‌ریت به‌ پتخه‌مبه‌رایه‌تی موحه‌ممه‌ (ﷺ)، چونکه‌ کاروکرده‌وه‌ی ببیاوه‌ران
گشتی له‌ ته‌رازووی خوادا به‌ باجوو و پووچه‌له‌ ته‌ن‌ها به‌وه‌نده‌ی که‌ پشت له‌ ئایینی
موحه‌ممه‌ (ﷺ) بکه‌ن، هه‌روه‌ک ئیبن قه‌ییم له‌ و ته‌یه‌یدا ئه‌وه‌ی وینا کردوو:

"کوفری پشته‌ه‌ل‌کردنیش: ئه‌وه‌یه‌ که‌ به‌ بیستن و به‌ دل‌ی پشت له‌
په‌یامبه‌ره‌که‌ بکات، نه‌ باوه‌ری پ‌ن ب‌نیت نه‌ به‌درۆشی بخاته‌وه‌، نه‌دۆستایه‌تی
بکات نه‌ دوزمنایه‌تی، هه‌رگیزیش گو‌ی بۆ ئه‌وه‌ نه‌گریت که‌ ه‌یناوی‌تی، هه‌روه‌کوو
یه‌ک‌یک له‌ به‌نی عه‌بدیالیل به‌ پتخه‌مبه‌ری (ﷺ) و‌ت: سو‌یند به‌خوا ه‌یچ‌یک‌ت
پ‌ن نال‌یم، ئه‌گه‌ر راستگو‌ بیت، ئه‌وا تو زۆر له‌وه‌ له‌لام گه‌وره‌تریت که‌ ده‌ست
بن‌یم به‌ رووته‌وه‌، ئه‌گه‌ریش درۆ بکه‌یت، ئه‌وا له‌وه‌ که‌م‌تریت که‌ قسه‌شت
له‌گه‌ل‌ بکه‌م." (۱)

به‌ل‌کوو بنوا‌ره‌ چۆن کرده‌وه‌کان به‌ ته‌ن‌ها ر‌قبوون‌یک له‌ هه‌ند‌یک له‌
ئه‌حکامی شه‌رع به‌تال‌ده‌بنه‌وه‌، هه‌روه‌ک په‌روه‌ردگار له‌ سووره‌تی موحه‌ممه‌دا
ده‌فه‌رمو‌یت: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾ [محمد: ۸] «ئه‌وانه‌شی
که‌ ببیاوه‌ر بوون؛ نه‌گه‌ته‌ی و داوه‌شین بۆیان و (خودا) کرده‌وه‌کانیشیانی و‌یل
و به‌تال‌کردوو ته‌وه‌. ئه‌وه‌ش له‌به‌رئه‌وه‌ی که‌ ر‌قیان بوویه‌وه‌ له‌وه‌ی که‌ (الله)
دایه‌ب‌ه‌زاندبوو سا کرده‌وه‌یان هه‌مووی هه‌ل‌وه‌شایه‌وه‌».

ئه‌وجا په‌روه‌ردگار پووچه‌ل‌بوونه‌وه‌ی کرده‌وه‌ی ببیاوه‌رانی به‌ چه‌نده‌ها چوواندنی
ره‌وانب‌یز‌ی قوول و به‌‌ی‌یز ه‌یناوه‌ته‌وه‌، که‌ جار‌یک به‌ «به‌باجوو» چوواندوویه‌تی،
وه‌ک له‌ سووره‌تی فورقاندا ده‌فه‌رمو‌یت: ﴿وَقَدْ مَنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ
هَبَاءً مَّنْثُورًا﴾ [الفرقان: ۲۳] «هاتینه‌ سه‌روه‌ختی هه‌ر کار‌یک که‌ کردبوویان جا
هه‌موویمان کرده‌ بایرده‌ی ب‌لاوو‌پ‌شاو».

(۱) ابن القیم، "مدارج السالکین"، تحقیق: مصطفی‌ شیخ، مؤسسة الرسالة، (ص ۲۴۳).

ئهم ئايه ته ئه وه به ده رده خات كه ئه و كارانه ي بيا وه پان له رۆژي دواييدا له گه ل خويان هينا وه له خود و بنه ر هتي خوياندا كاري ستايشكراو و چاك بوون، به لام پهروه ر دگار لياني وه رنه گرت و سوودي پي نه گه ياندين، خو ئه گه ر له خويدا كاري باش نه بووايه، نه يده كرده با برده و به زايه چوو، به لكوو ده يكرده باريش به سه ريان وه؛ چونكه تا وانه كان له سه ر بيا وه ر هه ژمارده كرپن نه ك به بابدرپن و ون بكرپن، به لام ئه وه ي كه به هه وادا چوو، ئه و كارانه بوون كه له خوياندا باش بوون و له بهر نه بووني مه رجي وه رگيران؛ وه رنه گيران.

له شوپنيكي ديكه دا پهروه ر دگار كرده وه ي بيا وه پاني به خو له ميتشي بهر با دانا وه، ههروهك له سووره تي ئي پراهيما ده فهرمووي ت: ﴿ثُمَّ لَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ﴾ [ابراهيم: ۱۸] «نموونه ي ئه وانه ي كه بيا وه ر بوون به پهروه ر دگاريان؛ كرده وه كانيان وهك خو له ميتشيك وايه كه له رۆژيكي باهووزي سه ختا، با تاوي تيدا بيت و هه ليگرت بيت.»

له شوپنيكي ديكه شدا به تراويلكه يه كي ساخته ي وه سفكر دووه، وهك له سووره تي نووردا ده فهرمووي ت: ﴿ثُمَّ لَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ سَيْئًا﴾ [النور: ۳۹] «ئه وانه شي كه بيا وه ر بوون كرده وه كانيان وهك تراويلكه يه ك وايه له ته ختا يتيكي پان و به ريندا كه تينو و به ئاوي ده زانيت كه چي كاتييك دي ته سه ري، ده بينيت هيجي ك نيه.»

له و پرسانه ش كه په يوه نديدارن به مه وه ئه وه ي كه بانگخوازاني مه ده نيه تي ماددي ده بينيت باس له باشي تي جيهاني هاوچه رخ و جوانيه تي مرو قايه تي هاوچه رخ و وپنه ي ئه وانه ده كهن، باس كر دنيش له قه باره ي ترسناكي گومراي به ديديكي ره ش داده نين كه له ده لاقه يه كي وه حشيه گه ري و دواكه و تووييه وه سه رچاوه ي گرتو وه و ئه و جو ره قسانه.

له واقيعيشدا: باس كر دن له زورينه بووني خراپه و زال بووني گهن ده لي و گومراي

به سهر جیهاندا دیدیکی قورئانییه که چنده ها نایه تی قورئان به شوینییه کدا جه ختیان لئ کردووته وه، له وانهش ئه وهی که پهروه ردگار ده فهرموویت: ﴿وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ [یوسف: ۱۰۳] «زۆرینهی خه لکیش - با تو زور مکور و به خه میش بیت بۆیان - هیشتا باوه ردگار نین.»

ئه وهشی که ده فهرموویت: ﴿وَإِنْ تُطِيعِ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضْلَوْكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ [الأنعام: ۱۱۶] «ئه گهر به گوئی زۆریک له خه لکی سه رزه وی بکهیت، له ریگای خودا ویل و گومرات ده کهن.»

وه فهرموویه تی: ﴿وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [سبأ: ۲۰] «به راستی ئیبلیس گومانی خوئی پییان به راست گهراند سا هه موویان شوینییه کهن جگه له گرویه ک له باوه رداران.»

چهن نایه تیش له په رتووکه کهی خودادا هاتووو که زهم و سیفه تی خرابیان داوه ته پال زۆرینهی خه لک، جا فهرموویه تی: «به لام زۆرینهی خه لک نازان»، ههروه ها فهرموویه تی: «که چی زۆرینهی خه لک ته نها پینه زانی و بیباوه ریان هه لبارد» ههروه ها فهرموویه تی: «به لام زۆرینهی خه لک سوپاسگوزار نابن.»

به لکوو پهروه ردگار باسی ئه وهی فهرمووه که ئه گهر هه موو تاوانه کانیان له خه لک بگریتییه ک تاقی کیشیان لئ نامینیته وه، ههروه ک ده فهرموویت: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهِمْ مِنْ دَابَّةٍ﴾ [النحل: ۶۱] «خو ئه گهر پهروه ردگار سه رجه م سته مه کانیان له خه لک بگریت ته نانه تییه ک جانه وه ریش له سهر زه وی ناهیلتیته وه.»

له شوینیکی دیکه دا فهرموویه تی: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهِمْ مِنْ دَابَّةٍ﴾ [فاطر: ۴۵] «خو ئه گهر پهروه ردگار خه لک به وه بگریت که کردوو یانه و له دهستیان قه و ماوه؛ له سهر پشتی ئه و زه وییه جانه وه ری کیش نایه لیتیته وه.»

نموونهی زۆری دیکەش لەم ئایەتەکانە کە زالی و زۆریتی گومرایی و خراپە لەناوڕەگەزی مەرۆڤدا وەدەردەخەن بەجۆرێک کە لەگەڵ ئەو دیدە خەیاڵپلاوەدا کە بانگخوێزانی مەدەنییەتی ماددی ڕەواچی پێدەدەن یەکنەگرتیتەو.

ئەو بیرۆکەیەش کە لەناو نوێگەراکاندا بەربڵاوە، مەبەستم ئەوەی -کە هەندیکجار- دەلێن:

"ئێمە ئیسلام وەک هەلۆستیکێ کەسی وەردەگرین، بەلام هاوێلانێ ئایینەکانی دیکە بە گومرا و کافر دانانێین." یاخود هەندیکیان دەلێن: "مانا و لیکەوتە مەرۆقایەتی ئەوەیە کە گشت ئایینەکان ڕێگەی گەیشتن بەخودا!" خۆش ئەوەیە واشدەزانن کە ئەو بیرۆکەیەکی نوێی ڕاڤی و هاوچەرخی، لەکاتی کەدا ئەو بیرۆکەیەکی عەوامانەیی دێرینی ناو نەفامەکانی تەتەر بوو، هەر وەک پێشەوا ئێبن تەیمییە دەفەرموویت: "ئەمەش لە توخم و تۆوی نەفامەکانی تەتەرە لە وەختی سەرەتای مسوڵمانبوونیاندا کە ئیسلام لەلایان باشتەر لە جگە ئیسلام، با جگە لەویشیان لەلا دروست و گونجاو بێت، نە دۆستایەتیش لەسەر ئیسلام دەکەن نە دۆژنایەتی." (١)

پوختەیی باسیش ئەوەیە: کە چەمکی مەرۆفاندن لەم چوارچۆیەدا؛ بریتییە لە دوورخستنەوێ ناوهرۆکی ئایینی لە ڕیکخستنی پەيوه‌ندییەکانمان لەگەڵ ئەوانی دیکەدا، ئەمەش لادانی کە لە وەحی کە خاوەنەکی بەرەو سەرەنجامگەلیکی ترسناک دەبات، لە پەرورەدگارمان داوا یە هەموومان ببەخشیت.

(١) ابن تیمیة، "الرد على المنطقيين"، تحقيق: عبدالصمد الکتبی، مؤسسة الريان، الطبعة الأولى، (١٤٢٦هـ)، (ص ٣٢٨).

۳- دوژمنانې بانگه وازه کان وهک پیدراوځکى میژوویى

زورېک له بانگخوازانى مه ده نېيه تى ماددى مه يلىان به لای ئه وه وه يه که واقیعی رۆشنېيرى ئه مړو ته نها وهک راجياييه کى هزرى وينا بکه ن، هه مېشه ش هه ولې بزړکردنى پالنه رى ئاييىنې ده دن وهک فاکته رېکى يه کلاکه ره وه له کيشانى مه ودای نتيوان نه ياراندا، راسته روه به رېکى فراوان له راجيايى هزرى هه يه که راجياييه کى ئيجتېهادى-کۆلېنه وه ييه که له رووى شه رعه وه دروست نيه بگه يه نرېته سهر ئيسقانى لايه ندارى و ده مارگيرى و داپران، راستېشه که کومه لېکى که م خه لکى هه له شه ي په له کار هه ن له وانى خويان دوا ته پال ئيسلاميه کان که له ژېر ده مامکى خواستراوى ئه ليک تر و نيه وه له سهر بنه ماي بابته ئيجتېهاديه کان خه لک به فاسق و گومرا ده که ن، ناکرېت ئه مه رېى پې نه گيرېت.

به لام خودى ناحه قى و نارېه وايى ئه وه يه ئه م وينا يه به نرېته وه به سهر گشت راجياييه کاندا، به پالده وه و پشو و نهرمه قسه ي ناو يانه يه کى رۆشنېيرى، يا خود نمايشکردنېکى ئه کادىمى برسکاو و ويناکردنى به و جوړه ي که سهرجه م راجيايى هزرى ئه مړو ته نها را و بوچوون و هه لوېستگه لېکى رۆشنېيريه.

له وه شى له سهر ئه وه بنياتياناوه ئه وه يه که ده بېت ئه مړو به يهک چاو له نووسه رانى خوډه ره پال ئيسلام بروانين، نابېت له سهر بنه ماگه لېکى ئاييىنېش جياکارى و جياوازيان له نتيواندا بکه ين، جا هه رکه س خوې ده دا يه پال ئيسلام پتويسته دوستايه تى و پشتيوانى لى بکه ين، ئيدى به له خوا ترسى و فامين و سهرخستنى ئيسلام و سونه ت ناسرابوو، يا خود به پشتکردن له وه حى و

تانه دان له بابه ته پراوه کانی شریعت، چونکه هه موویان موسلمانن و هه موو
 ئه وهشی ده یلتن و ده نیوتن ته نها بوچوونگه لیکي هزریه، هه ربویه بانگخوازانی
 مه دهنیه ته مادی له به کاره یتانی چه مکه شه رییه کان له میانه ی لیکدانه وهی
 هزری و باسی کاری رۆشنیری قه لسن: له وینه ی چه مکی (الإفساد في الأرض -
 خرابه نانه وه له سهر زه ویدا) و چه مکی (النفاق- دوو رووی) و نمونه ی ته وانه.

واقعیش ته وهیه که: ئەم دیده بزکردنی زۆریک له پیدراوه کانی وه حی
 له خوگر تووه، که ئاماژه به هه ندیکي ده کهین:

یه کهم: پيش هه موو شتيک ده بیت دان به وهدا بنين که ريسايه کی
 میژووی هه یه، ته ویش ته وهیه که هیچ سه رده میک به بی دیارده ی دوژمنانی
 ئاین نابیت، دوژمنایک که به ئاشکرا دژایه تی خوا و پیغه مبه ره که ی ده کهن،
 قورئان به خو ی ئەم ريسا میژووییه ی وه ده رخستوه که ده فه رموویت:

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ﴾ [الفرقان: ۳۱] «ئاوه ها به و شیوه یه
 بو هه موو پیغه مبه ریک دوژمنان داناوه له تاوانباران.»

هه روه ها دوو جوړه که ی دوژمنانی باس لی فه رموو: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ
 نَبِيٍّ عَدُوًّا شَاطِئِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ﴾ [الأنعام: ۱۱۲] «ئاوه ها به و شیوه یه بو هه موو
 پیغه مبه ریک دوژمنان داناوه، شه یتانه کانی مروف و جنۆکه.»

ته و دوژمنه سه سه خته ململانیکارانه ی بانگه وازی خوداییش نزیکه هیچ
 ناوچه یکی سه رزه وی لیان به تال نه بیت، هه روه ک ده فه رموویت: ﴿وَكَذَلِكَ
 جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُجْرِمًا لِيَمْكُرُوا فِيهَا﴾ [الأنعام: ۱۲۳] «ئاوه ها به و شیوه یه
 له هه موو شار و دیهاتی کدا دامانناوه کاربه ده ستانی تاوانباری بو ته وه ی پیلانگیزی
 تیدا بهن به رپوه."

جا ئەمه دیارده یه که که وه حی به لگه یه له سه ری و میژوو جه ختی لی

کردووه ته وه، سا دروست نیه که یسه که هه مووی وه که یسیکی هزری له بهرچاو بگریټ که هیچ په یوه نډیه کی به هه لویست له هه مبه ر ئاین و وه حیدا نه بیټ.

به لām له گهل د لنیاییشمان له م دیارده میژووییه شرعییه؛ دروست و گونجاو نیه پلټنه هزرییه نوټیه کانی به پټوه به ستانټیکی ره ها به م وه سفه شرعییه وه به ستینه وه، چونکه نه مړو له گوړه پانه که دا پلټنی هزری فره و جیاواز هه ن که هه نډیکی له رټچکه ی رټژئاواییه وه وه رگیراون و هه نډیکیشی له نه زموونی که له پوورییه وه، گوتوبیژیش له سهر گه یاندنی به کافردانان و به فاسقدانان و دوژمنایه تیگردنی ئیسلام به نموونه ی نه م نازناوانه وه هیه. له واقعییشدا؛ نه م پلټنه هزرییه نه سلنه نازناوانټیکی تازه داهاتوون، که ستایش یاخود زه میکی شرعی «ره ها» له خو ناگرن، به لکوو ستایش و زه می شرعی ره ها به و وه سفانه وه یه که خوا و پیغه مبه ره که ی حوکمه کانیان پټوه به ستاوه، له ورده کاریگه لټیکی رټچکراوی ناسراوی ناو بابه تی (الاسماء والأحكام - ناو و حوکمه کان) له زانستی (أصول الدین) دا.

جا ستایش و زه می ره ها تنه ها به ناوی چاکه کار و باوه ردار و موسلمان و فاسق و نه وه ی نه خو ش لهدلیدایه و خراپه کار و هاوه لدانه ر و بیباوه ر و دووړوو نموونه ی نه وانه وه ده به سترټیه وه، دیاریگردنیشی له که سیکی دیاریکراودا به نه وپه ری خسته کاری توانا و ماندوو بوونه وه ده بیټ له بزارگردنی هاتنه دی مهرجه کان و نه بوونی رټگره کان.

بیگومان ناشوتريټ که ناكريټ باوه ر و نموونه ی باوه ر له کرده وه دلټیه کان بزانرین، چونکه باوه ر و کرده وه دلټیه کان دوو جوړ حوکمیان هیه حوکمه گه لټیکی دواړوژي به دیاریکردنی چاره نووسی که سی دیاریکراو به به هه شت یاخود دوزه خ، نه مه یان له لای په روه ردگار.

حوکمگہ لیکی دونیاییش له وینہی دوستایه تی و شایه تیدان به چاکیه تی
 بوی، ئەمەیان له دونیادا دەزانریت و حوکمەکانیشی به روانین له شوینەوارەکانی
 و خویندەنەوہی نیشانەکانی له کەسی دیاریکراودا پێوہ دەبەستریت، ھەربۆیە
 فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمَتَّحِنُوهُنَّ اللَّهُ
 أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ﴾ [الممتحنة: ۱۰]
 «ئەي ئەوانەي باوەرپتان ھیناوە، ئەگەر ئافرەتانی باوەردار بە کوچکردن ھاتن
 بو لاتان، ئەوکات تاقیان بکەنەوہ (بە سوینددانیان) پەرورەدگار خۆی زانائەر
 بە باوەریان جا ئەگەر زانیتان کە باوەردارن ئەوا مەیانگەرپیننەوہ ژێردەستی
 بپاوەران.»

سا بەلگە یە لەسەر پتتیچوون و گونجانی زانیی باوەرپکی دیار لە کەسی
 دیاریکراودا بە خویندەنەوہی نیشانەکانی، نەک بە ھەلکۆلین و بەدواداچوونی
 شاراوہ کانی.

پێویستیشە لەوہ ئاگاداربین کە دوستایه تی لە شەریعەتدا یەک ئاست نییە
 وەک بانگخوازانی مەدەنییەتی ماددی وادەزانن، بەو واتایە: یەک ئاست نییە
 کە ھەموو موسڵمانیک تێیدا یەکسان بیت، بەلکوو دوستایه تی بو موسڵمانان
 چەند ئاستە، جیاوازی ھەییە بەپێی ئەو باوەر و کاری چاکە و دوستایه تی و
 ھاوڕێبوونی وەحی و چاخە زێرینەکان کە لە موسڵمانە کەدا ھەییە، بە ھەمان
 چەشنی نەیارییەتی و دوژمنایەتیکردنی کە بەپێی ئاستەواپی یاخود شەرفپۆشی
 و ئەوانە ی کەسە بپاوەرە کە جیاوازی ھەییە.

ئەم واتایەش لە ئایەتەکانی قورئان و ھەلوپستەکانی پێغەمبەر (ﷺ) و
 فەقیھەکانی ناو ھاوہەڵاندناروون و دیارە، ھەروەھا چەندەھا ئایەتی گشتگیر کە
 موسڵمان و جگە لە موسڵمانیش لەخۆدەگریت و تاییەت نییە بە بپاوەرەوہ،
 بەلگەن لەسەر ئەوہ، پەرورەدگار باسی لەوہ فەرمووہ کە باوەردار و فاسق

هر چه نده هر دو و کیان ناوی باوهریان له سهر دیته جی، به لām له یهک ئاستدا نین، ههروه کوو ده فهرموویت: ﴿اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ﴾ [السجده: ۱۸] «ئهری که سیک باوهردار بیت، وه کوو ئه وه وایه که فاسق - له تاعهت ده رچوو- بیت، نا یه کسان نین.»

له سووره تی جاثیه دا ده فهرموویت: ﴿اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ [الجاثیه: ۲۱] «ئهری ئه وانه ی که خو یان تووشی تاوانگه لی گه وره و زور کردوو وایان داناوه وهک ئه وانه یان دابننن که باوهریان هیناوه و کاری چاکه یان پیشخستوه؟»

له سووره تی صاددا ده فهرموویت: ﴿اَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْاَرْضِ﴾ [ص: ۲۸] «ئهری ئه وانه ی که باوهریان هیناوه و کاری چاکه یان کردوو وهک ئه وانه دانننن که خراپه یان ناوه ته وه له سه رزه ویدا، له پاشان ده فهرموویت: ﴿اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ﴾ [ص: ۲۸] «یاخود له خواترسان و پاریزکاران وهک خراپه کاران دابننن.»

زانراویشه که فیسقی ره ها و تووشبوونی تاوانه گه وره کان و خراپه نانه وه له زه ویدا و تاوانکاری و هه موو ئه وانه موسلمان «به ره های» له ئیسلام نابهنه ده ره وه، به لکوو ده کریت خاوه نه که ی هیشتا ناوی باوهری گشتی بیگریته وه، له وانه شه لی ده رچیت به هو ی هه لو ه شینه ره وه یه کی باوهره وه که هاوه لیتی ئه وانه بکات، به لām ئه گهریش له ناو ناوی باوهری گشتیدا بمینیته وه، هیشتا ئه م جیاکارییه له پیگه و شوینیدا له لای (الله) ده مینیته وه، له نیاوان ئه م و ئه وانه دا که کوششیان کردوو بو هینانه جیی داخوازییه کانی باوهر، ئیدی ته رازووی باوهرداریش شوینکه وته ی ته رازووی پهروه ردگاری مه زنه.

جیاوازیش له دۆستایه تیدا لقیکه له جیاوازی پیگه ی دیاری ئایینیدا، هه ربویه پهروه ردگار به پیتی پیگه ی باوهردار جیاوازی له دۆستایه تیدا کردوو، که

فهرموويه تی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ
 آوَرُوا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ
 مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا﴾ [الأنفال: ۷۲] «بهراستی ئهوانه ی که باوهریان هیناوه
 و کوچیان کردووه و به مال و به خوین له پری خوادا جهادیان کردووه، ئهوانه
 هندیکیان دوست و پشتیوانی هندیکی تریان، ئهوانه شی دالدهیان داوه و
 پشتیوانی و سرخستنیان ههبووه ئهوانه شی هندیکیان پشتیوان و دوستی
 هندیکی تریان، ئهوانه شی که باوهریان هیناوه، بهلام کوچیان نه کردووه ئهوانه
 بوتان نییه هیچ دوستایه تییه کیان بکهن ههتا کوچ دهکن.»

بروانه چون شیوازی په یوه ندییه که ی جیاکاری تیدا کردووه به پپی جیاوازی
 له پلهی باوهر و کوششدا، جا ههرکهس باوهری هینابیت و کوچی کردیت
 دوستایه تی تهواوی بو هیه، ههرکه سیش باوهری هینابیت و کوچی نه کردیت
 به پپی ئهوه دوستایه تییه که ی کهم دهکات، چجای که سیک سهرقال و کادیری
 وروژاندنی گومانه کان و رازاندنه وهی هونه ره رۆژئاواییه کان و به هانه هیناوه
 بیت بو ئه و پیسی و به دفری و به ها زمانه ی له ویدا ههن.

سیره و ریبازی پیغه مبه ریش (ﷺ) ئاوا بووه له مامه له کردن له گه ل
 موسلمانان له چاخی خویدا؛ که به پپی ههستانی موسلمانیک به دروشمه دیاره
 ئایینییه کان زیاتر دوستایه تی ده کرد، به پپی که مته رخه میشی له فرمانی خوادا
 له دوستایه تی که مده کرده وه.

هه ربویه پیغه مبه ر (ﷺ) په نجا شهو دابرا نی له که عبی کوری مالیک و دوو
 هاوه له که شی کرد، ههروهک بوخاری و موسلیم ده گیر نه وه که که عبی کوری
 مالیک فهرموویه تی: "په نجا شهو بهو حاله وه ماینه وه." ^(۱) ته نانه ت طه بهری
 ده فهرموویت: "چیرۆکه که ی که عبی کوری مالیک بنچینه یه له جیا بونه وه له

(۱) "صحیح البخاری": (۴۴۱۸)، و "صحیح مسلم": (۲۷۶۹).

هاوه لانی تاوان و سه ریچی و خوډا برین لیان. " (۱) «سیوطی» ش له نووسراو ټکی
سهر به خوډا ناوی ئه و هاوه ل و شوینکه وتووانه ی هیناوه که ته مېکردنی
سه ریچی کار به جیا بوونه وه و دابرین-هه جر ده نوینن. (۲)

له راستیشدا: جیهه جیکردنه هه له کان له تیگه یشتنی ریکار و هه لویسته کانی
پیغه مبهردا (پیغه) له سیره که یدا، به تایبهت له چه شنی ئه م پرسه په یوه ستانه دا
به به ریوه بردنی په یوه نډیه کوډمه لایه تیبه کانه وه، نابیت به ره و هه لگه رانه وه مان
به ریت به سهر گشت ئه م بنچینه یه دا، چونکه ئه م ریازی پیسه وایانی چاخه
زیږینه کان بووه که جیا کاریان له پله ی دۆستایه تیکردندا له گه ل موسلمان به پتی
کارکردنی به قورئان و سوننه ت و که متر دۆستایه تیکردنی به پتی دوور که وتنه وه ی
له قورئان و سوننه ت، لیتانه وه گوازاوه ته وه. غه زالی بری هاوبه شی ئه م هه واله
پیشینییه زوړوزه به نانه ی پوختکردووه ته وه، که ده فهرموویت:

"رېځگانی پیشین له ده رخستنی رق به رانه بر به هاوه لانی تاوان جیاوازی
هه یه، هه مووشیان له سهر ئه وه کوکن که رق ده ربېردریت به رانه بر به:
سته مکاران، بیدعه کاران و هه رکه سیکیش که تاوانتیکي تیپه ر و سنوور شکین
به رانه بر به وانی دیکه ئه نجام بدات." (۳)

له ده قیکي بنچینه سازی کوکه ره وه شدا شیخولئیسلا م (ئین ته یمیه)
ده فهرموویت:

"به لام ئه گهر پیاوټک تاوانی به ئاشکرا ده کرد: واجبه که به ئاشکرا سزابدریت
به سزایه ک که ته مېټی بکات له وینه ی دابرین و جگه له وه ش، جا سه لامی لی

(۱) ئین حه جهر ئه وه ی له "فتح الباری" دا لیوه گواستووه ته وه، دار الریان للتراث، الطبعة
الأولى، (۱۴۰۷هـ)، (۱۰/۵۱۳).

(۲) السیوطی، "الزجر بالهجر"، تحقیق: أحمد باجور، الدار المصرية اللبنانية، الطبعة
الأولى، (۱۴۱۷هـ)، (ص ۶۴).

(۳) الغزالي، "إحياء علوم الدين"، دار الخیر، الطبعة الثانية، (۱۴۱۳هـ): (۲/۲۵۵).

ناکړیت، وهلامی سهلامیشی نادرېته وه، نه گهر توانرا نه وه بکړیت به بې هېچ زهره رېکی زال و زور، پښوېسته ټایینداران و پیاو خودایان به مردو ویش لئی دوورکه ونه وه چوڼ به زیندووی دایانېرې و لئی دوورکه وتنه وه، نه گهر له وه دا سلپکړدنه وه و ده سټپه لگرتن ده بېنرا له تاوانبارانی زیندووی هاو وینه ی نه وه، جا شوین جه نازه که ی ناکه ون، ههروهک چوڼ پښه مېهر (ﷺ) نوږی له سر چنه مردو ویه کی نه هلی تاوان نه کرد. ههروه ها وهک به سه موره ی کورې جوندوب و ترا: که کوره که ت دوینې مردو وه، نه ویش گوتی: نه گهر مردیت نوږی له سر ناکه م، چونکه هاو کاربوو له کوشتنی خویدا وهک نه وه وایه که خو ی خو ی کوشتیت، جا پښه مېهر (ﷺ) نوږی له سر خو کوږ نه ده کرد. ههروه ها نه وه سې هاو له ی که تاوانیان به ده رکه وت له وازه یتان له جیهادی واجب هه تا کوو نه وه وختی که په روه ردگار ته و به ی لیوه رگرتن، جا نه گهر ته و به ی کرد و لئی به دیارکه وت ئیمه ش چاکه و رووی خو ش نیشان ده ده ی. (۱)

نهم دهقه پټوه ند و کوټ و دیاریکه ر و هوکاري وها جوان و ناوازه ی تیدایه که ئیره شوینی شیکردنه وه ی نییه، وهک به ستنه وه ی هه جر به گونجان و لینه که وتنه وه ی زهره رې زور و زال، ههروه ها چه مکی هه جرکردنی مردوو، جیاوازی هه جرکاران، و ناگادارکردنه وه له ئامانجی ته مېوونی که سی هه جرکراو که لیړه دا بواری درېژه پیدانمان نییه، به لام مه به ست له م دهقه زانستییه پالپشتیکردنی نه وه و اتایه بوو که پیشت ر باسما نکرد له جیاوازی دؤستایه تیکردن له گه ل موسلمانان به پټی باوه ریان.

مه به ستیش نه وه یه که هه رچی له جوړی نهم هه لوېستانه له پښه مېهر (ﷺ) و فقهیه کانی ناو هاو له لانی و پټشه وایانی چاخه زیرینه کانه وه گټر دراوه ته وه خو جوړیکه له نه یارییه تی و دوزمنکاری بچووک که وابه سته ی هوکاري خو یه تی به

بوون یان نەبوون، ھەر وەھا وابەستەیی بەرژەووەندی شەریعی، ئەگەر زەرەریکی زۆری ھاتە بەرانبەر، ئەوکات ستایشکراو نییە.

سەیریش ئەوەیە ھەندیک لەوانەیی مەیلی مرۆڤگەراییی رۆژئاواییان وەرگرتوووە پێت دەلێن کە دەبێت ئێمە تەنھا خۆشویستن لەپێناو خودا بڵاوبکەینەو، تەواوی فەرھەنگی چەمکی بەرە-نەیارییەتی و رەقەبەری ئایینی ھەوالبە مێژوو بکەین، ئەمەش ئەسڵەن دژبە کەسێکی ناوێکی؛ چونکە ھەر بێرێکی خۆشویستن لەپێناو خودا رەقەبەری لەپێناو خودا لێ دەبێتەو، ناشرێت لێکجیا بکەینەو، ئەبوو ھامیدی غەزالی ئەم پێکەستراویەیان لێ دەربڕینیکی ناوازدەدا شیکردوووە تەو کە دەفەر مووێت:

"بزانە: کە ھەرکەس لەپێناو خودا خۆشویستنی ھەبێت، دەبێت لەپێناو خودا شدا رەقەبەری ھەبێت، چونکە تۆ گەر مرۆڤێکت خۆشبووێت لەبەر گۆڕاوە لێکردنی بۆ خودا، کە سەرپێچیشی کرد، دەبێت رەقەبەری بێتەو، چونکە سەرپێچی خۆی کردوو، ھەرکەس بە ھەر ھۆکارێک خۆشویستنی ھەبێت، بێگومان بە دژبە کەسێکی رەقەبەری دەبێت. ئەم دووانەش پێکەستراو و ھیچیان لەوێ دیکە ناترازی. (١)"

بە رەنگدانەوێ جیاوازی دۆستایەتیش بە جیاوازی پێگە، سزادانی بە سەر ئازاردانی باوەرداران دیسان بە پێی جیاوازی پێگەیان جیاوازی ھەبە، ئاوا رەھا و رەنگدەرەو، جا کەسێک کە دۆزناوەتی دۆستێکی پەرەردگار بکات وەک ئەوە نییە کە دۆزناوەتی مۆسڵمانێکی تاوانکار بکات، ھەربۆیە لە فەرموودە قودسییە کەدا ھاتوو:

«پەرەردگار فەرموویەتی: ھەرکەس دۆزناوەتی دۆستێکی من بکات، جەنگم

(١) الغزالي، "إحياء علوم الدين"، دار الخير، الطبعة الثانية، (١٤١٣هـ): (٢/٢٥٣).

له‌گه‌لی راگه‌یان‌دووه.»^(۱)

به‌هه‌رحال، جیاوازی له‌ دۆستایه‌تی و جیاوازی له‌ دۆژمنایه‌تیدا لقیکن له‌و بنچینه مه‌زنه‌ی هه‌موو شه‌ریعه‌تی ړیک‌خستوو، بنچینه‌ی دادپه‌روه‌ری که شه‌ریعه‌ت هه‌رگیز جیاوازه‌کان یه‌کسان ناکاته‌وه و هاوتاکانیش لیک جیاناکاته‌وه، ئه‌وه‌ش مانای ئه‌و ته‌رازوو‌یه که په‌روه‌ردگار له‌ چهند شوپینکی قورئاندا ئاماژه‌ی پیکردوو، وهک ئه‌وه‌ی که ده‌فه‌رموویت: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾ [الحديد: ۲۵] «به‌راستی ئیمه پیغه‌مبه‌رانمان به‌ نیشانه‌ی ږوون و ږۆشن نارد و په‌رتووک و ته‌رازوو‌مان له‌گه‌لیان دابه‌زاند تا‌کوو خه‌لک به‌ دادپه‌روه‌ری هه‌ستن.»

هه‌روه‌ها ئه‌وه‌ی که ده‌فه‌رموویت: ﴿اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ﴾ [الشوری: ۱۷] «ئهو خودایه‌ی که په‌رتووک‌ی به‌ حق دابه‌زاندوو هه‌روه‌ها ته‌رازوو‌ش.»

یان ده‌فه‌رموویت: ﴿وَرَزَوْنَا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ﴾ [الشعراء: ۱۸۲] «به‌ ته‌رازوو‌ی راست و راستال‌بییون.»

ئهم ده‌قه شه‌رعیانه‌ش بانگه‌شه‌که‌ی زیده‌په‌وانی مه‌ده‌نییه‌ت هه‌لده‌وه‌شیننه‌وه کاتیک که ده‌لین نه‌یاریه‌تی و دۆژمنکاری ته‌نها بۆ بی‌اوهر یاخود بۆ بی‌اوهری جه‌نگاوهر ده‌بیت، یاخود دۆستایه‌تی بۆ موسلمانان جیاوازی تیدا نییه.

سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که ئه‌گه‌ر ئهو ده‌قه تایبه‌تانه‌ش له‌سه‌ر نه‌یاریتی بچووک نه‌هاتنایه؛ هیشتا به‌لگه‌هینانه‌وه بۆ نه‌یاریتی بچووک به‌و ده‌قانه‌ی که له‌ نه‌یاریتی گه‌وره‌دا هاتوون به‌س بوو بۆ ږوون‌کردنه‌وه‌ی حق، ئه‌وه‌ش له‌و (ضرب

(۱) «صحیح البخاری»: (۶۵۰۲).

الأمثال - نموننه هیڼانه وه) یه که قورئان ئاماژه ی به وه داوه که روونکر دنه وه یه بۆ هه موو شتیک که به لگه هیڼانه وه یه به هه ندیک له واتاکه، نهک ئه وه ی قیاسی (تمثیل - نموننه هیڼانه وه) یا خود قیاسی (أولی - شایانتر) بیت، جا ئه وه سف و کارانه ی که پهروه ردگار له په رتوو که که یدا زه می کردوون موکه له ف-پاسپردراو هیندی ئه وه ی نزیکی بته وه و هاوشیوه ی ئه وه ی لئ بوه شینه وه؛ زه م و لومه ده کریت که مهرج نییه به ته واوی تیی بکه ویت.

ئهم جوړه ش له به لگه هیڼانه وه له ریبازی پیغه مبه ر (ﷺ) و فه قیهه کانی ناو هاوه لآن و تیکرای پیشه وایانی چاخه زپړینه کانه، به نموننه ئه وه ئایه تانه ی که له سر شیرک-هاوه لدانانی گه وړه دابه زیوو به لگه یان پښ دینایه وه بۆ هاوه لدانانی بچووک، ئه وه یشی که بۆ زه مکردنی کاره کانی بیباوه ران دابه زیوه، به لگه یان پښ دینایه وه بۆ که سیک له موسلمانان که هه مان کاری کردووه.

که له سونه نی تیرمیزی و جگه له ویشدا هاتووه، له ئه بی واقیدی له یشیه وه: که پیغه مبه ر ((ﷺ)) و هاوه لانی له مه که که وه دهرده چوون به ره و حونه یان، بیباوه ران داریکی سیدریان هه بوو که له لای ده مانه وه و چه که کانیان پیدیا هه لده واسی، پتی ده گوترا (ذات أنواط)، هاوه لانیس به لای دارسیدریکی سه وزی گه وړه دا تپه رین، به پیغه مبه ریان (ﷺ) وت: " (ذات أنواط) یکمان بۆ دیاری بکه وهک چۆن بیباوه ران (ذات أنواط) یان هه یه." جا ئه مه ی که هاوه لآن داوایان کرد که پیغه مبه ری خوا (ﷺ) داریکیان بۆ دیاری بکات تاکوو فه ربه ره که تی لئ بخوازن ئه وه له هاوه لدانانی بچووک بوو، له گه ل ئه وه شدا پیغه مبه ر (ﷺ) نه هی لیکردن و به لگه ی به ئایه تیکیش هیڼانه وه که له سر هاوه لدانانی گه وړه دابه زیوو نهک بچووک، جا پیغه مبه ری خوا (ﷺ) له وه لامیاندا فه رمووی: «(الله اکبر)، سویندبه وه ی گیانی منی به ده سته هه ر ئه وه تان وت که به نی ئیسرا ئیل به مووسایان وت: خوایه کمان بۆ دانی چۆن ئه وان خوا گه لیکیان هه یه، ئه ویش

وتی: به راستی ئیوه خه لکټکی نه فامن.»^(۱)

هاوه لى مه زن حوذه یفه ی کوری یه مان چوو ه سهردانى نه خوښک، دیتی «په ته چه رمیک»^(۲) به باسکیه وه یه تی وهک نووشته به کاریدینیت، حوذه یفه ش له ده ستی کرده وه و له پاشان فهرمووی: ﴿ثَوَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾ [یوسف: ۱۰۶] «زورینه یان باوه پریان به خودا نیه مه گهر به شیرک و هاوه لدانانه وه.»^(۳) جا حوذه یفه به ئایه تیک که له سهر شیرکی گه ورده دا به زیبوو به لگه ی هیڼایه وه بو شیرکی بچووک، به کوکه ره وه ی ئه و واتایه.

کاتیکیش له تورجومانى^(۴) قورئان عه بدوللای کوری عه عباسیان پرسى له باره ی ئه و فهرمایشته ی په روه ردگار وه له سوورته ی به قهرده دا ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اُنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ [البقرة: ۲۲]: «جا هاوتا و هاوه ل بو (الله) پرپارمه دهن له کاتیکدا بو خوښتان ده زانن»، چهن د وینه ییکی بو واتای ئایه ته که باس کرد له وانه ئه وه ی که فهرمووی: "ئه وه له چه شنى ئه وه یه یه کیک به ویتړ ده لیت: هه رچی خوا و تو بتانه ویت، یاخود ئه وه ی ده لیت: خوا نه بووا یه یان فلان که س، (وه ها و وه ها پرویده دا)"^(۵) جا ئیبن عه عباس به چهن د وینه یه ک له شیرکی ناو قسه و وته کان راځه ی کرده وه.

ئهم وینه باسکراوانه ش له هاوه لدانانی بچووکن هه روه ک پیښه وا موحه ممه دی کوری عه بدلوله هاب له بابته ګاڼی ئه و دوو باسه دا ئاماژه ی

(۱) "سنن الترمذی": (۲۱۸۰)، "مسند أحمد": (۲۱۸۹۷).

(۲) په تیک که له چه رم برابى و دروستکرا بیت

(۳) ابن أبی حاتم، "تفسیر القرآن العظیم"، تحقیق: أسعد الطیب، المكتبة العصرية، الطبعة الثالثة، (۱۴۲۴هـ): (۷/۲۲۰۸).

(۴) وه رگپری قورئان، به هو ی پیدراوی و لیتها تووی و به رچا ورؤشنی له زانستی لیکدانه وه ی قورئاندا به وه ناوبانگی هیه خوا لئی رازی بیت.

(۵) ابن أبی حاتم، "تفسیر القرآن العظیم"، نفس المصدر: (۱/۶۲).

پیکردووه^(۱)، له ګه ل ټه وه شدا ټیبن عه بېاس ټیپه لکیشی ټایه ټیکی کرد که له سهر هاوه لدانانی ګه وره دابه زیوو، له بهر هاو به شییه یان له واتا ګشتیه که دا که هاو تادانانه.

کاتیکیش عه لی کوری ټه بی تالیب به لای خه لکیکدا ټیپه ری که به شیوه یه کی حهرام شه تره نجیان ده کرد، ټه و ټایه ته ی خوینده وه: ﴿لَمَّا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ﴾ [الأنبياء: ۵۲] «چیپه ټه م بتانه ی که زه بوون و زه لیل بو ی که و توون.»^(۲) به لګه ی بو تاوان به ټایه ټیک هینایه وه که له سهر شیرک دابه زیوو به کو که ره وه ی توند وابه سته بوونیک که مروڅ به ره و که مته رخه می به ریت له حه قی خوا دا.

له و فره مایشته ی په روه رد ګاریشدا: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يُحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ [الكهف: ۱۰۳ - ۱۰۴] «بلای ټه ری هه و التان بده ښی سهاره ت به وانه ی که دوړاو ترینه کارو کرده و یان. ټه وانه ی که هه و لیان له ژیانی دونیا دا به باچوو و واشده زان خه ریکن چاکه ده سازین»، زیاد له یه کیک له پتیشین له وینه ی عه لی کوری ټه بی تالیب و ضه حاک و جګه له و انیش فره موویانه: "ټه وانه حه روورییه کانن- خه واریج"^(۳)، سهره پای ټه وه ی که ټایه ته که ټه سلن بهر له هاتنه بوونی حه روورییه کان دابه زیوه، نموونه ی ټه وه ش له و پیشینانه وه - په حمه تی خویان لی بیت- به لګه هینانه وه یه بو بچووک به وه ی که سهاره ت به ګه وره دابه زیوه، به کو که ره وه ی بنچینه ی واتا.

ټه م جوړه له به لګه هینانه وه بو بچووک به وه ی که له سهر ګه وره دابه زیوه

(۱) محمد بن عبدالوهاب، "کتاب التوحید"، مطبوع ضمن: "مجموع مؤلفات الشيخ محمد بن عبدالوهاب"، الطبعة الثانية، (۱۴۲۳ هـ): (۶/۷۸)، (۶/۸۰).

(۲) "مصنف ابن أبي شيبة": (۲۶۶۸۲).

(۳) "تفسير ابن كثير": (۵/۲۰۲).

به کۆکه ره وهی هاو به شیه تییان له بنچینهی واتاکه دا، به ریلاو و زۆروزه به نذهیه له تیگه یشتن و لیکدانه وهی چاخه زیرینه کاند، هه رکه سیش خویندنه وهی بۆ راقه ئه سه رییه-پاشماوه گرنگیده ره کان به گواستنه وهی لیکدانه وهی پیغه مبه ر (ﷺ) و هاوه لآن و شوینکه وتووانی هه بیّت؛ زۆری لهم جوړه له به لگه هینانه وه ده بینیت.

چهن دیکش زانایان هۆشیاریان داوه لهو هه لهیه له تیگه یشتنی قورئاندا، ئه وهی که وابزانریت ئه و ئایه تانهی که پهروه ردگار تییدا هۆشیاری داوه له کاره کانی بیباوه ران ئه و موسلمان ه ناگریته وه که لهو کارانه دایان له بنچینهی ئه و کارانه دا هاو به شییتی کردوون!

پیشه وای ئیبن تهیمییه ده فره موویت:

"جا کۆمه لیک له راقه کاران له باره ی ئه م ئایه تانه وه ده لّین: 'ئه م ئایه ته له سه ر بیباوه ران دابه زیوه.' ئیدی که سیّک که ئه وه ده بیستیت واده زانیت که ئه وهی ئیسلام و موسلمانیه تی نیشان، بدات لهم لۆمه و هه ره شه یه دا به شی نییه ...، که ئه مه ش زانرا ئه وه ش ده زانریت که هه ر به نده یه ک سوود له وه ده بینیت که پهروه ردگار له سه ر باوه ر باسی فره مووه له ستایش کردنی به شه کانی باوه ر یاخود زه مکردنی به شه کانی بیباوه ری." (۱)

گه وه زانای راقه کار ئیبن عادلی حه نبه لی هه مان ئاگاداری ده دات، که ده فره موویت: "ئای چهن د ئایه ت هه یه که له سه ر بیباوه ران دابه زیوه و قه له وترین به شی بۆ باوه ردارانیش تی دایه، به تیرامان لّی و له به رچاو گرتنی چوارچێوه کانی." (۲)

(۱) ابن تیمیه، "مجموع الفتاوی": (۱۰/۱۰۵) مختصراً.

(۲) ابن عادل الحنبلي، "اللّباب في علوم الكتب"، دار الكتب العلمية، تحقيق: عادل عبدالموجود وزملائه، الطبعة الأولى، (۱۴۱۹هـ): (۱۵/۱۰).

شیخ موحه ممه دی کوری عه بدلولوه هابیش له چهنده ها شویندا به لگه ی بو
 ئه م ریسایه و بنچینه که ی هیناوه ته وه، که له (کتاب التوحید) دا دوو جار باسی
 کردووه، جار یک ده فهرموویت: "هاوه لآن به و ئایه تانه ی که له سه ر هاوه لدانانی
 گه و ره دابه زیوه به لگه بو هاوه لدانانی بچووک دیننه وه." (١)

له شویننه که ی دیدا ده فهرموویت: "هاوه لآن ئایه تی دابه زیو له سه ر
 هاوه لدانانی گه و ره وه ها لیکده ده نه وه که بچووکیش ده گریتته وه." (٢)

روونیشه که پیشه وای موجه ددید موحه ممه دی کوری عه بدلولوه هاب
 له میانه ی توووێژه زانستییه کانیدا تووشی خه لکانیک هاتوووه که ده ستیان به م
 ره خنه یه وه گرتوووه بو له کارخستنی مانا گه یینی ئایه ته کانی قورئان، هه ربویه
 جار یک له یه ک له نووسراوه کانیدا ده فهرموویت:

"جا ئه گه ر دوو روویه ک چه له حانی به وه کرد که ئه و ئایه ته له سه ر بیباوه ران
 دابه زیوه، ئه و کات پتی بلین: ئه ری که سیک له زانایان، له یه که میانه وه تا
 دوا یینیان، فهرموویه تی که ئه و ئایه تانه ئه و موسلمانانه ناگریته وه که هه مان
 ئه و کارانه ئه نجامده ده ن؟ کئ به ر له تو ئه مه ی وتوووه؟ هه روه ها، پتی بلین:
 ئه مه ره تکردنه وه ی کو ده نگی ئوممه ته، چونکه به لگه هینانه وه یان به و ئایه تانه ی
 که له سه ر بیباوه ران دابه زیوه، له سه ر ئه وانه ی که هه مان کار ئه نجام ده ده ن
 له وانه ش که خو یان ده ده نه پال ئیسلام، له وه زو رتره که ئه سلن بژمیردریت
 و باس بکریت." (٣)

ئه وه شی تووشی پیشه وای موحه ممه دی کوری عه بدلولوه هاب هاتوووه، تایبه ت

(١) محمد بن عبدالوهاب، "کتاب التوحید"، مطبوع ضمن: "مجموع مؤلفات الشيخ محمد بن
 عبدالوهاب"، الطبعة الثانية، (١٤٢٣هـ): (٦/١٨).

(٢) محمد بن عبدالوهاب، "کتاب التوحید"، مصدر سابق: (٦/٧٨).

(٣) محمد بن عبدالوهاب، "الرسائل الشخصية"، مطبوع ضمن: "مجموع مؤلفات الشيخ
 محمد بن عبدالوهاب"، الطبعة الثانية، (١٤٢٣هـ): (٢/١٣٤).

نه بووه به ووه وه، به لکوو زورینه ی ئه وانیه ی له م چاخه دا هه ولى چاکسازییان داوه له ریگه ی قورئانه وه تووشی خه لکانیک هاتوون که به م گومانه رووبه پروویان بوونه ته وه به ئامانجی له کارخستنی ماناگه یینی ئه و ئایه تانه ی که له سه ر بیباوه پان دابه زیوه، ته نانه ت شیخ موحه ممه د ره شید ریضا له چه ند شوینی ته فسیر و گوڤاره که شیدا وه لامی ئه م گومانه ی داوه ته وه، فره یی و دووباره بوونه وه ی وه لامه کانی شیخ ره شید ریضا ئماژه ی په نگدانه وه ی زور تووشه اتن و دووچاربوونه تی به وانیه وه که لافیه تی ئه م گومانه یان به رزکردووه ته وه، له وانیه ئه وه ی که شیخ ره شید ریضا ده فره مووئیت:

"زورجار خوډه ره پال و بانگه شه کارانی زانست و ئایینداری نکۆلی ئه وه یان له ئیمه کردووه که ئیمه ئه و ئایه تانه ی که له سه ر بیباوه پان دابه زیوه کیشاو مانه ته سه ر موسلمانان و باوه رداران که ئه وان دهسته پاچه ن له ئاست تیرامان له مه به ست تیدا، نه زانن به رپسا گشتیه کانی شی. "(۱)

له وه شی که په یوه ندی به م گومانه وه هه یه ئه وه ی که زوریک له نووسه رانی ئه مپرو واده زانن ئه و نیفاق-دوو پرووییه ی که په روه ردگار له قورئاندا باسی فره مووه و دریزه ی به وینا کاریه کانی داوه ته نها دوو پرووییه په تیه که یه که شاردنه وه ی بیباوه ری و ده رختنی باوه رداریه تیه، بنیاد له سه ر ئه وه ش بوون و پرودانی به دوو ده زانن و به کاره یتانی ئه م دهسته واژه شه رعیه ش زور به قورس ده گرن، له زاری که سیکیشی بیستن دنیای لی دیننه وه یه ک.

له واقیعه شدا: دوو پرووییه به ته نها هه ر دوو پرووییه په تی نییه که دوو پرووییه بوخت و په تی ئه مپرو له ناو موسلماناندا که مه -سوپاس بو خوا-، ته نانه ت خوذه یفه که زاناترین هاوه ل بوو به نه ینیه کانی دوو پرووییه، وه ک بوخاری له سه حیه که یدا لیوه ده گپه رته وه ده فره مووئیت: "دوو پرووییه له سه رده می

(۱) رشید رضا، "تفسیر المنار"، دار المنار، الطبعة الثانية، (۱۳۶۷هـ): (۹/۳۱).

پښخه مبهردا (ﷺ) هه بوو، به لآم ئه مړو نيفاق ئيتر يانی کافر بوونه وه له پاش باوه رهيان. ^(۱)

به لآم شتيک هه يه جگه له دووړوويي په تي، ئه ویش ئه وه يه که مړوځ بکه وپته ناو به شيک له به شه کانی دووړوويي هه - په نا و هاوار بو لای (الله-)، جا له وانه يه له گه ل مړوځدا بچيت و بهرده وام بيت هه تا ده يفه و تينيت، له وانه شه ميهری خودا پتي بگات و ده ريبي تينه وه.

هه ربويه بوخاری گيړاويه تيه وه که پښخه مبهردا (ﷺ)، سه باره ت به به شه کانی دووړوويي کرداری فهرموويه تي: «چوار هه ن له هه رکه سدا هه بن ئه وه دووړوويي ته واهه، هه رکه سيش يه کتيک له وانی تيدا بيت ئه وه به شيک له دووړوويي تيدا يه هه تا ده ستي ليی ده کيشي تيه وه و وازی ليده هي ني تي. ..» ^(۲)

به شه کانی دووړوويي به وه ده بيت بکه وپته ناو کارتيک له کاره کانی دووړووانه وه، هه روه ک ده فهرموويت (ﷺ): «هه رکه س بمریت و غه زای نه کر بيت و غه زای به زهين و دلشدا نه هاتي تي، ئه وه له سه ر به شيک له دووړوويي مردوه.» ^(۳)

هه ربويه په روه ردار له قورئاندا جياوازی زوری له نيوان ناوی «دووړوو» ی په ها، و «ئه وه ی که دلی نه خو ش تيدا يه» کردوه، واته به شيک له دووړوويي له دلدا يه، له زور شويني شدا پيکه وه و ده سته مل هي ناوونی بو ديار خستنی هاو به شيبه تييان له هه نديک له به شه کانی دووړوويي دا، هه روه ک ده فهرموويت: ﴿إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ﴾ [الأنفال: ۴۹] «وه ختيک دووړووان و ئه وانه ی که دليان نه خو ش تيدا يه گو تيان ئه م (باوه ردار)

(۱) "صحيح البخاري": (۷۱۱۴).

(۲) "صحيح البخاري": (۳۴)، و "صحيح مسلم": (۵۸).

(۳) "صحيح مسلم": (۱۹۱۰).

انه ټایینه که یان فریویداون و بوغرای کردوون.»

ههروه ها ده فرمووېت: ﴿لَا لِيْن لَّمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ وَالْمُرْجِفُوْنَ فِي الْمَدِيْنَةِ﴾ [الأحزاب: ٦٠] «ټه گهر دووړووان و ټه وانه ی دلیان نه خوښی تیدایه دهسته ټنه گرن ...».

پېشه و ا ټیین که ټیر سه باره ت به ټایه تی یه که م: ټه وه ی که دووړووان و ټه وانه ی که به ټیک له دووړوویان تیدایه له وه ختی قهیرانی ټه منیدا گوتیان: ﴿هُمَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اِلَّا غُرُوْرًا﴾ [الأحزاب: ١٢] «واده ی خوا و پېغه مبه ره که ی فریودان نه بیت، هیچ نه بوو» ټیبنییه کی لیوانلی و ره و ان و شیرین ده دات که ده فرمووېت:

"جا ټه وی دووړو بوو، دووړووییه که ی به ده رکه وت، ټه ویشی گومان و راپراییه کی هه بوو، یه کجاری حالی په شتو بوو ټیدی ټه وه ی به وه سوه سه له دلیدا بوو هاته سه ر زاری، له بهر لاوازی باوه ر و تنگ و چه له مه ی رږڅیک که ټیکه وتبوون." (١)

به شه کانی دووړووی، ههروه ک به شه کانی باوه ر؛ ههردووی که به خویندنه وه ی نیشانه و دیاردان و حاله ته کاندا ده ناسرینه وه، ههروه ک له سووره تی موحه ممه ددا ده فرمووېت: ﴿وَاَوْلَوْ نَشَاءُ لَارَبَّناْ كُهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِماهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِيْ لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ﴾ [محمد: ٣٠] «خو ټه گهر بمانه ویت، ټه وانه ت نیشان ده دهین و جا به سیم و شتو ده یان ناسیته وه، سویند بیت که له شتوازی قسه شیاندا هه ده یان ناسیته وه.»

ههروه ها پېغه مبه ر (ﷺ) ټاماژه ی به هه ندیک له نیشانه کانی هم به شه کانی دووړووی و هم به شه کانی باوه ر کردووه له دوو سه حیه که دا، که فرموویه تی:

«نیشانې باوړ خوشويستنی نه نصار-پشتيوانان، نيشانه ی دووړوويش پښوونه له پشتيوانان.»^(۱)

نهم دياردان و نيشانانېش تۆمهت دهوړوژين، سا ئهويش به پتي وان لاواز يان به هيژ ده بيت، هاوه لانېش جگه له حوده يغه ناوی دووړووانيان نه ده زانی، به لکوو پيځه مبريش (ﷺ) هه نديکيانی پي نه ده زانی، هه روک په روه ردگار ده فهرموويت: ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى الْتِفَاقٍ لَا تَعْلَمُهُمْ حَتَّى نَعْلَمَهُمُ﴾ [التوبه: ۱۰۱] «(دووړووانیک) که تو نايانزانی، ئيمه ده يانزانين.»

به لام هاوه لان زوریک له وانيان بهم نيشاناندا ده ناسيه وه، جا تيياندا بوو که تۆمه تباربو به وه. هه ربويه؛ که عبي کوري ماليک کاتيک له غه زاکه دواکه وت و له ده ستي فه وتا، له چيرۆکه به ناوبانگه کهيدا؛ باس له وه ده کات که مه دينه جگه له «تۆمه تبار» و «تانه ليدراويک به دووړوويی» که سی تيدا نه ما بوو، هه روک له دوو سه حيحه که دا له که عبه وه ها تو وه که ده فهرموويت: «جا کاتيک ده چوومه ناو خه لکه وه له پاش ده رچوونی پيځه مبري خوا (ﷺ) و له نتيواندا ده هاتم و ده چووم؛ خه فه تبار بووم به وهی که جگه له تانه ليدراويک به دووړوويی که سيکی دیکه مه نه ده بينی.»^(۲)

واته: تانه ليدراو له ئايينيدا و تۆمه تبارکراو به دووړوويی، هه روک وو زياد له يه کتيک له ليکده ره وانی فهرمووده باسيان کردوه.

هه رکه سيش له و به شانې دووړوويی رابميئت که په روه ردگار له چهند شويني جياوازی قورئاندا باسی لي فهرمووه، به تاييه ت له سه ره تاي به قهره و ته وه و ئه نفال و نموونه ئه وانه له سووره ته مه دهنیه کاندا؛^(۳) نهيني ترسی

(۱) «صحيح البخاري»: (۱۷)، و «صحيح مسلم»: (۷۴).

(۲) «صحيح البخاري»: (۴۴۱۸)، و «صحيح مسلم»: (۲۷۶۹).

(۳) مه دهنی: مه دينه یی، ئه و سووره تانه ی له مه دينه يا خود پاش کوچکردن بو مه دينه

هاوه‌لان له دووړوویی ده‌زانتیت که هاوه‌لان ترسی بنه‌په‌تییان ئه‌وه نه‌بوو که بیاوه‌ری بشارنه‌وه و باوه‌ر ده‌ریخه‌ن. ئه‌مه خو دیاړه، به‌لام له‌وه ده‌ترسان که بکه‌ونه ناو به‌شیک له به‌شه ورده‌کانی دووړوویی‌هه. هه‌ربویه تابیی- شوینکه‌وتووی پایه‌به‌رز ئیبن ئه‌بی موله‌یکه وه‌سفی حالی کردوون که وه‌ک له سه‌حیحی بوخاریدا هاتووه ده‌فه‌رموویت: "گه‌یشتوومه‌ته خزمه‌ت سی له هاوه‌لانی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) هه‌موویان ترسی دووړووییان له‌سه‌ر خو‌یان هه‌بوو." (۱)

له‌وه‌شی که ئه‌وه به‌ده‌رده‌خات که ترسی بنه‌په‌تییان له دووړوویی په‌تی و پوخت نه‌بوو، به‌لکوو له به‌شه شاراوه‌کانی دووړوویی بوو، ته‌واوی ئه‌و گپ‌رانه‌وه‌یه، که ئیبن ئه‌بی موله‌یکه ده‌فه‌رموویت: "که‌سیان نه‌یده‌گوت که ئه‌و هینده‌ی جبریل و میکائیل باوه‌ری هه‌یه."

وردبه‌وه له‌وه‌ی که مه‌به‌ستیان کورته‌پنانی باوه‌ری ته‌واوه به‌هوی به‌ربه‌ست و کیشه‌ی تاک تاکی به‌شه‌کانی دووړوویی‌هه، که‌واته ترسیان له به‌شه‌کانی دووړوویی هه‌بوو؛ چونکه ده‌گونجیت به‌شه‌کانی باوه‌ر له‌گه‌ل مروّقا هه‌تا ئاستی فه‌وتاندن بچن، جا بر و قورسایي ئه‌و به‌شه زیادبکات به‌شیوه‌یه‌ک که جیگا‌که توانای به‌رگه‌گرتنی ئیتر نه‌می‌نیت و به‌یه‌کجاری پو‌شنایی باوه‌ری لی بیتّه ده‌ره‌وه په‌نا به‌خوا، هه‌روه‌ک ده‌فه‌رموویت: ﴿فَإِنِّي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ [البقرة: ۱۰] «له دلیاندا نه‌خو‌شی هه‌یه، جا په‌روه‌ردگاریش زیاتر نه‌خو‌شی خستن.»

وینه‌ی ئه‌م واتایه له ته‌وبه‌شدا هاتووه که ده‌فه‌رموویت: ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ﴾ [التوبة: ۱۲۵] «ئه‌وانه‌شی که له دلیاندا نه‌خو‌شی هه‌بوو پیسی دیکه‌ی له‌سه‌ر پیسی خو‌یان بو زیادکردن».

دابه‌زیون.

(۱) "صحيح البخاري": (۸۴)، به سه‌نده‌وه ته‌ماشای بکه له: الخلال، "السنة"، تحقيق: عطية الزهراني، دار الراية، الطبعة الأولى، (۱۴۱۰هـ)، (ص ۶۰۷).

له پاشان به شه کانی دووړو ویی ئه گهر مروځ به ره و ناوی دووړو ویی په ها بهرن
 ئه و جا ئه و دووړو ویی ته واوه ش - دیسان - سه ختییه که ی جیاوازی هه یه به پی
 توندییتی خاوه نه که ی له به ره ه لستکاری و رقبوونه و دا له فرمانی په روه ردگار
 و پیغه مبه ره که ی، جا دووړو هه یه و دووړو ویی یه کجاری و راهاتووش هه یه،
 هه روه ک دهوتریت شهیتان و شهیتانی سه رسه خت (شیطان مرید) هه ن،
 هه روه ک ده فهرموویت: ﴿ثَوَمِّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ
 مَرَدُوا عَلَى الْإِتِّفَاقِ﴾ [التوبه: ۱۰۱] «له وانه ی له دهوړو به رتان له ده شته کییه کان
 دووړو ویان تیدایه و له خه لکی مه دینه ش هه ن که راهاتوو نیشته جی یه کجاری
 ناو دووړو ویی.»

له گه وره ترین به شه کانی دووړو ویی نارچه ته بوون و پرته و بولله کړنه له
 سه رچاوه ییتی وهی و به سووک روانین له چاخه زیړینه کان و هه میسه باس
 و وه سفی باشی بیباوه پان و پراوپر بوونی دل له گه وره روانین لیان، هه موو
 ئه مانه له به شه کانی نیفاقن، ئه وهی که زوړیک له نوو سه رانی خوډه ره پال
 روښنیری نویی ئه مړو زوړ و که م نزیکی ده که ونه وه.

بو ئه وهی قسه کانیش ته نها تیوری و دیده کی نه بن هه ندیک نمونه دینینه وه،
 کاتیک یه ک له په مزه به ناوبانگه کانی فرانکفونییه ت چهند توپژینه وه یه ک
 ده نوو سیټ و تیدا ده لیت: «بونیادی قورئان ئه فسانه یییه»، له زوړیک له
 توپژینه وه کانیشیدا هه ولی به ستنه وهی قورئان به روښنیری و که لتووره کانی
 پیش ئیسلامه وه ده دات و له سهر قه باره ی قهرزکړنی که لتووری ده دوت، یاخود
 توپژه ریکی به ناوبانگی دیکه له نامه زانکوپییه کهیدا ده لیت: "چیروکی هونه ری
 ناو قورئان ته نها ئه فسانه ی بی حه قیقه تن، ده شکریټ له پرووی میژوو یییه وه
 په خنه یان لن بگریټ"، یاخود کاتیک رابه ری به روژئاواکړنی په ها ده لیت:
 "باسکړنی کتیبه ئاسمانییه کان له ئیبراهیم و موسا؛ واتای راستییتی پروودانی
 میژوو یی ئه وه نادات." یاخود توپژه ریکی دیکه ده لیت: "قورئان به ره همیکی

که لتوورییه، وهک به ره همیکی کارلیک کردن له گهل ژینگه ی عه ره بیدا. " له گهل هه وله به رده وامه کانیاں بۆ به ستنه وهی قورئان به میراتیکی ئایینی لای وه ره قه ی کوری نه وفه له وه، یاخود بوچه یرای راهیب، یاخود جگه له وانیش، نمونه ی دیکه ی ئهم قسه و باسانه ش.

جا چاودیریکی راستال که دلی پریت له به مه زن دانانی (الله) و پرزگرتنی به ریزی شایانی خوی، گومانی له وه هه یه که هه موو ئه وانه له به شه کانی دوو رووین؟! مروفیک که خوا به گه وره تر بینیت له سه لیه ی هاوچه رخ شکی له وه هه یه که ئهم قسه و باسانه به شیکن له خراپه نانه وه له سه رزه ویدا، هه روا له و خراپه کارییه ی که خوا له باره یه وه فه رموو یه تی: ﴿أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَارِ﴾ [ص: ۲۸] «ئه ری ئه وانه ی که باوه رپان هیناوه و کاری چاکه یان کردووه وهک خراپه نیره وان له سه رزه ویدا دانیین، یان له خواترسان وه کوو خراپه کار و تاوانباران.»

یانی جیاوازی له نیاوان ئهم جوړه له تویره ران که قورئان به ئه فسانه کانی پیش ئیسلامه وه ده به ستنه وه و له نیاوان بیباوه ره کانی قوره یشدا چیه که ده یانگوت: ﴿وَقَالُوا أَأُطِيعُوا الْأَوَّلِينَ أَمْ لَهَا بُكْرَةٌ وَأَصْلًا﴾ [الفرقان: ۵] «وتیان ئه وه ئه فسانه ی که لانی سه ره تا و دیرینه که دووباره نوو سیوییه تیه وه جا به یانان و ئیواران به سه ریدا ده یخویننه وه و پتی داده دهن.»

که خودی تیوره که ی بیباوه رانی قوره یشه کاتیک بانگه شه ی ئه وه یان ده کرد که قورئان له هه رزه یه کی گاوه وه وه رگیراوه که ناوی جه بره و لای صه فا فرۆشیاری ده کرد که کویله ی ئیبن حه ضره می بوو، هه ره ک ئیبن ئیسه قاق ئه وه ی له سیره دا هیناوه، که په روه ردگار به ده ق ئه و قسه یانی گواستوه ته وه و به وردیش ئاماژه ی به هوکاری پوچه لیتییه که ی کردووه که بریتییه له جیاوازی ته وه ری زمان که ده فه رموویت: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ

الَّذِي يُلْجِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِي وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٠٣﴾ [النحل: ١٠٣] «بهراستی ئیمه ئه وه ده زانین که ئه وان ده لّین ته نها مروّف ئه وه ی فیرکردوه، زمانی ئه وه ی ئه وان باسی لّیه ده که ن عه جه مییه، به لام ئه م قورئانه زمانیکی روون و ره وانی عه ره بییه.»

نزیك لهم هه لّیت و پلّیتانهش یه کّیک له تویره ران ده لّیت: "شهریعت و پیشین ئیمه یان کۆت کردوه، جا پتویسته که ئیدی ته نها له به لگه وه بدوین، واته: عه قلی ره ها". ئه مه واتایه کی ترسناکه، به لای که سه وه ئاسایی نییه مه گهر پیگه و ریژی خوا له دلّیدا نه مابّیت.

زۆرّیک له وروشنبیره دژبه رانهش به رانه ر به «ده قی بنچینه ساز» وه ک هه ندیکیان ئاوا ناوی لّیده نّین، پیچ له قسه کانیان ده دن و به مینگه مینگ و ناروونی ده دوین، قسه گه لّیکی ناروون و چونیه ک سه باره ت به پیرۆزییه کانی وه حی ده هاو، ئه وهش له ترسی غیره کردنی خه لک له سه ر ئایینیان، که چی له خوا ناترسن که پیشیلی سنوور و هه رامکراوه کانی ده که ن، خو ئه گهر خوینهری موسلمان کاتی زیاتری هه با، ده رپرینی راشکاوی ناشیرنتریشی له وانه ده دی که ئه وهش دیسان له به شه کانی دوورووییه، که پهروه ردگار هه والّی ئه وه ی پّ داوین که ترسان له جه ماوه ر زیاتر له ترسان له خودا له پشکه کانی نیفاقه، ههروه ک ده فه رموویت: ﴿لَا تَنْتُمْ أَشَدَّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ﴾ [الحشر: ١٣] «ترسی ئیه له سینه یاندا له ترسی (الله) زیاتره.»

وینه ی ئه م واتایه له سووره تی نیسائیشدا هاتوه که ده فه رموویت: ﴿وَإِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً﴾ [النساء: ٧٧] «ده بینیت گرویه کیان به وینه ی ترسان له خودا یان زیاتریش له خه لک ده ترسن.»

پهروه ردگار فه رمانیشی پّ کردوین که پشت لهم خه لکانه بکه ین و هه رگیز دۆستایه تییان نه که ین، وه ک ده فه رموویت: ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُضُّونَ فِي آيَاتِنَا

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ﴿٦٨﴾ [الأنعام: ٦٨] «جا وهختیک نه وانه ده بینیت که دم له نایه ته کانی نیمه ددهن و گالته ی پیده کهن پشتیان لیبکه هه تا کوو ده چنه باسیکی دیکه وه و ده ست له وه هه لده گرن.»

به لکوو بانگه وازی کردنیان بو تپیه راندنی تیگه یشتنی چاخه زیړینه کان که کوئی کردو وین وهک نه وان بانگه شه ی ده کهن، شهریه ت له وه شی هو شیار کردو وینه ته وه که پروو ده دات و ناگاداری کردو وینه ته وه له ره و اجپیده رانی که پیښه و موسلیم له پیښه کی سه حیه که یدا، له نه بوو هو ره ی ره وه، له پیښه مبه ره وه (ﷺ) ده گیرپته وه که فهرمو ویه تی: «له پاشکو ی ئوممه ته که مدا خه لکیک ده بن که قسانیکتان بو ده کهن نه خو تان و نه باپیرانیستان نه یانیستوو، جا تو خنی نه وانه نه که ون.»^(۱)

نیشانه ی ئهم جوړه خه لکه ش بریتیه له شوینکه و تنی گومانه کان و پشتکردن له چه سپاو ه کان و شه یدا بوون به لیکدانه وه ی سه یر و نامو و دوور له سروشتی وه چی و سیره ی پیښه مبه ر (ﷺ) و هاوه لانی، وهک په روه ردگار ده فهرمو ویت: ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾ [آل عمران: ٧] «نه و خودایه یه که په رتووک -قورئان- ی دابه زاندوو ته سه ر تو، تپیدا یه نایه تانیکی چه سپاو و پروون که نه و نایه تانه بنچینه -سه رچاوه- ی په رتووک که -قورئان- ن. نایه تانیکی دیکه شی تپیدا یه که لیکچوون، جا نه وانه ی که دلیان لادانی تپیدا یه شوین لیکچوو ه کانی ده که ون -ده یگرن به دمه وه و به کاریدین- به مه رامی ناشووب و سه رلیش واندن.»

له دوو سه حیه که شدا هاتوو که پیښه مبه ر (ﷺ) جه ختی له م نیشانه یه کردوو ته وه که ئهم نایه ته باسی ل فهرمو وه که ده فهرمو ویت: «جا وهختیک

ټهوانه دى كه شوين ليكچووه كاني ده كه ون، ټهوه خويانن كه په روه ردگار باس و ديار يكر دوون سا وريايان به.»^(۱)

پيځه مبه ر (ﷺ) له چوارچټويه كى ديكه شدا ټهوه ي باس كر دووه، وهك موسليم له سه حيه كهيدا له عه بدوللاي كورى مه سعوو دوه ده گير ټهوه كه پيځه مبه رى خوا (ﷺ) فهرموويه تى: «هيچ پيځه مبه ريك نيه كه په روه ردگار بهر له من نارد بيتى و له ناو ټوممه ته كهيدا حه وارى و هاوه لانتيكى نه بوو بيت كه ده سبگرن به سوننه تيه وه و له سهر فهرمانى بر ټون، ټيدى له پاش ټهوان پاشكو ياتي ك دين كه ټهوه ي ده يلين كارى پي ناكهن، ټهوه شى ده يكه ن فهرمانيان به وه پي نه كراوه، جا ههركه س به ده ست -هيژ- له گه ليان بجه نگيت، ټهوه باوه رداره؛ ټهوه شى به زمان له گه ليان بجه نگيت ټهوه باوه رداره؛ ههركه سيش به دل له گه ليان بجه نگيت، ټهوه شى باوه رداره. له پاشى ټهوه وه ټيدى ده نكه خه رتاليكيش له باوه ر بوونى نيه.»^(۲)

مه به ستيش له هه موو ټه مه: ټهوه يه كه ټويزه رى ژيرى به ويژدانى يه كلا بووه وه ټه گهر له ده قه كاني وه حى خودايى رابميتيت و بينيت چوڼ شه ريعه ت ناپاكى له سپارده و ناخوش كردن له دوژمن كاريدا، وازه تيان له ختوره و باسى جيهاد له دهر ووندا، رقبوون له پشتيوانان، وه شككه وتن له به ليني خدا و گشت نموونه كاني ټهوانه ي؛ به پشك و به ش و ئاسته كاني دوو روويى و نيفاق داناوه؛ ټهوسا چاو تروو كانيكيش گوماني له وه نابيت كه: قه لسبوون به سهر چاوه بيتى وه حى، به كه م رووانين له تيگه يشتنى چاخه زيړينه كان، به رده وام سهر قالى زار و گوتار به گه وره يى و باسى باشى بي باوه ران، هه واله كردنى چه مكه كاني قورئان و سوننه بو كه لتوره كاني پيش ئيسلام، رووانين له شه ريعه ت و پيشين وهك كوټ و كه له پچه، بلاو كرده وه و ره واچيپدانى گومانه كان له سهر بنچينه كاني

(۱) "صحيح البخاري": (۴۵۳۷)، و "صحيح مسلم": (۲۶۶۵).

(۲) صحيح موسليم (۵۰)

وه چی و به لگه هینانه وه، هه موو ئه مانه ش له پشکگه لیکي نابووت و توندی نیفاقن، ئه م ویستگانه ئیتر بواری خاترگری و په لپهینانه وهی تیدا نییه.

هه ندیک له خه لکیش واده زانن که ئه مه هه ندیک زیده پره وی تیدیه له راستیشدا: ئه و ئایه تانه ی که خرا نه پروو ئه وه به دهرده خه ن که ئه وه ی ئیمه وتان هیشتا ماویه تی بو ئه وه ی له ناو ئایه ته کاندا هاتووه، سه ره رای ئه موصی نمونه یه ک دینمه وه که هیوام وایه وینه که زیاتر پروون بکاته وه که ئه گهر دمنگ به رزکردنه وه له لای پیغه مبه ری خوا (ﷺ) به جوړیک که له گه ل ریزلیکرتیب دژبه ری هه بیت؛ به ره وه هه لوه شاننه وه ی کرده وه کان سه ربکیشیت، هه روچ په روه ردگار ده فره موویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ [الحجرات: ۲] «ئهی ئه وانه ی باوه پریان هیناوه ده نگتان به سه ر ده نگی پیغه مبه رد به رزمه که نه وه، به وینه ی ئه وه ی له گه ل یه ک ده یکه ن، ئاوا به ده نگی به رز بانگ له و مه که ن، نه وه کا کرده وه تان هه موو هه لوه شیته وه و پیشی نه زانن.»

ئیتر حالی که سیک چو ن ده بیت که خه ریکی چه کوشکاری و برین و دوورین و په رت و جه مکردنی ریوایه ت و گپړانه وه پووچه کان بیت به مه به ستی نه هیشتنی متمانه ی خوینهر به قورئان و سوننه ت؟

۴- جیۆی «دۆگماتیزم»

چاودێر بۆ زێدەرەوانی مەدەنیەت تێبینی شەیدایەتی بێسنووریان دەکات سەبارەت بە تارێفکردنی پێژەگەراییی و تۆمەتبارکردنی نەیارەکانیان بە دەستەواژەکانی «متمانەکوێری»، «دۆگماتیزم» و «دەلناییتیی» و نمونەیی ئەوانە. پێژەگەراییش لە بابەتە ئیجتیهادی-کۆلێنەوێیەکاندا رەوايە و گومانى تیدا نییە، شەریعەت لە چەندەها گەواھى و بەلگەى زۆردا چەسپاندوویەتی، لەوانە رووداوی بەناوبانگی «هیچ کامتان نوێژی عەسر لە بەنى قورەیزەدا نەبێت، نەکات»^(۱)، کاتیک پێغەمبەر (ﷺ) دانى خێرى بە تێگەیشتنى هەردوو کۆمەڵدا بۆ دەقەکە نا.

بەلام کێشە لە گوتاری مەدەنیدا ئەوەیە کە هەندێکیان لە رووی تیۆرییەوێە باس لە پێژەییبوون دەکەن لە بابەتەکانی بەدەر لە بابەتە براوەکان، بەلام دواتر دەبینی ئەم پێژەییبوونە لەویدا ناوەستیت، بەلکۆو هەڵدەکشیت و هەڵدەکشیت، پۆژ لەدواى پۆژ، جا هەرکەسێک لە یەکیک لە براوەکانی وەحیدا سەرپێچی بکات -ئیدی لە دێرینەکان، یاخود هاوچەرخیەکان-، یەکیکی بۆ دەبینیتەو بە دروشمی پێژەییبوون پاساوی بۆ دینیتەو، یاخود پاساوی بە هەر چەمک و دەفرگەلیکی سازینراو لە ماددەى خامی پێژەییبوون.

لە واقعی ئەزموونێکی تالەو دەلێم؛ زۆرینەى زێدەرەوانی مەدەنیەت کە نووسراویانم خویندوووەتەو لە سەرەتادا باسیان لە پێژەییەتی لەناو بابەتە ئیجتیهادییەکاندا کردووە، ئیدی دەقەکانی شەریعەت و زانایانیان لەپێزگرتن

(۱) «صحيح البخاري»: (۹۶۶)، و «صحيح مسلم»: (۱۷۷۰).

و غوزر پیدان له راجیایی ناو بابه ته ئیجتهادییه کاندایه ښاوه ته وه، ئه مه ش بیگومان ئاستیکی ستایشکراوه، به لام له پاش دهمیک ده بینیت خه ریکه فهرشی رېژه گه رایي له دهره وهی ژووری بابه ته ئیجتهادییه کانیشدا راده خه ن، به م شیوه یه تا کوو بازده دات به ره و جیبه جیکردنی رېژه یه تی له هه موو شتیکدا، جا زوریک له زیده پره وانی مه ده نییه ت هه موو شتیک به دیدیکی که سی په تی داده نین، هیچ سه لمینراو ییکش له سه لمینراوه شهرعییه کان چهن دی براوه و یه کلا و راشکاو و روونیش بیت مافی براوه یی و دلنیایی ره های پی ناده ن.

له و شتانه شی که له سه ر بنچینه ی رېژه یه تی بنیادیانناوه: ئه وه ی که کو مه لیک ناوناتوره ی نابووتکه ر ده نین به حاله تی «هه ستیار بوون» و «غیره کردن» له سه ر شریعت و پاکیزه یی، جا ئه و بانگخوازه ی که کاتیک بنه ما شهرعییه کان پیشیل ده کرین له بهر خوا تووره ده بیت و رهنگی تیکده چیت، ناوی لیده نین که سایه تییه کی په شوکا و ناجیگیر، یاخود نادان یاخود هه له شه و وینه ی ئه م وه سف و سووچ و خه وشانه ی ده ده نه پال، ئه و گوتاره ی بانگه واز که بو ئایین ده خرؤشیت ناولیده نین: گوتاریکی هه ستیار و نا ئارام!

هه روه ها له وه ی که دیسان له سه ر بنچینه ی رېژه یه تی بنیاتیانناوه: قه لسیوون و پرته بوله کردن له باسکردنی پله ی بهرزی ئه م ئوممه ته و پیگه ی به سه ر ئوممه تانی دیکه وه، زوریش بیزارن له باسی هه لېژاردن و پالفته کردن و خوشویستنی په روه ردگار بو، به جوړیک له وه م و چه واشه کاری له قه له می ده ده ن.

دیسان له وه ش له سه ر بنچینه ی رېژه یه تی دایانمه زران دووه ئه وه ی که ریگیریکاری شهرعی له خراپه کان و نه هیکردن له تاوانکاران به توندوتیژی و توراندن ده زانن، هه ربویه؛ زوریک له زیده پره وانی مه ده نییه ت شانازی به ساردوسرپانه وه ده که ن له هه مبه ر پرواله ته کانی که مته رخمه می ئایینداریدا

به و مه به ست و دیده ی که ئه وه ئازادی که سییه، تاییه تمه ندی و شهره فی
 ئاموژگاریخوازی که خودا پرژداری کردوه به دهمسیټتیکردن و دهستیوهردان
 له کاری خه لکی له قه له م ده دهن و زوړیشی له سر دهرپون و بیبه های ده کهن.

سا وه ختیک خوینهر له م دیاردهیه راده مینیت ئازار دهیگوشتیت که چون
 ئاوا جی ستایشه کانی وه چی بوونه ته جی عیب و تانه له پرگای گهمه ی وشه و
 دهسته واژه و ناووناتوره کانه وه.

زوړیکیش له وانه ی چاودپری گرفته کانی پرېازی زانستی ده کهن له توږینه وه
 و مه عرفه دا، ده زانن که ئیر ئاوازی وه سفیه ت^(۱) و بابه تیوون به رزبووه ته وه،
 له به رانه ر بیبه هاگردنی پتوه ریبه تی و برپاره کانی به هادا، جا توږه ری کاریگر
 به میتودو لؤزی روژئاوایی ده بینیت که ئاستی وه سف و راپورتکاری زانستی و
 گه یشتن به زانیاریه کان ده باته ئاسمان، ئاستی برپاردان و هه لسه نگاندن و
 باسی هه له و راست و په وا و نارپه واش ده باته ژیرزه وی و سووکی ده کات^(۲)،
 کاتیکیش توږهر ئه م دیاردهیه ده پشکنیت به وه ده گات که کرؤکی کوړپه یی
 تییدا چه مکی پرژه یه تییه که وایان لیده کات له برپاردان دوور بکه ونه وه و ته نها
 به وه سفکردن و تومارکاری قایل بن، پیشوازیکردن و هه لپه رینیش له سر
 ئاوازی وه سفیه ت و بابه تیوون له فه لسه فه ی روژئاواییدا گه یشتووه ته ئاستی
 زور توندپه و و ترسناک، گهمه باز و نوکته ئامیزترینی هه مووی دهربرینه کانی
 «جیل دؤلوز» (ک: ۱۹۹۵ز) فه یله سوو فی فه رپه نسی هاوچه رخن، که ده لیت:

"برپاردان له سر شته کان پیشه ی زوړیکه له خه لک، به لام پیشه یه کی

(۱) وه سفیه ت به واتای ته نها تومارکاری و تاریفکردنی شته کان وه که ئه وه ی هن و
 دهرخستیان به جی لیکدانه وه و برپار و قسه له سه رکردن.

(۲) بؤ فراوانترچوون له سر ئه م به رانه ریټیټیه چه مکیه و شوینه واره کانی ده توانی
 بگه ریټیه وه سر: محمد أمزبان، "منهج البحث الاجتماعي بين الوضعية والمعيارية"، المعهد
 العالمي للفكر الإسلامي، الطبعة الثانية، (۱۴۱۳هـ).

باش نییه، له بری ریکڅستن و ناسینه وه و بریاردان، چونکه گرنګتر بریتیه له: دوزینه وه و یه کترینین و ده سته سهر دا ګرتن، مروږف ګسک لیده ریکی سهر ریګه بیت، له وه باشته که دادوهر بیت. دادپه روه ری و راستی و پیکان بیروکه ګه لیکي چرووک و نزم، ئه مه به ګوته که ی ګودار دهره ټنه ری سینه مایی به راوورد بکه: مه به ست و ټنه یه کی راست نییه، ته نها و ټنه یه کمان ده و ټت. به هه مان شوې ش له فلسفه دا ده لټن: هزرګه لیکي راستمان نه ویستووه، ته نها هزرګه لیکمان ویستووه ...^(۱)

ههرکه سیکیش که شاره زاییه کی له سهر بنچینه ی هزره نوپکان، و پشت و ره گی چه مکه هاوچه رخه کان هه بیت، راست ده زانیت که ره و اجی پږه یه تی و چه مکه په یوه سته کانی ده ګه پږته وه بو «نازادی لیبرالی» که پوښنیری و که لتووری نوی پوژناوا سه پاندوویه تی و ګه لانی به زیو و دارو و خواویش له وی وهرده ګر نه وه، که پږه یه تی بنچینه ی فلسفه ی نازادی لیبرالییه، به لام بلټین چی که بیروکه ی براوه کان زورچار له قالبی هزری ناراشکاودا ره و اجیان پیده درټ.

له راستیشدا: هرکه س چاودږی سهره نجامه کانی پږه یی بکات ده بیت که ئه و پږګایه یه که هه ګاو به هه ګاو مروږف به ره و عه ده مییه ت-نه بوونی په تی ده بات که ئیتر خه ریکه دان به هیچیکدا نه ټیت و نه چه سپنیت، واشت لیده کات توانای ګه رمی و پیدا ګر بوونت له سهر هیچ سه لمینراویکی شهرعی نه بیت، شهره فمه ندی یه قین و دلنیا یی له مروږف ده سه نیته وه، ګوشه گیری ئه شکه وتی شک و ګومان و سهر ګه ردانی ده کات، جا عه ده مییه ت کو تاییی پږګای نه مانی پیوهر و ته رازووه کانه، ئیدی ئه سلنه نه راستیه ک و نه بنچینه یه ک بو به هاګان، بګره زانین له خودی خویدا ئیتر پږی تیناچیت و نامینیت، به لکوو عه ده مییه ت له بازنه ی ئه بستمو لوژیا دا به وه ده گات که له بنه رته دا مه عریفه-

(1) Deleuze, Dialogues II, trans. Tomlinson & Habberjam, Columbia University Press, 2007, p. 8 f.

زانين خو ى «نامومکين و رښتینه چوو» که عه ده مییه ت ماله ریکی کاولکه ری
 نه و په ر مه تر سیدار و سامناکه.

نه و ه شی که ریژه یه تی به ره و عه ده مییه ت ده چیت نه مه نه نجام گیری به کی
 که سی تاییه ت نییه، به لکوو سه لمی تراویکی زور ده ستاو ده سته پیکراوه له ناو
 باز نه ی فله سه فه ی روظاوا ییدا، ته نانه ت هه ندیک له تویره ران عه ده مییه ت
 به هاومانای ریژه یه تی توندره و داده نین، هه ندیکیشیان عه ده مییه ت ده کاته
 هاومانای ریژه یه تی رادی کالې. هه ربویه ش؛ هه ندیک له تویره ران ده برینیکې
 خو شی سه باره ت به م په یوه ندی خزمایه تییه هزرییه ی نیوان نه م چه مکانه
 دارشتووه که ده لیت: "گومان سازی - زور جار- تیهه لکیشی نه و دوو چه مکه ی
 خزمیه تی: عه ده مییه ت و ریژه یه تی." (۱)

به لام پیگه ی دلنایای و باوه رکردن و متمانه له وینای شهر عیدا پیچه وانه ی
 نه و ه هه موویه تی. هه ربویه؛ که وه ختیک جبریل له لای پیغه مبه ر (ﷺ) دانیش ت
 و له و دانیش ت نه دا که له سه ر سئ بنچینه که ی ثابین ئیسلام و ئیمان- باوه ر و
 ئیحسان- چاککاری پرسپاری لیکرد، ئیحسان- چاککاری به بهر زترینی نه م سئ
 ئاس ته دانا، که ئیحسانیشی به و دلنایایه یه کلا براوه پیناسه کرد که گچکه ترین
 راپراییشی تیدا نییه، به جوړیک که جگه له م حه قیقته هه یچی دیکه له دلې
 مروّقا نییه، که ده فه رموویت: «ئیحسان نه ویه که وه ها (الله) بپه رستی وه ک
 نه ویه به چاوی سه ر بیینی.» (۲)

جا ئیحسانى به پرېوونى دل دانا له راستییتى خودایه تی به جوړیک وه ک
 نه ویه پهروه ردگار به چاوی خو ببینیت که له واقیعا که سیک له شوین
 تراویلکه ی ریژه یی تییه وه هه لپه ی بیت، ده رگای له نیوان خو ی و نه م پله یه

(1) Petr Lom, The Limits of Doubt: The Moral and Political Implications of Skepticism, SUNY Press, 2001, p. 3.

(۲) "صحیح البخاری"، (۵۰) و "صحیح مسلم"، (۸).

داخستووہ کہ شہرہ فمہ ندرتین پلہ کانی ٹایینہ، جا لہبری ٹہوہی لہ گہل خۆیدا
بجہ نگیت تاکوو دلنیایی وہ چنگ بخت، لہ گہل خۆید دہجہ نگیت تاکوو بکہ ویتہ
گومانہوہ.

لہ راستیشدا: رامانی زانستی لہ سیرہی پیغہ مہر (ﷺ) زور بہروونی
نیشانمانی دہدات کہ دہمارگیری و غیرہ کردن و پیداگرتن لہسہر شہریعت و
توورہ بوون بو خوا و پیغہ مہرہ کہی (ﷺ)؛ لہ پینگہ ستایشکراوہ کانہ، نہ ٹازاوہیہ
نہ ناٹارامی و نہ پارایی و نہ خۆتتوہردان و توندروہی.

لہوانہ ٹہوہی کہ لہ دوو سہحیحہ کہدا ہاتووہ لہ فہرموودہی عائیشہ (رہزای
خوای لی بیت) کہ پیغہ مہر (ﷺ) کاتیک ٹہو قوماشہی دی کہ ویتہی لہسہر
بوو و ہک پەردہ بہ کاریاندینا رہنگی گور^(۱) لہ توورہ بییدا.

دیشان لہ دوو سہحیحہ کہدا ہاتووہ کہ پیاوٹیک، لہوانہیہ حہزمی کوری ٹہبی
کہعب یاخود جگہ لہ ٹہو بوو بیت، لہ نوٹری بہ بیانیان دوا دہ کہوت، لہ بہر ٹہوہی
پیشنوٹزہ کہیان زور درتڑہی بہ نوٹزہ کہ دہدا، کہ موغادی کوری جہ بہل بوو،
جا پیغہ مہر (ﷺ) زور توورہ بوو، تہانہت ٹیبین مہسعوود دہلٹ: "پیغہ مہر
(ﷺ) لہ ہیج تہمبی و ٹاموژگاریہ کہدا ہتندی ہی ٹہو روژ توورہ نہ دیبوو."^(۲)

دیشان لہ دوو سہحیحہ کہدا ہاتووہ: لہ فہرموودہی خالیدی جوہہنی لہ
باسی ٹہو کابرایہدا کہ پرسپاری سہبارت بہ وشتی ونبوو کرد، فہرمووی:
«جا پیغہ مہری خوا (ﷺ) توورہ بوو ہتا کولمہ کانی سوورہ لگہران - یاخود
دہموچاوی سوورہ لگہرا، لہپاشان فہرمووی: چیت داوہ بہسہریہوہ؟ پٹلا و
ٹاوی خوی پٹہ تا خاوہنی دہیگاتنی و دہیدوژیتہوہ.»^(۳)

(۱) "صحیح البخاری"، (۶۱۰۹)، و "صحیح مسلم": (۲۱۰۷).

(۲) "صحیح البخاری": (۹۰)، و "صحیح مسلم": (۴۶۶).

(۳) البخاری: ۹۱، مسلم: ۱۷۲۲

له بوخاریدا هاتوو: له فهرموودهی ئیبن عومهر که پیغمبر (ﷺ) له ناو مزگه وتدا به لځه میکی دی «جا تووړه بوو و هه لشاخا به ئه هلی مزگه وتدا.»^(۱)

نموونه ی ئهم هه واله نه به وییانه ش زوړن، به لام تنه ها مه به ستمان نموونه بوو نهک کوکړدنه وهی که ئهم فهرموودانه غیره کردنی خودی پیغمبر (ﷺ) و تووړه بوونی بو خدا له بابۀ تانیکی بنچینه و بابۀ تانیکی نابنچینه و لقو پوپیش به دم کرده خن، جا له سهر دریز کړدنه وهی نو یژ تووړه بوو، له سهر هه لواسینی وینه تووړه بوو، له سهر هه لگرتنه وهی وشتی ونیوو و تفکردن و قرخاندنه ناو مزگه وت تووړه بوو، هه روا جگه له وانه ش.

هه روه ها پیغمبر (ﷺ) له کاروباری ئیسلامدا گوتاریکی ساردوسری نه بوو وهک زیډه پره وانی مه ده نییه ت خه یالی ده کهن، به لکوو تووړه یی و غیره ی لی به دیار ده که وت، له سه حیچی موسلیمدا هاتوو له فهرموودهی جابر که ده فهرموویت: «پیغمبر ی خوا (ﷺ) کاتیک وتاری ده دا چاوه کانی سوورده بوونه وه و دهنگی به رزده بوویه وه و تووړه یی تینی بو دینا، هه تا ئه وهی ده تگوت هاوار و ئاگاداری له هاتنی سوپایه ک ده دات و ده لیت وا به یانی هاتنه سهرتان، وا ئیواره هاتنه سهرتان، هه روه ها ده یغه رموو من و قیامه ت وهک ئهم دووانه نیردراو و لیک نریکین، په نجه ی شایه تومان و ئه وهی ته نیشتی (به رزه لووته) ی لیکده نا.»^(۲)

جا چو ن له دوا ی ئهمه ده وتریت که غیره کردن له سهر چه سپاوه کانی باوهر و شریعت و پاکیزه یی و تووړه بوون بو خوا و پیغمبر هه که ی له هه ستیاری و هه له شه یی و خو تپوه ردان و توندرویت ی و ملشکینی و نموونه ی ئهم جنیو و ناوونانورانیه؟

جا تووړه بوون بو خوا و بو پیغمبر هه که ی توله کردنه وه یه کی که سی و تایبه ت

(۱) البخاری: ۱۲۱۳

(۲) مسلم: ۸۶۷

و ئاره زوویهک نییه بۆ زالبوون و ده سترتن به سهر خه لکدا، به لکوو له بهر زترین باره گاکانی ئیمانیه که رهنگدانه وهی لیوانلیو بوونی دله له خوشویستنی خوا و پیغه مبه ره که ی (ﷺ).

ئیدی شانازی کردن و خوهه لکی شانیش به ده مار ساردی و نه رینی بوون له هه مبه ره روواله ته کانی که مته رخه می ئایینی به ناوی ئه وه وه که ئازادیی که سییه، ئه مه ئیدی نه خوشییه که مروف ده بیت چاره سهری بکات نه که به هایه کی روشنبیرانه بیت که خه لکی بۆ بانگ بکریت که یه که له هوکاره کانی نه فره تلێکرانی به نی ئیسرانیل ساردوسری و نه بزووتیان بوو له مبه ره روواله ته کانی که مته رخه می ئایینی، ههروهک پهروه ردگار ده فره موویت: ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ (ﷺ) کانوا لا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٨﴾ [المائدة: ٧٨ - ٧٩] «نه فرین کراوه له وانه ی بیاوه ره بوون له به نی ئیسرانیل له سهر زمانی داوود و عیسی کوری مه ریه میش، ئه وه ش به هووی ئه وه وه که سه ریچی و ده سترتی زیان ده کرد (٧٨) له ناو خویندا نه هی و پیگری خراپه یان له یه کدی نه ده کرد خراپترین کاری بوو ئه وه ی که ده یان کرد.»

له گرنگترین ئامرازه کانی پارێزراو بوونیش له کاره ساته کانی خه شمی خودایی؛ بوونی توێژ و خه لکی که له ناو کوومه لگادا که غیره یان له سهر حه رامکراوه شه رعییه کان هه بیت، ههروهک ده فره موویت: ﴿فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ﴾ [هود: ١١٦] «ده با له خه لکی چاخانی به ره له ئیوه گرویه کی ده سترتوو به پاشماوه یه که (له چاکی و پاکی) هه بان که پیگریان له خراپه بکردایه له پرووی زه ویدا، به لام نه بوون که می که نه بیت له وانه ی که ئیمه ره زگاریمان بۆ نووسی بوون.»

ئیدی هه لبزارتن و پالفته کرنی ئه م ئومه ته و باشییه تییه که ی و

شهره فمه ندکردنی به گه واهیدان له سهر خه لکی جگه له خوۍ ئه وه یان له چه سپاوه کانی وه حییه، ههروهک ده فره موویت: ﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ [الحج: ۷۸] «سا تیکۆشن له ړې خوادا به تیکۆشانی شایان و هه قی خوۍ که ئه و ئیوهی هه لېژاردوو و له ئاییندا قورسای و زه همه تی نه خستوونه ته سهر، دهستی پتوه بگرن ړیگه و ئایینی بابتان ئیبراهیم، ئه و بوو له پېشدا ناوی لېنان موسلمان و له مه شدا با پیغه مبه ر گه واهیده ر بیت به سهر ئیوه وه و ئیوه ش گه واهیده ر به سهر خه لکه وه.»

هه روا فره موویه تی: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ [البقرة: ۱۴۳] «ئاوه ها ئیوه مان کرده ئوممه تیک ی چاک و نیوه نج تا کوو ببه شاهید به سهر خه لکه وه.»

ئهم ده قانه ش ته نها به لگه ی نموونه ن، وه گه رنا قورئان و سوننه ت به وینه ی زوړی دیکه له وانه ئاوه دانه، به جوړیک که هه رکه س لئی ورد بیت ه وه و رابم ینیت؛ "پراوه یی بړی هاوبه ش له نیوانیان و به تالییه تی دژه کانی له چه مکه کانی زیده روه ی مه دهنی" دلنیا یانه ده زانیت.

۵- به مه زندانانی بابه ته زهینییه کان

زوریک له زیده پوهانی مهده نییه ت، واتا زهینییه کان که له سره گه ران و بیر و تپروانین و دیده کییه تی پهی و مانا ئالۆز و چه مکه ورده کان و ئه گه ره کانی کوتار و سهروه تی وشه سازی دامه زراوه گه وره ده که نه وه، یانه ی هزری و میوانداری رۆشنیری بۆ ده که نه وه، زوریش له باره ی چیژی مه عریفه ته وه ده دوین، چیژیکی راسته قینه شی لئ ده بن نه ک ده سترکد و ساخته، زور سه رسامیشن به لیها تووانی ناو ئه و بازنه مه عریفیانه، کردووشیانه به پتوهری هه لسه نگاندن له رووانینیان بۆ خه لک و تاکه کان، به پیی توانا و تیژبینیان له م بواره دا ریز و پیگه بۆ خه لک داده نین.

به لام واتا سولووکییه کان که له سره: بزاری دهروون و پاککردنه وه ی ویسته کانی، رپیگرتنی له هه وا و هه وه س، ده سته پیگرتنه وه ی له ئاره زووه کان، ره تاندنی له غه ریزه کانی و ورده کارییه کانی ئه ده بی چۆنییه تی مامه له کردن له گه ل پهروه ردگار، چی پی شیاوه و چی شیاو نییه، ریگای به ره و به ندایه تی بۆ کردنی، نه ویبوونه وه و کرووزانه وه له بهر ده ستیدا، سکالا بۆ لابرندی، دریزووه ستان له میجرابی ده ست لئ پانکردنه وه ی، بینین و هه ستردنی واتای ناو و سیفاته کانی، دروشم و پله کانی دیکه ی باوه ر و پلیکانه کانی رپیگرتنه بهر و په رستش، هه موو ئه وه به به های که سی داده نین که باس لیکردن و پشپرکتی تیدا کردنی به لایانه وه زور جیی سه رنج و چیژ نییه و به دلایان نییه هه رگیز باسی بیته ناو باسانی ناو دانیشتن و شه وچه ره کانه وه.

ئه مه ش چونکه ئه م خه لکانه هاوده می «پروانین و باس» ن نه هاوده می «بزووان و کار»، هاوه لی «زهینیات» ن نه هاوه لی «ویست و وره» جا پیگه ی

عه قلّ که پادشای ټیگه‌یشتنه له لای ټه وان له پېش پېگه‌ی دلّه‌ویه که پادشای پهل و ټه‌ندامانه، بگره دلّ له‌ئاست عه‌قلدا له لایان هر پېگه‌ی نییه.

هه‌ربویه گه‌وره و سه‌ردار و خاوه‌نرېز له لایان و ټه‌وه‌ی مل بو هه‌ژموونی ده‌دن و بو سه‌رکرده‌یی‌تی دهنووشټینه‌وه و خو‌کوژی له‌سه‌ر سه‌ری خو‌یانی ده‌نن و ده‌یخه‌نه ئاسمانه‌کانه‌وه و په‌کتیکیان شانازی به‌وه‌وه ده‌کات که ټه‌وی دیوه و پېی گه‌یشتووه؛ ته‌نها ټه‌و که‌سه‌یه که ده‌ستی بالای له زانسته دیده‌کی و زه‌ینی و عه‌قلیه‌کاندا هه‌بیټ، ټه‌وه‌ی توانای هزری و لېوه‌شاه‌ویی فه‌لسه‌فی پټوه دیت.

به‌لام که‌سی‌کی له خواترس که خودا ناسینی خو‌ی، ویست و وره‌ی به‌رزی له پابه‌ندبوون و ده‌سته‌ودامانگرتنی باره‌گای به‌ندایه‌تی و زال‌بوون به‌سه‌ر پالنه‌ری هه‌وه‌س و غه‌ریزه‌دا، چوونه‌خزمه‌ت په‌رتوو‌که‌ه‌ی په‌روه‌ردگار و به‌رپ‌کردنی کاتی دو‌ورودرېز له موناجات و پارانه‌وه پې به‌خشی‌بیټ، به‌لام ده‌ستی له زه‌ینیات و زانینه عه‌قلیه‌کاندا نه‌بیټ؛ ټه‌وه به که‌سی‌کی ساده و ساویلکه لې ده‌روانن، زورجار ناوی لیده‌نن: «ده‌رویش»، وه‌ک که‌م ته‌ماشاکردن و توانجلیدان یاخود بې‌نیازبوون له‌و حاله‌ی ټه‌و، بگره زورینه‌ی جارن خواپه‌ره‌ستی ټه‌م که‌سه و قوول‌بوونه‌وه‌ی له واتاکانی زانین و ناسینی په‌روه‌ردگاردا، وه‌ک ده‌رهاوېشته و ده‌ره‌نجامی سه‌رنه‌که‌وتن و بې‌توانایی له‌ئاست زانینه هزری و تیژبیری و بابه‌ته عه‌قلیه‌کاندا ده‌خویننه‌وه.

بنچینه‌ی ټه‌م حاله‌ته‌ش بو پرسیکی فه‌لسه‌فی ده‌گه‌رپ‌ته‌وه هر له روژانی فه‌لسه‌فه‌ی یونانییه‌وه، هیشتاش وه‌ک فه‌لسه‌فه‌یه‌کی شاره‌وه و ناوه‌روکیش زیندووه، هه‌رچه‌ندی له شیوه‌یه‌کی تیوری رېکخراوېشدا ئاشکرا نه‌کرایټ، ټه‌م گرفته فه‌لسه‌فیه‌ش له‌م پرسیاره‌دا پوخت ده‌بیټه‌وه و خو‌ی ده‌نوټیت:

ته‌واوییه‌تی -کاملیه‌تی- ده‌روونی مروّقی به چی ده‌بیټ؟

له واقعېدا: فلهسه فهی کونی یونانی وه لاميکی دهست و بردی لهسه ر
 هم پرسه پيشکه شکرد که هه نديک لهوانه ی وابهسته ی نهوان بوون له
 موسلمانان له مه دا پوختيان کردووه ته وه که «ته واو کاملبوونی دهروونی مروقی
 به وه چنگخستنی بابه ته عه قلییه کان و زانینی نه زانراوه کان ده بیت»، سا
 زانینی «شته عه قلی» و «شته نه زانراوه کان» نه وه یه که تایبه تمه ندی و پیگه
 و کاملییه تی به مروق ده دات له ئاست بوونه وه رانی دیکه دا، تیروته سه لییتی
 دهروونی مروقایه تییش په یوه سه ته به وه وه.

به گه وره دانانی گه ران و لیکدانه وه ی عه قلی و شهیدا بوون پی، به ربلآوه
 له ناو وپژه کانی نه فلاتوندا، ته نانه ت له وتووپژه به ناو بانگه که ی فیدوندا
 هاتووه که نه فلاتون ده لیت: "سیغه تی جیا که ره وه ی فیه له سووف بریتیه له
 پشتگو یخستنی جه سه ته."^(۱)

هم پرهنسیپه فلهسه فییه ش که کاملبوونی دهروونی مروقی به زانینی
 نه زانراوه کان و درکپکردنی عه قلیاته کان ده بیت، به فیه له سووفه دیرینه کانی
 ئیسلامیش گه یشووه، به تایبه ت بریکاری باوه رپیکراوی دابه شکردنی فلهسه فه
 له ناو که له پووری ئیسلامیدا که نه بوو عه لی ئین سینایه؛ چونکه نهو زانسته کانی
 فلهسه فه ی پیش خو ی کو کردووه ته وه و له گه ل بابه ته خوداییه ئیسلامیه کانی
 متور به کردووه، جا ئیدی له ناو عه قلی که لامی ئیسلامیدا ناسراو و ئاسایی
 بوویه وه، هه روه ها دووباره به ریخستنیکی سه رنجراکیش و زمانیکی شیرین و
 رهوان دایرپژایه وه، جا له رپی نه وه وه ره و اجیکی گه وره ی پهیدا کرد، هه تا نه وه ی
 شه رستانی وه ختیک هه ژده ره مز له فیه له سووفانی ئیسلام نمایش ده کات؛
 به وه دوا یی پښ دینیت که ده لیت: "به لام گه وره زانای هم گرویه نه بوو عه لی
 ئین سینایه، گواسته نه وه ی رپبازه که یم له په رتوو که کانییه وه هه لبراردووه، ئیدی

(۱) أفلاطون، "المحاورات الكاملة"، ترجمة: شوقي تمارز، الأهلية للنشر والتوزيع، (۱۹۹۴م):
 (۳/۳۷۴).

نیچیر هه بیټ له سکی که ره کټویدا یه (نانه و که و تووه ته روڼه وه).^(۱)

به لکوو ئین خه طیب فه خری رازی له مه زن راگرتنی ئین سینای
فه یله سووفی ئیسماعیلی عوبه دیدیدا گه یشتوو ته ئاستیکی توندتر له وهش،
ته نانه ته وه ختیک بابته هیوکاری دروستیه ته سهر برینی ئاژهل له کاتیکدا
که ئه شکه نجه دانه و پیچه وانه ی عه قلّه خراوه ته به رباس، ئامه ده ی وهک
نمایش کردنی هوکاریک ده لیت: "به کار بردنی بیئرز شان بو به ئه رز شان له ریچکه
ریپید راوه کانی عه قلّه"، فه خری رازی له وه لامیدا ده لیت: "گهر وا بووایه ئه وکات
دروستبوو تووش له به ریپی ئین سینادا سهر بر دریت!"^(۲)

توێزه ری بابته یی گهر فوو تی کردنی پی شه وایانی که لام بو ئهم فه یله سووفه
بینیت ئه وکات ناوازه یی و تیژ تیگه یشتنی پی شه وایانی ئه هلی سونه ی بو
به ده رده که ویت له به دگومانی هه می شه یی اندا له زانستی که لام و کیشانی
بازنه یه کی شک و تو مه ت و خو لیا ریژی به ده وریدا و بینینی وهک ده لاقه ی
دزه کردنی بیرو باوه ری ئوممه تانی دیکه بو ناو ئوممه تی موحه ممه د (ﷺ).

ئه وه شی که ئین سینا له ناو ناو خو ی فه لسه فیدا پی هه ستا، ههر وینه ی
ئه وه یه که فه خری رازیش له ناو ناو خو ی که لامیدا پی هه ستا، په یوه ندی
تو کمه ش له نیا وانیاندا هه یه که ئیره شوینی درێژه ییدانی نییه.

مه به ستیش ئه وه یه که فه یله سووفانی ناو ئیسلام وه ختی قسه کردنیان
له سه ر ئه و هیزانیه ی ده روون که تایبه تن به مرو ف له بابته کانی ده رووندا به
گشتی، له ویشدا له سه ر ئهم پرهنسییه ده دوین، جار جار یکی ش ناوی لیده نی
هیژه ئاخیه ره کانی ده روون، تیایدا باس له عه قل ی کرداری و عه قل ی تیوری

(۱) الشهرستاني، "الملل والنحل"، مؤسسة الرسالة، (ص ۴۳۰).

(۲) الشاطبي، "الإقادات والإنشادات"، تحقيق: أبو الأحفان، مؤسسة الرسالة، الطبعة الثانية،

(۱۴۰۶هـ)، (ص ۸۷).

ده کهن، یاخود هیزی توانا و هیزی زانا، ههروه ها ئه وهی که زانینی بابه ته ئه قلی و نه زانراوه کان؛ تایبه تمه نندی پایه پیده ری مروڤن، ههروه ک ئین سینا له ئینسکلۆپیدیا کهیدا ده لیت: "تایبه ترین تایبه تمه نندییه کانی مروڤ: وینا کردنی واتا گشتیه عه قلییه په تییه کان و گه یشتیه تی به درک و له خوځرتنی زانیارییه نه زانراوه کان." (۱)

هه ره ئه وهش به کاملبوونی نه فس داده تین! ههروه ک ئین سینا له په رتوو کیکي دیکه دا ده لیت: "که مال و ته واوییه تیش ئه وهیه که عه قلییشکاوه کانی به واقع بیه چنگ، به بینراوی و نوینراوی له زهیندا." (۲)

ئه مه بو زانیانی که لامی ئیسلامیش گوازاوه ته وه، هه ره له وه به نمونه ئه وه وته یی سه یفه دین ئامه دی: "کاملبوونی دهروونی مروڤی، به وه چنگخستنی ته واوییه تییه کانییه تی که ئه ویش درک کردنی عه قلییا ته کان و زانینی نه زانراوه کانه." (۳)

قورسیش نییه دۆزینه وهی به سته ری نیوان ئه م ده برینه ی ئامه دی و ئه وه وته یی پیشووی ئین سینا که وتی: "تایبه ترین تایبه تمه نندییه کانی مروڤ: وینا کردنی واتا گشتیه عه قلییه کان و گه یشتنه به درک و له خوځرتنی زانیارییه نه زانراوه کان."

به لکوو کۆله که و ده مسپی زانیانی که لامی ئه وه دوا یانه فخره دین ئین

(۱) ابن سینا، "الشفاء"، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، الفن السادس من الطبيعيات، (ص ۲۰۳)، وانظر أيضاً، ابن سینا، "النجاة"، تحقيق: عبد الرحمن عميرة، دار الجیل، الطبعة الأولى، (۱۴۱۲هـ): (۲/۱۰).

(۲) ابن سینا، "الإشارات والتنبيهات"، مع شرح الطوسي، تحقيق: سليمان دنيا، الطبعة الثالثة، القسم الثاني، (ص ۳۹۱).

(۳) الأمدي، "أبكار الأفكار"، تحقيق: أحمد المزيدي، دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، (۱۴۲۴هـ): (۱/۱۳).

خه طیبی رازی خاوه نی (مفاتیح الغیب)، (المحصول) و (المباحث المشرقیة) و نمونه ی ئه و پهرتووکانه که ئیدی بوونه سهرچاوه ی زوړیک له زانایانی ئه و ده مه و پاش خوښی، پهرتووکیکی له سهر جوړه کانی چیر نووسیوه که چیرته کانی تیدا کردووه ته سی به شه وه، که (چیرته عه قلییه کان) ی به بهرترترینان داناوه که فخری رازی ده لیت: "بهرترترینیشیان چیرته عه قلییه کانن، ئه و چیرته ی که له رپی زانینی شته کان و وهستان له ئاست حه قیقه ته کانیاندا دینه کایه وه." (۱) له پاشانیش پهرتووکه که به باسی سهرگردانی و تینه گه یشتن له ئاست ناسینی په روهردگار، بگره ئه ستمی ستایشکردنی؛ کو تایی پیدینیت، چونکه پاک و بهرزاگرتنی خودا له وهی که شایسته ی نییه له خویدا که م ئه ده بییه، سیفه ته جیگیرکراوه کانیشی خو له لای ئه و ته عطیلکراون-له کارخراون جا ستایشکردنی به واندهش هر بیئه ده بییه، سا سهره نجامی به وه گه یاند -په نا به خوا- که داوی لیبوردن بکات له خودا که چی بکات ستایشی ئه و گونجاو نییه و رپی تیناچیت، ئه مه یه سهره نجامی نابووتی ته عطیل و دوا دوئی کو تایی لیژیایی به ره و خوارکه ی بابته که لامییه کان!

ئهم پرهنسیپه ته نانه ت گه یشتووه ته ناو ده قی فهرمی که لامی که دانراوه بو فیرکاری گشتی، هه روه ک ئیجی له (المواقف) دا ده لیت: "کاملبوونی مروّف به عه قلییشکانی عه قلییا ته کان و به ده سته ینانی نه زانراوه کانه." (۲)

پهرتووکه که لامییه کانی رازی و ئامه دی بابته و باسی ته نگه بهر و وردی هه لبارده یی تیدایه که مه رج نییه له سهر زانستی که لامی فهرمی ئه ژمار بکریّت، به لام هه لویتسه کانی ئیجی زیاتر به دانراوکیکی ئه کادیمی خویندنی بالا ده چن، جا ئه و وینایانه ی که له ناو هه لویتسه کانی ئیجیدا پشتیان پی ده به ستریت

(۱) الرازي، "ذم لذات الدنيا"، (ص ۲۱۲)، نص عربي منشور ضمن:

Shihadeh, The Teleological Ethics of Fakhr al-Din al-Razi, Brill, 2006, p. 212.

(۲) الإيجي، "المواقف"، دار عالم الكتب، (ص ۳).

مانايه کی چندهینده په یداده کهن له به هیزی دانه پالیان بو لای زانستی فهرمنی که لام، سا دزه کردنی هم بنچینه مه عریفیه فلسه فیه بو ناو هه لویسته کانی ئیجی دیسان په نگدانه وهی قوول دزه کردنی سینایی یونانییه بو ناو رشته بهندی که لامی.

دیسان له وهشی که تویره سهری لی سورده مینیت ته وهیه که ماموستایانی که لام له وینهی شههرستانی و رازی و ئامه دی و ئیجی هه ستاون به دوو باره بهر هه مهینانه وهی کوله که مه عریفیه کانی فلسه فیه سینایی که ئه ویش له فلسه فیه نوژنکراوه ی یونانییه وه وه رگیراوه، چونکه ئیبن سینا تاکه وینایه کی فلسه فی یونانی به جینه هیشتووه به لکوو پیدا گربووه له سهر په راندنه وه و جیکردنه وهی هه مووی، ههروهک خودی ئیبن سینا له سهره تای (الشفاء) دا ده لیت: "له په رتووک و په راوی دیریناندا شتیکی پشتیپیه ستراو نییه له م په رتووک هماندا دانه نابیت و جینه کردیته وه." (۱)

وشه ی (القدماء - دیرینان) یش دهسته واژه یه کی زانستی ناو خوځانه که مه به ستیان لئی فیهله سووفانی دیرینی پیشووی وهک ئه فلاتون و ئه رستو و نمونه ی وانه که له گهل دهسته واژه ی (علوم الأوائل - زانستی دیرینه کان) دا که له لای زانایانی سوننه ت به کار دیت؛ په کتر برینان هیه.

مه به ستیش ته وهیه که تویره ئه گهر به راورد بکات له نیوان ته وهی که له میژووی فلسه فیه کوندا هیه له گه وره کردنه وهی پروانینی عقلی و کردنی به ئه و په ری که مال و ته واهه تییه کان و له پاشان تیپینی بخاته سهر هه وادار و خه ریکبووانی خویندنه وهی فلسه فیه له مرودا، سهر سامبوونیان به پروانین و گهران و تیفران و یه کلا کردنه وهی عقلی، نهک کرده وه و سولووک و ئایینداری،

(۱) ابن سینا، "الشفاء"، تحقیق: قنات و زملاؤه، المطبعة الأمیریة، (۱۳۷۱ هـ)، القسم الأول، (ص ۱۰).

دهرگای درککردنی به «په یوه ندى (فلسفه یی) کون له قالبی (فلسفه یی) نویدا» لی ده کریته وه!

جا سهرقالانی نه مړوی دوخی فلسفه یی زانینی په تی و وانا عه قلی و زانستییه په تییه کان گه وره ده که نه وه، به بهرترترین ئاستی که مالیشی ده بینن، خاوه نه که شی به پی پیگه و پوچوونی تیدا پیگه بو داده نین، ئیدی هم مامه له یه ئاشکراکراو بیت، یاخود به شیوه یی کی مهنه جی ریکخواو کاری پی بکریت نه گهر ناراشکاوانه ش بیت؛ به های مړوف له ناو هم توژانه دا به پیی زانستی عه قلی و مه دهنی نه و مړوفه یه.

لیکواله رانی بلیمه تیش له زانیانی شهریعت له ژیر روشنایی وه چی خوداییدا وتووژیان له سهر هم فلسفه یی کردوه، پیکدادانی هم فلسفه یی شیان له گهل دیدگای قورئاندا بو که مال و ته و اوته دهروونی مړوف ئاشکراکردوه که نه و دیده له سهر دوو بنه ما دامه زراوه، یه که میان: نه وه ی که کاملبوون به ته نه زانست و زانیاری ده بیت، دووه میشیان: نه وه ی که کاملترینی زانسته کانیس بریتین له زانسته عه قلی و مه دهنیه کان.

هم دوو بنه مایه ش هردووک پوچه ل و پیکدژن له گهل بنچینه کانی وه حیدا، بنه مای یه که میان چونکه کاملبوون له قورئاندا به ته نه زانست نییه به لکوو به زانست و کرده وه شه، بنه مای دووه میشیان چونکه کاملترینی زانسته کان بریتی نییه له زانسته عه قلی و مه دهنیه کان، به لکوو زانسته خوداییه کانه به هرچی له خوئی ده گریت له زانست به خودا و به په رتووکه کانی و به پوژی دواپی و گه رانه وه و وینه ی نه وانه له وانا و ناوه پوکه بهرز و پیروژه کان.

وه لامدانه وه ی هم فلسفه یی ش له یه ک ثایه تی ناو په رتووکه که ی په روه ردگاردا پوخته ده بیت وه، که ده فهرموویت: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ﴾ [محمد: ۱۹] «سا بزانه که هیچ خوداییکی په رستراوی ره وانه نییه جگه له

(الله) و داوای لیخو شبوون بو گونا هت بکه.»

جا ئه م ئایه ته دوو پرسته ی له خو گرتووه، یه که میان: شه ره فمه ندرتین زانسته کانی ده رختووه که زانستی په رستراویتییه، دووه میشیان: شه ره فمه ندرتینی کرده وه کان که په رستشه، مانا گه یی نی ئه م ئایه ته ش به ریگای (ضرب الأمثال-نموونه هتیا نه وه) یه که ری بازی قور ئانه له واتاسازی و پروونکر نه وه دا.

ئه م بیرۆکه فه لسه فییه شوینه واری گه وری له سهر بونیادی فه لسه فه ی دیرین و نو ی داناوه، بگره نزیکه رو لی بنچینه ی ئیستی می شاراوه ببینی ت له زو ری ک له تیزه هزرییه تازه هه لکه وتوو ه کاند، هه ربو یه پی شه وا ئی بن ته ی مییه له (درء التعارض) دا ده فه رموو یت:

"هه مان بنه ما و پی شه کی زه به لاح که کردوو یانه ته ئامانج و سه ره نجامی داخوا زیان که -کامل بوونی نه فس ته نها له زانی نی عه قل پی شکا وه کاندایه- پی شه کییه کی پووچه." (۱)

پی شه وا ئی بن ته ی مییه له ناوا خنی وتوو یژ هه کی له سهر ئه م فه لسه فه یه شیکر د نه وه یه کی بو بنه ما ناو خو ییه کانی ئه م بیرۆکه یه پی شکه شکر دووه که له (درء التعارض) دا ده فه رموو یت:

"گومراییشیان له چه ند روویه که وه یه، له وانه: ئه وه ی که واده زانن کامل بوون ته نها له زانی ندایه، دووه هم: ئه وه ی که واده زانن که ئه وه ی لای ئه وانه ئه وه زانسته، سته میشیان: ئه وه ی وا ده زانن که ئه وه ئه و زانسته یه ده روون ته وا و کامل ده کات، سه رجه م ئه م پی شه کییا نه ش ناراستن و درو ن." (۲)

(۱) ابن تیمیة، "درء تعارض العقل والنقل"، تحقیق: محمد رشاد سالم: (۳/۲۶۹).

(۲) ابن تیمیة، "درء تعارض العقل والنقل"، مصدر سابق: (۳/۲۷۴).

له وه دوا ئیتر خامه ی ئیبن تهیمیه به دریژه و ورده کاری ئه وه دا ده روات،
 ئه وه شی لیره دا ئیمه ئاماژه ی پی دههین ئه وه یه که له ئه نجامی ئه م دیده
 جه وه هرییه له ناو بونیادی گوتاری زیده پره وانی مه ده نییه تدا، به های به ندایه تی
 و پرپه وشته کانی پاکی و پاکیزه یی پاشه کشه یان کردوه، پیشه وای ئیبن تهیمیه
 له (الصفدية) دا ئاماژه ی به وه ش کردوه که ده فهرموویت: "جا خودی
 به ندایه تی کردنی یه کتاپه رستانه بو پره وردگار و خوشویستن و به گه وره پراگرتنی؛
 له گه وره ترین ته واهو تی و به خته وه رییه کانی دهروون، نهک به خته وه رییه که ی
 له تنه ا زانیکی چۆل و هۆلدا بیت له خوشویستن و په رستش و به ندایه تی." (۱)

به هه ر حال، پیگه ی «پروانین و تیفکران و کاروکرده وه»، هه ردووک داخوای
 شه رعین که فاتیه ی قورئان هۆشیاری له سه ر داو، شه ریعت لومه کردنی
 په های خودی ئه وه ی تیدا نییه، به لام هاتوو تاکوو ته واه و ریکوپیک بکاته وه
 و ئاسته کانی ریک بخت، به لام تنه ا زۆرینه ی فه یله سووفه کانن که به په های
 تیفکران پیش ده خه ن، زۆرینه ی سو فییه کانیشن که کاروکرده وه به په های
 پیش ده خه ن، هه ردوو کیش جوړیکن له لادان، هه ربویه پیشه وای ئیبن تهیمیه
 له ده قیک بنچینه سازی کوکه ره وه دا فهرموویه تی:

"هه رییه کیکیش له دوو ریگای تیفکران و خویه کلا کردنه وه ریگای به
 قازانج و سوودی مه زن و گه وره ن، به لکوو هه رییه کیکیان پیویست و ناچاریه،
 به خته وه ریش به وه نه بیت به ده ست نایه ت، قورئانیش هه مووی بانگه وازی کردنه
 بو پروانین و په ندوه رگری و فکران، هه روه ها بو بژاری دهروون و دونیانه ویستی
 و په رستش، قورئان باسی له چاکی و به که لکی هیزی دیده کی زانستی و
 هیزی ویستی کرداریش فهرمووه، له زیاده شوینیکیدا، له وینه ی ئه وه ی که
 ده فهرموویت: "هه ر ئه و خودایه یه که په یامبه ره که ی به رینومایی و ئایینی

(۱) ابن تیمیه، "الصفدية"، تحقیق: محمد رشاد سالم، دار الهدي النبوي، الطبعة الأولى،

(۱۴۲۱هـ): (۲/۲۳۴).

حق و پهوا ناردووه تاكوو به سهر گشت ئاييندا زال و سهر كه وتووى بكات"، جا رېنومايي: تهواوييتى زانست، و ئاييني حق: تهواوى كرده وه و كار، هه روا له وينه ي ئه وه كه ده فهرموويت: "(پيغه مبه راتيكي) خاوه ن ده ست و بينايي ..."^(۱)

ليړه شدا سهرنجيكي زور ناسك و پاراو هه يه كه بريتييه له دانايي وردى شهرى ئاويزان به دانايي گهردوونى، ئه وى كه پهروه ردگار هه ر گرويه ك له بهنده كاني به جوړى غه ريزه و ئاره زووى چينراو تياندا تاكيكردووه ته وه، جا له رووى شهرعه وه به وهى تاكيكردوونه ته وه كه له گه ل واقيعى گهردوونيان ده گونجيت، ياني ئه وهى كه پهروه ردگار توانا عه قليب به يشوماره كاني پښ به خشيوه؛ به ملكه چى و راده ستبوون بو شهرع و شوينكه وتنى وه حى و كار كردن به وهى تييدا هاتووه تاكيكردوونه وه؛ كه كار كردن له سهر ئه م جوړه نه فس و دهروونه گه ليك سه خته.

ئه وه شى پهروه ردگار هيزى ويست و وړه ي پيداوه؛ به شوينكه وتنى به لگه و زيده په وى نه كردن له په به نى و خودا پرېنى په رستش به ئامانجى گه يشتن به چيژيكي غه ريزه يي رو حى، تاكيكردوونه وه كه گرته وهى نه فس له زيده روپوشتن و له ده سته درچوون به ناو رو حانيي تيكدا له ده ره وهى ئه وهى كه پهروه ردگار فه رمانى پيكردووه؛ له سهر ئه م جوړه دهروونه گه ليك سه خته.

جا پهروه ردگار زيره كان و عاقل مه ندانى به هه لنان و پالنانى نه فس بو به ندايه تى تاقي كرده وه، رو حانى و په رستشكارانى به چاك و راست په رستش كردن له سهر رېنمائي و ده سترگ تر نه وه و سونه تى موحه ممه د (ﷺ) تاقي كرده وه، كو تايي فاتحه ش به دوو نمونه ي خه شمل يگير او ان و گومرايان ئامازه ي به وه كردووه و به پاراو ترين و اتا كه له ريگاي (ضرب الأمثال- نمونه هينانه وه) يه كه زورينه ي شيوازي قورئان ئه وه يه.

(۱) ابن تيمية، "مجموع الفتاوى": (۲/۵۹).

هه‌رکه‌سېش له‌م پرسه‌فهلسه‌فیه و‌ ټاراسته‌جیا‌جیا‌کانی‌خه‌لک‌تیدا
 بکۆل‌یت‌ه‌وه، هه‌م له‌رووی‌تیاوری و‌ هه‌م له‌رووی‌کرداری‌ه‌وه؛ نه‌ینی‌ئ‌ه‌و
 ده‌ست‌گرتنه‌وه و‌ بیا‌کویه‌قووله‌که‌له‌ئاست‌به‌های‌ناسین و‌ تی‌گه‌یشتنی‌وه‌حیدا
 له‌لای‌زی‌ده‌ره‌وانی‌مه‌ده‌نی‌ه‌ت هه‌یه‌بو‌ی‌ده‌رده‌که‌و‌یت، ئ‌ه‌وه‌ش‌له‌به‌رانبه‌ر
 سه‌رسامی و‌ شه‌یدایی و‌ لای‌راویان‌له‌خویندنه‌وه و‌ به‌دوادا‌چوونی‌زانسته
 مه‌ده‌نی‌ه‌کان و‌ گه‌وره‌کردنه‌وه‌ی‌هاوه‌لانی، بگره‌دانانی‌فیقه‌ی‌شه‌ریعت‌له‌
 نزمت‌رین‌ئاسته‌کاندا‌له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ی‌که‌بابه‌تی‌عه‌قل‌پشکاو و‌ مه‌ده‌نی‌تیدا‌نی‌ه،
 به‌لکو‌و‌ئ‌ه‌وپه‌ری‌ته‌نها‌باس‌کردنه‌له‌ورده‌کاری‌بابه‌ته‌کرداییه‌کان، هه‌روه‌ک
 پيشه‌وا‌ئین‌ته‌یمیه‌له‌(الصفدية)‌دا‌ده‌فه‌رمو‌و‌یت: "ئیدی‌زانستی‌دیده‌کی
 و‌ تیاوریشیان‌کردو‌وه‌ته‌ئ‌ه‌وسه‌ری‌ئامانج، بنیاد‌له‌سه‌ر‌ئ‌ه‌وه‌ی‌که‌که‌مال و‌
 ته‌واوه‌تی‌نه‌فس‌له‌زانسته‌دایه، جا «زانستی‌فیقه» به‌زانستی‌کرداری‌ده‌بینن،
 بو‌یه‌بر‌دو‌ویانه‌ته‌نزمت‌رین‌پله‌و‌ئاسته‌وه.»^(۱)

قورئان‌ئ‌ه‌م‌حه‌ز و‌ هه‌وا‌مرؤ‌فیه‌ی‌بو‌وه‌ده‌رخستو‌وین و‌ له‌وه‌شی
 هۆشیار‌کردو‌و‌ینه‌ته‌وه‌که‌زانسته‌خوداییه‌کان‌به‌مه‌زنترینی‌سه‌رزه‌وی‌داب‌نین
 له‌ناو‌سه‌رحه‌م‌زانست و‌ رو‌واله‌ته‌مه‌ده‌نی‌ه‌کاندا، به‌لکو‌و‌په‌روه‌ردگارمان‌باسی
 له‌سات و‌ پی‌گه‌ی‌دلخۆش و‌ شادبوون‌به‌قورئان‌فه‌رمو‌وه، هه‌روه‌ک‌له‌سووره‌تی
 یونوسدا‌ده‌فه‌رمو‌و‌یت: ﴿لَّيْلًا أَتَيْهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي
 الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ (٥٧ - ٥٨) «ئ‌ه‌ی‌خه‌ل‌کینه‌به‌راستی‌ئامۆزگاری‌ه‌کتان‌له‌لایه‌ن
 په‌روه‌ردگار‌تانه‌وه و‌ هه‌روه‌ها‌شيفا و‌ چاره‌بو‌ئ‌ه‌وه‌ی‌له‌سینه‌کاندا‌یه‌بو‌ها‌تو‌وه
 و‌ هه‌روا‌رینوما‌ی و‌ میهر‌بو‌باوه‌رداران. بل‌ی‌به‌فه‌زل و‌ مننه‌ت و‌ به‌میهری
 خودا‌سا‌به‌وه‌با‌دلخۆش و‌ شاد‌بن‌ئ‌ه‌وه‌چاک‌تری‌که‌له‌وه‌ی‌گلیری‌ده‌که‌نه‌وه و‌

(۱) ابن تیمیة، "الصفدية"، تحقیق: محمد رشاد سالم، دار الهمدي النبوي، الطبعة الأولى،

(١٤٢١هـ): (١/٢٧٢).

هه‌لیده‌گرن (له مائی دونیا).»

جا ئەم قورئانه‌ی به مه‌زنت‌ترین مننه‌ت و به‌خشش‌یک داناو هه‌ مایه و شایانی
خۆشی و شادی بێت، وه‌ک پێک و راسته‌وخۆ په‌روه‌رگارمان له‌ ئایه‌ته‌که‌دا
ده‌فه‌رموو‌یت: «سا به‌وه‌ با دلخۆش و شاد بن.»

یه‌که‌م خۆپه‌ره‌یش ئۆبه‌ی کۆری که‌عب (په‌زای خوای لی بێت) تێبینی ئەو
واتا مه‌زنه‌ی نێو ئەم ئایه‌ته‌ی دابوو که‌ وه‌ختیک ئۆبه‌ی کۆری که‌عب چیرۆکه‌
ناسراوه‌که‌ی خۆی بۆ شوینکه‌وتوو‌ان گێڕایه‌وه‌ که‌ په‌روه‌ردگار فه‌رمانی به‌ پێخه‌مبه‌ر
(ﷺ) کردبوو که‌ سووره‌تێکی دیاریکراو به‌سه‌ر ئۆبه‌ی کۆری که‌عبدا بخوێنێته‌وه‌،
شوینکه‌وتوو‌ی پایه‌به‌رز عه‌بدولپه‌حمانی کۆری ئەبزا لی پرسی: "ئه‌رئ بابی
مونذیر، جا تۆش به‌وه‌ دل‌ت خۆشبوو؟"، ئۆبه‌ی کۆری که‌عب فه‌رموو‌ی: "جا بۆ
پێی دلخۆش نه‌بم وه‌ختیک که‌ (الله) فه‌رموو‌یه‌تی: «بلی به‌ فه‌زل و مننه‌تی
خودا و به‌ میه‌ری، ده‌ با به‌وه‌ دلخۆش و شاد بن ئەوه‌ له‌وی چاتره‌ که‌ گلێری
ده‌که‌نه‌وه‌ و هه‌لیده‌گرن (له‌ مائی دونیا)»" (۱)

هه‌ربۆیه‌؛ گه‌وره‌زانا راغیبی ئەصفه‌هانی باسی له‌وه‌ کردووه‌ که‌ مۆله‌تی شادی
له‌م ئایه‌ته‌ی سووره‌تی یونسدا نه‌بێت، نه‌دراوه‌، هه‌روه‌ها ئایه‌تی ﴿وَيَوْمَذِيقُ
الْمُؤْمِنُونَ﴾ [الروم: ۴] «ئهو پوژری باوه‌رداران دلخۆش و شاد ده‌بن!» (۲)

له‌ زۆر شوێنی قورئانیشدا به‌راورد له‌نتیوان به‌های وه‌حی و به‌های سه‌رمایه‌
دونیا یه‌که‌ندا کراوه‌، به‌م وه‌حیه‌ ئاگاداری داوه‌ته‌ باوه‌رداران که‌ ئەوه‌ی ناوه‌رۆک
تێدایه‌ گه‌وره‌تره‌ له‌ هه‌رچیه‌که‌ ده‌یبینن له‌ ره‌و‌اله‌ته‌ دونیا یه‌که‌ندا،
هه‌روه‌ک ده‌فه‌رموو‌یت: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾ (۳) لَا تَمُدَّنَّ

(۱) "مسند الإمام أحمد": (۲۱۱۳۷).

(۲) الأصفهاني، "المفردات"، تحقيق: صفوان داوودي، دار القلم، الطبعة الأولى، (۱۴۱۲هـ)،
(ص ۶۲۸).

عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ ﴿﴾ [الحجر: ۸۷ - ۸۸] «به راستی ئیمه هوتی دووپاتبؤوه (حهوت ئایه تی فاتحیه که ههرچی نویره ده خویندرینه وه) مان به تو به خشی ههروا قورئانی مه زنیش. چاو بو ئه وه دریز مه که که به پۆلانییک لهو بیباوه رانه مان به خشیوه له جوانی و زیبایی ژیا نی دنیا.»

ئه مانه شی که زهینیات و عهقلیات و هزریاته کان گه وره و زل ده که نه وه هه میسه ره ههنده په نهانه کانی تیگه یشتن و راستی و پیکانیان لی بزده بیت، ته نها هوشیان لای ئه وه یه که تیگه یشتن وابسته به زیره کییه، پیکانییش وابسته به توانا عهقلیه کانه، له وه ختیکیدا که هویکی سه رووتر و زور به هیزتر له وه هه یه که «ده ستگیرویی خودایی» ه.

ههروهک پیشه وای ئین تهیمییه ده فهرمویت:

"له وانه یه که سییک له تویری زیرهک و بلیمهت و بیرتیژانی ناو خه لک بیت، به لام خدا له ساده ترین شته کانییدا کویریایی به سه ر بینیت، له وانه شه له گه وچ و داماو و زهینلاوا ترینیان بیت، که چی له بابته راجیایی به هیزدا خدا به ویستی خوی رینماییکراو و بهرچا ورؤشنی بکات، سا هیچ هیز و بزووتنییک به بن (الله) نییه، هه رکه سیش پشتی به گه ران و پروانین و زهین و به لگه سازی و عه قل و ئاوه زی خوی به سبتیت، پشتی ده شکیت"^(۱)

له پاش ئه م گه شته به ناو تو مارگای زلکردنه وه ی عهقلیاته کان و فووکردن له زهینیاته کان له ناو گوتاری بانگخوازانی مه دهنیه تی ماددیدا، ده چینه سه ر دوو گرفتی دیکه ی توکمه به ستر او به هه ر ئه م بابته ی گه وره کردنه وه ی زهینیاته کانه وه، ئه وانیش: هوسازی ماددی بو شه ریعت و کارلیکی دهروونی به وه حین که له دوو به شی داهاتوودا قسه یان له سه ر ده که ی.

(۱) ابن تیمیه، «درء تعارض العقل والنقل»، تحقیق: محمد رشاد سالم: (۹/۳۴).

۶- هۆسازمی ماددی بۆ شەریعت

زۆریک له زیدەپره‌وانی مه‌ده‌نییه‌ت له‌ میانه‌ی هه‌ولەکانیادا بۆ چه‌سپاندنی گرینگی بابەتی مه‌ده‌نییه‌ت، هه‌ولده‌ده‌ن دروشم و شەریعه‌ته‌کان به‌ شارستانییه‌ت و ژیا‌نی مه‌ده‌نییه‌وه‌ به‌سته‌وه‌، جا -به‌نموونه‌- ده‌یانینیته‌ ده‌لێن: "ئامانج و مه‌به‌ست له‌ دروشمه‌کان پێک‌خستنی خو‌ره‌شته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌، ئامانج و مه‌به‌ست له‌ ته‌شریعی‌ش به‌پێوه‌بردنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ گشتیه‌یه‌کانه‌"، هه‌روا وێنه‌ی دیکه‌ی ئه‌و قسه‌یه‌ش.

هه‌ندێک له‌ شوێنکه‌وتوو‌انی ته‌وژمه‌ ئیسلامیه‌یه‌کانیش له‌ نیازپاکیه‌وه‌ له‌وه‌دا هاوبه‌شیان کردوون که‌ مه‌به‌ستیان نزیک‌کردنه‌وه‌ی ئیسلام بووه‌ له‌ چینی پۆشنیبری پۆژئاواپه‌روه‌ر، جا له‌سه‌ر ئه‌م به‌نمايه‌ قسه‌یان له‌ مه‌به‌سته‌کانی شەریعه‌تدا کردووه‌، له‌ زۆرت‌رینی ئه‌و هۆکارانه‌ش که‌ له‌وه‌همه‌دا یارمه‌تیداون هه‌له‌ تێگه‌یشتنیانه‌ بۆ هه‌ندێک له‌ ده‌رب‌رینه‌کانی زانایانی ئه‌ودوا‌ییانه‌ی ئوسوولیه‌یه‌کان له‌ زانستی مه‌به‌سته‌کانی شەریعه‌ت و زانستی سیاسه‌تی شەری له‌مه‌ر به‌رژه‌وه‌ندی و (پێنج پێویسته‌یکه‌ - الض‌رورات الخمس) و نموونه‌ی ئه‌وانه‌.

ئه‌وه‌شی به‌شوێن ئه‌م ئاراستانه‌دا نووسیی‌تی له‌ شوێنکه‌وتوو‌انی ه‌زری ئیسلامی به‌ پالنه‌ری ئه‌وه‌وه‌ کردوویه‌تی که‌ له‌ پ‌روا‌له‌تی ئه‌م بیرۆکه‌یه‌دا به‌مه‌زن راگر‌تنی شەریعه‌ت و ستایش‌کردنی دیوه‌، ئاگاشی له‌ شوێنه‌وار و سه‌ره‌نجام و دواها‌ته‌کانی نه‌بووه‌.

که‌ له‌ لێکه‌وته‌کانی ئه‌م دیده‌ که‌ زۆریک له‌ زیدەپره‌وانی مه‌ده‌نییه‌تی ماددی پێی گه‌یشتوون ئه‌وه‌یه‌ که‌ وه‌ختێک هه‌ندێک له‌ کۆمه‌لگا ناموس‌ل‌مانه‌کانیان

دیوه گرنگی به هه ندیک خوږه وشتی کومه لایه تی و سیاسه تی بهر ژه وه ندییه گشتیه کان ده دهن، هه ستیان کردووه که نه و کومه لگه یانه مه بهستی ئیسلامیان به جیهیناوه، با ئامراز و ږیگا کانی نه ویشیان نه گرتیته بهر، په ندیش له مه بهستی و نه نجامه کاندایه نه که له ئامراز و ږیگا کاندایه، به لکوو هه ندیکیان نه و ده برپینه ساویلکانه یی عه بده دووباره ده که نه وه: "له ږوژئاوا ئیسلامیکم دی به بی موسلمانان"، واته: نه و مه بهسته کانی ئیسلامی دیوه با نه وانه ش موسلمان نه بوو بیتن که نواندوو یانه، جا به های فرمانی پیکراو و ږیلتیگراوه خوداییه کان پاشه کسه ی کرد، وه ختیک مه بهسته کانی ته نها له بارودوخی کومه لایه تی و ماددیدا کور تکرانه وه.

بگره نه وان زور جار ئامازه به وه ده کهن که فقهیه دیرین و هاوچه رخه کانی ئیسلام ته نها سه رقالی ورده کاری نه و فرمان و نه هیانه بوون که له ده قه کانی وه حیدا هاتووه، له کاتیکدا که گهلانی پیشکه وتوو مه بهسته کانی شیان به بی نه و ږوچوونه له ورده کاریه کان به دیهیناوه، سا سه ره نجامی نه و بیرو که یه ده ستگرته وه و بیباکی بوو له تیگه یشتنی وه چی و ههروه ها سه رسامبوون بوو به کومه لگا بیباوه په کان.

له شوینه واره کانی نه و تیروانینه ش نه و بوو که به های ورده کاریه کانی وه چی پاشه کسه ی کرد، هه ربویه هه ندیک له زیده ره وانی مه دهنیه تی ماددی به چند شتوازی جیاواز بیرو که یه کیان هاویشتووه و نووسیوه که ده لیت: نه و مروقه ی که له خوږه وشتی کومه لایه تیدا ږیکوپنیک و به جیه، به لام (الله) ناپه رستیت باشته له و که سه خواپه رسته ی که له ره وشتیدا هه ندیک وشکوړه قی و ناچیزه یی هیه، چونکه یه که میان مه بهستی هیناوه ته جی، به لام دووه میان ئامرازی به دهسته، پیگه ی مه بهستیش له پیش ئامرازه وه یه.

به لکوو هه ندیک له وانه ی پیشه یان بوته گسکلیدن و سرپنه وه ی بابه ته

شهرعیه کان، پرسیار و گرفتسازیه کانیان گه یشتووه ته ئاستی تاوانه گه وره کان، هیشتا تالی و نابوودی ئه و قسه یه یه کتیکیانم له یاده که سه بارهت به «رؤلی پیشکه وتنی نوئی له لادانی حهرامییتی حهرامکراوه کاند» قسه ی ده کرد، به وهش نمونه ی هینایه وه که حهرامکردنی مه ی مه به سستی شهرعی لپی ته نها پاراستنی تهن دروستی جه سته و کونترؤلکردنی هه لسوکه وته کانی عه قله، جا له گه ل گه شه سهندنی میکانیزمه ته شریعیه کان و ده زگا تهن دروستیه کان و کارگه کانی بهرهمه پنهان و سیستمه کانی تاوانکاریدا؛ ده گونجیت ئه وه پرک بخریت و به پنی چند کۆت و مهرجیک ریگه ی پین بدریت، به شیوازیک که بخریت بهرژه ونه دی مه ی تیدا وه چنگبخریت که ئه و ئایه ته ئاماژه ی پین کردووه «... و سوودگه لیکي بو خه لک تیدایه ...» له گه لیشیدا لادانی ئه و زیانه ی که شهریهت مه به سستی لادانی بووه.

یه کیکي دیکه یان ده نووسیت: مه به سستی شهرعی له حهرامکردنی سه رجیپی له دهره وه ی دامه زراوه ی هاوسه رگیریدا ته نها بریتیه له «پاراستنی نه ژاد و وه چه» بنیاد له سه ر ئه وه؛ ئیستا که ته کنیکه تازه کانی شیکاری پزیشکی له دۆزینه وه ی نه ژاددا له رپی ترشی ناوکی (DNA) یه وه په رهیان سه ندووه و سیستمه کانی چاودیری کۆمه لایه تی منالان گه شه یان سه ندووه، ئیدی ئه نجامی ئه وه ده بپته حه لالییتی په یوه ندی ناشهرعی له نیوان هه ردوو ره گه زدا؛ چونکه حوکم به بوون و نه بوون پتیه ونده به هوکاری خو یه وه، زیانی تیکه لبوونی نه ژاده کان و زایه بوونی وه چهش ئیدی گه لیک دووره و ترسی نه ماوه.

ئهم نمونه نانه ی پیشووش -هه رچه ندی نمونه گه لیکي توندره ون- و به هو ی قیزه ونی و ناشرینی ئه نجام و وینه ی کۆتاییانه وه بلاو نه بوونه ته وه؛ به لام ئه و سه رنه جامه ترسناکانه به دهرده خه ن که به سته وه ی دروشم و شهریه ته کان به ته نها مه به سته ماددی یاخود کۆمه لایه تی یاخود مه ده نییه کان و نمونه ی ئه وانه وه هه یانه، ههروه ها بیئاگابوون له مه به سته سه ره تایي و یه که مه کان که

وه چی له سهریان هاتو وه ته دهنګ.

بنچینه ی سهرجه م ئه م لادانانه ش گومړابوونه له ټیګه یشتنی مه بهستی
شهریعت له دروشم و حوکمه شهرعیکانیدا و کورتکردنه وه ی گشت ئه و
مه به ستانه له بهر ژه وه ندی کومه لایه تی و مه دهنی و ماددیدا، هه تاکوو وه ختی
هه ندیک له و مه بهسته کومه لایه تیانه له جګه پر ګای شهریعت ته وه به دیهاتن،
ئیدی ئه وان مانایه ک بو پرستش و ته شریعه خوداییه کان نابیننه وه، لیږه دا
به کورتی ئامازه به کومه لیک له مه بهسته کان ده دهنی؛ ته نها وه ک نمونه نه ک
تاسه رچوون و کوکردنه وه ی گشتی، نمونه ش به سه بو هو شیاریدان له جوړی
ئه م هاو شیوانه.

جا پرستشه دهره کییه کان و ناوه کییه کان - نمونه ی دهره کییه کان: نوټر،
نمونه ی ناوه کییه کانیش: پشت بهستن - ئه وانه - بهر له هه موو شتیک - بهر ته ی
ته شریعیاندا ته نها ئامراز نین بو غه یری خو ین، به لکوو له خودی خو یندا ئامانچ
و مه بهستی داواکراو و ویستراو و خو شو یستراوی پهروه ردگارن، چونکه خودا
پی خو شه به نده که ی ببینیت کړنوش و رکوع ده بات و ده وه ستیت و ده چیته
ته واف، یادی بهر زړاده گریت، یه قینی پییه تی، نییه ت سافه بو ی، خو شی ده ویت
و به قه زای ئه و رازی و برواداره؛ که پهروه ردگار به پهروه ردگار ییتی خو ی پی
خو شه له به نده که ی به ندایه تی ببینیت.

سا مه بهستی یه که می (الله) له ته شریع کردنی ئه م پرستشه دهره کی و
ناوه کییه کان ته وه یه که له لای خو شه ویسته، به وه ش شو پنه واری ناو و سیفاته
ته و او و کامله کانی دینه دی، له ئیمه شی ده ویت و پی خو شه که پی هه ستین.
هه ربویه؛ وه ختیک پهروه ردگار وا باس له پاکیه تی ده فه رموویت: ﴿رَفِیْهِ رِجَالٌ
يُحِبُّونَ اَنْ يَتَّخِذُوْهُمُ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَهِّرِيْنَ﴾ [التوبه: ۱۰۸] «(له و مالانه ی خودا دا)
پیاوانیک هه ن که پییا نخو شه پاکبینه وه و پاک بمینن که خوداش خو پاکراگران

خوش ده ویت.»

له دوو سه حجه كه شدا له فهرمووده ی ئه بوو هوره پروه هاتووه كه پيغه مبه ر
(ع) فهرموويه تی: «خودا تاكه و تاكيشی پي خوشه و خوشده ویت.»^(۱)

ئیدی مه به ستنی یه كه می به ندهش له ههستان بهم كرده وانه په رستشكردنه
بو په روه ردگار و گه یشتنه به میهری ئه و، ههروهك ده فهرموویت: ﴿هَذَا كِتَابُ
أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ [الأنعام: ۱۵۵] «ئهمهش په رتووكتكه
دامانبه زاندووه پیرۆز و پرفه، سا شوینی بكهون و له خوا بترسین، با بیته هو ی
ره حمپكردنتان.»

ئوهوشی كه هاتووه له پۆلی په رستشهكان له ريكخستن و بزاركردنی
په وشتدا، وهك ئه وهی ده فهرموویت: ﴿اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ
إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾ [العنكبوت: ۴۵] «به راستی كه نویتز ریگری
له سه ریچی و تاوانانی نابوود و بهد دهكات.»

ئوپه پری وانا و مه به ست لهم ئایه ته و هاوشیوه گانی ئه وهیه كه شوینه واری
په وشتی یهك له شوینه واره كانه له ناو ئه و هه مووه مه به ست و داناییه
ستایشكراوانه ی ديكه دا، نهك هو ی بنچینه یی ته شریع كردن بیت، جیاوازیش
زۆره له نیوان هوکار و شوینه وادا، له پاشان ئهم ئایه تهش پرونی دهكاتوه كه
شوینه واری په وشتی ته نها له خوړه وشته كۆمه لایه تییه كاندا كورت نابیته وه،
به لكوو له پيشدا خوړه وشته ئیمانیه كان دینی وهك دووركه و تنه وه له تاوان و
سه ریچیكان.

خو ئه گهر خوړه وشته كۆمه لایه تییه كان هو ی كړوكی ته شریع كردن بوونایه
لهم په رستشانه دا، په روه ردگار ئاوا ههستان بهم دروشمانه و ورده کارییه گانیانی

(۱) «صحيح البخاري»: (۶۴۱۰)، و «صحيح مسلم»: (۲۶۷۷).

نه ده خسته نه ستوی بهنده کان له کاتیکدا ئیمه خه لکیکي زور ده بینین که ره وشتی کومه لایه تی جوانیان تیدایه به بی ئهم دروشمانه ش، ته نانه ت پوره دگار باسی له سپارده پاریزی هه ندیک له جووله که فهرمووه له گه ل بیباوه پشياندا، ههروهک ده فهرموویت: ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ﴾ [آل عمران: ۷۵] «له هاوه لانی په رتووک هه ن که سانیک که گهر باروبنه یه کیش (پریکی زور) به سپارده بده یته ده ستیان به پاریزراوی بۆتی ده گه رینه وه»، بگره ئه وکات راسپاردنی به دیه پترانوان بهم دروشمانه له لایه ن پوره دگار وه ته نها له پیئاو خو ره وشتی کومه لایه تیدا دریز کردنه وه ی ریگا و عه به سییه تیک ده بوو که دووره له زاتی بهرز و پیروزییه وه.

له پاش ئه وه ی که له خودی خو یاندا حالیکي داواکراو و ویستراون، له وه ودوا مه به سته گه لیکی دیکه ش دین که مه زنترین و گرینگترین مه به سته دروشمه دهره کییه کان بزارکردنی دهر وونه به ناو پله و پیگه کانی باوه ردا، له وینه ی پارانه وه و ملکه چی و خو بچوو ککر نه وه و سه رکزکردن و مونا جات و وابه سته بوون و هاوار بو لا بردن و خو گه وزاندن و زه بوون بوون له به رده ست پوره دگاردا و هه له اتن بو لای و پریوونی دل له سوپاس و ستایش بو ئه و.

ئهم مه به سته مه زنه ش که بزارکردنی دهر وون و ئاوه دان کردنه وه ی دل ه کانه به (الله) ههم دروشم و ههم شریعه ته کانیش ده گریته وه، چونکه بنچینه ی فهرمان پی کراوه کان و بنچینه ی ریلگیگراوه کان سه رجه م پاکي و چاکي و پاریزراوی بو دل دینه به ره هم که له گه و ره ترین داخوازییه خوداییه کانه، چند نمونه یه کیش بو ئه وه باس ده که ین.

له وانه ئه وه ی وه ختیک خودا روژووی ته شریع کرد مه به سته جه وه هری ریجیمی ته ندروستی نه بوو، ههروهک زیده په وانی مه ده نییه ت ده لیین له وانه ی که ته شریعه کان له سه ر مه به سته ماددی په تی بنیاد ده تین، به لکوو ئامانجی

سهره کی ټهو له خواتر سیه په که له دلدا به جییدیلټیت، (الله) ده فهرمووټ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ [البقرة: ۱۸۳] «ټهی ټهوانه ی باوه ریان هیټاوه پوژووتان له سهر نووسراوه (فهرزکراوه) وهک چوټ له سهر ټهوانه ی بهر له ټیوهش نووسراوه تا هو ی له خواتر سانتان بیټ.»

وهختیکیش باس له ته شریعکردنی زه کات و خیرکردن و به ستنه وهیان به بزاری نه فسه وه ده کات، ده فهرمووټ: ﴿تَاْخُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا﴾ [التوبه: ۱۰۳] «له مال و سامانه ګاڼیان به شیک وهر بگره لیان که پاکیان بکاته وه و بزاری دهروونیان بکهیت پیټی.»

کاتیکیش پهروهردگار باس له ته شریعکردنی جهاد ده کات ټهو پالفته کردن و بزاری که جهاد بو دلی دینټه به رههم ده خاته پروو، که ده فهرمووټ: ﴿وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ﴾ [آل عمران: ۱۵۴] «تاکوو پهروهردگار ټهوه ی له سینه تاندایه تاقیبکاته وه و تاکوو ټهوه ی له دل ګانتاندایه پالفته ی بکات.»

کاتیکیش ته شریعاته ګاڼی خیزان باس ده کات سه بارهت به ریگریکردنی سهر په رشتانی ټافره تان له و ټافره تانه ده فهرمووټ: ﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنكُم يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ لَكُمْ أَرْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾ [البقرة: ۲۳۲] «... سا ټهوکات ریگرییان لن مه کهن که بگره ټنه وه لای میړده ګاڼیان ټه گهر له نیوان خو باند به چاکه رازیوون و ناشته واییان کرد، ټهوه ټاموژګاری په کتکی پی ده کریټ له ټیوه که باوه ری به خوا و به پوژی دواپی هه بیټ ټهوه پاکتر و باشته بوټان.»

وهختیکیش باس له ټادابی مؤلهت وهرگرتن ده کات ده فهرمووټ: ﴿وَأَن قِيلَ لَكُمْ ارجِعُوا فَأَرْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ﴾ [النور: ۲۸] «ټه گهریش پیټان ګوترا

بگهړینه وه، نهوسا بگهړینه وه نهوه بوټان پاکتر و باستره.»

کاتیکیش باس له بنه ماکانی پاکیزه یی ده کات له وینه ی چاوپاریزی و زالبوون به سهر غه ریزه دا، باس له شوینه واره که شی ده کات له پاک کردنه وه و بژاری نه فسد، ده فهرموویت: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَ لَهُمْ﴾ [النور: ۳۰] «به پیاوونی باوه ردار بلل چاویان بگرته وه و داوینیان بپاریزن نهوه بوټان پاکتره.»

له باره ی شیواز و نادابی بالاپوشیسه وه ده فهرموویت: ﴿ذَلِكَ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ﴾ [الأحزاب: ۵۳] «نهوه بو دلی نیوه و دلی وانیش پاکتره.»

وه ختیکیش له ته شریعاتی داوهری و گه واهیه کانه وه ده دویت، ده فهرموویت: ﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ﴾ [البقرة: ۲۸۳] «گه واهی مه شان نه وه هه رکه سیش بیشاریتته وه نهوا دلی تاوانباره.»

هه رکه سیش له ده قانه رابمینیټ که نمونه شیان گه لیک زوره^(۱)، په کلا و بړاوه و ده سته جی ده زانیت که له مه زنتین مه به سته کانی ته شریع بژاری دهروون و ناوه دانکردنه وهی دلانه به (الله)، ئیدی چاک کردن و ریکخستنی خوړه وشته کومه لایه تییه کان و به رپاکردنی به رژه وه نندیه گشتیه کان نه وه له کوی نه وه مه به ست و نامانجانیه که (الله) خوښی دهوین، به لام دروست نییه که کورتبکریته وه و بخزینریتته تنها نهو سووچه وه، چجای نه وهی پیش بخریت به سهر بنچینه ی باوه و فهرزه کاندا.

زیده رپه وانی مه دهنیه تیش نزیکه بلیم پیټیکیش له زاریان نایه ته ده ری له سهر نه مه به سته مه زنه کارا و زیندووه، بگره که سیټیکیش که باسی

(۱) بو زیاتر چوون له نمایشکردنی نایه ته قورئانیان کان سه باره ت به مه به سته ناوه دانکردنه وهی دهروونه کان به په روه ردار؛ ده توان به شیک به ناویشانی "الحبل الناظم فی کتاب الله" له په رتووی "الطریق إلى القرآن" دا چاولی بکن، مرکز الفكر المعاصر، (ص ۷۹)

لیۆه بکات بە ھەکاریەتخوان و وتاریژیکی سادە و ساویلکەیی دادەنێن کە هیچ شتێک لە پرسە ھەزری و فەلسەفی و مەدەنییەکان تێناگات، سا چەند بەئازارە کە گەرەترین داخوایێیە خوداییەکان بە لای ڕۆشنگیری موسڵمانەو بەھایەکی لاوەکی بێت، بەلکوو پەرورەدگار باسی لەو فەرمووە کە پەيامبەرانی بۆ گەلان ناردوو و لەپاشان جوۆرەھای قەیران و کارەساتی بەسەردا ھێناون تەنھا بە ئامانجی ئەوێ کە ئەو گەلانی ھانا و ھاواریک بۆ لای (اللہ) بەرن و لێی بپارێنەو، ئەو پێگەییە و ئەو شکانەوێیە کە پەرورەدگار پێیخۆشە لە بەندەکانیەو، ھەرۆک لە سوورەتی ئەنعامدا دەفەرموویت: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ﴾ [الأنعام: ۴۲] «بەرستی کە (پەيامبەرانیان) بۆ گەلانیکی بەر لە تۆ ناردوو و بە تەنگەبەری (لەڕۆزی و بژیویدا) و بە ئازار (لە گیان و لەشدا) گرتوویمان کە ھۆکار بێت ھانا و ھاوار و پارانەوێیەکیان لێو دەرکەوێت.»

لە ئایەتی دواتریشدا جەختی لەم مەبەستە خوداییە کردوو تەو کە دەفەرموویت: ﴿قُلُولًا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ [الأنعام: ۴۳] «دە باوەختیک سزای ئێمە گەیشتە سەریان بپارێنایەتەو و کزییان بنواندایە بەلام دلەکانیان ڕەق ببوو.»

بەلکوو پەرورەدگار پێخەمبەرانی تەنھا لەپێناو ئەم ئامانجەدا ناردوو کە مەرۆف لە پێگەیی سەرکزی و لالانەویدا بوەستیت لە بەردەستی (اللہ)دا کە لە سوورەتی ئەعرافدا دەفەرموویت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ﴾ [الأعراف: ۹۴] «بۆ ھێچ شارودێھاتیکی پێخەمبەرێکمان نەناردوو کە خەلکەکیان بە نەھامەتی و ئازاری (ھەم مالی و ھەم گیانی) نەگرتبێت، تاکوو ھۆکاریک بێت بشکێن و بلالێنەو.»

ھەرۆھا پەرورەدگار سزاکان دەنیرێتە سەر گەلان تاکوو مەبەستی لێپارێنەو

و شکانه وه یان به بیر بښتیه وه، ههروهک له سووره تی موئمینوندا ده فهرموویت: ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُم بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ﴾ [المؤمنون: ۷۶]
 «ههروه ها به راستی به سزا گرتمان، که چی بو پهره وردگاریان نه ملکه چی و زه بوونی و نه لالان و پارانه وه یه کیان نه نواند.»

هه ربویه؛ یه کهم هه ستیک که مروف ده بات له وه ختی باوه رهاوردنیدا بهم وه حییه بریتیه له سه رکزکردن و ملکه چی نواندن، ههروهک له سووره تی هه جدا ده فهرموویت: ﴿وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ﴾ [الحج: ۵۴] «بوئه وهی ئه وانه ی زانستیان پښ دراوه بزائن که ئه وه هه قه و له لای پهره وردگاریانه وه یه، جا باوه ری پښ بښن، جا دلّه کانیان بو ی نهرم و نه وه ی بښتیه وه.»

بوشي وه ده رخستووین که گه لان به بی ئه م هانا و هاوار و پارانه وه یه له لای خدا هیچ به هایه کیان نییه، ههروهک ده فهرموویت: ﴿قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ﴾ [الفرقان: ۷۷] «بلی گهر په رستش و پارانه وه تان نه بیت پهره وردگارم هیچ باک و بایه خیکتان پښ نادات.»

ئه م واتا گه وړانه ن که خدا له به نده کانی ده ویت که ئه سلهن هه ر ئه وانه شن ئامانچ له به دیه ټپنای مروف که پوخته و پالفته ی پروژهی په یامه کائن له هه ر له سه ره تای ده ستپښوونی بوونه وه رانه وه، دروست نییه بزر بکړین و شه ر یعه ته کان له ئامانجگه لیکي ماددی په تیدا بنوینرین و تښخیزنرین.

کاتیکیش مروف مه به ستی خدای له زه بوونی و شکانه وه و لالانه وه دا و خوشو یستنی بو ئه م حاله ته ئیمانییه وه یاد دیتیه وه، ههروه ها چوڼ پیغه مبه رانی ناردووه و خوشی و ناخوشی به شوینیدا تووشی میلله تان کردووه تنها له پښاو ویستنی ئه م په رستشه؛ بیگومان هه میسه چیروکی لالانه وه که ی پیغه مبه ریشی (ﷺ) دیته وه یاد هه تا ئه وه ی که ئه بوو به کر به زه یی پیدا هاته وه هیندی خو ی

ماندوو کرد و برسکاند له ئه لهابردنيدا.

فهرمووده يه کى سهير، موحه ممه د (ﷺ) تپيدا بانگ له پهروه ردگارى ده کات و ئه بوو به کر به زه يى پيدا دپيته وه، بهرپکه وت ئه وه شى که ئه م ديمه نه ى دى و گتپرايه وه عومهرى کورى خه تاب بوو، سى پيا وه که ى ناو ميژووى ئيسلام! له سه حىحى موسليما هاتوو له فهرمووده ى عومهرى کورى خه تاب که فهرموويه تى:

"که رۆژى به در بوو پيځه مبه ر (ﷺ) سهيرى موشريکانى کرد که هه زار که س بوون، هاوه لانى ئه ویش سځسهد و نۆزده پياو بوون، جا پيځه مبه رى خوا (ﷺ) پرووى له قيبله کرد و له پاشان دهسته کانى دريژ کرد، ئه و جا دهنگى به رز کرده وه به هاوار له په رور دگارى په روه ردگارم ئه وه م بۆ به جى بيته که به لئيت پيى دام، په روه ردگارم پيم بيه خشه ئه وه ى که به لئيت پيى دام، په روه ردگارم خو ئه گه ر ئه مړو ئه م گرؤيه له ئه هلى ئيسلام بفه وتييت و بدهيت به دهسته وه ئيدى له سه رزه ويدا ناپه رسترييت، ئيدى هه ر له و حالهيدا بوو ده لالا يه وه، هه ر به ده ستى پان، روو به قيبله وه، هه تا عه با که ى له شانى که وته خواره وه، ئه و جا ئه بوو به کر هاته نزىکى و عه با که ى هه لگرته وه و دا يه وه به سه ر شانيدا و له پشته وه گرتى، پيى وت ئه ى پيځه مبه رى (ﷺ) خوا به سته هينده سکا لا و پارانه وه ت له په روه ردگار ت، سا دلنيا به ئه و به لئيت بۆ وه جى دپيت، له پاشان په روه ردگار ئه وه ى دابه زاند: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِآلِفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ﴾ [الأنفال: ۹] «وه ختيک ئيوه هانا و په نا بۆ په روه ردگار تان ده بن و ئه ویش وه لامي دانه وه که من ياریده تانم به هه زاريه ک له دوا يه ک له فريشته کان." (۱)

هه ربؤيه کاتيک بژارى ده رونه کان ئه و ته وه ره بوو که کرده وه کان له ده وري

ده سوورانه وه، پهروه ردگاریش جیاوازیکردن و پیشخستنی هه ندیک له خه لکی به سهر هه ندیکی دیکه دا به پتی ئه و واتایانه ی باوه ر که له دلّه کاندایه هیه داناوه و بنچینه ی لیگرتن و له سهرئه ژمارکردنی به کاری دلّه وه به ستاوه که ده فهرموویت: ﴿وَلَكِنْ يُؤْخِذْكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ [البقرة: ۲۲۵] «به لام ئه وه تان لیده گریت که له دلّه کانتان وه شاوّه ته وه و روویداوه.»

به رنه نگدانه وه ی ئه وه ش گورانکاری و چاکسازی ده سته پکی به چاکسازیکردن له دلّا و ئاوه دانکردنه وه ی به باوه ر داناوه، ههروهک ده فهرموویت: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ [الرعد: ۱۱] «پهروه ردگار هیچ له خه لکیک ناگوریت هه تا خوین ئه وه ی له ناو خودی خویندایه نه یگورن.»

جا که ئه م دونیایه دوا یی هات و ژیا نی داهاتووی هه تاهه تایی دهستی پیکرد، ئه وسا پهروه ردگار ئه م دلّ و دهرووانه و ئه وه ی له سینه کاندایه ده خاته سهر ته رازوو ده کیشت، وهک ده فهرموویت: ﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ﴾ (۵) وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ [العاديات: ۹ - ۱۰] «ئهری نازانیت که وه ختیک ئه وه ی له گوره کاندایه وروژاو و زیندوو کرایه وه. ههروه ها ئه وه ی له سینه کاندایه چنرایه وه.»

له مه زترین ئامانجه کانی ته شریعی ش که له وابه سته بووانی مه ده نییه تی ماددی بزر بووه مه به سته تاقیکردنه وه یه به راده سته بوون و جیه جیکردن که باوه ردار راسته وخو ده رده په ریت بو به جیه تیان، به لام ئه وانیه نه خوشی له دلایندایه ده بینیت پشت له فهران ده کهن، یان به دووی په لپ و به هانه وهن. هه ربویه؛ کاتیک پهروه ردگار باسی له جیاوازی شه ریعه تی ئوممه تان فهرموو، روونی کرده وه که مه به سته له وه تاقیکردنه وه ی ملکه چیه، ههروهک ده فهرموویت: ﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ﴾ [المائدة: ۴۸] «بو هه ر (ئوممه تیک) له ئیوه

شهریعت و ریږایکمان گټراوه، خو گهر په روه ردگار بیویستایه سرجه متانی به
ته نها نوممه تیک ده گټرا به لām بوئه وهی به وهی که پییداون (له فرمان و نه هی
و شهریعت) تاقیتان بکاته وه.»

وه ختیکیش راو و نیچیرگرتنی له نه هلی ئیحرام حه رام کرد، هاوه لانی
موحه ممه دی (ﷺ) به راوی نزیک و ئاسان له وه ختی قه ده غه بوونیدا تاقی
کرده وه؛ تا کوو راده ستبوون و فرمان به رداریانی بو تاقی بیتوه (وه ده ربخات)،
هه روه ک ده فهرموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُؤْتِكُمُ اللَّهُ مِن الصَّيْدِ ثَنَاءً
أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ﴾ [المائدة: ۹۴] «نه هی ئه وانه ی
باوه ریان هی ناوه به راستی (دلنایان) که په روه ردگار به هه ندیک له راو و نیچیر
تاقیتان ده کاته وه که له ده ست و رمتانه وه نزیکه، تا کوو (الله) بزانی ت کی له
پاشه مله ی خه لک و له په نه اندا لئی ده ترسی ت.»

هر نموونه ی ئه وه کاتیک به نی ئیسرا ئیلیشی به راوی ئاسان له روژی
حه رامی پییدا تاقی کرده وه، فهرمووی: ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِثَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرْعًا وَيَوْمَ لَا
يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ﴾ [الأعراف: ۱۶۳] «وه ختیک ماسی له روژی شه ممه یاندا بو یان
ده هات و نزیک ده بوویه وه، روژی کیش شه ممه نه بووايه، نه ده هات و وه چنگ
نه ده که وت.»

هه روه ها مه به ستی تاقی کرده وه ی ملکه چبوون و جیبه جیکردنی به
ده ربړنیکی گشتگیر هی ناوه، که ده فهرموویت: ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ
مِن بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾ [یونس: ۱۴] «له پاشان له سه رزه ویدا ئیوه مان
کرده جینشین له پاش ئه وان تا کوو ببینن چو ن کاریک ده که ن.»

ئهم بیرۆکه یه ش که زیده پره وانی مه ده نییه ت دوو باره ی ده که نه وه سه باره ت
به مه به ستی دروشم و شهریعه ته کان په یوه ندی به و بنه ما فه لسه فییه وه هه یه که
له برگه یه کی پی شو وتردا ئاماژه مان پیکرد که وابه سته ی کروکی که مال ده روونی

مرؤځییه، جا هر ئاراسته یه کی هزری یاخود فهلسه فی مه به سستی شهریعت به پټی دیدگای خوۍ سهارهت به کاملبوونی دهروونی مرؤیی ده به سستیته وه، نهک به پټی واتاکانی قورئان که سهارهت به مه به سسته کانی شهریعت ده دوین.

پیشه وائین تهیمییه گفتوگویه کی ناوازه و قه شهنکی له سهر ئهم پرسه پټشکه شکردووه که له لای ههر دوو دیمه ندا وه ستاوه دیمه نی فهلسه فی و ههروه ها دیمه نی ئوسوولییه دوا ییه کان، ئه وه شی پروونکردووه ته وه که له ههریه کیکیاندا که مته رخه می هه یه له لیکدانه وه ی مه به سستی ته شریعدا، سهره رای درټزی ده قه کهش به لام له بهر گرینگیتی زوری پټو یستمان پټیه تی که ئین تهیمییه ده فه رمو ویت:

"زۆر ټیک له خه لکی پروانینیان کورته له ئاست ناسین و زانینی ئه وه ی که خوا و پټغه مبه ره که ی پټیان خو شه له بهر ژه وه نندییه کانی دل و دهروون و زیانه کانیان و ئه وه ی سوودیان پټ ده گه یه نیت له حه قیقه ته کانی باوه، ههروه ها ئه وه ی زانیان پټ ده گه یه نیت له بټئاگایی و ئاره زوو، جا زۆر ټیک له وانه ده بینیت که له زۆر ټیک له ئه حکامدا ته نها ئه وه بهر ژه وه ندی و زیانانه ده بین که بو مال و سامان و له ش و گیان ده گه رټته وه، ئه و په ری به ئه نجام گه یشتنی یه کیکیان گهر ئه وه ش تټپه رټنیت ئه وه یه که له بهر ټوه بردنی نه فس و ئه ده بدادان و رټکخستنی ره وشته کانی ش بروانیت به وه ی پټیگه یشتوون له زانست، ههروه کوو فهلسه فه لټدهران و وینه ی ئه وان ئه وه و وینه ی ئه وه باسلټده کهن؛ که له بهر ټوه بردنی نه فس و چاککردنی ره وشته به ئه وه ی که له زانستی فهلسه فه ده یزانن و به وه شی له گه ل ئه ودا کو یانکردووه ته وه له وه ی واده زانن که له شهریعت ده دوین، ئه وانیش له ئه و په ری ئه وده که پټیگه یشتوون هیشتا زور له دوا ی جووله که و گا وریشه وهن، خه لکانی کیش له وانه ی سهر قالی ئوسوولی فیه و هۆ سازین بو حوکمه شهرعییه کان به سیفه تگه لی گونجاو، کاتی ک باس له هۆکار و گونجاو یتتی ده کهن و ئه وه ی که دانانی شهریعت بو حوکمه کان له سهر بنه مای

سيفه تی گونجاوی خویان له هینانی بهر ژه وهندی بهنده کان و لادانی زهره ریانې له خوگرتووه. ههروه ها وایان دیوه که بهر ژه وهندی دوو جوړه دواړوژی و دونیایې؛ جوړه دواړوژی به یان به وه داناوه که له حوکمه که دا ههیه له بهر ژه وهردی نهفس و چاککردنی رهوش و پهفتار، دونیاییه کهشیان به پاراستنی خوین و مال و داوین و عهقل و ئایینی پروواله تی لیکداوه تهوه، پشتیشیان له وه کردووه که له بهرسته ناوه کی و دهره کییه کاند ههیه له جوړه ها ناسین و زانست به خودا و فریشته کانی و پهرتووک و پیغه مبه رانی، حاله کانی دل و کرده وه کانی له وینه ی خویشو یستنی پهروه دگار و، ترسان لی، یه کلاکردنه وه ی ئایین بوی، پشتیپیه ستنی، ئومیدبوون به میهری، لیپارانه وه ی و جگه له وهش له جوړه ها بهر ژه وهندی له دنیا و دواړوژدا، ههروه ها له وهدا که شریعت ته شریعی کردووه له وه فادار بوون به په یمانه کان و بردنه سهریان، به جیگه یانندی سیله ی رحیم، مافه کانی کویله و که نیزه ک و دراوسی، مافی موسلمانان به سهریه که وه، جگه له وهش له هه رچی جوړی فرمان و نه هیه کان هه، بۆ پاراستنی حاله سوننه تییه کان و چاککردنی رهوش و پهفتاره کان، وادیاره که ئهمهش به شیکه له و به شانه ی که شریعت هیناویتی له بهر ژه وهندییه کان.^(۱)

جا لهم دهقه به نرخه توپکارییه دا، ئیبن تهیمییه زور به لیها تووپییه کی ناوازه وه گرفت له «لیکدانه وه ی ماددی بۆ شریعت» دا له دوو بازنه ی مه عریفیدا دهستنیشان دهکات، له لای فهیله سووفانی ئیسلام و له لای ئوسوولییه دواپییه کان، ئه وهشی که وه همی ئه وه یان کردووه که ئه وپه ری ئامانجه کانی شریعت ده گه رپته وه بۆ بهر ژه وهندی مال و لهش و پهوشته کومه لایه تییه کان، ژیری ئه وه یان لی بزربووه که له وه بگه ن شریعت له خو یگرتووه له به ندایه تییه مه زنه کانی دل له وینه ی پشتبهستن و خویشو یستن و نییه تپاککردنه وه و جگه له وانهش له بهر ژه وهندی و زیانه کان.

(۱) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوی": (۴/۶۸ - ۴۷۰).

ئهم دهقه به هاداره ی ئیبن تهیمیه - به بڼ زیده پره وی بلیم- به باب ته ټی کی لقی دانانریت، به لکوو به کرځکی پر وژه یه کی زانستی داده نریت له پیدا چوونه وهی که له پووری مه به سته وانی - مقاصدی- دا و دووباره خویندنه وه و بیژانی له ژیر روښنایی دهقه کانی شهر یه تدا و دهر باز کردنی له مه یلی ماددی دواکه وتوو له لیکدانه وهی مه به سته کانی شهر یه تدا.

به هه حال، له گه ل د لنیاییشمان به وهی که دروشمه کان له وینه ی نویژ و روژوو و جیپه رسته کانی حه ج و عه مره و یادی په روه ردگار و قوربانی و نموونه ی ئه وانه ریگایه کن بو بژاری دهر وون و چاک کردنی رهوشته کانی و پاک کردنه وهی له خلتنه کانی ماده که به دلنه کانه وه دهنووسین، به لام پیویسته وریای ئه وهش بین که زیده پره وی له جه ختکردنه وه له مه به سته رهوشته کانی له به های دینیته خواره وه؛ که دهیگوریت بو ته نها ریگا و ئامرازی په تی که ده کریت به جگه له خوښی لئی بینیز بین، ماده م مه به ست و ئامانجی کوټایی لئی بژاری دهر وون و پاک کردنه وه یه تی، هه روه ک هه ندیک له خودا په رستانی فه یله سووفان بر وایان وایه که مروف گهر به خاوپنی پوخی بگات سا به هه ر ریگایه ک بیت، ئه واه مه به سته خودایی به جیته ئناوه، بی ئه وهی خوښی به گرته به ری ئهم دروشمانه و پابه ندبون پپانه وه ماندوو بکات، ئهم بیروکه ساویلکانه یه قولی هه ندیک له سوفیگه رانیسی بریوه و هه ندیک له وابه سته بووانی مه ده نییه تی ماددیش تپوهی گلاون.

پیشه واه ئه بوو ئیسماعیلی هه پره وی (۴۸۱ک) تپینییه کی ناوازه ی کردووه سه باره ت به روللی گرفت له «هو سازی بو حوکه مه کان» دا له لاواز کردنی «به های حوکه می شهرعی» له نپو دهر وونه کاند، به جوړیک که چوونه وه یه کی پالنه ره کانی لن دپته کایه وه، وه ک له مه تنه به ناوبانگه کهیدا (منازل السائرین) دهقه رموویت: "به مه زن راگرتنی فرمان و نه هییه کان: ئه وه یه که نه به مؤله ت خواستن و ئاسانکاری بیکه لک رووبه پروویان بیته وه، نه به زیده پره وی توند و بیواتا، نه به

هوکار يکشيان بيهستيته وه که ملکه چی و په پره ويل يکړدن لاواز بکات. ^(۱)

وانازنم دهرچوون بيت له بابه ته که گهر راشکاوانه به خوښه ر بلیم که من وهختیک ئم دهربرينه ی «ههړهوی» م خوینده وه له بهمه زن راگرتنی فرمان و نه هيدا "نه به هوکار يکیان بيهستيته وه که ملکه چی و په پره ويل يکړدن لاواز بکات" ماوهیه که زور سرسامانه هه ر له دلې خوښا دهموته وه و دهمه پنا و دهمبرد، چون «ههړهوی» توانیویتی ئم په یوه نديیه ورده له نیوان «هو سازی بو ته شریع» و «شوښه واری په فتاری» دا پی بزانیته و بدو زیته وه، له پاشان بهم خهستی و شیرینییه ش دهری بپریت؟! نمونهی ئم دهربرينه زور کورترې و واتا قوولانه توپزه ری بابه تی - کرداریانه - بهرو و تیگه یشتن له قوولی زانستی پیشیان دوبات، ههروه ها ئه وهی که واتا چرو پر و لیگگیر بووه کان و په یوه نديیه زانستییه کان به وشه گه لیکی کورت و پوخت دهرده برن، چند زوره ئه وهی هندی که له هاوچه رخان وایانزانیوه که زوری قسه ی خه لکانی دواپی له فراوانی و زوری زانستیانه وهیه، وادیاره پیچه وانه که ی راسته که قسه ی پیشیان کورترې و قوول واتا و قسه ی دواپیان دریژدادر و که مواتایه.

مه به ستیش ئه وهیه که به ستنه وهی دروشمه کان به هوگه لیکی په فتاری په تییه وه، یاخود به ستنه وهی ته شریعه کان به داناییگه لیکی کوښه لایه تی په تییه وه؛ له گه وره ترین هوکاره کانی لاواز کردنی پالنه ره کانیه تی، هو ی ئه وهش ئه وهیه که مروف هه میسه چاوه چاوی ئامانج و کو تاییه کانیه تی و گو ی به ئامرازه کان نادات، ئه وهش روا له ته بینراوه کان و ئه زمونه زیندووه کان جهختیان لی کردووه ته وه، جا هینده ی نابات که رو شنبیر خو ی نو قمکرد له هوکاری دروشمه کان و دانایی پشت ته شریعه کانه وه؛ ئیدی پاش له وه دهیبنیت که گو ی پی نادات و گالته شی به وانه دیت که سه رقالی به دوا د اچوونی ورده کارییه کانی وهی دهن، ئه وه وهک

(۱) الهروي، "منازل السائرین"، دار الکتب العلمیه، (۱۴۰۸ ک)، (ص ۸۱).

جوړېک ساويلکه يه تی ده بينيت له تيگه يشتنی قوولايييه کانی شهريعه تدا.

ئهم چرکاندنه هره پوييه ي پيشووش، که "له به مه زړاگرتنی فرمان و نه هييه کان ئه وه يه که به هوکارېک ليکنه درينه وه که ملکه چي و په پره ويلیکردن لاواز بکات" پيشه وا ئيبن قه ييم شیی کردووه ته وه و هه نديک به لگه نمونه شی بو هيناوه ته وه که ئيبن قه ييم ده فهرموويت:

"که ده فهرموويت «هره وي»: 'به هوکارېک ليکنه درينه وه که ملکه چي و په پره ويلیکردن لاواز بکات، مه به ستی ئه وه يه که فرمان و نه هی به هو و ئامانچیک ليکنه داته وه که له وسه ره وه هه لگه رپته وه و خودی فرمان و نه هييه که به تالکاته وه، هه روه ک هه نديک هه رامکردنی مهی ده به نه وه سه ر هوکاری نانه وهی دوژمنايه تی و رق و کينه و تووشبوون به خراپه، جا ئه گه ترسی ئه مهی نه ما دروسته بيخوانه وه، وه ک و تراوه:

أدراها فما التحريم فيها لذاتها ولكن لأسباب تضمنها السكر
إذا لم يكن سكر يضل عن الهدى فسيان ماء في الزجاجة أم خمر

ئو و جامه مه يه بسوورپنه که هه رامکردنه که ی له بهر خوی نییه
به لکوو له بهر هوکارگه لیک که مه ستی ده يانه نييت
مه ستیه ک که له هيدايت و چاکه نه تراز نييت
نيدي يه کسانه په رداخه که ناوی تيدا بیت يان مهی

ئهمه ش خه لکانتيکی گه ياندووه ته خو دارنينی يه کجاری له ئايين، له و

هۆکارانەشی که ملکه چی و پهیره ویلێکردن لاوازدەکەن ئەوێه که حوکمە که بیریتهوه سەر هۆکاریکی لاواز که لەراستیدا ئەوه هۆکاری حوکمە که نه بێت، هەربۆیه دابی ئەو پیاوانه -ئەهلی سولوک- وابوو که دەم لە باسی هۆکاری پشت راسپاردنەکان-تکالیف- نەدەن، لە ترسی هەمان نەگبەتی، هەروەها: ئەگەر بەنموونه لە حیکمەتی پەرستش و راسپاردنەکان بپروانیت و وای دابنیت که هۆکاری پشتهوهی گورجیوونەوه و کۆبوونەوهی دل و پرووانیەتی لەپەرورەدگار، جا بلیت من بە مەبەستەوه خەریک دەبم لەبری ئامراز و پێگا، ئەوجا بە دلکۆبوونەوه و خەلۆت سەرقال بێت لەبری جێگە و وادە پەرستشەکان، ئیدی لەکاریان بخات و پهیره ویلێکردن دەست لی بەربدات بەهۆی بردنەوهی فرمانەکان بۆ سەر ئەو هۆکارە که ملکه چی و پابەندی ئەمی بەتالکردەوه و پچراند، هەموو ئەوش بەش و لقی ئەم وازەتیانەن لە بەمەزن راگرتنی فرمان و نەهی، لەم گەندەلییهش هێندە تووشی ئەو گرو و کۆمەلانی بووئەوه مەگەر خوا بزائیت، ئیدی نازانن هۆکارە بەتال و بەدەفەرەکان چەندیک ملکه چبوون بۆ خودایان لاوازکردوو، چەند فرمانی ئەویان لەکارخستوو و چەند نەهی و رێلێگریان پێشیل و خەلال کردوو و چەند خەلالیشیان حەرامکردوو، هەر ئەوێه که پێشین یەکدەنگن لەسەر زەم و سەرکۆنەکردنی.^(١)

هەربۆیه؛ هەروەختی کتیییک دەبینم که دروشمەکانی وەک حەج و رۆژوو بەنموونه دەخاتەروو و رەهەندەکانی تەشریعکردنی دەبەستێتەوه بە بنیادانی شارستانییهت و مەدەنییهتی ماددی و ئەوانەوه و لەوێشدا دەوێستیت، ئیدی باس لەو جۆرانە ی بەندایەتیش ناکات که لەم دروشمانەدا هەن، ئەم دەرپریه ی هەرهویم بێردەکەوێتەوه لە بەستنهوهی هۆسازی بە لاوازکردنی پهیرهوی و پابەندییهوه و ئەوهی که «فرمان و نەهی شەری نەبیریتهوه سەر هۆکاریک که پهیرهوی لێکردن لاواز بکات.»

(١) ابن القيم، "مدارج السالکین"، تحقیق: مصطفی شیخ، مؤسسة الرسالة، (ص ٧٣٢).

له وهشی ئه وه روون ده کاته وه: ئه وهی که پادشا وه ختی که فره ماتی که بو یه که له دامه زراوه کانی ده ول ته که ی در ده کات بو به دیه تانی ئامانجیکی دیاریکراو له ری ده ستووریکی دیاریکراوه وه، به وه پازی نییه که بگن به هه مان ئامانج به لام له گه ل سه ری چی ک ردنی ئه وه ده ستووه ی ئه ودا که له سه ری سه پاندوون، به هه مان شیوه ش پادشای پادشایان زیده تر، نمونه ی هه ره به رزیش بو (الله) یه، به وه پازی نییه که ئه وه ی بو ی ته شریع کردوین له دروشمه کان و ئامرازه کانی بزاری نه فس و پاک کرده ی واز لی بینین، به لکوو پابه ندبوون به م ئامرازه خوداییانه وه به شی که له خودی پرۆسه ی پاکبونه وه که خو ی؛ چونکه ئه وه که سه ی که پهروه ردار به پیی ئه وه ئامانجه ی که خو ی مه به ستیه تی و ئه وه ئامرازه شی ته شریعی کردووه هه مووی پتکه وه به رستیت، با شتر و خوشه ویستتره له لای (الله) له وه که سه ی که به پیی ئامانجه که به رستیت و لووتی له ئاست ئامرازه کان به ریت به ئاسماندا.

له وهشی که سه ر به هه مان داو و ته له ی هۆساری ماددیه بو شه ریعت به لگه هینه وه ی هه ندیک له زیده پره وانی مه ده نییه ته به وه فره مایشته ی پهروه ردار: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ [الحديد: ۲۵] «به راستی ئیمه په یامبه رانمان به به لگه ی روون و روشن ناردووه و په رتووک و ته رازوومان له گه لیان دابه زاندووه تا کوو خه لک به دادپهروه ری ههستن.» به لی کدانه وه ی ئه وه به دادپهروه ری سیاسی و ده ستاو ده ستکردنی ده سه لات و نمونه ی ئه وانه، هه روا ئه وه ی که فرمانی پیغه مبه ران له بنه رته وه بو به ره له ستی کردن له زو ردار ی سیاسی ها تووه.

راستییه که ش ئه وه یه که دادپهروه ری سیاسی ته نها به شی که له ئایه ته که، به شی کی مه زن و به رزیش بیگو مان، به لام ئه سلن واتای یه که می ئایه ته که

نییه، چجای ئه وهی تاکه واتای ناو ئایه ته که بیت.

ئه مه هاووشیوهی ئه وهیه که «تهرازوو» له قورئاندا به لۆژیکی کرداری لیکه دانه وه، هه موو ئه وانهش یاخود بریتین له لیکدانه وهی دهق به به شیکی واتاکه ی که ئه و به شه بهر زترین و مه زترینی ناو کو ی واتاکانی نییه، یاخود خزان دنی واتایه ک بو ناو ئایه ته که که ئه سلهن ئه و واتایه ی تیدا نییه.

جا (القسط) له قورئاندا واته دادپهروه ری، دژه که شی (الظلم) سته مه، ئه وهش تایبه ت نییه به ته نها دادپهروه ری سیاس ی یاخود به ره له ستیکردنه وه له زۆرداری، به لکوو دادپهروه ری گشتی و تایبه تییش ده گرێته وه، چونکه سه رجه م فه رمانپیکراوه کانی شه ریعه ت جوړیکن له دادپهروه ری، سه رجه م رپل یگیا وه کانی شی جوړیکن له سته م، چونکه ئه سلهن شه ریعه ت هه مووی چه ند نموونه یه کن هینراونه ته وه بو هه ستان به دادپهروه ری، به شی سه ره کی دادپهروه ریش له شه ریعه تدا یه کلا کردنه وهی دل و پاک کردنه وه یه تی له هه رچی جگه له خودایه و ئا ور نه دانه وه یه تی به لایندا، ههروهک پهروه ردار ده فه رمو ویت: ﴿قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ [الأعراف: ۲۹] «بلی پهروه ردارم فه رمانی به دادپهروه ری کردو وه و هه روا له لای هه موو جینو یژ و مزگه وتیکدا له په رستشدا نییه ت و رووی دلانتان بو ئهویه کلا که نه وه.»

ئاوردانه وهی دل یش به لای جگه له خوا دا یان به خه ر جکردنی په رستشیکی ته واو ده بیت که ئیدی ئه وه بو ته په ره ستی گه وره یه، وهک ده فه رمو ویت: ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ [لقمان: ۱۳] «به راستی که هاوه لپهیدا کردن سته میکی گه وه و زله یه»، یاخود ئاوردانه وه که ی دل بو ویستنی خا تر و پیگه یه کی لای خه لکه ئه مه یان پیغه مبه ر (ﷺ) ده سته واژه ی شیرکی بچو وکی پ ن ناو لیتا وه، ههروهک له باره ی ریا وه ده فه رمو ویت: «به راستی ئه وهی له هه مووشتیک زیاتر

لښی ده ترسم له سهرتان هاوه لپه یاد کړنی گچکه یه، جا که پرسپاری لښ کړا
له باره یه وه، فهرمووی: «ئوه پریاه.»^(۱)

جا هر ټاور دانه وه یه کی دل به لای غه یری خوادا - ئیدی به پهرستی جگه له
ئو بیت، یاخود به مه یلکړدنی له ستایش و تاریفی خه لکی بوی - سته میکه که
دژ به و دادپهروه رییه که پیغه مبه ران پی هاتوون.

مه به ستیش - په نا به خوا - ئوه نیه له پایه یری و ټاموژگاری سیاسی و
ده ستدان له بابته دی دادپهروه ری گشتی که م بکړیته وه، به لام مه به ست ته نها
ده ستنیشان کړدنی پیگه یه تی له ئیسلامدا که له خوار باوهر و فهریزه کانه وه یه،
وه گهرنا؛ ده ستبردن بو پاراستن و چاک کړدنی دادپهروه ری گشتی له بهر زترین
واتاکانی ئم ئایه ته یه. هر بویه پیغه مبه ر (ﷺ) که سیک که له پیناو دادپهروه ری
گشتیدا خو ی کړدیته قوربانی له «سهر دارانی شه هیده کان» ی ئه ژمارد کړدوه،
سهر داریه تیش له شه هیدیدا پله یه کی زیاتره به سهر ته نها شه هیدییه تیه وه،
هر وه ک له فهرمووده به ناوبانگه که دا هاتووه که پیغه مبه ر (ﷺ) ده فهرموویت:
«سهر داری شه هیده کان همزه یه، هر وایاویک هه ستاییت بو ده سه لاتداریکی
سته مکار و راست و ناراستی پښ دابدات، ئه ویش بیکوژیت.»^(۲)

هوکاری ئه وه شی که شه هیده ئه وه یه که ده ستبردن بو بابته دی دادپهروه ری
گشتی له باشتړین پیگه کانی جیهاده، هر وه ک هاوه لانی سونه و جگه
له وانیش گپړاویانه ته وه له فهرمووده ی ئه بوو سه عیدی خودری و جابر و
ئو بوو ئومامه و طاریقی کوری شیهاب و جگه له وانیش وه که پیغه مبه ر (ﷺ)
فهرموویه تی: «باشتړین جیهاد، قسه یه کی ره و و دادپهروه رانه یه له لای
ده سه لاتداریکی سته مکار.» له گپړانه وه یه کی دیکه دا: «خو شه ویستړین جیهاد

(۱) "مسند الإمام أحمد": (۲۳۶۳۰).

(۲) "المستدرک"، للحاکم: (۴۸۸۴)، وکذا "تاریخ بغداد" للخطیب البغدادي: (۷/۴۰۶) وقد
تابع فيه حکیم بن زی حفید الصفار، وجاء من طرق أخرى أيضا.

له لای پروهردگار، قسه یه کی حقه که له رووی سهرکرده یه کی سته مکاردا بگوتړیت.»^(۱)

له هوکاره کانی سزادانی خه لکی مه دپه نیش سته مکاریه گشتیه سامانیه کان بوو، هه ربویه پیغه مبهریان شوعه یب بهمه ههستا، ههروهک پروهردگار ده فهرموویت: ﴿إِلَىٰ مَدِيْنٍ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخُسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾ [الأعراف: ۸۵] «بۆ مه دپه نیش شوعه یی برابانمان نارد گوتی ئه ی که له کهم (الله) بپهرستن، هیچ خودایه کی به حق پهرستراوی جگه له وتان نییه، وا نیشانه ی روون و روښنتان لای پروهردگار تانه وه بۆ هاتووه سا کی شان و پیاوانه و تهرازوو بهر وایي و مافی خو ی بهرن بهرپوه و شتی خه لک سووک مه کهن.»

هه روا له هوکاره کانی خه شمگرتنی پروهردگار له فیرعه ون لووتبه رزی سیاسی و چه وساندنه وهی خه لکی بوو، ههروهک ده فهرموویت: ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ﴾ [القصاص: ۴] «به راستی فیرعه ون له سهرزه ویدا لووتبه رز و له خوده رچوو بوو و خه لکه که ی چین چین و جیاوازی تیکردبوو کومه لیکانی ده چه وساندنه وه.»

ئیین داوود، عه بدولړه حمانی کور ی ئه بی به کری هه نه لی (ک: ۸۵۶) رپیازی پیشینی له ده ستگرتنی سیاسیدا پوختکردووه ته وه که له پهرتوو که به ناو بانگه کهیدا له فیهی فه رمان به چاکه و ریگیری له خراپه دا فهرموویه تی:

"مه به ستیش ئه وه یه که نکۆلیکردن له هه له ی پادشایان و کار به ده ستان و به ئاشکرا وتی حق و کهم گویدان به هیز و ده ستوه شان دنیان نه ریتی پیشین بووه، له بهر پیشخستنی هه ستان به حقی پروهردگار." ^(۲)

(۱) "سنن أبي داود": (۴۳۴۴)، و "سنن الترمذي": (۲۱۷۴)، و "سنن ابن ماجه": (۴۱۱).

(۲) ابن داود الحنبلي، "الكنز الأكبر في الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر"، تحقيق: مصطفى

ئەبوو حامید ئاماژەى بە بابەتتیکى ورد کردووہ کہ ریبازى پيشینه له بەمەر جگرتنى مۆلەتپیدانى کاربەدەست له نکۆلى و دەستگرتنیدا کہ فەرموویەتى:

"بەردەوامى نەرىت و دابى پيشین له «رەخنەگیرى و دەستگرتنى کاربەدەستان» دا برپنەرەوہیە بە کۆدەنگیان لەسەر بپنیا زبوون لە گەراندنەوہى بۆ لایان -کاربەدەستان-، بەلکوو ھەموو چاکەیک ئەگەر کاربەدەست پى رازیبوو باشە، وەگەرنا پى سەغڵەت ئەبوو، ئەوکات سەغڵەتى و نارازیبوونى ئەو له خۆیدا خراپەى و دەبیت نکۆلى لى بکرىت، جا چۆن مۆلەت له خۆى وەرگیرىت بۆ نکۆلى لیکردنى، دابى پيشینیش له نکۆلیکردن لە کاربەدەستان بەلگەى لەسەر ئەوہ." (۱)

ھەرچەندە ئەسلەن لە گوتارى زیدەرەوانى مەدەنیەتدا تیبینى ئەوہ دەدرىت کہ له ئاست گەندەلى و ستەمکاریە گشتیەکاندا بیدەنگ و خۆنکەرن، زۆرىنەى قسە و باسیان تەنھا لەسەر: ئازادیە رەفتاریەکان، داھێنانى رۆشنیری، تۆمەتبارکردنى توراس، بەستەنەوہى دامەزراوہ بانگخوازیەکان بە توندوتیژیەوہ و چەلەلیدان بۆ دەستکەوتى رۆژئاوایى، نمونەى ئەو کەیسانەى ھۆکارى بیدەنگبوونیشیان لە گەندەلیەکانى ستەمکاری گشتى، ئەو رۆوگیربوون و پىگیرانەى کە وایان پى باشتەرە تى پەرىنن.

بە ئەرکبارى ویزدانیش لەسەرمانە کە بلین: ئەو کەسەى کە دەست بۆ پرسى دادپەرەوى گشتى دەبات لەپینا و خاودا، با زیدەرەوى لە ھەندیک لە لایەنەکانى مەدەنیەتیشدا ھەبیت ھیشتا پاکتر و چاکتر و پىگەى لەپیشترە لەوانەى خویان گەوزاندووہتە: تانەدان لە سوننەت، تۆمەتبارکردنى توراس،

صمیدە، دار الکتب العلمیة، الطبعة الأولى، (۱۴۱۷ھ)، (ص ۲۰۱).

(۱) الغزالي، "إحياء علوم الدين"، دار الخير، الطبعة الثانية، (۱۴۱۳ھ): (۳/۱۶).

گەرەکردنەوهی پۆژئاوا، هاندان لە دژی کاری بانگخوازی، بۆسەنانهوه بۆ هەڵە و پەڵەیهکی پیاوچاکان و ڕێگیریکاران لە خراپە، ناشڕینکردنی فەتوا ئایینیەکان، رازاندنەوه سپیکاری بۆ رژێمەکان و نموونەیی ئەوانە لە کەیسە چارەپەشە رۆژنامەوانییەکان، ئەمە لە کوێ و ئەوه لە کوێ؟!

ئەوهشی لێرەدا لامان گرنگە ئاماژەی پێ بدەین ئەوهیه کە ڕوونکردنەوه و دەرخستنی پێگە و پایەیی ڕێگیریکاری سیاسی و دەستدانه پرسی دادپەرۆهری گشتی و ئەوهی کە لە خوار باوەر و پاکیزەیی و فەریزەکانەوهیه، لە بەهای ناپرووشینیت و لە شانی کەمناکاتەوه، بەلکوو ئەوهی ئەمەیی بەسەردا دینیت و خەلکی لێ دەرپەتینیت و لایان ناشیرینی دەکات ئەگەر ڕاشکاو بین، زیدەرۆی تێداکردنی هەندیک لەوانەیه خۆیانی دەدەنەپال، هەتاکوو بەوهی گەیاندن کە: لە شکۆی پیشەوایانی ڕێنومایی و بەرزەزانایانی خاوەنشان بێنە خوار، زۆرینەیی فەقیهەکانی پیشین تۆمەتباریکەن بە ماستاوجیهتی کردن بۆ دەسەلاتی عەبباسی، هەرۆهە تانە لە سەرچاوەکانی توراسی ئیسلامی بدن و بڵێن کە تەنھا سەرقالی بابەتی پەرپۆز بوونە و نموونەیی ئەوانە کە ئامانجی گلێرکردنەوهی تەواوی خەم و گرینگییەدانه بە بەرھەڵستکاری سیاسی.

بەجۆرێک کە هەندیک لەوانەیی گرینگیدەرن بە فایلی دادپەرۆهری و شورا- ڕاویژ وایان زانیوه کە بەتالکردنەوهی خەمخۆری لە کەیسەکانی بابەتی خودایی و وردەکارییەکانی تەشریعدا کە چاخە زێڕینەکان گرینگیان پێداوه و خەمیان لێ خواردوو، راستەوخۆ و خودکارانە بەرەو چوونەناو پڕۆژەکانی چارەسەرکاری و سەرقالی بە دادپەرۆهری گشتی و دەستاو دەستکردنی دەسەلات و بەدەستوورکردنی سیستمی سیاسی و نموونەیی ئەو کەیسانە هەنگاو دەنیت.

لەرستیشدا: ئەم شیوازه زۆرجار دژمەبەستانە دەشکیتەوه، وا لە لاوی موسڵمانی مەزن ڕاگری پیشین دەکات کە هەر لە بنچینەوه بکەوێتە گومان لەم

جوړه بانگه شه و بانگه وازبیانه و خوۍ لږ به دوور بگریټ، ئه وهش ئه نجامی کی سروشتیه؛ چونکه زیډه پوهی ژور جار ئه نجامی پیچه وانه ی لیده که ویتته وه.

به لکوو ئه م چه و ا شه کاری به شه رعییانه به ئامانجی لیڅر کړنه وهی خه م و گرینگی پیډان به نکولیکاری سیاسی ده کړیت گه وره بیټته وه، ئه وکات ئیدی زبانی سته می سیاسی که متر و ساده تر بنوینیت له م بانگه شه چه و ا شه کارانه، هه روه ک پیښه و ا ئیبن ته میمیه ده فهرمو ویت: "پیښه وایانی بیدعه چییه تی زه ره هیترن بو ئوممه ت هه تا تاوانکاران، هه ربویه پیڅه مبه ر (ﷺ) فهرمانی به کوشتی خه واریج داوه، به لام نه هی و ریگری کردووه له کوشتی کار به ده ستانی سته مکار." (۱)

زیډه پوهی کړدنیش له که یسی چاره کړنی دادپه روهی گشتیدا هه ندیکانی به ره و سه ر نه نجامگه لیکي کاره ساتبار بردووه، ته نانه ت هه ندیک له خوډه ره پالانی ئه م ئاراسته یه وای لپها تووه به راشکاوی ده لیت که مه به ستی په یام به ریه تی ته نها به رپا کړنی دادپه روهی دونیایي و ئه وانه یه، ئه وهش تیگه یشتنیکی هه له یه که ئه نجامگه لی مه ترسیداری به شوینه وه یه،

پیښتریش ئاماژه مان پیداو، پیښه و ا ئیبن ته میمیه له (الصفدية) دا ئاماژه ی به وه کردووه، که فهرمو ویه تی: "له وهشی که قسه ی به تالیان به ده رده خات- مه به ست فیه له سووفه کانن- ئه وهی که و ا بانگه شه ده که ن که مه به ست له په یام به ریه تی به رپا کړنی دادپه روهی دونیایه. (۲)

مه به ستیش له م ئاماژه کورته جه ختکړنه وه یه له دوو پرسى هاو ته ریب که لیک جیانابه وه، یه که میان: ئه وهی که چاره سه ری دادپه روهی گشتی

(۱) ابن تیمیه، "مجموع الفتاوى": (۷/۲۸۴).

(۲) ابن تیمیه، "الصفدية"، تحقیق: محمد رشاد سالم، دار الهدی النبوی، الطبعة الأولى، (۱۴۲۱هـ): (۲/۲۳۸).

پيښه په که له شهره فمه ندرين پيښه کانی جهاد، دووهمينيشيان: خه م و هه ول
گليرکردنه وه بو نکولیکاری سیاسی نابيت له ريگای شکاندنی پيښه وایانی
چا خه زيړينه کانه وه بهرپوه بچيت و نه له ريگای کور تکر دنه وهی شهربعت له و
پرسه شدا.

نزيکترين نمونه په کيش نه وه روون بکاته وه: نه وهی که مواهيدکی ريگای
په روه ردگار نه گهر له پرسى جهاد دا زيده روهی بکات به جوریک که پيشبخت
به سهر گرینگيدان به بنچينه کانی باوه، يا خود فهرزه کاند، يا خود هاوه لانيان
شوینکه ووتووانيان شوینکه ووتووانی وان به کم بگريت له و پيناوه دا به جوریک که
له دلی بیسه رانيدا کينه به رانه به چا خه زيړينه کان بسازينيت، نه وکات ئالا
جهاديه که ده پيته ئالایه کی زه مکراو و نابوود که لاوی موسلمان زياتر له وهی
که مه ندکيشی بيت ليتي دوورده که وپته وه.

له نيشانه دياریکه ره دياره کانی نه و تويزه ی که دیدی مادديان بو رابوون و
پيشکه و تن قووتد او و ئیدی مه به سستی شهربعت ته نها به بونیدانی ماددی
کو مه لگا کان تيگه يشتوون؛ نه وهی که نه و په ری ساردی دهنوين له ئاست
خراپه کاریيه کان له بیرو باوه و تاوان کاریيه کاند، که چی له بابته داراييه کاند
ئاگری غيره گیری و هه ستیاریان هه لده ستیت، ئین ته مییه په حمه تی خوی
لن بيت نه م هه سته مادديانه له مامه له کردن له گهل ژياندا ئاوا ويناده کات:
"مروقی دنیایی و دنیا یاران نه وانه که نه گهر دنیایان سه لامه ت بوو ئیدی
گوئ به زایه چوونی ئاینیان نادهن." (۱)

(۱) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوی": (۱۰/۶۰۳).

۷- کارلیکی د هروونی به باوه

چاودیر تیبینی ئه وه دهکات که زیده پره وانی مهده نییه تی ماددی گهر یه کیکیان به قهدهر تووشی مامه له کردن له گه له هندی که له دهقه شهر عییه کان بیت؛ ئه واه ته نهها مهیلی به و لایه دایه که وهک گوتاریکی مهعریفی هه لگری زانیاری په تی مامه لهی له گه لدا بکات که کومه لیک پرسی مهعریفی له خوگرتووه و ته واه، نهک وهک گوتاریکی ئیمانی زیندوو که په یامیکی له خوگرتبیت. هه ربویه خه لک دوورده خه نه وه له دیارده کانی کارلیکی د هروونی له هه مبه ر قورئاندا، له وینهی سهر له سینه نووسان ئه ستویه کی که چ و شلوونه وهی په له کان و فرمیسک رشتن و له رزینی و داچله کینی له ش، هه ندیکیشیان به مه یلیکی پاک نیشاندانی پیوړیتانی زیده پره و لهم حالته ئیمانیانه دهر وانی که به لایانه وه له ساویلکه ییتی هه کایه تخوانانه وه نزدیکتره هه تا سهنگی مهعریفی.

ئهم وینا کاریهش به هوئی نه زانین و نه ناسینی مه به ست و ویستی خودا له مرووف له وهختی خویندنه وهی فهرمایشته کانیدا هاتووه و ئه وهی که ئایا حالته تی به رز و نموونه یی له هه مبه ر وه حیدا چییه.

به راستی به ته نهها هه سترکردن به وهی که وه حی «وتهی خودایه که» به سه بو هه ژاندنی باوه ردار له قوولاییه کانیه وه، په روه ردار له وینه گه لیک رۆشنا و سهرنجراکیشدا حالته تی باوه ردارانی بو باسفه رمووین، هه روه ها کارلیکی د هروونیان له هه مبه ر وه حیدا چوون بووه، ئه و وینانه که ستایشیکی جه وه هرییان بو ئه و حالته نه هه لگرتووه، جا کاتیک رپره ووی ره وتی پیغه مبه رانی باسفه رموو له پاشکویدا حالانی خسته روو له وهختی بیستنی ئایه ته کانی وه حیدا که ده فهرموویت: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا

مَعَ وَ مِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرَوْا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾ [مریم: ۵۸] «ئەوانە که پەرورەدگار نیعمەتی بەسەردا پڕژاون لە پیڤه مبهەران لە نهوێ ئادەم و لەوانە ی لەگەڵ نووح هەلمانگرتن (لە کەشتیکەدا) و لە نهوێ ئیبراهیم و ئیسرائیل (یەعقوب) و لەوانەش کە خۆمان پڕینموونیمان کردوون و هەلمانبژارتوون و پالاو تووومان و هەختیک کە ئایەتەکانی خۆدای میهرەبانیان بەسەردا دەخوێنرایەوه بەدەم کړنووش و گریه وه بەرده بوونهوه.»

ئەم ئایەتە کە پەرگەزی پەيامبەران وێنا دەکات، نەک هەندیکیان، کە کەمترین و شەرەفدارترینی مەروفايەتین، ناوازهترین بە ڕۆشنگەری پراستەقینە و بەلاترین لە ئاست تاریکپەرەستی پراستەقینە، سا بنواړه چۆن بە بەربوونهوه سەر زهوی و گریان و کړنووشهوه پيشوازيان لە ئایەتەکانی وهی کردووه، جا چ کارلیکی دەروونی لهوه توند و گەورهتر؟

لە دیمەنیکی دیکەدا وێنە ی هەرۆژان و گریان تاريفه داتهوه، کاتیک دەفەرموویت: ﴿وَيَخِرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَلْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشوعًا﴾ [الإسراء: ۱۰۹] «بە چەناگەدا دەهەرۆژان بەرهو زهوی و دەگریان و ملکه چیان پێی زێده دەبوو.»

دیمەنیکی دیکە ی باوهرداران تاريفه دات لە وهختی پيشوازيکردندا لە ئایاتی وهی، کە دەفەرموویت: ﴿وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ﴾ [المائدة: ۸۳] «کاتیکیش ئەوه دەبیستن کە بۆ سەر پیڤه مبهەر دابهزیوه، دەبینی چاوانیان بە فرمیسک دەخړوشتیت و دەرژیت.»

ههروهها کارلیکی دەروونی بە وهی؛ لە پەرەفتار و پەنگدانهوه کانی مه عریفه و زانستی پراستەقینە دادهنیت، دەفەرموویت: ﴿قُلْ آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا﴾ [الإسراء: ۱۰۷] «بە باوهری پێ بێن یاخود نهیهنن، بەراستی ئەوانە ی کە لە پيشووتردا زانستیان پێ دراوه

وه ختيک به سهر ياندا ده خویندریته وه به چه ناگه دا و بو کر نووش ده که ونه سهر زه وی.»

جاریکی دیکه ش کاریگه ری جه سته یی به قورئان نهک ته نها دهر وونی باس لڼ ده کات، ده فهرموویت: ﴿إِنَّ اللَّهَ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ﴾ [الزمر: ۲۳] «(الله) باشتړین وته و باسی دابه زاندووه په رتووکيکی لیکچووی دووباره بووه وه (له جوانچاکی و توکمه یی، و له چیروک و حوکم و پهنده کانیدا) که له هه مبه ریدا ئه وانه ی له پهروه دگاریان ده ترستین پیستیان هه لده لهرزیت و گرژده بیت له پاشان پیست و دلانیان ئه وچار نهرم و مایلی یادی خوا ده بیت.»

به لکوو پهروه دگار ئهم کاریگه ربوونه دهر وونی به له هه مبه ر وه حیدا له و لیکه وت و شوینه واران هی باوه ر داده نیت که بزربوون و نه مانی به لگه یه له سهر لاوازیی باوه ر، گهرچی هه مووشی له ده ست نه درابیت، ههروهک ده فهرموویت: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ [الأنفال: ۲] «به راستی باوه ر داران ئه وانه که ئه گهر ناوی (الله) هینرا و یادی هات، دلیان ده ترسیت و راده چله کیت.»

به نه ریتی قورئانیش؛ ئه گهر حاله تیکی ستایشکراو باسبکات، دژه که شی باس لیده کات و لوښه ی ده کات بو ته و اوکاری روونکر دنه وه و مانابه خشی. هه ربویه ده شفهرموویت: ﴿قَوْلِيلٌ لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ﴾ [الزمر: ۲۲] «سا په ژاره و مالویرانی بو دلړه قان له ئاست یادی (الله).»

به لکوو پهروه دگار نمونه یه کی بو کاریگه ربوون به وه حی له تیرامان و لیورد بوونه وهیدا بو هیناوینه ته وه که پر بووه له شهرم و شکان بو (الله)؛ که پهروه دگار باسی له وه فهرمووه که بیگیانترینی بیگیانه کان که چیا و به رده کانی ئه گهر ئهم قورئانه یان له سهر دابه زیت پیی کاریگه رده بن و بو ی دهورووژین،

که ده فهرمووېت:

﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾
[الحشر: ۲۱] «نه گهر ئه م قورئانه مان بو سهر کتويکيش دابه زاندايه، ده تبيني ده سته مو و زه بوون و قليشاوه له ترسي (الله).»

ههروه ها ده فهرمووېت: ﴿وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾ [البقرة: ۷۴] «لهو بهردانه تييدايه که رووباره کانی ليوه ده ته قنه وه و تياندايه که شق ده بات و ناوي ليدره ده چيت و تياندايه که له ترسي (الله) گليرده بڼه وه.»

ههروه ها ده فهرمووېت: ﴿لَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَ بِهِ الْمَوْتُ﴾ [الرعد: ۳۱] «خو نه گهر قورئانيک شاخه کانی پڼ بخريته سه رپڼ و روشتن ياخود زه وي پڼ له ت له ت بکريته، ياخود مردوواني پڼ بدوئيريت.»

به لکوو خودی دره خته کانیش کاریگر دهن به يادی خودا، وهک له سه حیحی بوخاریدا هاتووه که کاتيک پيغه مبه ر (ﷺ) جيگای خو ی گوړی بو لای مينبه ر، قه دی دارخورما که وه کوو منالیک که بنرکينيت و ژيري بکه نه وه ده ينرکاند، ههروهک له سه حیحی بوخاریدا هاتووه:

«که پيغه مبه ر (ﷺ) روژی هيني به لای دارخورمايه که وه ده وه سته، جا ئافره تيک له نه نصار-پشتيوانان وتی: ئه ري مينبه ريکت بو دروست نه که ين؟ فهرمووی: نه گهر ويستان. جا مينبه ريکیان بو دروستکرد، نه و جا که روژی هيني هات، هاته لای مينبه ر، ئيتر دارخورما وه کوو منال زاری ده هات، له پاشان پيغه مبه ر (ﷺ) دابه زی و باوه شی پيدا کرد، وه کوو نرکاندن منالیک که ژير بکريته وه، ده ينرکاند، فهرمووی: بو نه وياده ی (الله) که ده يبيست ده گريا...»^(۱)

جا پروانه چوڼ بېگياننک له شهيدايي و تينو ټي بو يادي خوا و وه حيهک که له پيڅه مبهري (ﷺ) ده بيسټ ده گري، ته نانهټ حه سهنی به سري جارېک که دانيسټبوو ئهم فهرمووده يه ي بو هاوه لاني ده گيرايه وه، گريا، له پاشان فهرمووي: "ئهرئ بهنده کانی خوا! ته خته يهک بيرى پيڅه مبهري خوا (ﷺ) ده کات له بهر ئهو پيڅه يه ي لای خوا هه يه تي، ئيوه شايانترن که بيرى دیداری ئهو بکن." (۱)

به لکوو ئهم کاریگه ربوونه ده روونيه ته نها له گوږاگرتن له وه حيدا خو ی نانوښت، بگره باوه پردار له هه مبهر حه قيقه ته کانی دیکه ی باوه پريش خو ی بو ناگيريت که له ئه نجامی له ده ستدانی ته نها کرده وه يه کی چاکه که له خوا ی نزیکده کاته وه له وانه يه نغرو ی خه فته و گريان بيت، ئهم ناوهنده ش زیده پرهوانی مه دهنیه تي ماددی عه قلیان پتي ناشکيت، جا ئه گهر پياوېک ببين که له بهر فه وتانی په رستشېک له په رستشه کان ده گري، دلان پر ده بيت له سووک ته ماشاگردنی، له کاتيکدا په روه ردگار چمکيکمان له هه والی هاوه لان بو ده گيرېته وه که چوڼ به له ده ستچوونی کرده وه يه کی چاکه کاریگه ر ده بوون، که ده فهرموويت: ﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾ [التوبه: ۹۲] «(جيهاد) نه له سهر ئه وانه شه که وه ختيک دينه لات تاکوو به سواريهک (بو جهنگ) هه لیان بگريت و توش ده لئيت هيج شک نابه م هه لتانگرم پتي ئه وسا ده گه رېنه وه و چاويان خرؤشاه به فرميسک له خه فته تي ئه وه ی که هيج چيکیان نييه بيه خشن.»

جا ئه گهر ئه وه وابت، ئیدی که ی رهوايه ئيمه به سارديه کی مه عريفی په تيه وه گوئ له وه حی و حه قيقه ته کانی باوه ر پابگرين؟! يان چوڼ کارليکی دهروونی به وه حی و باوه ر وهک ساويلکه بيه کی حه کايه تخوانی مامه له

له ګه لډا بکه یې؟ به واقعی: ئەم حال ته مه زانه به های خویان ته نها به هو ی
 ګه وره کړنه وه ی مه ده نییه تی دونیای ی و زانسته ماد دییه کانییه وه له ده ست
 داوه، ئەم خستنه پرووه خوداییه ش به سه بۆ مرو ف ی ژیر: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ
 تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ
 عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ [الحديد: ۱۶] «ئەری وه ختی نییه بۆ باوه ډاران که
 دلیان بۆ یادی خوا و ئەو حقه ی دابه زیوه نهرم بیت و بجویت و وه ک ئەوانه
 نه ب که له پیشوودا په رتووکیان پی درا جا که ده میکی در یژیان به سه ردا چوو؛
 دلیان ره ق بوو.»

٨- گەرفتی گەرەکردنەوهی تیۆری بۆ بابەتە گشتییەکان (الکلیات)

سەرقالانی عەمبارکردنی مەدەنییەتی ماددی زۆر دژبەرانە دەدوێن سەبارەت بە دڵخۆشکردن بە شتە بەشەکی و لقی و وردەکارییەکانی شەریعەت، ھەرۆھە کاتیکی فەقیھییکی شەرعی یاخود بیریارییکی موسڵمان لە بابەتیکی شەرعیدا خۆی ماندوو دەکات؛ بەو بەرانبەری دەبنەوێ کە ئێمە دەبێت لە شتی لقی و بەشەکییەوێ بۆ ئاستی گشتییەکان بەرزبینەوێ، ھەرۆھە گەرنگی خۆدی بابەتەکان نییە، گەرنگی بنچینە گشتییەکانە و ئێمە نابێت لە تاییبەتدا ونبین و گشتی فەرامۆش بکەین، وێ نموونەیی ئەم دەرپرێنانە، ھەندیکیشیان ھەول دەدەن ئەم بیرۆکەییە بەدەنەپال کۆمەڵێک دەقی توراسی لە زانستی مقاصد- مەبەستەکانی شەریعەتدا سەبارەت بە گەرنگی گشتییە شەریعیەکان، بەتاییبەت لە ڕێبەری زانستی مەبەستەکانەوێ پێشەوا شاطیبی (پەرحمەتی خۆای لی بێت).

لە راستیشدا؛ ئەم ڕوانینە بۆ پەییوەندیی نێوان بەشی و گشتی، فەرامۆشکردنی ھەندیک لە پێدراوەکانی وەحی تێدایە، بەلکۆو بووئە مێکانیزمیکی ڕێکخراو بۆ قووتدانی زاراوە شەریعیەکان لەژێر ناوێشانێ گەرنگیدان بە گشتی و سەرچەم و تیکرا و ئەوانەدا.

لە گەرنگترین پەھەندەکانی ھەبوونی گەرفت لەم دیدگایەدا ئەوێیە کە ڕۆلی بەشەکی و نەکردووە لە پاراستنی گشتیدا، جا وای داناوێ کە بەشەکی دژ بە گشتییە، لە واقعییشدا؛ بەشەکی واتە بەدیھاتی راستەقینە بۆ گشتی، جا ھەر جێبەجێکارییەکی واقعی لە توێی خۆیدا واتای گشتییەکی ھەلگرتووێ کە

«گشتی» ته نها بری زهینی هاوبهش و پوختکراوهیه که له لادانی باری تووشهات و له ناکاو و هیشته وهی واتای هاوبهش دپته کایه وه.

جا نه گهر گستیمان گه وره کرده وه و جپه جپکارییه کانیمان بزرکرد نه وکات نه م گه وره کرده وهیه ده پته گه وره کرده وهیه کی تیوری شیوهی که نه سلن حه قیقه تی نییه، نمونه یه کیش بو نه وه پنینه وه:

ده بینیت یه ک له نووسهران ده لیت: "ده پت پاکیزهی وهک به هایه کی گه وره ی گشتی گرینگی پی بدهین، نهک گرنگی به جپه جپکارییه به شپیه کانی بدهین." له پاشان هه رچی میکانیزم که پاریزگاری لهو به هایه ده کهن به تال ده کاته وه و شلگیریش ده کات به کرده وهی گشت نهو ریگیانیهی که دژ به م به هایه ن، که چی پاش نه وهش ده لیت که پاکیزهی وهک به هایه ک ته ماشا کردووه نهک کو مه لیک جپه جپکاری، جا پاریزگاری نه م کابرایه له «گشتی پاکیزه یی» پاریزگارییه کی تیوری شیوهی ناراسته قینه یه.

نه وهی دیکه شیان که بانگه شهی مه زن راگرتنی بنچینه ی گشتی بانگه واز و گه یاندن ده کات، به لام تاک تاکی خودی ئامرازه کانی بانگه وازی شهرعی به که م ده گریت، مه زن راگری نه مه شیان بو بانگه واز، مه زن راگرییه کی تیوری ناراسته قینه یه.

له سه ریشی چه ندیک مروف مه زن راگرتنی بو به شپیه کانی شهریه ت زیاتر بیت، هیندهش مه زن راگرتنی بو گشتیه ناوه روکییه کانیشی زیاتره. چه ندیکیش به شپیه کانی شهریه ت به که م بگریت، زیاتر له وه گشتیه ناوه روکییه که شی به که م گرتووه، سا ریگیاه ک بو مه زن راگرتنی گشتی نییه مه گهر به مه زن راگرتنی به شی و جپه جپکارییه کانی. به وهش روون ده پته وه که بانگه شه کانی مه زن راگرتنی گشتی که زیده ره وانی مه دهنیه ت ده پته وه؛ هه موو نه وه له کوتاییدا ته نها ئامراژیکه بو به تال کرده وهی گشتی له ناوه روکی خو ی له ژیر ناوی

به مه زن را گرتنی.

پیشه و شاطبی له په رتوو که کهیدا (الموافقات) پروونکردنه وه به سه لمینراوینکی گه وه هری ددهات که بانگه شه هاوچه رخه کان سه بارهت به گرینگیدان به گشتی پووجهل ده کاته وه، ئه ویش «رۆلی به شی له بهرپا کردن و راگرتنی گشتیدا»، ئه وهش له به شتی ناوازه ی تایبه تدا که بو ئه م بابه ته ی دامه زران دووه و به لگه ی زوری بۆریز کردوون، له وهش ئه و وته یه ی که ده فهرموویت: "به شیه کان مه به ست و ویستراو و له بهرچا و گیراون بۆ راگرتن و بهرپا کردنی گشتی." ^(۱) ههروه ها ئه وه ی که ده فهرموویت: "به شیه کان وه ک گشتیه کان وان له خوا زراوی و پاریزگاری لیکردنیاندا." ^(۲)، نمونه ی زوری دیکه ی ئه م هوشیاری دانانهش له (الموافقات) دا.

له پاشان شاطبی ئاماژه به وه ده کات که گشتی ته نها «چه مککی تیورییه»، هه ربۆیه زۆرینه ی مه نطیقییه کان جهختیان له وه کردووه ته وه که گشتی ته نها له زهیندا هه یه، ئه وهشی له ده ره وه ی زهیندا یه ئه وه ته نها جیبه جیکارییه کانیه تی، ئه مهش مانای ئه وه یه که ئه وه ی گشتی گه وره ده کاته وه دوور له جیبه جیکارییه کانی، ئه وه ته نها چه مککی تیوری زهینی په تی گه وره کردووه ته وه نه ک واقعیکی کرداری ئه و گشتیه، هه ره وک شاطبی له به لگه هینانه وه دا بو ئه م که یسه ده فهرموویت:

"به شیه کان ئه گه ر له بهرچا و گیراو و مه به ست نه بوونایه له راگرتنی گشتیدا ئه وکات خو هه ر له بنه ره ته وه نه ده کرا فه رمان به گشتی بکریت، چونکه گشتی وه ک ئه وه ی که گشتیه ناسازیت له ته کلیف-راسپاردندا مه به ست بیت، چونکه بو شتیکی عه قلی ده گه ریته وه که له ده ره وه دا نایه ته چنگ مه گه ر له تو ی و

(۱) الشاطبی، الموافقات» تحقیق: محمد مرابي، مؤسسة الرسالة: (۱۸۰/۱)

(۲) الشاطبی، الموافقات» تحقیق: محمد مرابي، مؤسسة الرسالة: (۱۸۰/۱)

ناواخنی به شیهه کاندا. (۱)

له روویه کی دیکه شه وه: که سیک له هه والی هاوه لانی کیتاب رابمیتیت که خودا له قورئاندا هیناوییه تی، تیبینی ئه وه دهادت که هاوه لانی کیتاب په رتوو که ئاسمانیه کانیان به مه زن و پیروژ راده گرت، له گهل ئه وه شدا پهروه ردگار هر دژیان دوواوه و لومه ی کردوون؛ چونکه پیروژ و مه زن راگریان بو ئه وه په رتوو که ئاسمانیه ته نها پیروژ راگریه کی تیوری و مه زنگیرییه کی شیوه یی بوو که نه راستیه کی هه بوو نه شوینه واریکی جیه جیکاری کرداری، بویه سوودی بویان نه بوو.

کهاته مه به ست پیروژگرتنی شیوه یی دهق نییه، یاخود پیروژگیری تیوری چه مکه کان، به لکوو راگرتن و به رپاکرنی حه قیقه ت و واتا کانه به واقعیکی زیندووی راسته وخو و به رکار.

هه ربویه؛ پیغه مبه ر (ﷺ) کاتیک به هاوه لانی فهرموو: «نزیکه زانست هه لگیری ت و نه میتیت.» زیادی کوری لوبه ی پتی وت: ئه ی پیغه مبه ری خوا، جا چون زانست نامیتیت که ئیمه قورئان ده خوینینه وه و به مندالانیشمانی ده خوینینه وه و فیرده کهین و ئه وانیش به مندالانیانی فیرده کهن و ده خوینینه وه هه تاروژی دوا یی؟ پیغه مبه ریش (ﷺ) فهرمووی:

«له باری دایکت چی کوری لوبه یدا! خو من تو م به فامیده ترینی خه لکی مه دینه ده زانی، مه گهر هیشتا ته ورات و ئینجیل له دهستی جووله که و گاره کاندا نین، به لام سوودی بویان نه بوو وه ختییک فهرمانی خویان ده ست لیبه ردا.» له پاشان ئه وه ی خوینده وه: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ [المائدة: ۶۶] «خو ئه گهر ئه وان -ئه هلی کیتاب- ته ورات و ئینجیلیان کار پښ بکر دایه...»

جا پیغه‌مبهر (ﷺ) ئه‌وه‌ی ږوونکړده‌وه بۆ هاوه‌لی مه‌زن زیادی کوری لوبه‌ید که هم له کوچکړدووانه و هم له پشتیوانان، که مه‌به‌ست ته‌نھا بریتی نییہ له مانه‌وه‌ی ده‌ق و پاراستنی وشه‌کانی، به‌لکوو له راگیرکردن و به‌رپاکردنی دایه به واقعیکی زیندووی به‌رکار له سه‌رزه‌ویدا، ئه‌و به‌رپاکړدنه‌ش ته‌نھا به به‌رپاکردن و کارپی‌کردنی ورده‌کاری و جیبه‌جیکارییه‌کانی ده‌بیټ.

مه‌به‌ستیش ئه‌وه‌یه که: ږه‌چاوکردنی به‌شی ږیگای هه‌ستانده‌وه و راگیرکردنی گشتییه، کاتیک «به‌شی» له پیگه‌ی که‌مده‌بیټه‌وه که دژواری له‌گه‌ل «گشتی» دا هه‌بیټ، به‌لام که پیکدادان و دژبه‌ریان نه‌بوو، ئه‌وا فه‌وتاندنی «به‌شی» فه‌وتاندنی «گشتی» یه‌وه‌کړوونکرایه‌وه.

۹- تیږی ناشتی ږه‌ها

هه‌ندیك له زیډه‌ږه‌وانی مه‌ده‌نیه‌ت بیړوکه‌ی ناشتی ږه‌ها ده‌لینه‌وه و بانگه‌واز ده‌کهن بۆ ږووبه‌ږووبوونه‌وه‌ی ږوژه‌ګاڼی داگیرکاری سه‌ربازیی ئاشکرا له ږیګای زمانی خوښه‌ویستی و سینه‌فراوانی و فریدانی چه‌ک و نموونه‌ی ئه‌و بیړوکه‌ خه‌یالپلاوه‌ وه‌رگیراوانه‌وه‌ له نموونه‌ی دانای هیندی ناسراو مه‌ها‌تما غاندى، هه‌ندی‌کیشیان له به‌مه‌زن دانانی غاندى و نمايش‌کردنیدا وه‌ک ږزگارکه‌ریک زیډه‌ږوی یده‌کهن.

له‌راستیشدا: شه‌ریعه‌ته‌که‌ی خودا له شه‌ریعه‌ته‌که‌ی غاندى به‌رز و داناتره، ئه‌م پیڼگه‌یه‌ش پیڼگه‌یه‌کی مه‌ترسیداری باوه‌ږه‌ چونکه به‌ره‌لستکاری کرداری بۆ چه‌سپاوه‌ګاڼی وه‌حی له‌خوگرتووه‌ که په‌روه‌ردگار ناشتی و چاکه‌کردنی نووسپوه له به‌رانبه‌ر بیږیان و ئاشتی‌خوازان و کوشتاریش له‌دژى ده‌ستدریژکاران، فه‌رمانی ئه‌وه‌ی پى کردووین له‌ویدا که ده‌فه‌رموویت: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْنَتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الرِّبَاقَ﴾ [محمد: ۴] «جا که گه‌یشتن به‌ بیباوه‌ږان (له وه‌ختی جه‌نگدا) له ئه‌ستویان بدن هه‌تا کاتیکیش که ئیدی کوشتاری زورتان لى کردن و برسکیانتان بری ئه‌وجا (دیله‌ګاڼیان) توند به‌سته‌نه‌وه.»

له دوو جیګای په‌رتووکه‌که‌ی خوداش له سووره‌ته‌ګاڼی ته‌وبه و ته‌حریمدا فه‌رمانی راشکاوی به‌ توندبوون له‌گه‌ل بیباوه‌ږاندا پى کردووین که ده‌فه‌رموویت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ﴾ [التوبة: ۷۳] [التحریم: ۹] «ئهی پیغه‌مبه‌ر جیهادی بیباوه‌ږان و دووږووان بکه و له‌سه‌ریشیان توند و

ره ق به.»

فهرمانی کوشتاری زوړیشی کردووه که ده فهرموویت: ﴿لَمَّا كَانَ لِئِيَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُخْزَنَ فِي الْأَرْضِ﴾ [الأنفال: ۶۷] «بؤ هیچ پیغه مبهریک نه بووه که دیل رابگریټ هه تا ئه وهی کوشتاریکی گه وره له سهرزه ویدا نه کات.»

فهرمانی به فریشته کان کردووه به وهی که ده فهرموویت: ﴿فَأَضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ﴾ [الأنفال: ۱۲] «سا بدهن له ئه ستویان و له ههرچی په لویو پیانه.»

فهرمانی به ترساندن و شیرزه کردنی ده ستریزکاران کردووه، که ده فهرموویت: ﴿فَإِذَا تَثَقَّفَتْهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِدَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ﴾ [الأنفال: ۵۷] «جا که له جهنگدا پییان گه شتی ئه وانهی پشته خویشیان پی بتوقینه و شیرزه بکه.»

به لکوو په وروهردگار ریگری ئه وهی لږ کردوون که ئه گهر جهنگ له گهل ده ستریزکاراندا دهستی پیکرد ئیمه له بهر داواى ناشتی و ناگر بهست بکهین ئه گهر خو مان لایه نی به هیز بووین، ده فهرموویت: ﴿فَإِذَا تَنَهَّوْا وَتَدَعَوْا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ﴾ [محمد: ۳۵] «جا لاواز و شکاوه مه بن و داواى ناشتی و وهستانی جهنگ مه کهن وهختیک که ئیوه زال و به هیزن»، ئه مهش ئاراسته کردنیکی خودایی راشکاوه که ههرچی زور له خوکارییه کانی تیوری ناشتیخوازی هه ن، ناتوان له ناوهړوکی خو ی لابه دن.

سا ئه گهر ده سه لاتداری ئاسمانه کان و زهوی -وهک له ئایه ته کاند ا هاتووه- هانمان ده دات که به کوشتاری زوړ و توند و رهقی و له ملدان و شیرزه و ئاواره کردن و ده سته پیسخه ری نه کردن به ئاشته وایی؛ پرو به پروی داگیرکار و ده ستریزکار بینه وه و ئه م کاره شه ره فمه ندانانمان لا خو شه ویست ده کات و و له سه ری پاداشت ده داته وه، ئیدی چو ن ژیریک بویری ئه وهی ده بیت راستکردنه وه و پیداچوونه وه بؤ فهرمانی (الله) بکات و رای کابرایه کی هیندوسی

بتپه رست به گونجاو و داناتر دابنیت؟!

سویند به خوا خو ټه گهر دل پر بووايه له مه زپراگری و پزگیری شاپان له پهروردگار ټه سلن وای بیرنه ده کرده وه حوکمی هیندوسییه ک به حوکمی خوا به راورد بکات، هیچ ژیریکیش شکی له وه نییه که له و جیگایه دا که برپاری جگه له پهروردگار پتش ده خریت؛ پشکیک له پشکه کانی دووړوویی ټاماده یی هه یه که پهروردگار موسلمانان له تیکه و تنی ټاگادار کرده وه ته وه، وه ک ده فهرمویت: ﴿لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ﴾ [النور: ۶۳] «با بترسن و ټاگادار بن ټه وانه ی که سهرپیچی فهرمانی ټه وه ده کهن...»

بیگومان ټه مهش له رووی په یوه ندی بیروکی ټاشتی ره ها به ده قه کانی وه حییه وه، له رووی په یوه ندیشی به واقعیه وه ته نها بریتییه بیروکه یه کی رومانسی پیکه نیناوی که زوړینه ی گهلانی هاوچه رخی ټه مړو پالنه وانه نه ته وه بییه خاوه ن ده سته که و ته کانی نیو جه نگه گه وره کان دیار و مه زنده که نه وه، به پپی لیزانینان له له ناو بردن و فه وتانندی دوژمن و به ده سته ټپانی سهرکه و تنه جه نگیه په کلاکه ره وه کان به رزیان ده که نه وه و زیاتر ده یانه وین و له ناوه ندی شاره کاندایه پیکه ری یاده وه رییان بو دروست ده کهن، ټه مهش زانراو و بینراو و به رجه سته یه.

پیکه نیناویتر له وه ټه وه یه که وینای ټاشتیخوازی غاندی که له گوتاری ناتوندوتیژیدا ره واجی پښ ده دریت و به رانه بر به ټایه ته کانی جیهادی ناو په رتوو که که ی خدا قال و ره خنه ی پښ تاوده دریت. ټه سلن له رووی زانستییه وه وینایه کی ورد نییه، به لکوو لیبراو و ده سته کاریکراوه که خودی غاندی له ده سته گرتن به بیروکی ټاشتی ره هاوه به له رز و گومان که و ته وه که سهرجه م دروشمه کانی له و سته دا به هه لمبوون که به ریتانای ټیستیعماری له پیناو ده سته موکردنی بوه یریه کان بو زهبری داگیرکاری خو ی شهر ی دژیان

دهست پیکرد (۱۸۸۹ز)، غاندی له وه ترسا که نه گهر به شداری کردن له گهل بهریتانییه کان له جهنگی بوهیرییه کاندارهت بکاته وه نه وکات که یسی خوی له هیندستان زیانی پښ بکه ویت! جا تووشی «توندوتیژی» هات له پیناو بهرژه وهندی نه ته وه یی خوی! به لکوو هیندییه کانی په مېداوو بو پشتیوانیکردن له توندوتیژی ئیستیماری بهریتانیا، له هه موو نه وه سهرنجر اکیشتو نه وه یه که نه سلنه پروای به دادپه روه ری که یسی بوهیرییه کانیش هه بوو، که چی به شداریکردنی له توندوتیژی چه کداری له دژیان په سهن دکرد له پیناو بهرژه وهندی نه ته وه که یدا، غاندی به هه ندیک شهرمه وه نه م هه لوپسته ی خوی باس لیده کات که له ژیان نامه که یدا ده لیت:

«کاتیک جهنگ راگه یه نرا، ته واوی هاوسوژی دلّم بو بوهیرییه کان بوو ...، دوستایه تی و ئیتیمام بو ده سلاتی بهریتانی وای لی کردم که له گهل بهریتانییه کاندا به شداری نه وه جهنگه بکه م ...، نه وکاتیش من باوه رم و ابوو که هیندستان له سایه ی ئیمپراتورییه تی بهریتانیدا نه بیت، نازادی ته واوی خوی به دینا هیئت، له ویشه وه ...، به مشیویه زورتین ژماره ی که توانیم له هاوړیکانم کو مکړدنه وه ...، له راستیشدا نه وه په یوه نندیانه ی که له نیوان ئیمه و سپیپسته کاندا دروستبوو، له سهره وختی نه وه جهنگه دا، له جوانترین په یوه نندییه کان بوو که تیکه لاوی و مامه له مان له گهل هه زاران سهر بازی بهریتانی له نیواندا سازا، زور ورو خوش بوون له گه لمان، سوپاسیان ده کردین که له وئ بووین بو خرمه تکردنیا.^(۱)»

باشه، با لیره دا نه م پیدراوانه تو مار بکه یین: غاندی باوه ری به دادپه روه ری که یسی بوهیرییه کان هه بوو، به لام له بهر بهرژه وهندی نه ته وه یی خوی پشتیوانی جهنگی داگیرکاری چه کدارییانه ی بهریتانی کرد له دژي بوهیرییه کان،

(۱) غاندی، «قصة تجاري مع الحقيقة»، ترجمة: منير البعلبكي، دار العلم للملايين، الطبعة السادسة، (۱۹۸۱م): (۲۵۱-۲۵۳).

هیندیەکانیشی کۆکردەوێ بۆ پشتیوانیکردن لە توندوتیژی ئیستیعماری بەریتانی، خەریکە یادەوهرییە جوانەکانی خۆشیمان بۆ دەگیرێتەوێ لە گەڵ سەربازانی بەریتانی لە میانەیی جەنگە چە کدارییە توندوتیژە کە یاندا.

لەو بەلگانهشی کە غاندی تێیدا بنچینه ساری بۆ ئەو پروبەرە کردووە کە توندوتیژی تێدا دروستە، ئەو بەراوردەییەتی کە دەلێت: "من باوەرم وایە کە ئەگەر بە کرداری کەوتینە نێوان دوو هەلبژاردەیی دەستەمۆیی داھێزراوی یان توندوتیژییەوێ، ئەوکات من پام لەسەر توندوتیژییە." (١)

هەر وەها غاندی بەرەبەرە نەرمی دەنواند بۆ بەرگری لەخۆکردن بە «چەک» وەختیک مەملانیتی ئیسلامی-هیندۆسی تەقییەوێ، کە غاندی دەلێت:

"پیشووێر خەلک گۆییان بۆ دەگرتەم وەختیک فێرم دەکردن چۆن بەبێ چەک پروبەر ووی بەریتانییە چە کدارەکان ببەوێ، بەلام لەم رۆژانەدا بیستوومە کە بیرۆکەیی من سەبارەت بە ناتوندوتیژی دەکرێت لە بەرانبەر ئەم شتییە کۆمەلایەتییەدا سوودی نەبێت. هەربۆیە؛ پێویستە خەلک چەک هەلبگرێ بۆ بەرگریکردن لە خۆیان." (٢)

دیسان خودی غاندی دەربرینیکی نیقاشی هاویشتووێ کە توێژەرانی هەرچی کووچەیی بۆ لێکدانەوێ گرتوو یانەتەبەر، کە دەلێت: "ئەگەر بۆمبێکی ئەتۆمییان هەبوایە، لەدژی ئینگلیز بەکارماندنێنا." (٣)

دیسان سەپرو سەمەرەیی کە غاندی دیداریکی ئاشکرای لەگەڵ مۆسۆلینی هەبوو، هەروا نامە گۆڕینەوێ و پێسەر سەمبوونی خوشی بۆ دەربریوێ.

(1) Attack, Nonviolence in political Theory, Edinburgh University Press, p. 161.

(2) Pyarelal, Mahatma Gandhi: The last Phase, Navajivan Publishing House, 1956, Vol. II, p. 326.

(3) Ibid.

گشت ئەم ھەلۆیستانە و ھاوشیوەکانیشیان ھەوادارانێ غاندی دواتر ھەولێنداو ھەھانەیی بۆ بێننەو و بە لارییدا بەرن بۆ بەتالکردنەوێ لە واتای خۆی کە پەسەندکردنی ھەر شیوەیەک لە شیوەکانی توندوتیژییە، کە ئەمانەش ئەو بەلگەنە کە پەرخەگران لە غاندی نمایشی دەکەن بۆ پەتەکردنەوێ بە سیمبولکردنی غاندی وەک نمونەییە کە بۆ ناشتی پەھا.

چونکە دەولەتانی پۆژئاواییش جۆرە دەولەتانیکن کە ئەسلەن ناشتی پەھا تێناگەن، بەلکوو دەولەتانیکی ھەتا سەرئێسقان لە توندوتیژی نەروۆیون و پێشپەڕییانە لە بەدەستھێنانی مەترسیدارترین و لەناوبەرترین چەک و فەراھەمکردنی بۆ سوپا زەبەلاحەکانیان. ئیدی لە جەنگە جیھانییەکاندا بێت لەنیوان خودی پۆژئاواییەکان خۆیاندا، یاخود لە جەنگە ئیستیعمازی- داگیرکارییەکانی نیوان پۆژئاواییەکان و پۆژھەلاتی موسڵماندا بێت، ھەربۆیەش؛ پۆژنامەگەری پۆژئاوایی و ھەختیک غاندی ھەندیک گوتاری سەبارەت بە ناتوندوتیژی لە ئەورووپا پێشکەشکرد کردیانە مایەیی گالتهجاری و نوکتەبارانیان کرد، بەتایبەت کاتیک ئامۆژگاری بەریتانییەکانی کرد کە ناتوندوتیژانە پەروووی داگیرکاری نازی ببنەو، ئیدی گوتاری پەرخەگری بەریتانی پێیدا تەقییەو و وتەکانیان بە تیزترین و ناچیزەترین دەربڕینیک تاریف لێ دا، تەنانەت غاندی خۆشی بێزاری دەربەری و گوتی کە پۆژنامەگەری پۆژئاوایی قسەکانیان بەلارییدا بردووم! لەوانەشی کە چەند نمونەییەکی خۆشی گواستوو تەو لە گالتهکردنی پۆژنامەگەری پۆژئاوایی بە گوتارەکی غاندی مامۆستای فەرەنسی فەلسەفە «جان مۆلەر»^(١) بوو کە پەسپۆری ناتوندوتیژی و گرینگیدەرە بە کەسایەتی غاندی.

لە کەلێنە تاریکەکانی کەسایەتی غاندیش، ھەلۆیستی پشتگیریکردنیەتی لە سیستمی چینایەتی (Caste system)، تەنانەت ھەندیک لە توێژەرەن

(١) جان - ماری مولر، "غاندی المتمرد: ملحمة مسيرة الملح"، ترجمة: محمد عبد الجليل دار معابر، (٢٠١١م).

وتووiane:

"بۆچی غاندی پشتگیری له سیستمی چینایه تی کردوو سهره رای پیکهاته دابه شکارییه که ی؟ ئەمبیدکار ئەوه دهخاته سهر ئەژماره تهنه که به ره سیاسیه کانی غانديه وه." (۱)

هه ندیکیش له چه په کان هه لویستی غاندی له پشتیوانیکردنی توندوتیژی بهریتانی دژ به بهیره کان و هه لویستی غاندی له پشتگیریکردن له سیستمی چینایه تی، هه موو ئەوه ده گه رینه وه بۆ پالپشتیکردنی ماددی غاندی له لایه ن چینی بورژوازی هیندوسییه وه و ئاوا ی لیک ده ده نه وه که سهرچاوه ی ماددی ئەوان بوون، هه ربۆیه ده سه لاتیان به سهر بازنه ی بژارده سیاسیه کانی دا هه بوو، به هه رحال ئەم لیکدانه وه یه ش که هه یه، په یوه ندی به ئیمه وه نییه، ئەوه ی مه به ستمانه خودی رووداوه کانه که واقعیین.

یه ک له هه لویسته میشکپوو چانه کانی غاندیش ئەوه بوو که بنیاد له سهر بیروباوه ره رووه کییه خورافییه کانی له نه خواردنی گوشتدا؛ خه ریک بوو ژنه که ی له ناو به ریت وه ختیک رپگری له پزیشکه که کرد که هیچ به ره مه میکی گوشتی بۆ ژنه نه خو شه که ی غاندی به کاربیت که غاندی خو ی ده لیت:

"له گه ل ئەو پزیشکه دا له سهر ئەم هه واله که پپی دام به هیمنی کۆبوومه وه که وتبووی: هه ندیک ئاو گوشتی مانگام به غاندی خاتوونی خیزانت داوه کاتیک به ته له فۆن قسه م له گه ل ده کردی. منیش گوتم: نا، جه نابی پزیشک، من ئەمه به ناپاکی ده زانم..."

له پاشان غاندی به پزیشکه که ده لیت: "من رپگا به خیزانم ناده م که گوشتی پیدریت، یا خود گوشتی مانگا، ته نانه ت ئە گهر ئەم رپلیگرییه ش به واتای مردنی

(1) Chakrabarty, Social and Political Thought of Mahatma Gandhi, Routledge, 2006, p. 110.

ئو بیت، مه گهر خوئی ئوهوی بویت."

ژنه کهی غاندیش توانای قسه کردنی نه مابوو، له گهل ئوهو شدا غاندی چوو
راویژی بهم خیزانه نه خو شهی کرد، ئه ویش قایل بوو به بوچوونی غاندی که
گوشت نه خوات، جا پزیشکه که به غاندی گوت:

"چهند پیاوکی دلره قی تو! دهوو شهرم بکهیت لهوهی که ئهم باسهی
له گهلدا بکهیته وه که ئهو لهم حاله ته سهخته یدا بوو."^(١)

له راستیشدا: تو بیژینه وه و نووسراوه تازه کان زور روخساری دیکه ی غانیدیان
به ده رخستوو که زوریک له بانگخوازانی مه دهنیه تی مادیی پیمان نه زانیوه، بهو
پیهی که ته نها پشتیان به پهرتوو که نازناوی و به شان و پیاوه لدا نه پروو کارییه کان
به ستوو.

مه به ستیش ئه وه یه ئهو بیرۆکه یه ی که تیوریانه دراوه ته پال غاندی سه باره ت
به «ناتوندوتیژی» بیرۆکه یه کی خه یالپلاوانه یه که هیچ دهوله تیک ئه مرۆ نه له
پۆژه لات و نه له پۆژئاوا کاری پئ ناکات که ههرچی دهوله ته پۆژئاوایی و
پۆژه لاتیه کان ههن پشپرکتی سوپا و چه کیانه، ههروه کوو غاندی خو شی
وازی له ناتوندوتیژی هینا لهو کاتانه دا که به رژه وهندیی خو ی له گرته به ری
رئگای توندوتیژیدا بینیه وه.

زور به کورتی ئه مه به شی که له وینه تاریکه شاراوه که ی غاندی که له رووی
ئایه ته کانی جیهادی ناو پهرتوو که که ی پهروه ردگادا به رژه ده کریته وه!

هیوام وایه که له م جیگیان هدا هوشیاریدانمان سه باره ت به وه له یادن ه چیت که
پرو به پروو بوونه وه ی داگیرکار به کوشتاری خه ستوخول و شیرزه و ده ره به ده رکردنی

(١) غاندی، "قصه تجاری مع الحقیقه"، ترجمه: منیر البعلبکی، دار العلم للملایین، الطبعة
السادسة، (١٩٨١م): (٣٧٤-٣٧٥).

و نه وانه مانای پښتلیکردنی رتسا په وشتیه کانی جیهادی شهرعی نین، وهک به ئامانجگرتنی ولاتانی ئیسلامی، یاخود ده ستریزیکردنه سهر فرهیزه ی خودا له پاراستنی موعاهد-په یمانپیدراوان و موسته ئمهن-ئاسایشدراوان و نه وانه شی که نیمچه ئاسایشیکیان پیدراوه- شیهه امان، نه مه لادانه له جیهادی شهرعی شهره فمه ندانه که تاقیکیش له فقهیه دیرینی یاخود هاوچه رڅه کان راجیا نه بوون تیدا سوپاس بو خوا، رینوما ییکراویش نه و که سهیه که ده ست به سرجه م قورئانه وه بگریټ و بهش به شی نه کات، جا کار به حوکمی کوشتار و دهر به ده رکردن و راهه دوونان بکات و مافی خوینپاریزراوانیش له موسلمانان و په یمانپیدراوان و ئاسایشدراوان و چمکه ئاسایشدراوانیش بپاریزیت، چونکه خو پاریزی له خوینه کاندان نیشانه ی راستالی و ئایینداریه.

بگره چند نزیکه بوتريت-زانستی ته واویش له لای خودایه- که ئاره زووبازانی نه مړو ریگه یان نه بوو ده مدریژی به رانه ر به بانگه واز بکه ن مه گهر دوا به دوا ی شوومی سه ریچی کردنی فره مانی خودا له پښتلیکردنی په وشتبه رزییه کانی جیهادی شهرعیدا، جا له پاش نه وه ی که هاوه لانی بانگخوازی له هیز و پیگه ی خویندا بوون و گومانیکیش توخنیان نه ده که وت، ئیستا بوونه ته جیی شکلیکردن و چاودیری و زوریکیش له هاوه لانی ناره وایی و خراپه کاران بویری تانه لیدان و ناشرینکردنیان ههیه، وینه ی نه وهش زور ووده دات که به هو ی تاوانیکی تاکه که سی ئیره و نه وپوه تاقیکردنه وه و ناشووبی گه وره بال به سر ته و او ی خه لکی چاک و پاکیشدا ده کیشتیت، جا بویه کاتیک تیره او یژان فره مانی خویان له جیهاددا شکاند په روه ردگار بیباوه رانی به سر دا زال کردن که گورزی سه ختیان له پیغه مبه ری خوا (ﷺ) و گه وره هاوه لانیشی وه شانند که دانی پیروزی پیشه وه ی شکینرا و برینیکی سه ختیش له روخساری درا، دوو نه لقه ی کلاوه ئاسنینه که شی چووه ناو کولمیه وه، هه روه ک په روه ردگار ده فره رمو ویت: ﴿وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ﴾ [آل عمران: ۱۵۲] «سه ریچی تان

کرد کاتيک نه وهى نيشاندان که هه زتان ليه تهى..»

له پرووداوى حونه ينيشدا کاتيک تاوانى به خو سه رسامبوون دزهى کرده ناو دلى هه نديک له تاکه کانه وه، موسلمانانى پيگه بهرز و خوار وانيش تاقيرانه وه و زه وييان به و فراوانيهى خوئى لى ته نگبوويه وه، ههروهک ده فهرمووييت: ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ﴾ [التوبه: ۲۵] «پوژى حونه ينيش کاتيک زورى ژماره تان سه رسامى کردن و فريويدان که چى سوودى پى نه گهيانندن و زه ويتان به و فراوانيهى خوئى لى ته نگبوويه وه.»

سا ئهم کرده لاده رانه که ئاسايشى ولاتانى ئيسلامى کرده ئامانج و پيساکانى شهريعه تهى له پاراستنى خوينا به کهم گرت، بووه هوکارى شيواندنى جيهادى پابه ند به ره وشته کانى جيهادى شهرعى و به ها به رزه کانييه وه، هه تا واى لى هات که سيک نه بينى ناوى جيهادى له دهم بيته دهره وه له ترسى نه وهى به توومه تهى تيرور په لکيشى ژووره تاريکه کانى بکه ن، بوئرى به زورپک خه لکى نه فام و بيپيگه ش دا که گالته به هه نديک له ناوه روکه کانى وه حى بکه ن که هه رگيز پيشتر بوئرى نه وه يان نه بوو، ئيدى نه و کردانه له وه زياتر شووم و زهره ر چى بينن؟!

جا ئهمه پيسايه کى گه ردوونى ليکه وته وه و شوينه واره کانى تاوان و سه ريپچيه کانه له سه ر بانگه وازه کان که عه قلى ماددى په ي پى نابات مه گه ر دليک پرپووييت له دلنيايى و يه قين و يه کلایى به دواها ته په نه انيه کان، داوا له خواى بالاده ستي به خشنده ده که ين که به ليخوشبوونى فراوانى خوئى له هه موومان خوش بيت و به وهى نه زانه کانمان ده يکه ن، نه مانبات.

۱۰- بیرۆکه‌ی کوفری سیاسی

هه‌ندیک له زیدهره‌وانی مه‌ده‌نییه‌تی ماددی له میانه‌ی هه‌ولیا‌ندا بۆ لادانی شیوازی په‌یوه‌ندی ئایینی به شارستانییه‌تیه‌وه ده‌لێن: ناکریت ئیمه له‌گه‌ڵ رۆژئاوا‌دا به هه‌مان ئامراز و شیوازی ئایینی که وه‌حی له‌خۆی گرتووه به‌رانبه‌ر به بې‌باوه‌ران مامه‌له‌ بکه‌ین، چونکه واقیعی رۆژئاوایی هاوچه‌رخ له به‌ره‌ته‌وه جیاوازه له بې‌باوه‌رانی پێش ئه‌م چه‌رخه، که بې‌باوه‌رانی چه‌رخانی رابردوو به‌ره‌هه‌ستی په‌یامبه‌ریه‌تییه‌کان و بانگه‌وازه‌کانیان به کۆمه‌لێک پالنه‌ری په‌تی ئایینییه‌وه ده‌کرد، به‌لام دامه‌زراوه‌ی سیاسی رۆژئاوایی له‌م چه‌رخه‌دا به پالنه‌ری به‌رژه‌وه‌ندخوازانه ده‌جوولێته‌وه و پلان داده‌نیت نه‌ک پالنه‌ری په‌تی ئایینی، جا به پالنه‌ری ئیمپریالی فراوانخوازی هه‌ژموونییه‌وه چاودێری بزواتی ئیسلامی ده‌کات نه‌ک پالنه‌ری بیروباوه‌ری، به واتایه‌کی دیکه ئه‌وه کوفریکی سیاسیه، نه‌ک کوفریکی بیروباوه‌ری.

هه‌ربۆیه؛ هه‌رکات ببینن که‌سێک به زمانیکی ئایینی بیروباوه‌ریانه‌وه له کۆمه‌لکوژییه‌کانی رۆژئاوا ده‌دویت، ده‌لێن: ئه‌مانه ململانیی سیاسین، ئایینی تیکه‌ڵ مه‌که‌ن.

به‌وه‌ش واده‌زانن که ئه‌م وێنایه لادانی خوێندنه‌وه‌ی ئایینی و مامه‌له‌ی ئایینی له‌گه‌ڵ کۆمه‌لگای رۆژئاوایی‌دا له‌سه‌ر بنیاده‌نه‌ریت، وه ئیمه ده‌بیت پالنه‌ری به‌رژه‌وه‌ندخواز به پالنه‌ری به‌رژه‌وه‌ندخوازی وێنه‌ی خۆی وه‌لام به‌دینه‌وه، نه‌ک به هه‌لوێستی ئایینی یاخود بیروباوه‌ری ڕووبه‌رووی پالنه‌ری به‌رژه‌وه‌ندیانه ببینه‌وه.

له واقعیشدا: سهرچاوهی گرفت و کهلینی ئهم تیزه له ویدا نییه که چۆن وینای پالنه ره کانی دامه زراوهی سیاسی هاوچه رخی پوژئاوایی کردووه، به لکوو له و دواها تانهیدایه که وایان وه هم کردووه له سهر ئهم وینایه بنیاد بنریت! ههروه ها له «حه قیقه تی کوفر» تینه گه یشتوون له ئیسلامدا، بگره زوړیکیان واده زانیت که خه ریکه وتووێژ له سهر بابه تیکی ناو بازاری گشتیی هزره کان ده کات، پپی نه زانیوه که به بئ ئه وهی هه ست بکات چوو ه ته دوو کانی ئیرجائه وه.

جا دامه زراوهی سیاسی پوژئاوایی دامه زراوه یه کی کۆلۆنیالی/داگیرکاریه هیهچ گومانیک له وه دا نییه، به لام ئایا که سیک که به ره ه لستی ئایین بکات له به ره ئه وهی که هه ره شه له به ره وه نه دییه کانی ئه وه ده کات ئیتر نابیت ئیمه هه لویستی ئایینی له هه مبه ر وه ر بگرین؟

ئهم وینا شیواوه هه ر له به نه ره ته وه له نه زانین به واتا کانی قورئان سه باره ت به پالنه ره کانی بیباوه ران سهرچاوهی گرتووه که زوړینهی ئه وه بیباوه رانهی په روه ر دگار باسی لئ فه رموون و هه والیانی بو گپراوینه ته وه و خه با تکردن دژیانی له سهر مان ته شریع کردووه و په شی چاره نووسیانی بو ده ر خستووین؛ ئه سلنه به بیرو باوه ری ئایینی په تی پالنه راو نه بوون، به لکوو به ره ه لستی په یام به رییه تیه کان و بانگه وازه کان و شوینکه وتووانی پیخه مبه رانیان ده کرد؛ چونکه ئه وه یان له ئایینه که دا ده بینی که هه ره شه له به ره وه نه دییه دونیاییه کانی ئه وان ده کات، وه ک به ره وه نه دی هه ژموون و سهر کردایه تی، یاخود هه ره شه بوون له سهر سهرچاوه کانی سامانداری، یاخود ده مارگیری بو باوو باپیران، یاخود ئیره یی په گه زه رستیانه، یاخود جگه له وانه.

له گه ل هه موو ئه وه شدا قورئان هه لویستی ئایینی له هه مبه ریان وه رگرتووه سهره رای ئه وهی ئه وان له بیباوه ریاند پالنه راوی پالنه ری به ره وه نه دی ماددی بوون، بگره هه ر خودی ئه مه یه کرۆکی تاقیکردنه وهی ئایینی نیوان کوفر و

ئیمان، کە دەستەبەلگرتنە لە ئارەزووەکانی دنیا و بەرژەوێندیەکانی لەبێناو
ئاییندا!

هەر وەها تەماشای ڕەمژەکانی بێباوەڕان بکە لە قورئانی پیرۆزدا ئەمە زۆر
بەرپوونی دەبینی، ڕەوانە فیرەوون و قاروون و هاوێلانێ کێتاب و ئەبوو جەهل و
جگە لەوانیش پالێنەریان بۆ بێباوەڕی تەنھا پالێنەری ماددی بوون، نەک پالێنەری
بیروباووەری پەتی.

تەنانت لەو بابەتانەی کە لەو کەشە کاریگەرانە بە عەلمانییەت دەورووژێنرێت
ئەوێهە کە دەپرسن: ئایا جەنگانی ڕۆژئاواییەکان لە ولاتانی موسڵماندا و
وێرانکاریان تییدا جەنگانیکی ئایینییه؟ یاخود جەنگانیکی سیاسی/ئابووری؟

بنەمای ئەم پرسیارەش تیگەیشتنی هەلەیانە لە «حەقیقەتی بێباوەڕی»
لە شەریعەتدا، کە وادەزانن بێباوەڕی تەنھا بریتییه لە بەدرۆخستەوێ و
بروایینەهێنانی بیروباووەری و بەس، ئیدی جەنگان دژ بە ئیسلام لەبەر پالێنەری
بەرژەوێندخوازی ئەمە خۆ ئایین نییه، بەلکۆ سیاسەت و ئابووری و بەرژەوێندی
و ئەوانەیه، ئەمەش خودی بیدعە ئیرجائە، هۆکارەکەشی وردنەبوونەوێهە لە
چیرۆکەکانی بێباوەڕان لە قورئاندا، پێشەوا ئیبن تەیمییه ئەوێ پوختکردووەتەوێ
کە لە وەلامدانەوێدا بۆ بیدعە ئیرجاء لە پەرتووکی (الإيمان) دا دەفەرمووێت:

"بە شیوێهەکی گشتی ئەوانە کە پێغەمبەرانیان بەدرۆخستووەتەوێ
زانوویانە کە حەق بەوانە و ئەوان راستگۆن، بەلام یان بەهۆی ئیرەییانەوێ، یان
لەبەر ویستنی بەرزوبلندی و دەسەلات و سەرگەورەیی، یاخود خۆشویستنیان
بۆ ئەو ئایینە کە پێشتر لەسەری بوون و ئەوێ کە دەستیان دەکەوت لە
مەرامی وێنە پارە و سامان و سەرکردایەتی و هاوێیمانییەتی و هاوێلییەتی
خەڵکانێک و جگە لەمانەش؛ لە شوێنکەوتنی پێغەمبەرانیاندا وازەهێنانیان لە هەوا
و ویستە خۆشویستراوەکانی خۆیان بەدی دەکرد، یاخود ڕوودانی ئەوێ کە

پټيان ناخوښه و به دليان نيهه؛ بويه به درويان ده خستنه وه و دوژمنايه تبيان ده کړدن، ئیدی له دواييدا ده بوونه بيا وه پرتینی خه لک، له وینه ی ئیلبیس و فیرعه ون، له گهل ئه وه شدا که ده یان زانی له سهر ناحه قن و پیغه مبه رانیان له سهر حه قن. هه ربویه بیا وه پان به لگه یه کی راست و دروستیان نه ده هپنایه وه که تانه بیت به سهر راستگووی پیغه مبه رانه وه، به لکوو پشتمان به وه ده به ست که ئه وه دژ و پیچه وانه ی حه ز و سه ليقه یانه وه ک ئه وه ی به نوو حیان گوت: ﴿قَالُوا أَتُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ﴾ [الشعراء: ۱۱۱] «گوتیان ئه ری ئیمه باوهرت پین بټین که تو لات و هه ژار و بټه رزشان شوینت که وتوون؟» زانراویشه که شوینکه وتنی هه ژار و پله نزمان بوی نابیته به لگه ی تانه دان له راستگووی ئه وه، به لام پټیان ناخوښ بوو به شداری ئه وان بکه ن و تیکه لیان بن، هه روه ک موشریکانیش له پیغه مبه ریان (ﷺ) داوا کړد که لاوازه کان بگه رپنیته وه و په تبکاته وه په روه ردگاریش ئه وه فه رمایشته ی دابه زاند: ﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ﴾ [الأنعام: ۵۲] «ئه وانه مه ره تینه و وه دهرمه نی که به یانان و ئیواران خه ریکی په رستشی په روه ردگاریانن و هه ر ئه ویان نیاز و مه به سته.» هه روه ها وینه ی قسه که ی فیرعه ون: ﴿قَالُوا أَتُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ﴾ [المؤمنون: ۴۷] «ئه ری ئیمه باوهر به دوو مروقی وه ک خو مان بټین که گه له که شیان کوپله و فه رمان به رداری ئیمه ن؟»، هه روه ها وینه ی قسه ی موشریکانی عه رب: ﴿وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ تُخْطَفُ مِنْ أَرْضِنَا﴾ [القصص: ۵۷] «خو ئه گه ر ئیمه شوین ئه و رپنومایی و حه قه بکه وین که به توپه، له م زه وپیه ی خو مان به فه تار ده درټین.» (الله) یش ده فه رمووټ: ﴿لَا مَنَ أَرْضُنَا أَوْ لَمْ نُسْكِنَ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِن لَدُنَّا﴾ [القصص: ۵۷] «مه گه ر ئیمه جیگیر و ئارام و به ده سه لاتمان نه کړدوون له زه وپیه کی حه ره م و حه رامي هیمن و به ئاسایشدا، که له هه رچی به رو بوومه به روژی ئیمه بویان ده بریت و پټیان ده گات؟» پاشکووی هه مان ئایه ت، هه روه ها وینه ی قسه که ی

ګه لی شوعه یب که به شوعه بییان ګوت: «ئهرئ نوږه که ت فەرمانت پی ده کات که ئیمه ده ست له وه هه لږګرین که باوانمان په ره ستوویانه یاخود له مال و سامانی خو ماندا چوڼ و چیمان ده ویت وابکه یین؟» هه روه ها وینه ی قسه ی ګشتی ها وه لدانه ران: ﴿بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهُتَدُونَ﴾ [الزخرف: ۲۲] «به لکوو ګوتیان ئیمه باوانمان له سهر ئایین و ریبازیک دیوه ته وه و ئیمه ش هه ر له سهر جیپی و شوینه واری وان رینومایی وه رده ګرین و ده چین.» ئهم شتانه و وینه ی ئه مانه ش هیچیان نابنه به لږه بو تانه دان له راستی و راستګویی پیغه مبه ران، به لکوو ته نها روونکر دنه وه دانه به وه ی که پیچه وانه ی ویست و هه وا و دابونه ریتی ئه وانه؛ هه ربویه ش؛ شوینیان نه که وتن، سهرجه م ئه وانه ش کافر و بیباوه رن.»^(۱)

جا ئهم نمونه قورئانیانه له سهرانی بیباوه ران له قورئاندا، که ئه بولعه بباس ئیین ته یمیه هه ندیکانی نمایشکرد، ئه وه بو توږه ری بابه تی به دهرده خات که نزیکه بوتړیت هیچ بیباوه ریک نییه که له بهر بیروباوه ریکی پوخت و په تی و بهس ده ست بو بیباوه ری به ریت، بگره نزیکه بیباوه ریک نه بینیته وه که پالنراوی ئاره زوو سوود و بهر ژه وه ندی سیاسی یاخود ئابووری یاخود جگه له وانه نه بیت، هه روه کو قورئان حال و پالنه ره کانیا نی وینا کردوه، جا له تاقه ئایه تیکدا که زورینه ی حاله ته ګاڼی بیباوه رانی له خو ګرتووه قورئان پالنه ره دونیا ییه ګاڼی بیباوه ران ده خاته روو که ده فهرمو ویت: ﴿كَذَٰلِكَ يَأْتِيهِمُ اسْتَحْبُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَىٰ الْآخِرَةِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ [النحل: ۱۰۷] «ئه وه ش له بهر ئه وه ی که ئه وان ژیا نی دونیا یان پیخو شتر بوو و هه لیزارد به سهر دواړو ژدا و له بهر ئه وه ی که (الله) خه لګاڼی بیباوه ر رینومایی ناکات.»

جا ئهم ئایه ته مه زنه ئه وه به دهرده خات که ئه سلنه پالنه ری بیباوه ران

(۱) ابن تیمیه، «الإيمان»، تحقیق: الألباني، مكتبة أنس بن مالك، (۱۴۰۰هـ)، (ص ۱۸۰).

دونيایيه، مهرچيش نيهه كه بيروباوهرې په تي بيت، جا لهم ئايه ته وردبه وه كه چوڼ قورئان بهر ژه وهنديه دونيایيه كان به هو كاري بياوهرپيان داده نيت، به راوورديشي بكه بهم هاوچه رخانه كه جهنگي بياوهران دژ به ئيسلام له پيناو بهر ژه وهنديه دونيایي به شتيكي به دهر له پوليتي ئاييني داده نين!

بنيا د له سره هم وه همه ش؛ تيبيني نه وه ده دريت كه بانگخوازاني مه ده نيهه تي ماددي كه سيك كه به مه به ست بياوهرې نه كات و نه يه ويټ بيت به بياوهر؛ به بياوهرې دانانين! جياوازي ناكهن له نيوان «به مه به ست كردني كار كه» كه له داخوازيه كاني چه سپاني ته كليف-راسپيرييه، «به مه به ست كردني كوفر-بياوهرپيه كه» كه نه سلن نه مه يان ده گم نه و پيچه وانه ي واقعي بياوهرانه له قورئاندا، هه ريويه ئيبين ته يميه له يه كه له ليكدانه وه چاوگ و نازداره كانيدا ده فهرمويت:

"به گشتيش: هه كه س شتيكي گوت يان كرد كه كوفر بوو، نه وا به وه كافر ده بيت، نه گهر مه به ستيشي نه بيت كه بيت به كافر، چونكه هيچ كه س به مه به ست كوفر ناكات مه گهر چوڼها و خودا خو ي بيهه ويټ." ^(۱)

مه به ستيش نه وه يه كه نه و تيزه ي ده لئيت: «جهنگي روژئاوايهه كان دژ به ئيسلام جهنگانيكي ئاييني نيهه، به لكوو سياسي و ئابووريه» له وينايه كي هه له وه سه رچاوه ي گرتووه نه و يش نه وه يه كه بياوهرې بيروباوهرپيكي پوخت و په تيبه كه پالنهري سياسي و ئابووري و نه وانه ي له پشته وه نه بيت، نه مه ش خودي بيدعه ي ئيرجائه، له هو كاره كاني نه مه هه له يه ش نه بووني ليرامانه له چيرو كه كاني بياوهران له قورئاندا، له جيگا تايهت و ناوازه كاني تو مار كردني پالنه ره كاني بياوهران له قورئاندا نه وه يه كه ئيبين قه ييم له (مفتاح دار

(۱) ابن تيمية، "الصارم المسلول"، تحقيق: الحلواني وزميله، رمادي للنشر، الطبعة الأولى، (۱۴۱۷هـ): (۱/۳۳۹).

السعادة) دا هیناویتی که له وانه دهفهرموویت: ئیرهیی و لووتبه‌رزى، سه‌ردارى و
 فه‌رمان‌په‌وايى، ئاره‌زوو پاره، خو‌شويستنى خيزان و خزمان و خيل، خو‌شويستنى
 لانه و نيشتمان، خو‌وگرى و نه‌ريت و شوين و ژينگه‌ى ژيان و پيگه‌يشتن،
 بو هه‌ريه‌کيشيان چه‌ندين به‌لگه و نموونه ده‌هيئت‌ه‌وه^(١)، که رامين و
 ووردبوونه‌وه له چيروکه‌کانى بياوه‌ران له قورئاندا پاکه‌ره‌وه‌يه له ئيرجاء.

(١) ابن القيم، "مفتاح دار السعادة"، طبعة المجتمع: (٢٦٥/١ - ٢٧١).

١١- ھەژموونی ئالۆزی

زۆریک لە لاوانی سەرسام بە تیزەکانی بانگخوێزانی مەدەنییەتی ماددی کاتیکی سەبارەت بە باوەرە قوولەکانی لەگەڵیدا دەچیتە وتووێژەوه، دەبینیت کە زیاتر شەیدای زمانی گوتار و ئالۆزییەکیەتی ھەتا حەقیقەت و بەلگەکانی، ھەژموونی ئالۆزی لەسەر تووێژیکی خوێنەرانی لە راستیدا دیاردەییەکی مەعریفی دێرینە کە نەکۆلی لێ ناکرێت.

ھەربۆیە؛ دەبینیت ھەندیک لە نووسەرانی لە نووسینیدا مەیلی بە لای زمانلوولکردن و قورسکارییەوێ و خۆی لە گەیاندن و دەستبردنی سادە و راستەوخۆ بۆ واتاگان لادەدات، چونکە وا ھەست دەکات کە نمایشکردنی بیرۆکە کە لە قالبیکی راستەوخۆدا رەونەقی دەبات، بەلام ھاویشتنی لە پێگای پێچاوپیچەوه خوێنەر سەرسام دەکات و بە ئەنجامەکی قایلی دەکات.

ئەم دەستەمۆبوون و ملنەویتییە بۆ ئالۆزی لە چەند ھۆکاریکەوه سەرچاوەی گرتووە، لەوانە ئەوێ کە ھەندیک خوێنەر رادەست بەو ئەنجامانە دەبن چونکە وادەزانن کە تێنەگەشتن لێی بەھۆی ناوازیی گوتارە کە و بالابوونییەتی لە ئاست توانا و درکی ئەمان، یاخود ھەندیکیان حەزی بەوێ کە بە شتیکی لە زۆرینە خەلک جیا بکریتەوه و دیاربێت. ھەربۆیە؛ دەروونی بە گوتاری ئالۆز دەگەشتەوێ کە تاقانەیی کەسی بۆ دینیتەدی.

پێشەوا ئیبن تەیمیە (درء التعارض) دا ئاماژەیی بەم دیاردەیی کردووە کە دەفەر مووێت:

"بە ھەمان شێوە ئەو بەلگانەشی کە وردی و ئالۆزی و شاراوەبیان تێدا،

له وانه به که لکی که سیک بیت که دهر وونی له سهر تی فکران له شته ورده کان
 راهاتووه، ههروه ها که سیک که وه رگرتی زانست لهو ریگه شاروا نه وه که
 زورینه ی خه لک لی تی ناگه ن زیاتر هه ز پیده کات هه تا وه رگرتی لهو ریگه
 رووانه وه که جه ماوهر به شداری ده بن له گه لیدا، وینه ی نه مهش هه یه له خواردن
 و خواردنه وه کان و جلوه برگ و نه ریته کاندای به هو ی نه وه حه زی سهر دار پیتی وه
 که له دهر وونه کاندای هه یه، جا نه م ریگا دریزه ئالوزانه که چهند دابه شکاری
 و لیکه وته کاری و بردنی به شیه کان بو ژیر گشتیه کانی تیدایه، له وانه یه له م
 پرووه کو مه لیک له تویره ران و توو یژ کاران که لکی ل ببنین، هه رچه نده جگه
 له وان له هاوه لانی فیره تی پاک و پاریزراو و زهینی دروست پیو یستیان پی
 نه بیت، بگره نه گهر بو ی باس بکری ت له وانه یه به بیستن لی وه رز بیت و
 به دل لی رابکات، ئامانج به نریکتر و ئاسانتر له وه ده بیست که پیو یستی به وه
 بیت. (۱)

جا هه ندیک له خوینه ران به ئالوزکاری راهاتوون ئیدی له شیوازی راسته وخو
 زیاتر کارلیک له گه ل نه ودا ده که ن، هه ندیکیش له خوینه ران ئالوزکاری
 له به ره وه پیخوشه که گه شانه وه یه کی نیو دهر وونی پی ده به خشیت، ههروه ک
 پی شه وا ئیبن ته یمییه له (الر د علی المنطقین) دا ده فره موو ی ت:

"هه ندیک که س هه ن که نه گهر نه وه بز انن که زورینه و به گشتی خه لک
 ده یزانن، یاخو د نه وه ی که نازی ره کانیش ده توانن بیزانن؛ ئیدی له دلی خو یاندا
 وانازانن به زانستیک له وان جیا و تاییه تی و نه ته وه، جا حه زده که ن که شته
 شاراو و ورد و فره پی شه کییه کان بز انن. " (۲)

له راستیشدا: به ران بهر به هه ژموونی ئالوزی و ئالوزکاری ته نها خوینه ری

(۱) ابن تیمیة، "درء تعارض العقل والنقل"، تحقیق: محمد رشاد سالم: (۸/۸۶).

(۲) ابن تیمیة، "الر د علی المنطقین"، تحقیق: الکتبی، مؤسسة الریان، (ص ۲۹۹)

خاوه ن که سایه تی لاواز ملکه چ ده کات، به لام خوینه ری متمانه به خوبو؛ پی وایه که ئالۆزی و ئالۆزکاری گرفت و که لینی که له نووسینه که دا، نه ک لاوازی بیت له خوینه رد، زور به داخیشه وه که هه ژموونی ئالۆزی له خاله زور کاریگری تونده کانه به سهر هه ندیک له خوینه رانه وه، به تاییه ت ئه وانه ی که خویان له وه ده پاریزن که پینان بوتری ت تیناگه ن، جا هاوړایی نیشان ده دات و دهرده بریت له ترسی عه ییدارکردن و لیکه مبوونه وه، ئه وه ش به تاییه ت له دهسته واژه به عهره بیکراوه کاند ا دهرده که ویت، یاخود ئه وه دهسته واژانه ی به دهربرینی سه خت و نه گه یاندنی و اتاکان ده گوازی نه وه، له گه ل ئه وه شدا که ده چته سهر ئه وه له زلکردنه وه ی ئه وه که سانه ی نمایش و هاوردی ده که ن.

له حاله تیکی هاوشیه ودا پیشه وای ئین ته مییه حاله تی دهروونی که سانیک شیده کاته وه که له هه مبه ر هه ژموونی ئالۆزیدا ده شکینه وه و ئه وه ش چۆن رووده دات که ده فهرموویت:

"به لام ئه مانه به ئه نقه ست ده ستیان به وشه گه لیکی ناروونی لیکچووه وه گرتووه که له زمانی گه لاند ا فره واته یه، ئه و جا واته ی وه هاشی ده به نه ژیر که له زمانی گه لاند ا ئه و واته یانه ی لئ نافامریته وه، له پاشان له یه کیاند او و په یکه رکارییه کی دوو رو دریزیان بو دارشتتووه که هه ندیکی له سهر هه ندیکی وه ستاو و بنیاد نراوه، قسه ی خوشیان گه و ره و زلکردووه ته وه له دلی ئه وانه دا که لئی تینه گه یشتوون و تیناگه ن، بيشک وردی و ئالۆزییه کیشی تیدا یه به هو ی وشه هاو به ش و واته لیکچووه کانی وه، جا وه ختیک قوتابی له گه لیا ندا چوو و توو یزه وه و شتانیکیان گوت که فیه ته ی ئه و په تیبکاته وه و ئه ویش په خنه یان لئ بگری ت، ئه و کات پی ده لئ تۆ له م شتانه تیناگه ی ت، ئه مه بو تۆ نابیت، جا ئه و ده مارگیری و خو پاریزییه ی له دهروونه کاند ا هیه واده کات که خو یراده ستی ئه و شتانه بکات به ر له وه ی له لاشی بچه سیپیت و روونیته وه، ههروه ها ده ست له په خنه لیگرتنی هه لبریت له ترسی ئه وه ی که نا زیری و بی زانستی و ده به نگی

بەدەنە پال»^(١)

ئەم تۆمار و دەستنیشانکارییە ئیبن تەیمیە سەبارەت بەوێی کە فەیلەسووفەکان ھەژموونی ئالۆزی لەسەر دەروونەکان بەکاردێن بەشیوەیەک کە ھانی دەستەمۆبوونیان بدات؛ لەوێرێ مەترسیداریدایە لێرەدا و لەم بابەتە ئیمەدا، جائەم دەقە تەیمیە وەدەرخستنیکی سەرسوڕھێنەری تەکنیکەکانی فەیلەسووفانە لە بەلپیکیشانی ھەژموونی ھزری خۆیان، وەکوو پۆزی نیوہەرۆش ئەم حالەتە دەروونییەمان دیوہ. چەند لاوی شەیدای رۆشنییری خۆیندەوہی ناو پەرتووکە فەلسەفیە بەعەرەبیکراوہکان ھەبوون و و لووتیان تەقیوہ بە لووتی دەستەواژەگەلیکی ئالۆسکا و ھەزار واتا و ئەگەری یاخود خۆد پیناسەیی، واتە: نووسەر خۆی لەسکە داوہ بەر لەوہی لەپیشدا پیناسەیی بکات، یاخود خرخال و بازنەیی خواجەکانی^(٢) پێدا ھەلواسیوہ؛ جا شەرمی کردوہ لەوہی کە لەم دەقە سەرسوورپنانە تیناگات، ئیدی ھاواریەتی لەسەر ئەنجام و لیکەوتەکانی دەرپرپوہ، بەلکوو شیوہی خۆشی دەگۆریت بە شیوہ و پرفتاری خۆینەرانی ئەم پەرتووکانە، تاکوو نافامی نەدەنە پالی!

بگرہ برۆا دەکەیت کە ھەندیک لەو لاوانە لەوانەییە باوہر بە زەندەقەش بێنیت تەنھا بۆ خۆرازانەوہ و ھاوشیوہچوون و ھاوئاوازی لەگەڵ ئەم توێژەدا بەھۆی شکانەوہی لە ھەمبەر گیفەیی ناروونی و ناچیزەیی دەستەواژەیی و ناوی کەسایەتیە بێگانە رۆژئاواییەکانیاندا، ریک ئەمەییە کە ئەبوو حامیدی غەزالی باسی لێ دەکات، کە وەختیک ئەبوو حامید مامەلەیی دەکرد لەگەڵ

(١) ابن تیمیہ، "درء تعارض العقل والنقل"، تحقیق: محمد رشاد سالم: (١/٢٩٥).

(٢) خواجە دەستەواژەییکی یەک دوو سەدەیی رابردووە بە کەسانی ناەرب و نارۆژھەلاتی وتراوہ وەک رۆژھەلاتناسان کە ھاتوونەتە ئەم ناوچانە کە عەرەب و رۆژھەلاتی بە گەورەیان سەیرکردوون و پتییان سەرسام بوون.

توږټيکي چاخی خوی له سهرسامبووان به فلهسهفه به جوړيک که گهياندهوونيه دژبهريکردنی شهريعهت، تيبيني نه‌وهی کرد که درکیان به حه‌قیقه‌تی نه‌و بیرۆکه فلهسه‌فییانه نه‌کردووه، به‌لکوو نه‌وپه‌ری نه‌وه بوو که سهرسامی نه‌و ناوه زهرق و به‌رقه فلهسه‌فییانه بوو بوون، جا نه‌و هزارانه هه‌لده‌گرن تاکوو شووناسيک له‌وانه‌وه وه‌ر بگرن که نه‌بوو حامید ده‌فه‌رموويټ:

"چونکه من خه‌لکانی‌کم دیوه که خویان به گرنګ و تایبه‌تر زانیوه له هاوته‌مه‌ناني خویان، فرمانه په‌رستشیه‌کانی ئیسلامیان په‌تکر دووه‌ته‌وه و ده‌ست لی‌به‌رداوه، سهرچاوهی نه‌و کوفره‌شیان نه‌وه‌بووه که چهند ناويکي زله‌یان بیستووه، له‌چه‌شنی سوقرات و بوقرات و نه‌فلاتون و نه‌رستوتالیس، هه‌روه‌ها دريژدوواني کومه‌لانی‌ک له‌شوینکه‌وتوواني نه‌وانه له‌تاریفدانی ژیری و بیرتیژی و زانستدروستیان، هه‌روا وتوویانه که نه‌وانه له‌گه‌ل سه‌نگینی عه‌قل و ناوه‌زیشیان هیشتا باوه‌ریان به‌شهریعه‌ته‌کان نه‌بووه، جا کاتی‌ک نه‌مانیش نه‌وه‌یان بیست، خویان به‌باوه‌ره‌تینان به‌کوفر پازانده‌وه، جا چ‌پله‌یه‌ک له‌جیهانه‌که‌ی خوادا سووک و پسواتره له‌پله‌ی که‌سانتيک که‌ته‌نها وه‌ک لاساییکاری خویان به‌ده‌ستبه‌ردان له‌حه‌ق ده‌رازیننه‌وه، ته‌نانه‌ت عه‌واميکي ده‌به‌نگ و گيژیش به‌دووره له‌ئابرووچوونی نه‌م فه‌تاره‌یه‌ی نه‌مان، چونکه نه‌وه له‌سرووشت و په‌وشتیدا نییه که به‌خوچوواندن به‌گومرایانه‌وه خوی به‌زیره‌ک نیشاندات."^(۱)

جا نه‌م ده‌ربرینه‌ی نه‌بوو حامید: "جا به‌باوه‌ره‌تینان به‌کوفر خویان پازانده‌وه" یه‌ک له‌سهرچاوه‌ی ناوازه‌ی گو‌فتاره‌کانیه‌تی (په‌حه‌مه‌تی خوا‌ی لی‌بیټ)، که نه‌ویش ئاماژه به‌چه‌مکيکي ده‌روونی ده‌دات که بریتیه له‌"خو‌رازانده‌وه به‌بوونه زه‌ندیق" یاخود "خو‌رازانده‌وه به‌گومرایي" له‌لای هه‌ندی‌ک له‌به‌زیو و

(۱) الغزالي، "تهافت الفلاسفة"، تحقيق: أحمد شمس الدين، دار الكتب العلمية، الطبعة الثانية، (۱۴۲۴هـ)، (ص ۴۱- ص ۴۲) مختصراً.

سەرکزان، بە گومانی ئەوەی کە ئەگەر خۆیان بە فەیلەسووفیکی بیاوهر بچوینن لە رەفتاریدا، وەک ئەوە وایە لە پێگەی زیرەکی و توانا تیۆریسازییەکانیدا بەشداری بووبن! یاخود ئەگەر خۆیان بە کۆمەلگا پوژئاواییەکان بچوینن لە رەوشتی نزم و لادەریاندا، وەک ئەوە وایە کە لە پێگەی زانستە مەدەنییە ماددیە پێشکەوتوووەکانیاندا بەشداریان بووبن!

وادیارە ئەم حالەتە دەروونیەش لە کرۆکی ناوەکیدا جۆریکە لە بەندایەتی شاراو؛ چونکە دەبینین کە شوێنکەوتوووانی پادشا و سەرۆک و دەولەمەندەکان خۆیان پێ دەچوینن بە گومانی ئەوەی کە بەرگ و پرواڵەتیان بەشێکە لە ھێز و ھەژموونیان.

ئەم شکانەوویەش کە بۆ شەیدای پۆشنیری پروودەدات لە ھەمبەر ھەژموونی ئالۆزیدا، ھۆکارەکی وەھمکردنی ئەوەیە کە ئالۆزی لێکەوتە قوولییە، ئەمەش زۆرجار راست نییە، گرنگیشە شەیدای پۆشنیری و ھزر بزانییە کە ئالۆزی زۆرجار «ستراتیژیەتیی نووسینی» لە ھونەری پیکھێناندا، کە قورسکردنی دەق لەسەر خۆینەر و سازاندنی لە شێوویەکی داخراودا، مەبەست لێی ترساندنی خۆینەر و وروژاندنی ترس و سامە لە دلێدا.

زۆریک لە بیریارە پوژئاواییەکان قسەیان سەبارەت بەم حالەتی ئالۆزییە لە نووسینی فەلسەفی و ھزریدا کردووە، ھەندیکیش نموونە نمایش دەکەین.

لە تیپینیەکی بەناوبانگیدا فەیلەسووفی ئەمریکی ھاوچەرخی «جۆن سیرل» تانە دەدات لە «ئالۆزی بەئەنقەست»ی فەیلەسووفی فەرەنسی جاک دریدا، کە «سیرل» دەلێت:

"یەک لە جارەکان «میشیل فوکۆ» شتوازی دریدا لە نووسیندا بەوە لەقەلم دەدات کە خەریکی «تیرۆری ئالۆزییە»، چونکە دەقی «دریدا» بەشێوویەکی زۆر ئالۆز نووسراوە ھەتا ئاستیک کە ناتوانیت راست و رێک بزانییە بیرۆکەکی

چييه؟ به هوۍ ئه وه وه ئالۆزه، له پاش ئه وهش ئه گهر كه سيك بيه وېت په خنه له دهقه كه بگريټ، «درېدا» پي ده لېت: "تو هه له له من تيگه يشتوويت، تو گه مژه و بېئاگايټ." بهو هوۍ وه وه تيرۆره.^(۱)

ده توانين ليره دا چهند ئه نجاميک هه لېنجين: يه كه م ئه وه ي كه خوڻه رانيكي پسپور له هزري رۆژ ئاواييدا، له وڻه ي «فۆكۆ و سېرل»، ده قى «درېدا» به ئالۆز داده نڻ، نهك خوڻه ريكي عه ره بى ناساره زه، دووه مېش ئه وه ي كه ئه وان پيشيان وايه كه ئه م ئالۆزيه به ئه نهقه سته، نهك ئالۆزيه ك بېت كه پيدراوه بابه تيه كاني بيروكه كه له ته ختي نمايشدا سه پانديتيان، ههروه ها ئه وهش كه ئه م ئالۆزيه ئامانج لې به زور دهسته مۆكردى خوڻه ره، هه ربويه ئه م دهسته واژه زيره كانه يان بۆ داناوه «تيرۆرى ئالۆزى».

له وه كه سايه تيبانهش كه له كه يسي ئالۆزى و ناروونيدا زور په خنه ي له فهيله سووفه كان گرتووه فهيله سووفى ئينگليزى «برتراند راسل» ه (ك: ۱۹۷۰ز) له وانه به نموونه ئه وه ي كه له باره ي «هيگل» وه ده لېت: "ئه گهر به دواي پېناسه يه كدا بگه رپين بۆ بيروكه ي ره ها له لاي هيگل، به جوړيكي وه ها ئالۆز بهرچاومان ده كه وېت كه ئيدى هيچ كه لكى لېنه بينرېت."^(۲)

به لكوو راسل واى ده بينيت كه بلاونه بوونه وه ي فهلسه فهى هيگل له فه ره نسادا به هوۍ ئالۆزى نووسينه تى به بنه ره ته ئه لمانيه كه ي به شتوازيك كه رپگري له وه رگيرانى به ئاسانى ده كات بۆ فه ره نسى، ههروهك راسل ده لېت: "وه كوو فه ره نساش به گشتى هه ره به ناسازى مايه وه له وه ي كه كاريگه ربېت به فهلسه فهى هيگل، له وانه شه هو كاري ئه وه ئالۆزى توندى دهقه بنه ره ته كه

(1) Searl, The word turned upside down, NYRB, October 1983, 27.

(2) برتراند راسل، "حكمة الغرب"، ترجمة: فؤاد زكريا، دار عالم المعرفة، (١٩٨٢م): (٢/١٣٢).

بیت، که پښتو ده کات له دهر پړینی به زمانیکې فهرنسی روشن و فامکړاو. (۱)

ديسان راسل له باره ی «هوايتهيد» هوه ده لیت:

"زورجاریش ده بینین نووسینه کانی «هوايتهيد» سر به سالانی دوايي ژيانیه تی که زور نالوز و سخت تیگه یشتن. (۲)"

هر که سیکیش که مترین ناگایه کی له فلسفه فیه پوژناوایی هه بیت، ده زانیت که «هایدگر» له ناو نهو چینه دا پوالتین ده کریت که ده کریت ناوی لئ بریت، چینی ته ماوی ته واو که توندترین ده قه فلسفه فیه کانی له نالوزی به نه نقه ست و زور له خوکاریدا، نه سلن هه تا ناستی دهرچوون له ریسا کانی زمانیش، ته نانه ت برتراند راسل ده لیت:

"له واقیعا فلسفه فیه «هیدگر» که ده سته واژه گه لیکي نهوپه ناموی به کاره یناوه، که به نالوزی زور توند دهناسرینه وه، بگره مروف ده توانیت بلیت که زمان له ویدا به بی ریسا دهروات. (۳)"

نهم وه همه مه ترسیداره به ربلاوه ش که په یوه نندیه کی نااگانیه له نیتوان «نالوزی» و «قولی» دا ده به ستیت ته نها خوینه ری عهره ب درکی پی نه کردوه، به لکوو میژوونووسه شاره زاکانی هزری پوژناوایش تیبینیان داوه، به جوړیک که چون ماکووری له میژوونووسینیدا بو وجودیه ت ده لیت:

"بیرکړدنه وهی که سی وجودی مه ترسیه کی هه میشه یی له سره که بگوریت بو هزریکی ناریکخواو که کاردانه وه و قایلیتی تاییه ت و که سی جیگه ی

(۱) رسل، "حکمة الغرب"، مصدر سابق: (۲/۱۳۰).

(۲) رسل، "حکمة الغرب"، مصدر سابق: (۲/۲۱۰).

(۳) رسل، "حکمة الغرب"، مصدر سابق: (۲/۲۲۰).

به لگه ی تیدا بگر نه وه و ئالۆزی به و چاوه وه تهماشا بکړیت که قوولیتیه. ^(۱)

ماکوریش قسه ی له باره ی ئهم وه همه وه نه کردوه، مه به ستم وه همکردنی
 نه وه ی که ئالۆزی قوولیتیه، هه تا نه وه ی که خوی له نووسینه کانی فه یله سووفانی
 و جوو دبیته دا هه سته پی کردوه که نه و میژوونووسی و جوو دبیته و شاره زایه تی،
 ئاماژه شی به مه ترسیداری ئهم وه همه کردوه.

دیسان «راسلش» ئاماژه ی به م په یوه ندیه وه همیه ی نتوان قوولی و
 ئالۆزی کردوه، که ده لیت:

"بریکی قورس و وشک و ناوېوش له نووسینه فه لسه فییه کان! بگره له
 حاله تانیکي دیاریکراودا شتیکي وهک لاساییکاری چه سپاو ده بینین که
 واداده نیت نووسینه فه لسه فییه کان ده بیت ئالۆز و ئالۆزکراو بن له شیواز یاندا،
 تا کوو قوول بن، نه مه ش زور جیی داخه." ^(۲)

ئهم گه واهیدانه له لایه ن فه یله سوو فیکه وه به قه باره ی بیرتراند راسل له و په ری
 گرنگیدایه که ره خنه له که سیکي دیاریکراو ناگریت، ره خنه له قوتا بخانه یه کی
 دیاریکراو ناگریت، به لکوو بریاره که به رزده کاته وه بو ئاستی ته وایی باز نه ی
 فه لسه فی، هه روه ها ئاماژه به بوونی «لاساییکارییه کی چه سپاو» له فه لسه فه دا
 ده دات که ئالۆزی شیواز له گه ل قوولی واتادا پیک ده به ستیتته وه!

له راستیشدا: ئهم پیکه به ستنه وه یه له و په ری ساویلکه یه تیدایه، نه ویش
 به رپر سه له تیکئا لۆسکاوی زمانه وانی له ده قی فه لسه فی رۆژئاوایی و ملیتی ^(۳)
 به نه نقه ست له زوریک له نووسینه هزریه کاندا.

(۱) ماکوري، "الوجودية"، ترجمة: إمام عبد الفتاح إمام، دار عالم المعرفة، (۱۹۸۲م)،
 (ص ۱۶۱).

(۲) رسل، "حكمة الغرب"، مصدر سابق: (۱/۸۹).

(۳) ملیتی: وهک لاستیکیتی [مه تانیتتی]

له‌وانه‌شه‌ خوینەر پرسیاریکی بۆ دروست بیت که ناوه‌رۆکه‌که‌ی ئه‌مه‌ بیت که: له‌وانه‌یه‌ ئه‌م فه‌یله‌سووفه‌ یاخود ئه‌و فه‌یله‌سووفه‌ به‌ئهنقه‌ست ئالۆزی نه‌کات، به‌لکوو ئه‌وه‌ هه‌ر شیوازی نووسینی خۆی بیت؟ له‌راستیدا: ئه‌وه‌ی که ده‌ست ئهنقه‌ستی لیره‌دا ئاشکرا ده‌کات ئه‌وه‌یه‌ که ئه‌و فه‌یله‌سووفانه‌ له‌ وتووێژه‌کانی ناو راگه‌یاندن‌دا جاره‌جار ئه‌و ته‌ماویکردن و ملّیتیان‌ه‌یان بیرده‌چیت‌ه‌وه‌ به‌هۆی که‌شی راسته‌وخۆیه‌تی له‌ وتووێژی ناو راگه‌یانده‌کاندا، «جۆن سترۆک»‌ی ره‌خنه‌گر درکی به‌وه‌ کردووه‌ که ده‌لّیت:

"فۆکۆ و دریدا" پله‌ی سه‌ختیه‌تیان له‌سه‌روو پله‌ی سه‌ختیه‌تی «بارت»‌ه‌وه‌یه‌، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا که هه‌ردووکی‌شان توانای گه‌توگۆی راسته‌وخۆیان هه‌یه‌ که لایه‌نیکی رۆژنامه‌یی له‌ نووسینه‌کانی فۆکۆدا هه‌یه‌ که له‌ ساتگه‌لیکی ده‌گمه‌ندا ده‌توانیت زۆر ته‌واو لّی تیبگه‌یت.^(۱)

هه‌ندیک له‌ نووسه‌رانیش پێیان وایه‌ ئالۆزی له‌ نووسینه‌ هه‌زری و فه‌لسه‌فیه‌کاندا فرمانیکی دیکه‌ی هه‌یه‌، ئه‌ویش شارده‌وه‌ی که‌لپنه‌کانه‌ ئه‌گه‌ر هاتوو نووسه‌ر که‌وته‌ ته‌نگانه‌ی لاوازی به‌لگه‌وه‌، جا له‌ ناوچه‌ فشوڵه‌کانی په‌رتووکه‌که‌دا فه‌یله‌سووف په‌نا ده‌باته‌ به‌ر وشه‌ی گشتی ناروون و ئالۆز تاکوو چاوی ره‌خنه‌گرانه‌ی خوینەر راوی نه‌کات، ره‌خنه‌گریش ناتوانیت ئه‌وه‌ بچه‌سپینیت که نووسه‌ر مه‌به‌ستیه‌تی تاکوو له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌وه‌ دادگایی بکات، له‌وانه‌شی که ئه‌م لیکدانه‌وه‌یان بۆ ئالۆزی هه‌یه‌، مامۆستای ئه‌مریکی فه‌لسه‌فه «سترۆمبیرگ»‌ه‌ (ک: ۲۰۰۴ز)، که پسیپۆره‌ له‌ میژووی هه‌زری ئه‌ورووپیدا، به‌نموونه‌ که ده‌لّیت:

"پروونه‌ که زانیاری مارکس له‌سه‌ر میژووی هه‌ز و کرداری مروّیی زۆر له‌وه‌

(۱) سترۆک (محرر)، "البنيوية وما بعدها"، ترجمة: محمد عصفور، دار عالم المعرفة،

(۱۹۹۶م)، (ص ۲۱)

که متره که پالپشتی گشتگیریه بویرانه کانی بکات، هه ربویه پیچی کردووه ته وه
 بو به کارهینانی زمانیکی ئالۆز، به مهرامی شارنده وهی هه ندیک گرفت یاخود
 که یسی قورس.^(۱)

له نموونه ی ئەم شوینانه شدا خوینهری عهره بی نه گبهت دیت و وا وه هم
 ده کات که ئالۆزی لووتکه ی قوولیه، له کاتیکدا که ئه وه پهری ته نکى و پرووکارییه که
 که په رده پۆشکراوه به ئالۆزی!

له راستیشدا: ئەم تۆمه تبارکردنه به ربلاوه له پۆشنیری پۆژئاواییدا، بیریارى
 ئوستراالى «پیتەر سینگەر» هه ندیک له م هه لۆیستانه ی پوخت کردووه ته وه
 که پسپۆری فله سه فه ی ره وشته کانه، له ویدا که ده لیت: "هه ندیک هیگل
 به وه تۆمه تبارده کهن که قۆلپر (ده جال) یککه که بیروکه بۆشه کان به ده برپینی
 به ئەنقه ست ئالۆز په رده پۆش ده کات به ئامانجی هه ندیک قوول نیشان دانیان."^(۲)

هه رچه نده سینگەر هاویرایی له سه ر ئەم هه لسه نگاندنه ده رنا بریت، به لام ئەو
 ده قه هه ندیک له هه لۆیسته به ربلاوه کانی ناو پۆشنیری پۆژئاوایی له هه مبه ر
 دیارده ی ئالۆزی فله سه فی به ده رده خات، ئەم بره ش به سه که په یوه ندى به
 ئیمه وه هه بیّت، ئیدی تۆمه تبارکردنی هیگل به وه ی که قۆلپر و درۆژنه (دجال-
 Charlatan)، بێگومان دیاره که سینگەر ئاماژه به شوپنهاوهر ده کات، ئەوه که
 هیگل به ده جالییه تی تۆمه تبار ده کات، هه رچه نده سینگەر به راشکاوی نایلیت،
 به لام به هه رحال تۆمه تیکی به ناوبانگه، ئیدی به ناوبانگییه تی خوی بپیویسته
 له راشکاوانه ئاماژه دان به سه رچاوه که ی.

بابه تیوون و ویزدانیه ره ره ییش ئەوه مان لى ده خوازن که دان به جیاوازییه تی

(۱) سترومبوج، "تاریخ الفكر الأوروبي"، ترجمة: الشيباني، دار القارئ العربي، الطبعة الثالثة،
 (۱۹۹۴م)، (ص ۴۴۶).

(2) Singer, 'Hegel' in: The Philosophers: Introducing Great Western Th thinkers,
 Honderich (ed.) Oxford University Press, 2001, p. 132.

ئالۆزی و ناروونی و ملیتی لەنێوان دەقە فەلسەفییەکاندا بنیین، بەلکوو لەنێوان ھەریمەکانی فەلسەفە و شارەکانی ھزریشدا، بە نموونە، میژوونووسانی ھزری ئەورووپی ناکوکیان لەویدا نییە کە کەشی فەلسەفی ئەلمانی زیاتر لە گەمەیی ئالۆزی و ناروونی و تەماویکردن و ویلکاریدا تێوگلاو، تەنانت «دیۆرانتی» میژوونووس دەلێت: "ناروونی و ئالۆسکاوی بوونەتە مۆدەیی باو لە نووسینی ئەلمانیدا."^(١)

بیرتراند راسلێش ھاوشێوەیەکی ئەم تێبینییە دەھاوێت کە دەلێت: "تۆیژینەوێکە سارتەر بەناوی «وجود و عەدەم-ھەبوون و نەبوون» کە پەرتووکیەکە تەواو لەسەر شێوازی ئەلمانی پۆشتوو لە نووسیندا، لەلایەنی ئالۆزی شیعری و نامۆیی واژەییەو."^(٢)

میژوونووسی ئەمریکی ھزرەکانیش «کرین برینتۆن» کە خاوەنی تێزە بەناوبانگەکیە لەسەر توێکاری شۆرش؛ لە پەرتووکیکی دیکەیدا لەسەر میژوووی ھزری پۆژئاوایی دەلێت: «ئەو سیفەتانەکان کە کانت ھەبەتی لە ئالۆزی و درێژەپێدانیکی بیتام کە سیفەتانیکی ئەلمانیین...»^(٣)

لە سەرەتای نەو دەکانیشدا مامۆستای بەریتانی فەلسەفە «باری سمیث» کە تۆیژەرێکی فرەپسپۆرییە، کارتیکی سەرنجراکێشی لەم بوارەدا پێشکەشکرد کە تێیدا رایەکی بەربلاوی -وێک ئەو بانگەشەیدەکات- ناو فەیلەسووفە ئەنگلۆسەکسۆنییەکانی تێدا خستوو تەپوو کە فەلسەفەیی ئەلمانی ئەسلەن «وەرگێڕانی مومکین نییە -رپی تیناچیت-» (Untranslatable)، ھەر وێک «باری سمیث» دەلێت: "دەقەکانی فەلسەفەیی ئەلمانی، ئیدی کلاسیکی یاخود

(١) دیورانت، "قصة الحضارة"، ترجمة: فؤاد أندراوس، دار الجیل: (٤١/٢٣٧).

(٢) رسل، "حکمة الغرب"، مصدر سابق: (٢/٢٢٢).

(٣) برینتۆن، "تشکیل العقل الحديث"، دار العين، الطبعة الأولى، (٢٠٠١م)، (١٦٨).

هاوچەر خەکانیان، وادیارە کە توانای وەرگێرانی نییە بە واتای ورد، بەهۆی ئالۆزی شیوازە کە یەو. (۱)

دیسان توێژەر ئەم بریارە بەسەر فەیلەسووفە فەرەنسییە کاریگەرەکانیش بە شیوازەکانی فەلسەفەی ئەلمانیدا داو، لەوانیش ناوی «ئالتۆستیر و درێدا و لیۆتارد» دینیت، توێژەر سکالای زۆریک لە فەیلەسووفە ئینگلیز زمانەکان باس لێوە دەکات سەبارەت بە لاوازی کوالیتی وەرگێرانی بەردەستەکان لە ئەلمانییەو، هەر وەها توێژەر ئامازە بەو دەدات کە فەیلەسووفە ئەلمانییەکان بپروێنێت ئالۆزەکان لەیەک پرستە زۆر دوور و درێژدا چڕ دەکەنەو، جا کاتێک بۆ ئینگلیزی وەر دەگیرێت توانای خۆیندەوێ لە خۆینەردا نییە بە زمانی ئینگلیزی بەهۆی جیاوازی پێوەرەکانی پیکهێنانی پرستەو لە دوو زمانە کەدا! هەر وەک لە گەشتێکی بەرەبەرەکانی سەر پێکای ئیمکانی وەرگێرانی پەرتوو کە فەلسەفییە ئەلمانییەکان -بەپێی رای توێژەر- بریتییە لە: بەکارهێنانی زمانی شیعری (poetic language) لەلایەن هەندێک لە فەیلەسووفە ئەلمانییەکانەو کە زمانێکی دەرگا لەسەر پێشت و کراوێیە بۆ ئەگەرە واتاییەکان، جا ئەگەر شاعیر خۆشی لەسەری قورسی پێت ھۆنراوەکە بکات بە پەخشان ھەر لەناو زمانە کە خۆیدا ئیدی ئەسلەن گۆڕینی زمانێکی شیعری بۆ زمانێکی دیکە جیاواز چۆن دەکرێت؟!

گەشتێکی جەخت لەو بەکرێتەو کە توێژەر مەبەستی لە ئەستەمی وەرگێرانی نییە بەهۆی دیاردە (بۆشایی فەرھەنگی- الفجوة المعجمية) و لەنتیوان زمانەکاندا کە دیاردە یەکی ناسراو و جێ توێژینەوێ زمانەوانییە، بەلکوو بەهۆی ئالۆزی شیوازی و زمانی شیعری ناو فەلسەفەی ئەلمانییەو وەک پێشتر باسکرا.

«باری سمیت» ئەو ھەش دەگوازیتەو کە فەیلەسووفە ئەلمانییەکان

(1) Smith, German Philosophy: Language and style, Topic 1991) 10), p. 161-155.

به حالیک گه یشتوون که نهک ته نها به ژور ئالۆزکاری بکه، به لکوو گوتاری
 فهلسه فی پروونیش به کم و سووک ده گرن، ههروهک باری سمیث ده لیت:
 "هیۆم پیداکرانه ههولێ داوه که به شیوازیکی میلی ساده بنووسیت، بهو
 هۆیه شهوه فهیله سووفه ئه لمانیه کان پشتگوویان خستوو، چونکه وهک
 گوتاریکی پرووکاری و ته نک و رۆژنامه گه ریا نه لیان روانیوه." (۱)

له کۆتایی کارته که شیدا باری سمیثی توێژهر لیکدانه وهیه کی سیاسی بۆ
 ئهم دیاردهیه پیشکەش ده کات، ئه ویش ئه وهیه که فهلسه فهی ئه لمانی
 به رهه میکی ئه کادیمی یاخود به رهه می زانکۆکانه، له کاتیکیدا فهلسه فه له
 ئینگلتەرا و فەرهنسا به رهه می به رهه لستکاریکردنی خۆنیشان دانی زانکۆیی بوو.

به هه حال ئه مهش لیکدانه وهی توێژهر خۆیه تی، ئیمه ناتوانین جهخت له م
 لیکدانه وهیه بکهینه وه یاخود ره تی بکهینه وه؛ چونکه پێویستی به پیشکینییکی
 بابه تی بۆ پیدراوه میژوویه کان ههیه، ههروه ها ئهم تیزه ئه گهریش خزمهت
 بهو بانگه شهیه بکات که ئیمه له م به شه دا نمایشی ده کهین، به لام بابه تی بوون
 ئه وه ده خوازی ت ئاماژه به په راویزه کانی هه لاوساندن له تیزه که دا بکهین.
 هه ربۆیه؛ ئه گهر له په راویزه کانی زیده ره وی ناو ئهم تیزه ده ربازبین، ئه وکات
 وهک گه واهیه که بۆ که یسی جینگه باسی ئیره مان هه ر ده می نیت ه وه، که ئه ویش
 قهیرانی ئالۆزییه له گوتاری فهلسه فی رۆژئاوا ییدا که کاریگه ره به رۆحی شیوازی
 فهلسه فهی ملی ئه لمانی به تایبهت، هه تا ئاستی سه رگه ردا نیوون له دیاریکردنی
 مه بهستی و گواستنه وهیدا بۆ زمانه ئه ورووپیه کانی دیکه، چ جای زمانی عه ره بی.

به هۆی ئهم ئالۆزییه شه وه له ده قه فهلسه فییه کاندا گرفت و گرتی «په رشبوونی
 واتا» تییدا سه ری هه لدا که ناتوانریت مه بهستی لێ ده ستنیشان بکری ت،
 ئه وهی که ده کری ت ناوی لی بنریت قهیرانی «به گه ردیله بوونی واته به خشی»، زانی

[1] Smith, German Philosophy: Language and style, Topic 1991) 10), p. 161-155.

فيزيایي و گهردووناسی ئینگلیزی به ناوبانگ «جیمس جینز» (ک ۱۹۴۶م) له باره ی
نموونه یه کی زوړ نازک و پټکه نیناوی ئهم گریه وه دواوه، به و بونه شه وه بلټین
که «جیمس جینز» که سایه تیه کی په راویزی نییه له مه عریفه ی پوژئاواییدا،
به لکوو ئهو زانایه یه که یاسای فیزیایي «یاسایرایی - جینز» (Jeans law
- Rayleigh) پي ناونراوه که تیوریکه په یوه ندی به سهره لدانی ئه ستیره کانه وه
هه یه، هه روه ها «بارسته ی جینز» (Jeans mass) ی به ناوی ئه وه وه نراوه
که که مترین ئاستی بارسته یه کی هه وری گازی ده نوینټ که له ده رنه نجامی
چوونه وه یه کی ئه ستیره یه کی نوئ بټه بوونه وه، هه روه ها چالټیکی مانگی (lunar
crater) که له سهر رووی مانگ دوزرایه وه به ناوی ئه وه وه ناوړا (چالټی جینز)،
هه روه ها چالټیکی مه ریخیش (Martin crater) که له سهر رووی هه ساره ی
مه ریخ دوزرایه وه دیسان به ناوی ئه وه وه ناوړا. داهینانی تایبه تی زوړیشی له
بازنه ی فیزیا و گهردووناسیدا هه یه، گرنګ ئه وه یه جیمس جینز نمونه یه کی
سهرنجر اکیش بو گریی به ره للابوونی واتا له ده قه فله سه فییه کاند دینټه وه که
ده لټیت:

"له وانه یه به هانه یه ک بو ئاراسته کردنی ئهم پرسیاره هه بټت که ئایا کانت خو ی
له خو ی تیگه یشتووه؟! که له پاش شانزه سال له بلاو کردنه وه ی «په خنه له عه قلی
په تی» په نسپه کانی کانت په شیویه کی توندی له ئه لمانیادا هه لایساندبوو...،
له و واده یه شدا پرسیار له کانت کرا که کامیک له لیکد ره وه کانی شایسته و
شاره زاترن به واتی مه به ست، له وه لاما ئماژهی به پیاوکی دیاریکراو کرد
که ناوی «شولتز» بوو که لیکدانه وه یه کی په نسپه داناوو که ته نانه ت به شه
ئاسانه کانی فله سه فه ی کانتی ئالوز کردبوو، له فراوانگیری و درټزه پیدانټیکی
ماندوو که ردا، له کاتیکدا به شه سه خته کانی سربووه، له گهل دانانی هه ندیک
له و ده رپرینانه ی که دیار بوو هه لهن، به م شیویه کیشه ی دوزینه وه ی واتی
نووسینه کانی کانت هه تا ئه مړو به بی چاره سهر مایه وه، «جیمس وارد» یش

پیمان دەلێت کە لە ماوەی نێوان (١٨٦٥ز) بۆ (١٨٧٨ز) بەلایەنی کەمەوێشەش
شیوازی جیاوازی فەلسەفەیی کانت ھەبوو. ^(١)

بەم شێوەیە شروۆفەکارانی کانت لە بێنەوبەردەدا مانەو بەھۆی تەماویبوونی
زمانەوانی و ئالۆزی بەئەنقەستی شیوازەکە، تەنھا لە ھەژدە سالییدا شەش
شیوازی جیاواز بۆ فەلسەفەکە دەركەوتن!

ئەم ئالۆزییە کانت خۆشی نایشاریتەو، بەلکوو ئاشکرا نواندووێت،
چەندەھا ئامازەیی پەرش و بڵاویشی ھاویشتوو سەبارەت بە گەرنگی نەدانی
بە پروونی و سادەیی، وەک ئەوێ کە لە کتێبە ھەرە بەناوبانگەیدا «رەخنە
لە عەقڵی پەتی» دەلێت: "وام بینی کە باش نەبێت کتێبە کە بە نموونە
و پروونکردنەو ئەستور و درێژ بکەمەو کە پتووست نییە مەگەر لە گوشە
نیگایەکی میلییەو. ^(٢)

ھەروەک «باری سمیث» باسی لەوە کرد کە فەیلەسووفە ئەنگلۆساکسونییەکان
سکاڵایانە لەدەست لاوازی کوالیتی وەرگێڕانی پەرتوو کە فەلسەفییە
ئەلمانییەکان بۆ ئینگلیزی، دیسان ئەمە لەلای ئیمەش لە عەرەبیدا ھەیە،
لە واقعیدا: زۆریک لە لاوانی چاولەدووی رۆشنیری ئەگەر کتێبە فەلسەفییە
وەرگێردراوەکان بخویننەو و لێی تێنەگەن، وادەزانن کە ئەو واتاگەلیکی
ورد و تیزە کە لە سەروو ئاستی تیگەیشتنی ئەوانەوێ، ئەوێان بە مێشکدا
نایەت کە لەوانەیی بەھۆی خۆھەلکێشانی نووسەری دەقە فەلسەفییەکەو و
دەستەووەستانبوونی وەرگێڕیش لە ئاست تیگەیشتنی، ھەربۆیە وەرگێڕانەکە
بەم شێوە ناروونە دەرھاتوو! بەشوینیشیدا؛ دەکەونە بەزین و شکانەووەو
لە ھەمبەر ئەم ستراتیژییەتی ئالۆزییەو، دەبێت ھەلەبوونی ئەم پەفتارە و

(١) جیمس جینز، "الفیزیا والفلسفە"، ترجمە: جعفر رجب، دار المعارف، (١٩٨١م)، (ص ٧٦).

(٢) کانط، "نقد العقل المحض"، ترجمە: موسی وھبە، مرکز الإنماء القومي، (ص ٢٨).

بۆیۆیستییه‌تی متمانه‌به‌خۆبوون بۆ خوێنه‌ری عه‌ره‌ب سه‌لمیێنن.

چونکه له واقیعدا: وه‌ک چۆن مامۆستایانی ئه‌نگلۆساکسوونی فه‌لسه‌فه سکالایان له ده‌ست وه‌رگێرانی فه‌لسه‌فه‌ی ئه‌لمانی بۆ ئینگلیزی هه‌بووه، به هه‌مان شێوه مامۆستایانی عه‌ره‌بی فه‌لسه‌فه‌ش سکالای تینه‌گه‌یشتنیان له کتێبه‌ وه‌رگێردراوه‌کان هه‌بووه! هه‌ندێک نمونه‌ش باس ده‌که‌ین:

مامۆستای فه‌لسه‌فه له کۆلیژی ئاداب له رباط، موحه‌ممه‌د عابید جابری ده‌لێت: "من وه‌کو خۆم کاتیک کتێبیک ده‌خوێنمه‌وه که له‌م چاخه‌دا بۆ عه‌ره‌بی وه‌رگێردراوه له بابه‌تیکي فه‌لسه‌فیدا؛ لێ تیناگه‌م."^(۱)

نووسه‌ر و وه‌رگێری پسیپۆر له فه‌لسه‌فه‌دا، هاشم صالح ده‌لێت: "به‌بیرم دێت که هه‌ستم به ئازار و سه‌رگه‌ردانی ده‌کرد کاتیک کتێبیکي وه‌رگێردراو ده‌که‌وته به‌رده‌ستم، چونکه زۆربه‌ی جاره‌کان تینه‌ده‌گه‌یشتم به‌ووردی چی ده‌لێت."^(۲)

به‌لکوه له سه‌یرترین گالته‌جارییه‌کانی ناو وه‌رگێرانی په‌رتووکه فه‌لسه‌فی و هه‌زرییه‌کان، ئه‌وه بوو که بیرباری مه‌غریبی عه‌بدوللای عوره‌وی سالی (۱۹۶۷ز) ئه‌و کتێبه‌ی خۆی (الآیدیولوجیا العربیة المعاصرة) به زمانی فه‌ره‌نسی نووسی، له‌پاشان موحه‌ممه‌د عیتانی سالی (۱۹۷۰ز) وه‌رگێرا بۆ عه‌ره‌بی، «ماکسیم‌رۆدنسون»یش پێشه‌کی بۆ ئه‌م وه‌رگێرانه عه‌ره‌بییه نووسی، بێگومان هه‌موو ئه‌وه‌ش به‌رێکه‌وتن له‌گه‌ڵ نووسه‌ر خۆی، سه‌یر له هه‌یج له‌مانه‌دا نییه، سه‌یری سه‌رته‌زین له‌وه‌دا‌بوو که عوره‌وی خۆی -که خودی نووسه‌ره- دانی به‌وه‌دا نا که له وه‌رگێرانی عه‌ره‌بی کتێبه‌که‌ی خۆی تینه‌گه‌یشتوو! وه‌ک گورزه

(۱) محمد عابد الجابري، "التراث والحداثة: دراسات ومناقشات"، مركز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الثانية، (۱۹۹۹م)، (ص ۲۵۳).

(۲) هاشم صالح (مُترجم ومُقدّم)، "أين هو الفكر الإسلامي، من فيصل التفرقة إلى فصل المقال"، مُقدّمة هاشم صالح، (ص ۱).

نووخته و تهلیسمی نه شکاو واقعی لئی وړماوه، که عورپوهی له دواتردا چهند برګه یهک له وه رګیرانه عهره بییه که ی پرتو وکه که دینیته وه و نه و جا ده لیت: "نه مانه کومه لیک مه تلن که ریځای هه لهنان و دوزینه وهیم پښ شک نایه، له ګل نه وه شدا که بنه رته که ی خوم نووسیومه، ئیتر جګه له خوم چون توانیویه لئی تیښګات." (۱)

ئیتړ خو نه مانه ماموستایانی فلسفه فن له جیهانی عهره پیدا جابری و عورپوهی و هاشم صالح به ئاشکرا ده لئن که له پرتو وکه فلسفه فییه وه رګیر دراوه کان بو عهره بی تیښګان، به لکوو عورپوهی له کتیبه که ی خوشی تینه ګه یشته وه!

ئیدی چ شاهیدیک له سهر نه م درده سهری و قهیرانی ئالوزییه ی ناو کتیبه فلسفه ی و هزرییه به عهره بیکراوه کانداه بیت له مه زیاتر؟!

له وانه شه که سانیک ببینیته وه که وای نیشانبدن له ده قیک تیښه یشته وون که نووسره که شی لئی تینه ګه یشته وه له ترسی نه وه ی پښان بوتړت تیښه یشته فلسفه فیان نییه و توانای هزریان له خواره وه یه!

نه ګه ریش بمانه ویت بچینه ناو شیکاری کروکی گرفتی مانا ګه یښی له ئالوزی فلسفه فیدا، به واتای نه وه ی نه ګه ر بمانه ویت وه لامی نه و پرسیاره مان ده ست بکه ویت: له کوپوه ئالوزی له م جوړه ده قانه وه هه لده قوولیت؟

ده توانین بلین: که پرسته ی زمانه وانی ساده له نیهاد و ګوزاره یهک، یاخود وینا و بهراسته ګراندیک، یاخود بابته و به سهر داپراوړیک، یاخود بابته و بریاریک، یاخود بریار له سهر داپراوړیک و بریار پیدراوړیک و نه م وینانه پیکدیت که دهسته واژه ګه لیک لیک نریکن، جا مه به ست نه وه یه که له پرسته ی ساده دا وشه یهک ده بینیت که وینایه کت له سهر بابته یتیک پښ ده به خشیت، وشه یه کی

(۱) العرو، "الایدیولوجیا العربیة المعاصرة"، المركز الثقافي العربي، الطبعة الثانية، (۱۹۹۹م)، (ص ۹).

دیکەش کە بریارێک دینیتە پیش و دەیداتە پال ئەو بابەتە.

جا ئەگەر ئەو وشەییە کە وێناکە پیشکەش دەکات ئەگەری چەند واتایەکی هەبێت و ئەو وشەییەش کە بریارە کە پیشکەش دەکات ئەگەری چەند واتایەکی هەبێت، ئەوکات ژمارەیەک ئەگەری ئەنجامیمان بۆ ئەم پرستەییە دەبێت، جا ئەگەر کەمترین ژمارەی ئەگەری ماناگەییانی بۆ هەر وشەیک وەرگیرین، وایدانیین کە ئەو وشەییە بابەتە کە وێنا دەکات ئەگەری دوو مانای هەبێت و ئەو وشەییەش کە بریار پێدراوە کە وێنا دەکات ئەگەری دوو مانای هەبێت، لە هەژماری ئەگەرەکاندا (۴) ئەنجام یاخود بریاری کۆتاییمان دەبێت، ئەوسا و ئاوا خۆینەر سەرگەردانی ئەو دەبێت کە ئاخۆ نووسەر مەبەستی کامەیانە.

با نموونەییەکی کرداریش لەسەر پرستەییەکی سادە وەرگیرین کە بابەت و بریارێکی تێدا یە و ئەگەرەکانی ماناگەییانی تێدا ڕەت دەکرێتەوە، هێگل دەلێت: "هۆشیاری نەگۆراو لە پێکھاتنی خۆیدا پارێزگاری لە ئەو سروشت و بنچینەییە دەکات کە گەردوونی جیابوووە هەبێت." (۱)

ئەم پرستەییە بابەتێک پیشکەش دەکات کە «هۆشیاری نەگۆراو»، بریارێکی کە ئەویش بریتییە لەوەی کە پارێزگاری لە ئەو سروشتە دەکات کە هی «گەردوونی جیابوووە»، لێرەدا لە زەینی خۆینەردا چەند ئەگەری بۆ مانای هۆشیاری نەگۆراو دینەپیش، کە ئایا نووسەر بە دەستەواژەی «هۆشیاری نەگۆراو» مەبەستی شتێکە کە مەژوو تێیدا دەگات و ئێتر گۆران و جوولانی بەسەردا نایەت؟ یاخود نووسەر مەبەستی چەند توخمێکی فێترەتی ناو هۆشیاری مەژوو کە ناگۆرین و ناچوولین، یاخود شتێکی دیکە دەوێت؟ ئەمە وەک بابەت.

(۱) هێگل، "فینومینالوجیا الروح"، ترجمە: ناجی العونلی، مرکز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الأولى، (۲۰۰۶م)، (ص ۲۹۱).

هه‌مان پېشبینیش بۆ «گه‌ردوونی جیابووه‌وه» دېته‌وه پېش که ئایا نووسه‌ر مه‌به‌ستی ئه‌و جیهانه‌یه که لیمان جیابووه‌ته‌وه و ئیمه‌ نایینین؟ یاخود نووسه‌ر مه‌به‌ستی جیهانی په‌تی ناو زه‌ینه که لیبووه‌وه و جیایه؟ یاخود شتیکی دیکه؟

جا ئه‌گه‌ر زه‌ین له واتای بابه‌ته‌که‌دا پارا بېت و له واتای به‌سه‌ردا براویشدا پارا بېت، ئه‌گه‌ره‌کان له بریاره کو‌تاییه ئه‌گه‌رییه‌کاندا چه‌ند هینده ده‌بنه‌وه، له‌ناکو خوینهر ده‌چېته ناو یه‌ک جه‌نگه‌ل له هه‌وری مانا‌گه‌یییه‌وه.

مه‌به‌ستیش له‌م ده‌قه‌ی که له هیگلمان گواسته‌وه ئه‌وه نییه که تیگه‌یشتنی بۆ هه‌ر که‌سێک ئه‌سته‌مه، به‌لکوو مه‌به‌ستمان ته‌نها «نموونه‌هینانه‌وه» بوو بۆ ورووژانی ئه‌گه‌ره مانا‌گه‌یییه‌کان له بابه‌ت و به‌سه‌ردا‌پراو-بریار له‌ناو رسته‌ی ساده‌ی فه‌لسه‌فیدا، زانراوه که هه‌ندیک له ئوسوولییه‌کان جیاوازی له‌نیوان (مثال-نموونه) و (شاهد-گه‌واهی)دا ده‌که‌ن که نموونه مه‌به‌ست پێی ته‌نها پروونکردنه‌وه‌ی یاسا‌که‌یه ئیدی ته‌نها دانان و ئه‌گه‌ری هاته‌نه‌دی به‌سه، هه‌ربۆیه ره‌خنه‌ی نایه‌ته‌ه رێ، به‌لام گه‌واهی ره‌خنه‌ی دېته‌ه رێ ئه‌گه‌ر دروست و ته‌واو نه‌بیت، چونکه بۆ راستکردنه‌وه‌ی یاسا‌که و پشتراستکردنه‌وه‌یه‌تی، هه‌روه‌ک له هۆنراوه‌ی ئوسوولی به‌ناوبانگدا (مراقی السعود) فه‌رموو‌یانه:

"والشأن: لا يُعترض المثال"

إذ قد كفى الفرض والاحتمال^(۱)

دابه‌ که: نموونه ره‌خنه‌ی نایه‌ته‌سه‌ر

چونکه گریانه و دانان به‌سن له‌وه‌دا

(۱) انظر: سيدي العلوي الشنقيطي، "نشر البنود على مراقي السعود"، المكتبة العصرية: (٢/٢١٨)، والولائي، "فتح الودود على مراقي السعود"، دار عالم الكتب، (١٤١٢هـ)، (ص ١٨٠)، ومحمد الأمين الشنقيطي، "شرح مراقي السعود"، تحقيق: علي عمران، دار عالم الفوائد، الطبعة الأولى، (١٤٢٦هـ): (٢/٥٥٥).

هر بویه؛ ده بینیت ئوسوولیه کان ته نها به (شواهد-گه واهيگه ل) ټک به لگه
 بو ياسا کانيان ديننه وه که زورجار له لايان به هيز و دروسته، چونکه گه واهييه کان
 بو به لگه هينانه وه و نموونه کانيش ته نها بو وينا کردن، هر به هو ی
 بيتاگابوونيشه وه له م پرهنسيه ئاراسته کاره ی ناو بيرکردنه وه ی ئوسوولی، گرفت
 و هه له هاتوو ته پړی ئه وانه وه که هه ولیان داوه له پړگای کتیه کان ی ئوسووله وه
 وینای بابه ته لقی و به شیه کان بکه ن که ئه سلن له ویدا بابه ته لقیه کان
 خواستراون و به میوانی هاتوون، یاخود ئه وانه ی که ده یانه ویت هه لبراره و
 بریاردان و یه کلاکردنه وه ی بابه ته لقیه کان ی زانیه کی دیاریکراو له ناو قسه کانیدا
 له توپی پرتوو که کان ی زانستی ئوسوولدا ده ریتن که له ویدا به لگه هينانه وه و
 نموونه هينانه وه تیکه ل به یه ک ده بن، ئیره ش شوینی دریزه دان به و باسه نییه.

مه به ستیش ئه وه یه که ئه وه ی باسی لئوه کرا سه باره ت به پرسته یه ک بوو که
 ساده ش بیت و ئه گهره کان ی ماناگه یینی بو هر وشه یه ک له که مترین ئاستیدا
 بوو که (۲)ه، چ جای ئه وه ی که ئه گهره کان ی واته گه یینی بو هر وشه یه ک له دوو
 مانا زیاتر بیت، هه روه ها پرسته که ش لیکنراو بیت چه نده ها وینا و راستاندنی
 لیکنالۆسکاوی تیدا بیت، ئه وکات خوینهر له هر دیریکدا به رانه ر به جیهانیکی
 ته واه له ئه نجام و بریاری کوتهایی ئه گهریدا راده وه ستیت، ناشزانیت نووسهر
 مه به ستی کامه یانه، به دریزایی کتیه که ش له زه ریایه کی زیراناویدا له پیشینی
 واته و بریار مه له ده کات! که له هه ژماری ئه گهره کاندای زانستی بیرکاری و
 ئاماره کاندای ده خویندریت.

جا هه تا ئه گهره ماناییه کان ی هر وشه یه ک زیاده کات و له هر برگه یه کیشدا
 وشه ئه گهریه کان زیاد بکه ن؛ چری ئه و ته مه ی که پړگری له بینایی خوینهر
 ده کات زیاده بیت، به پارایی و نادلنیاییشه وه پړی ده بریت که ئه مه واته
 مه به سته که بیت، ئه وکاتیش ملکه چ و شکاوه ده بیت بو هر ده ستیک که
 بوړزگارکردنی بوی دریز بکړیت؟ لیره شدا ئیدی نووسهر سه رکه ووتوو بوو له

سازاندنی نهرمی و رادهستیوونی خوازراو له خوینهردا.

به پتی زانیاری خوشم نهو نووسهره عهره بهی که زورتین ئالۆزی به زۆر و سازینراوی هه بیت بیریری سوری موطاع صهفه دییه، که بۆیاخی تیزی فهیله سووفه کانی سالانی شهستی فه ره نسای پیوهیه، له نموونه کانی ئالۆزی به ئه نهقه ست و سازینراوی له ویدایه که موطاع صهفه دی ده لیت:

"له وانهیه پیهه لکه وتنی ته قینی تاک، ته نانه ت له تایبه تترین شارستانییه ته کانییدا له پرووی هه سترکردن به ره مزاندنی، له خودی سهختی نهو ره مزاندنه وه نهیه ته بوون، هیندی له ده زگای تیگه یشتنی تاکه وه وه ک راسته وخویه تی و یه کسه ری دیت." (۱)

کتیبه کانی صهفه دی پرین له م پرسته لوولپچیا نه، نه مه ش هه رگیز واتای نهو نهیه که قوولیه کی هزری له پشته وه بیت، به لکوو چه ند بیرۆکه یه کی زۆر به کارهاتوو و پرواله تیش هه ر به هه مان زمان نمایش ده کات، به نموونه له گه لمدا تییینی نه م بیرۆکه ساویلکه یه بکه که توینراوه ته وه ناو قالیکی لوولخواردوو، صهفه دی ده لیت: "خانوو هه ر له سه ره تاوه داهینانیکی مروفتینراوه، چونکه تا ئاستیک دیوی ناوه وه ی به که سی ده کات." (۲)

بلیی که سیکی قوشمه و نوکته بازیش نه توانیت هه ر له سه ر ئاوازی نه م زمانه بچریت و بلیت:

"ئوتۆمبیل داهینانیکی هه ر له سه ره تاوه پاش نوڭه ریا نهیه؛ چونکه جیگۆرکی به سه ر شوینکاتدا ده سه پینیت؟! نه مه بیرۆکه ی قووله یاخود به کارهاتوو یه کی

(۱) مطاع صفدی، "نقد الشر المحض: بحثاً عن الشخصية المفهومة للعالم"، مركز الإنماء القومي، الطبعة الأولى، (۲۰۰۱م)، (ص ۱۴۵).

(۲) مطاع صفدی، "ماذا يعني أن نفكر اليوم؟"، مركز الإنماء القومي، الطبعة الأولى، (۲۰۰۲م)، (ص ۱۲).

له قوتو و نړاو به زمانیکې دوره یدي؟!

له پرسې قهیرانی نه گهره مانا گه یه نییه کانی تاکه وشه یه ک له بابته ی وه رگتړانی شدا، له نازک و نایاب و سهرنجر اکیشتړینی ک دی بیتم نه وه یه که ماموستا موحه ممد عه بدولهادی نه بوو ریده (ک: ۱۹۹۱ز) کردوویه تی که له بلیمه تترین وه رگتړانی عه ربه، هه روه ها شاره زاتړینی نه وانه ی من ده یاناسم به ورده کاری که له پووری پوژه لاتناسی، جا نه گهر له وه رگتړاندا دوو چاری وشه یه ک بووایه ته وه که چند واتایه ک هه لگړیت؛ ده هات وه رگتړانه عه ربه یه که شی به هه مان شیوه به هه لگړی هه مان واتا گهل داده نا، هه روه ک له وه رگتړانی په رتوو که که ی «فلهاوزن» دا له سهر میژووی ئیمپراتورییه تی عه ربه ی که له سالی (۱۹۵۸ز) دا وه ریگتړاوه، نه بوو ریده ده لیت:

«نه گهر خوینهر له چند شوینیکې که مدا ناتوانیت به ئاسانی ئاراسته ی قسه کانی بو یه کلابیته وه؛ نه وه به مه به ست له لای منه وه وای لیکراوه، له و پیناوه دا که دهر برینه عه ربه یه که بواری هه مان نه وه نه گهره واتایانه ی هه بیت که دهر برینه نه لمانییه که بواری بو هه یه؛ چونکه نووسهر تازه مردووه و گه یشتووه ته لای خوی خوی، ته نها خو شی ده توانیت واتای وردی قسه کانی خوی دیاریبکات.»^(۱)

جا نه بوو ریده دان به وده دا ده نیت که به نه نقه ست دهر برینی نه گهری به کاره ی ناوه که مه به ست دیاری ناکات، چونکه دهر برینه نه لمانییه که ش هه ر وا بووه، ئیدی نه بوو ریده خوی به خیر و سه لامه ت لپی دهر جووه و گرفته که ی له نیوان نووسهر و خوینه ردا هیشتووه ته وه! جا نه گهر نموونه ی نه مه له کتیه که ی «فلهاوزن» دا هه بیت که ئالوژی به نه نقه ستیشی تیدا نییه، بگره

(۱) انظر مقدمة المترجم في: فلهاوزن، "تاريخ الدولة العربية"، ترجمة: محمد عبد الهادي أبو ريدة، لجنة التأليف والترجمة والنشر، (۱۹۵۸م)، ص (ل).

به گشتی کتیبی رۆژهه لاتناسان ئالۆزی به ئه نقهستی تیدا نییه، ئیدی چی له گهڵ کتیبی فهیله سووفان بکریّت که پریهتی له ئالۆزی به ئه نقهست وهک له پێشدا روونکرایه وه؟!

ئه وهندهش له من دیاربیت لام وانیه که ئالۆزی نه «دیاردیه کی تازه» بیت، ههروهها نه «تهوژمکی پیکه ستراو و بهردهوام» یش بووبیت له رووی میژوویییه وه، هیندی شهپۆلیکی شیوازییه که به ڕیگای سووړی هزره کان ده رده که ویت و داده مرکبته وه، چونکه ئیمه به نموونه له هزری عه ره بیدا جهنگی ره خنه گری تهها حوسین و چاخی ئه وه له لاوانی قوتابخانه ی رپالیزی ده بینین که نووکی ڕمه که یان له وه ده مه دا عه بدولعه زیز ئه نیس و مه حمود ئه مین عالم بوون که تهها حوسین گالته ی ئه وه یان پیده کات که مه لیلان به لای ئالۆزیدایه، ئه وانیش بۆ بهرگریکردن له خۆیان رابوون و چهند گوتاریکیان نووسی که دواتر له کتیبیکدا کوپان کرده وه که حوسین مه روه پێشه کی بۆ نووسیوو، جا له یه کیک له قوئاغه کانی ململانێکه دا تهها حوسین گوتاریکی به ناو نیشانی «یۆنانیه ناخوینریته وه» نووسی که تیبیدا گالته ی ئه وه ی پێ ده کردن که گرفتی ئالۆزییان ههیه، که تهها حوسین ده لیت:

"ئه وهشی که زۆر به ئازاره ئه وهیه که ئه وان وادهزانن قسه یه ک ده کهن فامکراوه، هه ندیکیان له گهڵ هه نده کی تر به و جوړه قسه ده کهن و وادهزانن که خۆیان له یه کتری تیده گهن، جا ئه گهر خه لک لییان تینه گات به میشک وشکی تۆمه تباری ده کهن، من ناتوانم بلیم وایه یان وانیه هه تا تینه گهم، به لام که بین و ته لیسیم و مه ته لم نیشانبدن من هیچی له سه ر نالیم، به راستی به زه ییشم پێاندا دیته وه له م خۆماندوو کردنه دا که هیچ سوودیکی نییه بۆ ئه وانیه که ئهم ته لیسمانه ده خویننه وه که من خودی خۆم سه ر و کلکی لیکناکه مه وه." (۱)

(۱) طه حسین، یونانی فلا یقرا، مقاله منشوره فی: المجموعه الكامله لمؤلفات الدكتور طه حسین، دار الکتاب اللبنانی، الطبعة الأولى، ۱۹۷۴م، ص ۵۸۹/۱۱-۵۹۰ مختصراً.

راستیش ئه وه يه که کرؤکی ئه و دیده ی که ئه نیس و عالم به ناوی رپالیزم و واقعییه ته وه له وێژهدا نمایشیان کرد؛ ته نها «مارکساندن» ی وێژه بوو، هه ربویه گونجاو بوو که پێشه کی نووسی ئه و کتیبه ی گوتاره کانیانی تیدا کۆکرا بوو یه وه حوسین مه ره بوو!

باشه، دیاره که ئیستا پتویستمان به خه سته کردنه وه ی وێنه گشتیه که ی ئه م به شه هه یه هه تا نمونه و به لگه کان له و ده زوو هه سهرقاڵمان نه که ن که شته کانمان له یه ک پره نسپیدا بۆ ریز ده کات:

شیکارییه که ی ئین ته یمییه مان دیت سه به رته به وانه ی که پێیان خۆشه به شتیک له خه لک جیا بنه وه جا هه زیان به رپگای لوولخواردوو هه که زۆرینه ی خه لک تیدا به شداریان نه که ن، وه هه ندیکیش خودپه ره وه ی به ره و رازیوون و په خه نه گرتن پالیان ده نیت له ترسی ئه وه ی پێیان بو تریت تیگه یشتیان کورت و لاوازه، بینیشمان چۆن ئه بوو حامیدی غه زالی له چاخى خۆیدا خه لکانیکی تیپینی کردبوو که له بهر سه رسامیان به زلکردنه وه ی ناوی فه یله سووفان به کو فر و بیباوه ری خۆیان ده رازانده وه.

به لای ده سته واژه که ی فۆکۆش «تیرۆری ئالۆزی» دا تیپه رین، لیدوانی راشکاوانه ی فه یله سووف و فیزیایی و میژوونووس و پسپۆر و ئه کادیمییه رۆژئاوا ییه کانمان بینى، سه به رته به ئالۆزی به ئه نه قه سته ده قه فه لسه فیه کان، له چه شنى گه واهیدانه کانی: برتراند راسل، فیۆرباخ، سترۆک، سترۆمبیرگ، برینتۆن، سینگه ر، و بارى سمیث.

ئه وه شى که ئه و فه یله سووفانه ی که به ئه نه قه سته ئالۆزی ده سازین یاخود مه به ستیان وانیشاندانه که قوول و تۆکمهن، یاخود شاردنه وه ی ئه و که لێنانه ی ده قه که که باش به به لگه نه سه لمێنراوه.

دیشمان چۆن مامۆستایانی فه لسه فه له جیهانی عه ره بیدا سکا لای

تینه گه یشتیان له کتیه فلسه فییه وهرگیر دراوه کان بۆ عهره بی هه بوو، له وینه ی سکا لاکه ی جابری و هاشم صالح و ته ناته عوره ی له کتیه که ی خوی تینه گه یشت کاتیک بۆ عهره بی وهرگیر دراوو!

زۆر سهرنجراکتیشیش ئه وهیه که ستوونه کانی فلسه فه و هزری جیهانی رۆژاوا یی و عهره بی هیچ گرفت و که میه کیان له ودا نه دیوه که گله یی ئالۆزی و ناروونی له ده قی فلسه فی بکه ن! که چی زۆریک له خوینه رانی عهره ب واده زانن که ئه گهر ههر قسه یه ک سه باره ت به ئالۆزی ههر ده قیکی فلسه فی بکه ن ئه وه که می و لاوازی و نه خوینده واری خۆیان دهنوینت! واده زانن پڤویسته له سهریان وای نیشانبدن که له کتیه فلسه فییه کان تیده گهن تا به تانه و ته شه ری ده به نگی و نازی ره کی نه که ونه شوینیان!

ئه گه ریش «هیزی کیشکردنی ئالۆزی» و «جادووی ناروونی» بخهینه ژیر هاوینه ی شیکاری زیاتره وه و له گه ران و دۆزینه وه به رده وام بین که: بۆچی هه ندیک له خوینه ران بۆی ملکه چ ده بن؟ ده کریت بلتین: ده روونی مرۆیی پالنه ری زۆری بۆ ملکه چکردن و راده ستبوون هه یه، له وانه پالنه ری عه قلی که به لگه ی روون و فامکراو رایده کیشیت، له وانه ش پالنه ری جوانی که چیژی ده روونی رایده کیشیت هه رچه ندیش له راستی واته که شی تینه گات، ئه م که مه ندکیشبوونه ش بۆ بۆیاخی زمانه وانی شیوه یی؛ پرواله تیکی ته ره و تاک نییه، به لکوو له هه مان بوارد وینه ی زۆره، له وانه -به نموونه- ئه وه ی که له میانه ی تیبینی کردنیکی که سییه وه بۆ پڤچکردنه وه ی هزرییه ناوخۆیه کان ئه وه م بۆ درکاوه که لاوانیکی چاو له دووی رۆشنیری هه ن که کتیبخانه کانیان به کتیه نوڤه گه رییه کان ده رازینه وه و زۆریشی لئ ده خوینه وه و چاویان له سهریه تی، هه ست به ملکه چیه کی ناوه کیش ده که ن له وه ختی هه لدانه وه ی لاپه ره کانیدا، له بهر به هیزی به لگه نا، به لکوو له بهر کاردانه وه بۆ جوانی ده ره یانی هونه ری کتیه که، به تایبه ت له و کاته وه که ده رگا کانی بلاوکردنه وه ی کتیب شوړشیان

له ديزاين و نه خشاندنې كټيدا ده سټيځكرد، به لكوو خودى خوم چهند به راورد كارييه كم له نټوان شټوازي دهره ټناني هونه رى كټي به نوځگه رييه كان و كټي به كه له پووريه كاندا بيستوه، له وانه يه ئيستا خوښه ريش شتيكى له و جوړه ي بيستبټ كه له نه ده بيات و شټوازه به كار هټنراوه كاني عه لمانيه ت بو بچوو ككردنه وه ي كټي به شهرعيه كان؛ وه سفكردنپه تي به رهنكي كاغه زه كه ي كه پييده لټن «كټي به زه رده كان»، نه مه ش به ناوبانگه، پيشتر وامده زاني كه نه م ديارده يه له كاردانه وه و كاريگه ربوون به دهره ټناني هونه رى كټي به نوځگه رييه كان و كار كړدنې نه م شټوه چاپيانه له سهر عه قلى خوښه ر؛ ديارده يه كي ساويلكانه ي سهرده مييه، به لام چهند سهر م سورما كاتيكي يه ك له زاناياني ديريني سه ده ي سييه مې كوچيم دى كه باسې له هه مان ديارده ده كړد:

«ئېبراهيمي سهنه دى جارېك گوتې: چهند پيم خوښه بوو نه گهر زه نديقه كان پيداگر نه بوونايه له سهر به كار هټناني كاغه زى پاكي سپي گرانبه ها و هه لټزاردنې حېبرى ره شي گه شي قه تراني و له بهر گرته نه وه ي به ده ستوخه تي جوان و پاره دانټيكي زور به خه تخوشان، به راستي نه كاغه زى جوان و چاكي وه ك كټي به كاني وانم ديوه، نه خه تي وه ك خه تي سهر نه و كټي به جوان و چاك.»^(۱)

ره واجي هزري عه لمانيش له قالبې چاپه مه نې دره وشاوه دا، له ره واجي به تال و نارېه واييه كان ده چټ له قالبې وشه يي پاراودا، هه روه ك -به نموونه- چه مكه روځانيه لاده ره كان له شيعري زولالى سوځيگه ريديا ره واجي په يدا كړد، پيشه وا ئين ته يمييه زور نه وه ي له لا به نازار بووه هه روه ك دهر برينه كه ي ده نيونټيت كه ده فهرمووټ (ره حمه تي خواي لى بټ):

"ئين فاريز، له كه سايه تييه دواييه كاني ئيتي حاديه ته"^(۲)، خاوه ن

(۱) الجاحظ، "الحيوان"، تحقيق: عبد السلام هارون، الطبعة الثانية، (١٣٨٤هـ)، وعنون المحقق رحمه الله لهذه الفقرة بـ "حرص الزنادقة على تحسين كتبهم".

(۲) ئيتي حادي يان حولولى يان وه حده تولو جوودى: نه وانه ي كه باوه ريان به تيكه لټوونى

قەسیدە ی تائی ناسراو بە (نظم السلوك) کە تێیدا ئیتتیحادی کردوو بە ھۆنراو، ھۆنراوێیەکی شیرین و ڕاقی و بەرز، پیستر لە گۆشتی بەراز لە ناو سینییەکی ئالتووندا.^(۱)

بە ھەرحالیش، ئامانجی کڕۆکی لە سەرچەم ئەم بەشە «ئازادکردن» ی خۆینەری عەرەب بوو لە شکانەو و بەزین لە ھەمبەر «دیكتاتۆرییەتی ئالۆزی» دا و پرچە ککردنی بوو بە متمانە دژ بە ستراتیژییەتە ناپاکەکان لە قورسکردنی دەقی فەلسەفی و تەلیسماندنی نووسینە ھزرییەکاندا، بۆ بەزۆر ملییکە چکردنی خۆینەر لە ترسی تانەدان لە تیگە یشتن و تواناکانی، خۆ ئەگەر قوربانیانیکێ زۆری فیل و پیلانەکانی تەماویکردن و سەرگەردانیھێنان و ناروونکاری ناو نووسینە ھزری و فەلسەفییەکانم نەدیبا، ئەم بەشەم ئاوا تایبەت و دوورودرێژ بە بەلگە و نمونە ی زۆرەو دانە دەمەزراند.

پەرەردگار لە گەڵ دروستکراوەکانیدا ھەیە، پاکوبیگەردی بۆ اللە.

(۱) ابن تیمیة، "مجموع الفتاوی": (۴/۷۳).

۱۲- ئایا موسلمانان ئایینه که یان ونکردوو ه؟

هه ندیک له زیده په وانی مه ده نییه ت واده زانن که هه رچی لاوازی و خوارییه که ئیمه ئه مپرو تیداین ته نها به هوکاری بیئاگایی کومه لگای موسلمانوه له بنیادنانی دنیا هاتوو ته کایه وه، به لکوو یه که له زیده په وانی مه ده نییه ت به پراشکاوای ده لیت: "موسلمانان ئه مپرو دواپوژیان ئاوه دانکردوو ه ته وه و دنیا که یان ونکردوو ه" هه ندیکیشیان ده لیت: "گرفتیک که به روکی موسلمانانی گرتوو له لایه نی لاوازی دنیا یانه وه هاتوو نه که له لایه نی لاوازی ئایینیانه وه!" هه ندیکیشیان ده لیت: "موسلمانان ئه مپرو هینده له باره ی دواپوژوه زیده په ویا ن کرد، هه تا دواکه وتن." ههروه ها وینه ی ئه م ده برپینانه، ئه م وینایه ش له ته وه ری تی مه ده نییه ت و تیدیا زیده په ویکردنه وه سه ری هه لداوه.

ئه گه ریش بیین و ئه م وینایه به بنچینه کانی وه حی بیژین، ئه وکات ده رده که ویت چه ندیک فه رامو شکردنی حه قیقه ته کانی قورئانی تیدایه که ئه سلهن خو شو یستنی دنیا و گرنگی پیدانی غه ریزه یه کی قوولی چه قینراوه له ده روونی مرویدایا، به پیی ریساکانی میژووش ئه سته مه گهلانی ژماره زور هه نگاوبنن به ره و دنیا نه ویستییه کی گشتی سه رتاسه ری، ههروه که زیده په وانی مه ده نییه ت له باره ی واقعی کومه لگای موسلمانوه وینای ده که ن، قورئانیش ئه م غه ریزه مرویییه باس لیفه رموو ه: ﴿لَا زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْخَرْثِ﴾ [آل عمران: ۱۴] «رازینراوه ته وه بو خه لک خو شو یستنی ئاره زوو ه کان له ئافه رت و کوپوکال و باروبنه ی زوروزه به ن له زیر و زیو و هه روا ئه سپی نایاب و مالات و زه ویوزار و کشتوکال».

ههروه ها ده فهرموویت: ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ﴾ [القيامة: ۲۰] «نه خیر، به لکوو ئیوه دونیای به ده ستوبردی ئیستاتان پیخوښه».

ههروه ها ده فهرموویت: ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ [الأعلى: ۱۶] «به لکوو ئیوه ژيانی دنیا هه لده بژیرن».

به لکوو پاکترینی ده روونه مروییه کان که بژار و پاکژکر نه وهی په یامبه رییه تیشیان وه رگرتووه هه ردهم سه رقالی تیکوښان بوون له گه ل خویندا له دژی «هه لژاردنی ژيانی دنیا»، قورئانیش له زور شویندا ناگاداری کردوونه ته وه له ئاوردانه وه به لای دونیادا که ئه وان له وپه پری سه رقالی نایاب و ناوازه دا بوون به په رستش و جیهاده وه! که به هاوه لانی مواهید ده فهرموویت کاتیک که تاویندا بو کوکړدنه وهی ده سته هوت: ﴿إِ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ [آل عمران: ۱۵۲] «تیتاندا یه که دونیای ده ویت وه تیتاندا یه که دواړوژی ده ویت».

توخوا وردبه وه چوون ئاوا ئه وه یان پیده لیت و ناگاداریان ده کاته وه له لاکړدنه وه یان به لای دونیادا، له کاتیکدا ئه وان له حالیکدا بوون که دیمه نی «قوربانیدان به گیان له پیناو خوادا» و پیگه ی «هاوه لییه تی پیغه مبه ری خوا» یان کوکړدبو وه.

کاتیکیش دلیان مه یلی به لای ئاشته وایی و فیدیه وه رگرتنه وه بوو، پیی فهرموون: ﴿إِنَّمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أُسْرَى حَتَّى يُخَجَّ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ [الأنفال: ۶۷] «بو هیچ پیغه مبه ری که نه بووه که دیل رابگریت هه تا کوشتاریکی گه وره له بیتاوه ران نه کات له سه رزه ویدا ئیوه مالی دونیاتان ده ویت و خوداش دواړوژی ده ویت».

کاتیکیش هه ندیکیان جیهادیان له سه ر سه خت بوو پیی فهرموون: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْخُذُكُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ [التوبة: ۳۸] «نه ی

نېوانه ی باوه ریا نه پناوه چیتانه که وهختیک پیتان دهوتریت ده رچن بۆ جیهاد له پیناو خوادا گیانتان قورس ده بیت و دهنووسین به زوویه وه ئه ری رازیوون به ژیاڼی دنیا له بری دواړوژ سا (بزنان) ژیاڼی دنیا له چاو دواړوژدا ته نها شتیکی که می بیبه هایه.»

وهختیکیش له دروشمه ګاڼی هج بوونه وه و دهستیانکرده پارانه وه له پوره ردگار پتی فهرموون:

﴿فَإِذَا قُضِيَتْ مَنَاسِكُكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ﴾ [البقرة: ۲۰۰] «جا کاتیک که پیگه ګاڼی هجتان برده سهر و هینایه جی ئه وسا یادی پوره ردگار بکه نه وه به وینهی یادکرده وه تان بۆ بابو پیرانتان یاخود یادیکی به هیتر جا له خه لک هیه که ده لیت پوره ردگارمان له دنیا پیمان بیه خشه و له دواړوژدا به شتیکی بۆ نییه.»

جا ئه گهر «گه وره ته ماشا کړنی دنیا» غه ریزه یه کی داکوتراو بیت له دهر وونی مرویددا و پاکترین دهر وونه مروییه کانیش که پوره رده ی پیغه مبه ریاڼ وه رگرتیت سه لامه ت نه بووبن له لاکر دهنوهی دل به لای دنیا دا و بیبه شبوون له هندیک به شی دواړوژ له هندیک جیگادا، به لکوو له مه زترین پیگه کانددا که جیهاد و هجه، ئیدی چون زیده پره وانی مه دهنیه تی مادی ده لین: "موسلمانان ئه مړو دواړوژیان ئاوه دانکر دوه وه و دهستیان له دنیا هه لگرتوه بویه ئاوا دواکه وتوون؟! "ئسلن ئایا روودانی ئمه مومکینه!؟

له پاشان ئه گهر راستیش بیت که موسلمانانی ئه مړو دواړوژیان ئاوه دانکر دوه وه وهک هندیک له زیده پره وانی مه دهنیه تی مادی ده لین، ئهوا ئه نجامی ئه وه له ده ستدانی دنیا نه ده بوو، به لکوو ئه نجامه که ی: سه رکه وتن و ده سه لاتسه نندن و دابارینی خیر و پیری سامان و سه رچاوه سروشتیه کان ده بوو،

ئهم واتا پنهانهش عهقلی ماددی نایپریت، به لکوو تهنها دلی باوهردار په ی پښ
 دهبات که پرېووبیت له یه کلای و دنیایی به راستیه تی به لینه خوداییه کان،
 هه رکه سیش پیچه وانه ی ئه وه بلتیت؛ ئه واپروو به پرووی چه سپاوه گانی وه حی
 بووه ته وه که له به شی داهاتووشدا ئامازه به به لگه گانی ده کریت.

۱۳- دواخستنې ته نجام و بهرهمه کانی دامه زراویتی

زورېک له زېده پوهوانی مه دهنیه ته هه ولې نه وه ددهن که فهرانپېکراو و رېلېگيراهه شهرعیه کان ته نها به به هه شت و سهلامه تبوون له دوزه خ بیه ستنه وه و په یوه ندی نه بیت به به خته وه ری و برده وه و سهلامه تی دونیا ییمانه وه، جا ئاین بو بنیادنانی دواړوژه و مه دهنیه تیش بو بنیادنانی دنیا، یاخود وهک په کیکیان ده لیت: "ئاین مهرجه بو رزگار بوونی دواړوژی نهک سرکه وتنی دونیای"، هه ربویه هه ندیکیان واهه ست دهکات که کومه لگای روظئاوایی کرداریانه پیویستی به ئیسلام نییه بو چاکسازیکردن له دونیایدا، به لکوو ته نها بو رزگار بوون له دوزه خ پیویستی پییه تی، به شوینیشیدا هه ندیکیان کومه لگای روظئاوایی بهو دهربرینه عه بده وییه ساویلکانه یه تاریف دهکات که نه وی «ئیسلامیکه به بی موسلمانان».

له واقیعی شدا: نه مه نه زانین و نه گه یشتنیکي به ئازاره له ناوه روک و واتاکانی وه چی که ئاماژه به لیکه وته دونیا ییه کانی پابه ندبوونی ئاینی دهکن که هه رکه س له دهقه کانی قورئان و کتیه که ی پهره ردگار وردبیته وه پیچ لیکه وتی دونیایي بو پابه ندی و پیچه سپانی ئاینی ده بینیت: که نه وانیش: «گرته دهستی دهسه لاتی سیاسی له سه رزه ویدا، جیگیربوونی ئاسایش له ولاتدا، خوشگوزهرانی ئابووری، ئارامی دهروونی و سهلامه تبوون له کاره ساته کانی خه شمی خودایی».

ئیدی چون له پاش نه مه بوتریت: ئاین ته نها بو بنیادنانی دواړوژ و مه دهنیه ته بو بنیادنانی دونیا یه، یاخود بوتریت کومه لگای روظئاوایی پیویستی به ئیسلام نییه بو چاکسازیکردن له دونیایدا!؟

که په وروږدگار به شپوهیه کی یه کلای پراوه که پږه یه تی و ریځاګاڼی لادانی وانا قه بوول ناکات هه والی ئه وهی پیداوین که پیچه سپان؛ دهسه لاتوه رګرتن و ئاسایشی به شوینه وهیه، هه روک ده فهرموویت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا﴾ [النور: ۵۵] «په وروږدگار به لینی داوه به وانهی که باوه پړانه یناوه له ئیوه و کاری چاکه یان کردووه که، دهیانکاته جانشین له سهرزه ویدا وهک چوڼ ئه وانهی پیش وانی کردووه ته جانشین و ئه و ئایینهی که خوئی پتی رازی بووه بویان ده ګه یه نیتته دهسه لات و هیژ و له پاش ترسیان دهیانګه یه نیت به ئاسایش و ئارامی.»

ئهم واده خوداییه شی له ئایه تګه لیکي چه سپاوی زوردا جهخت لی کردووه ته وه، وهک ئه وهی که ده فهرموویت: ﴿وَأُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾ [القصص: ۵] «دهمانه ویت که مننه ت بکهین به سهر ئه وانه دا که له سهرزه ویدا چه وساوه و لاوازکراون و بیانکهینه پیښه وای و بیانکهینه میراتبهر و جیګره وه.»

له زور ګرڼګیدانی په وروږدګاریش بهم واده خوداییهی خوئی هه والی ئه وهی پیداوین که په رتو وکه کان و پیڅه مبه ران به شوینه کدا جهختیان لی کردووه ته وه، هه روک ده فهرموویت: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ [الأنبياء: ۱۰۵] «به راستی له زه بووریشدا له پاش له وحی مه حفوز- په راوی پاریزراو نووسیومانه که زه وی؛ بهنده چاکه کانم دهیګر نه وه دهست.»

سه باره ت به به لینی دانی شی به پیڅه مبه رانی پیشووی ده فهرموویت: ﴿إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ﴾ (۱) وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿۲﴾ [الصافات: ۱۷۲ - ۱۷۳] «به راستی به لینی ئیمه له پیتشدا به بهنده نیردراوه کانمان دراوه که ههر ئه ووان سهرخراوان.»

هه روها په وروږدگار سهرکه وتنی سهر بازی به سهر دوژمناندا به ستووه ته وه

به ئاوه دانکردنه وهی دواړو ژه وه، نه ک ئاوه دانکردنه وهی دواړو ژه وکارى شکان و به زین بیت، ههروهک ده فهرموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ﴾ [محمد: ۷] «ئهی ئه وانه ی باوه پریان هیئاوه ئه گهر (الله) سهربخه ن ئه ویش ئیوه سهرده خات.»

ههروه ها ده فهرموویت: ﴿وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ﴾ [الحج: ۴۰] «سویند بیت که پهروه دگار ئه وانه سهرده خات که سهری ده خه ن.»

ههروه ها ده فهرموویت: ﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ [غافر: ۵۱] «به راستی ئیمه په یامبه رانمان و ئه وانه ی که باوه پریان هیئاوه له ژیا نی دنیادا سهرده خه ی ن ...»

ههروا ده فهرموویت: ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [الروم: ۴۷] «به راستی که ئه ر ک و حه ق بوو له سهر ئیمه سهرخستنی باوه داران.»

وترای راشکاو ی ناو وینه ی ئه م ئایه تانه ئه وه یه که هه رکه س خودا سهر بخات خودا سهری ده خات، فامراوی درکاویشی ئه وه یه که ئه وه ی خودا سهر نه خات، خودا دهستی لى به رده دات، ئه م تیگه یشتنه ش ته نها بوچوون و دیدیک نییه، به لکوو ده قی ئایه تانیکى چه سپاوی دیکه یه، له وینه ی ئه و فهرما یشته ی پهروه دگار:

﴿وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُّصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ﴾ [الشورى: ۳۰] «هه رچییه کیشتان له به لا و نه هامه تی تووش بیت به به ره مه می دهستی خو تان تووش تان بووه و هیشتا پهروه دگار له زوړیشی خو ش بووه.»

ههروه ها ده فهرموویت: ﴿أَوَلَمْآ أَصَابَتْكُمْ مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا قُلْ لَّيْسَ هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ﴾ [آل عمران: ۱۶۵] «ئهرى وه ختیک نه هامه تییه کتان تووش هات که دوو هینده ی ئه وه قازانج و خو شیتان دیبیت پیشتړ؛ ده لئین ئه مه

له کویوه هاتووه؟ بلن ته وه له لای خوتانه وه هاتووه (به کار و کرده وی خوتان).
 ته وه شی که ده فهرموویت: ﴿وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾ [النساء: ۷۹]
 «هرچی ناخوشییه کیشیت تووش بیت له خوته وه یه.»

جا کاتیک باوه ردار تم چه سپاوه قورثانیانه و جار له دوی جار دووپا تکر دنه وه ی
 پهروه ردار بوی ده خوینیتته وه؛ ته وکات ههست به نازار ده کات که ده بیستیت
 هه ندیک له لاوانی موسلمان ته وه دووباره ده که نه وه که موسلمانان دواوژیان
 ناوه دانکر دووه ته وه و دونیا یان فهراموش کردوه.

ههروه ها به لگهی زور له وه حی ته وه یان نیشاندوه که دامه زران له سه ر
 ثاین خوشگوزهرانی ثابوری و بووژانه وه ی سه رچاوه سروشتیه کان دینیت،
 وه ک ده فهرموویت: ﴿وَأَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقُوا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ
 وَالْأَرْضِ﴾ [الأعراف: ۹۶] «خو ته گهر خه لکی شارودیکان باوه ریان بینایه و له خوا
 بترسانایه خیروبیری ئاسمان و زه ویمان به سه ردا ده کردنه وه.»

قورثان عه قلی ماده گهری به ناگاهیناوه ته وه و له وه ی ناگادار کردوه ته وه که
 دامه زراویتی به ریگایه ک رۆزی دینیت که ته سلن مروف هووشی لای نییه و به
 پیوانه و هه لسه نگاننده ماددییه په تییه کان ناپیوریت که له نامازه یه کی ورددا
 ده فهرموویت: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (۱) وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾
 [الطلاق: ۲ - ۳] «هه رکهس له (الله) بترسیت ده روویه کی لی ده کاته وه و رۆزی
 ده دات به جوړیک که خووشی هووشی لا نه بیت و ته ژماری نه کات.»

ته مهش دوخیکی گشتیه له ئوممه تانی پیشووشدا که پهروه ردار به
 هاوه لانی دوو په رتو وکه کهش ده فهرموویت: ﴿وَأَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ
 وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ﴾ [المائدة: ۶۶] «خو
 ته گهر ته وان ته ورات و ئینجیل و ته وه ی دابه زینرابووه سه ریان کار پښ بکردایه
 و رابگرتایه؛ ته وسا له سهروه و له ژیر قاچه کانیشیانه وه خیروبیریان ده دی و

ده خوارد..»

نوو حیش (سهلامی خوی لږ بیت) به گه له که ی فهرموو: ﴿قُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾ ﴿١٠﴾ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا﴾ [نوح: ۱۰-۱۲] «جا وتم داوای لیخو شبوون له پهروه ردگارتان بکهن که بهراستی نهو زور لیبورده یه، نهوسا ئاسمانتان به بارانی به خوړ و بهرده وامه وه بو ده جمینیت، و مال و سامان و کوړوکالتان پښ ده به خشیت و باخ و بیستان و پروبار و ئاوتان بو داده مه رزینیت.»

هود (سهلامی خوی لږ بیت) به گه له که ی فهرموو: ﴿رُؤْيَا قَوْمٍ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ﴾ [هود: ۵۲] «نه ی گه لی خوړم له پهروه ردگارتان داوای لیخو شبوون بکهن و له پاشان بو لای بگه رښه وه نهوسا ئاسمانتان به بارانی به خوړ و بهرده وام بو ده جمینیت و هیزی دیکه تان له سهر هیزی خو تان بو زیاد ده کات.»

جا نه مه چه سپاوه راشکاوه کانی وه حین که له سهر زمانی پیڅه مبه ران هاتو وه که جهخت له وه ده کاته وه که پیڅه سپانی ئایینی له مه زنتړین هوکاره کانی خو شگوزهرانی ئابووری و ده وله مهندي سهرچاوه کانه، منیش که خه ریکم نه م ئایه تانه ده هیڼمه وه و ریز ده که م، ته واو درک به وه ده که م که نهو عه قلّه ماددیه ی به رو شنبیری تازه ی روژئاوایی گو شبو وه توانا و بهرگه ی تیگه یشتنی نه م واده خودایانه نییه، ته نه اش بیر له میکانیزمه بهرجه سته کان ده کاته وه، نه وه شی له سهر ئیمه یه نه وه یه که نه که وینه شوین نه م عه قلانه و پیکه اته ی پیکداده ریان له گه ل شوینه واره کانی ئیمان، له سهرمانه چهندي ده توانین به وه چی رو شنیان بکه یڼه وه و ریگای بژار و پاکژبوونه وه ی دهر وونیان نیشان بده یڼ، تا کوو عه قلیان بتوانیت له کونجی ماددیگه رایې رووکارییه وه بهر و لو تکه کانی واده خوداییه کان هه نگاو بنیت، نهوسا له به لینه کانی (الله) دلنیا بیت که کن

راستگوتر و بهلین قایمتره له (الله)ی بهرز و مهزن و بهدهسهلات، هه ربویه دهفهرموویت: ﴿وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ﴾ [التوبة: ۱۱۱] «ئهوجا کئ له (الله) باشتربهلیننی خو دهباتهسه.»

دیسان بهلگه کانی وهحی ئهوهیان خستووته پروو که بوونی کهلین و گرفت له ئایینداریدا له مهترسیدارترین هوکاره کانی کارهساته مهزنه پهیدا بووه کانی خهشمی خوداییه وه، ئهم راستییهش زوړیک له زیده پوهانی مهده نییهت خو یانی لی ده دزنه وه و ههوللی لادانی واتاکهی دهدهن و بۆلهیان دئ له وهی که کارهساته کان به سزای خوایی لیک بدرینه وه، هه می شهش هه ولده دهن سزای که مته رخمی ئایینی ته نها به سزایه کی دواړوژی نیشان بدن، به لام دنیا به رپساگه لیک سروسشی به ستراوه ته وه که هیچ په یوه ندی به ئهم لیکدانه وه په نهانانه وه نییه، هه ندیکیشیان گه یشتوو ته ئاستیکی توند پرو له وه دا و ته نانهت ئه وه به لیکدانه وه یه کی میتؤلوجی ناو لی ده نییت، واته ئه فسانه یی و خورافی.

واقعی ش ئه وه یه که: ئهم وینا کردنه فه رامؤشکردن و بزرکردنی یه ک له ته وه ره قور ئانییه کانی له خوگر تووه له وینا کردنی میژوودا که قور ئان له ئایه تانیکي چه سپاوی راشکاودا ئه وهی باس لیفه رموو ه که که مته رخمی ئایینی دوو سزای هه یه دنیایی و دواړوژیش، هه ردوو جوړ سزاشی خستوو ته پروو، هه روه ک دهفه رموویت: ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأَعَذِّبُهُمُ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ [آل عمران: ۵۶] «جا ئه وانهی که بیباوه ربوون سزایه کی توندیان دهدهم له دنیا و له دواړوژدا.»

له شوینیکي دیکه شدا ئامازه به دوو جوړه که ی سزا ده کات که دهفه رموویت: ﴿لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ﴾ [الرعد: ۳۴] «سزایه کیان هه یه له ژبانی دنیادا سویند بیت سزای دواړوژیش سه ختته.»

له م سزا دونيا يپانه ش کاره ساته سروشتييه کان و گرانی و وشکبوونی
سه رچاوه کان و ټيکچوونی نارامی و ئاسایش و زوری دیکه ش جگه له مانه ن،
ههروهک ده فهرمووېت: ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ
بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ [الروم: ۴۱] «خراپه و نه هامة تی له وشکانی و
ده ریادا سه ری هه لداوه به به ری دهستی نهو خه لکه تاکوو هه ندیک له وهی
کردوویانه پیاوین بچیژیت، تاکوو هوپهک بیت بگه ری نه وه».

پهروه ردار نمونه مان بو دینیتیه وه له رولی لادان و ریونکردنی ئایینی له
هه لگرتنی خو شگوزهرانی و ئاسایشدا، ههروهک ده فهرمووېت: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا
قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا
اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ [النحل: ۱۱۲] «پهروه ردار دپیه کی
به نمونه هی نایه وه که نارام و دلنیاوو رۆزی خو ی به خو شی و فراوانی بو ده هات
له هه موو جپیه که وه، جا بیابوو و پینه زان بوون به نیعمه ته کانی خودا سا
خوداش به رگی برسییتی و ترسی به به ردارکردن به کرده وه و خووی خو یان».

نه وه تا ده بینین سزا دونیا ییه کان به رانه ر به لادانی ئایینی لیکنده وه یه کی
میثو لۆژی یاخود خورافی نین، به لکوو یهک له پیکهاته سه ره کییه کانی بزاقی
میژووه له وینا و دیدی قورئانیدا.

هه ندیک له زیده ره وانی مه دهنیه تیش بانگه شه یهک ده لینه وه که به پوختی
ده لیت: "زوو سزادانی خودایی له دونیادا حاله ټیکی جیاواز و هه لآویره ته یه،
نهک دیارده یه کی هه میشه یی میژووی. "له راستیشدا: فه وتاندنی گهلانی
مله وری پشتکردوو له وه حی و گوپرایه لی خودا و پیغه مبه رانی و زوو سزادانیان
حاله ټیکی هه لآویره ته و جیاواز نییه له ره شنووسی میژوودا، یاخود رووداو یکی
نه شاز و نانه ریتی، به لکوو پیدراوه میژووییه کان که قورئان پتیشکه شیان ده کات
وا ده نوینن که نه وه هه ر به راست دیارده یه کی میژووییه! وهک ده فهرمووېت:

﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ﴾ [الإسراء: ۱۷] «چه ندمان نه وه و چاخ له ناوېرد له پاشی نووح.»

په روه ردگار باس له ئوممه تانی پېشوو ده کات که چوڼ به هه ردوو جوړی سزای دنیایی و دواړو ژی سزای داوڼ، ده فه رموویت: ﴿كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾ (﴿﴾) فَادَّافَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ﴾ [الزمر: ۲۵ - ۲۶] «ئهو انه ی پېش ئه وانیش هه به درو یان خسته وه جا سزا به جوړیک بو یان هات که هه ستیشیان پې نه ده کرد، سا خوا له ژیا نی دنیادا پ سوایی پې چه شتن سویند بیت سزای دواړو ژیش رسوا که رته.

له پاشان ئهم گه لانه ی پېشوو له میژووی مرو قایه تیدا توانای مهدهنی و هیزی ئابووری و سه رچاوه ی بېشوماریان هه بووه، له گه ل ئه وه شدا وه ختیک په روه ردگار لییان تووړه بوو، زووبه زوو سزای دنیایی به تاوانی خو یان نارده سهریان، وه ک ده فه رموویت: ﴿أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ﴾ [الأنعام: ۶] «ئهرئ نه یان دیوه چه ندمان نه وه بهر له وان له ناوېردوو که له سه رزه ویدا ده سه لات و پتقایمییه کمان پیدابوون که به ئه مانمان نه داوه و ئاسمانمان به بارانی به خوړ و به رده وام بو جماندوون و پروو بارمان له ژیر پییا نه وه خستووه ته رئ، ئه و جا به تاوانی خو شیان له ناومان بردن.»

قورئان هه ندیکیش له سزای ئوممه تانی پېشوو نمایش ده کات، ده فه رموویت: ﴿فَقُلْ أَأَخَذْنَا بِذُنُوبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا﴾ [العنکبوت: ۴۰] «سا هه موویمان به تاوانی خو ی برد و گرت، جا هه یان بوو که به رده بارانمان کردن و هه یان بوو ناله بردنی و هه یان بوو به زه ویدا نغو مان کردن و هه شیان بوو (له ئاودا) خنکاند نمان.»

بنواړه له و دیمه نی و یرانییه سامنا که ش که قورئان و ینای ده کات که

دەفەر مووێت: ﴿فَكَأَيُّ مَن قَرِيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَبْرُ مُعْظَلَةٌ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ﴾ [الحج: ٤٥] «زۆرن ئەو دێانەی لەناومان بردن کە سەتەمکار بوون سا بەسەر سەقفی خۆیاندا خاپوور و وێرانەن بیرەکانیان لەکارکەوتوو و ئاولێنەبراو و کۆشکە بەرز و تۆکمەکانیشیان سزای (الله)ی لێ لاندان.»

جا ئەم دیدەیی کە وابەستەبووانی مەدەنییەتی ماددی وێنای دەکەن کە ئەو لە خۆدەگرێت کە باوەر و کاری چاکە و بەندایەتی شوێنەواری کۆمەڵایەتی دەرەکی «بەرجهستە و جیا»ی نییە، بەلکوو شوێنەوارەکانی تەنھا خودی «تایبەت»ن کە ئەمەش وێنایەکی دژبەرە لەگەڵ چەسپاوێ قورئانییەکاندا کە خراپەروو، پێشەوا ئێبن تەیمییهش ئاماژەی بە هەندێک لەو کردوو کە لە سەفەدییهدا دەفەر مووێت:

«سا بەیەکلایی زانراوە لە گواستەوێ دەماودەمی مۆتەواتیر و ئەزموونی بەناوبانگەو کە کردووە چاکەکان شتانیکی بەرجهستە لە خێر و خۆشی دینن لە دونیادا، کردووە خراپەکانیش پێچەوانەکەی دینن، پەرورەدگاریش موشریکان و تاوانکاران و سەتەمکارانی ئەشکەنجەداوە، چەشنی گەلی عاد و سەموود و لوط و خەلکی مەدیەن و فیرعەون، بە سزای بەرجهستە و بێنراو لە دەرەوێ خودی خۆیاندا، هاوێلانی دادپەرەوێ و چاکەکاریشی بە رێزێلانی جۆراوجۆری بێنراو رێز لێناوە، ئەمەش شتیکە کە سەرجهەم گەلان دانی پێدا دەنێن، ئیدی چۆن دەوترێت پەرستشەکان و گوێراپەلێیەکان مەبەست لێی تەنھا ئەو رەوشتچاکییە کە لە دەر ووندا دێتەبوون.»^(١)

جا ئەم بانگەشەییە کە ئێبن تەیمییه و تووێژی لەسەر دەکات؛ ئەو جەخت لێ دەکاتەو کە ئەم تیزە ساختەیه تیزێکی کۆن و دیرینه.

(١) ابن تیمیة، "الصفدية"، تحقیق: محمد رساد سالم، دار الهدي النبوي، الطبعة الأولى، (١٤٢١هـ): (٢/٢٣٨).

بەلکۆو لە ئاگاداریدانه ناوازه‌کانی پێشه‌وا ئیبن تەیمییه ئه‌وه‌یه که په‌یوه‌ندی نێوان «حوکمکردن به‌ شه‌ریعت» و «ئارامیی سیاسی» باس لێ ده‌کات که ده‌فه‌رموویت (په‌حه‌متی خۆای لێ بێت):

"وه‌ختیکیش کاربه‌ده‌ستان له‌مه‌ ده‌رچوون، ئه‌وا حوکمیان به‌ جگه‌ له‌وه‌ کردووه‌ که په‌روه‌ردگار دایبه‌زاندووه‌، شه‌ر و مملانیشیان ده‌که‌وێته‌ نێوان خۆیانه‌وه‌، پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) ده‌فه‌رموویت: «خه‌لکیک حوکم ناکه‌ن به‌ جگه‌ له‌وه‌ی که خوا دایبه‌زاندووه‌، مه‌گه‌ر ئازاوه‌ و شه‌ریان ده‌که‌وێته‌ ناوخۆیانه‌وه‌». ئه‌مه‌ش له‌ گه‌وره‌ترین هۆکاره‌کانی گۆران و له‌بنه‌اتنی ده‌وله‌تانه‌ که وێنه‌ی ئه‌وه‌ جار له‌دوای جار، له‌ سه‌رده‌می خۆمان و جگه‌ له‌ سه‌رده‌می خۆشماندا روویداوه‌." (١)

جا ئه‌گه‌ر دامه‌زراوییه‌تی ئایینی هه‌موو ئه‌م به‌ره‌مه‌ دونه‌ییه‌ زیندووانه‌ی پێوه‌ وابه‌سته‌ بێت دروسته‌ موسڵمان له‌ پاش ئه‌وه‌ بلیت: موسڵمانان دوا‌روژیان ئاوه‌دان‌کردووه‌ته‌وه‌ و دونه‌یان فه‌رامۆش کردووه‌، یاخود ئایین مه‌رجی پر‌گار‌بوونه‌ نه‌ک رابوون؟

له‌وه‌شی که زۆر په‌یوه‌ندی توندی به‌م دیده‌وه‌ هه‌یه‌ ئه‌وه‌یه که هه‌ندێک له‌ زید‌ه‌ره‌وانی مه‌د‌ه‌نییه‌ت خۆیان له‌وه‌ لاده‌ده‌ن که وه‌ها له‌ هێزی بێ‌باوه‌ران بن‌وارن که جو‌ریکه‌ له‌ دا‌وانه‌وه‌ و په‌ت ش‌ل‌کردنی خ‌ودا بۆیان، وایان پێ‌خۆشه‌ وای لێ ب‌روانن که ئه‌نجام‌یکی س‌روش‌تی هه‌ول و ماندوو‌بوونیانه‌ که شایانی به‌ره‌مه‌که‌ین، نه‌ک گ‌لدانه‌وه‌ی هۆ‌کار‌یکی زیاتر بێت له‌ هۆ‌کاره‌کانی س‌زای خ‌وایی!

له‌واقیعه‌شدا: له‌ دیارترین رێسا‌کانی می‌ژوو که وه‌حی بۆی نه‌خشان‌دووین رێسای په‌ت بۆ ش‌ل‌کردن و راک‌تیشانی خ‌ودایییه‌ که هێزی ماد‌دی و زه‌به‌لاح‌بوونه‌وه‌ی توانا‌کانی نی‌وده‌ستی بێ‌باوه‌ران جو‌ریکه‌ له‌وه‌، هه‌روه‌ک په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رموویت:

﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (١٨٣) وَأُمْلَى لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٤﴾ [الأعراف: ١٨٢ - ١٨٣] «تهوانه شی که نایه ته کانی ئیمه یان به دروخته وه به جوړیکیان راده کیشین بوخوشیان نه زانن، په تیشیان بو شل ده کم به راستی که پیلانی من توکم و قایمه.»

سه باره ت بهوانه شی که هم وه حیه یان به دروخته وه ده فهرموویت: ﴿وَأَذَرْنِي وَنَم يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [القلم: ٤٤] «لیمگرې من و تهوانه شی که هم باسه (وه حیه) به دروخته خه نه وه به جوړیک رایانده کیشین بوخوشیان نه زانن.»

پهروه ردگار چمکتیک له جوړه کانی هم مؤلته دان و داوانه وانیه بو باسفه رمووین که دلی باوه رداری لئی ده له رزیت، ده فهرموویت: ﴿فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ [التوبه: ٥٥] «سا نه مال و سامان و نه مندالی زوریان سه رسامت نه کات، خودا ته نها ده یه ویت به وه له ژیانی دونیادا ته شکه نجه یان بدات.»

به لکوو له دیمه نه ترسناکه رابمینه که پهروه ردگار هه وال له وه ددات که هه موو خوشیه که به پشتکردوان ددات له پاشان له ناکاو ویکیش به سزا ده یان برسکینیت، وه که ده فهرموویت: ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً﴾ [الأنعام: ٤٤] «جا کاتیک ته وه یان له یادکرد که بیریا خبرابو وه، ده رگای هه موو به خششیکمان لی کردنه وه هه تا ته وهی که دلیان خوش بوو به وهی پتیا دراوه ته وسا له ناکاو گرتمان.»

ده شفه رموویت: ﴿وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْنَاهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ﴾ [الرعد: ٣٢] «جا مؤله تم دا بهوانه بیباوه ر بوون و په تم بوو شلکردن، ته و جا گرتمن و له ناومبردن سا چون سزایه که بوو سزای من.»

جاریکیش گویم لیه که له زیده پرهوانی مه ده نییه تی ماددی بوو ده یگوت:

ئهم وتاریژانه‌ی سهر مینه‌ره‌کان ده‌میکی دریژه به‌لینی ئه‌وه‌مان ده‌ده‌نی که خودا بیاوه‌ران له‌ناوده‌بات و ئیسلام سهرده‌خات، هیچ‌شمان نه‌دی! به‌لکوو به‌رده‌وام ده‌بینین بیاوه‌ران له‌پیشکه‌وتن و موسلمانان له‌پاشه‌کشیدان، هه‌روه‌ها ئیسلامیه‌کان ده‌لین کرین و مامه‌له به‌خیروبیره و ریا بی‌فه‌ره، که‌چی نه‌مانبینی ئابووری ریبایی رۆزاوایی جگه له‌گه‌شه‌سەندن به‌خۆوه بینیت، ئابووری ئیمه‌ش هه‌ر داده‌رووخیت، ئیدی چه‌ند نمونه‌یه‌کی له‌م وینه‌یه باسکرد.

راستی به‌ئازاریش ئه‌وه‌یه که: ئهم به‌لنیدانه به‌سهرکه‌وتنی ئیسلام و ئهم هه‌ره‌شه‌کردنه به‌که‌وتنی کوفر؛ که‌سی‌کی هه‌زی نییه که ئیسلامیه‌کان هینابیتیان، به‌لکوو ئه‌وه به‌لین و هه‌ره‌شه‌یه‌کی «خوداییه»، په‌روه‌ردگار پی‌غه‌مبه‌رانی ئاگادارکردووه‌ته‌وه که دوو‌چاری وینه‌ی ئهم ره‌خنه‌گیریا‌نه ده‌بنه‌وه که ئاخراوه به‌گالته‌هاتن به‌به‌لین و هه‌ره‌شه‌ی (الله)، هه‌روه‌ک ده‌فه‌رموویت: ﴿وَلَمَّا أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لِّيَقُولُوا مَا يَحْسِبُهُ الْيَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ﴾ [هود: ۸] «خۆ ئه‌گه‌ر سزایان لێ دوا‌بخه‌ین هه‌تا کاتی‌کی دیاری‌کراو، ئه‌و وه‌خت ده‌لین ئه‌رێ چی سزای لێ را‌گرتووین؛ به‌راستی رۆژێک که دێته‌ سه‌ریان لا‌چوونی بۆ نییه.»

گالته‌کردن به‌واده‌ی خوداش یه‌ک له‌پشکه‌ ترسناکه‌کانی دوو‌روویییه، هه‌روه‌ک ده‌فه‌رموویت: ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا﴾ [الأحزاب: ۱۲] «وه‌ختی‌کیش دوو‌رووان و ئه‌وانه‌ی نه‌خۆشی له‌دلێاندا‌یه، ده‌یان‌گوت: واده‌دانی خودا و پی‌غه‌مبه‌ره‌که‌ی جگه له‌فریو هیچی دی نه‌بوو.»

له‌به‌ر توندی کاری‌گه‌ری ئهم قسانه‌ش له‌سه‌ر شوێنکه‌وتووانی پی‌غه‌مبه‌ران، په‌روه‌ردگار جه‌ختی له‌به‌لینه‌که‌ی کردووه‌ته‌وه، ده‌فه‌رموویت: ﴿فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ

مُخْلِفَ وَعَدِهِ رُسُلَهُ ﴿٤٧﴾ [إبراهيم: ٤٧] «جا وامه زانه (الله) به لښتنيک که به پيڅه مبه رانی داوه نايي اته سهر.»

به تاييه ت به لښتني و هره شهی په روه ردگار زور جار له ساته ناهه مواره کاندای ديت، يا خود له ديمه نی کو تاييدا کاتيک رپسای تاقیکردنه وه و پالفته بوون هاته جي و باوه ردگار به ساتی ئه و په پری سهختی گه یشت، وهک ده فهرموویت: ﴿حَقِّ إِذَا اسْتَيْسَأَ الرُّسُلُ وَظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا﴾ [يوسف: ١١٠] «هه تا کاتيک که پيڅه مبه ران بښوميد بوون و دلنیا بوون له وهی ئیدی گه له کانيان به يه کجاری و کو تايی به درويان خستوونه ته وه ئه وهخت سهر خستنی ئيمه يان بو هات.»

په روه ردگار ناگاداری له وه داوه که باوه ردگار ده کریت خدا ته مه نی بدات هه تا ته وای سهره نجامه که به چاوی خو ی ده بښیت، له وانه شه بهر له وه گیانی بکیشیت، به لام له هه ردوو حال ته که دا واده ی خدا هه ر دیته جي، هه ر وهک له سڼ شوین له په رتوو که که یدا باسی له وه فهرمووه، ده فهرموویت: ﴿فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَمَا تُرِيدَنَّ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ تَتَوَقَّعَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ﴾ [غافر: ٧٧] «سا نارام بگره که به راستی واده ی خدا حق و راسته که نه گهر هه ندیک له وهی به لښتنيان به وانه داوه نيشانت بده ی، يا خود گیانت بکیشين، خو هه ر بو لای ئيمه يه گه رانه وه يان.»

هه روه ها ده فهرموویت: ﴿وَإِنْ مَا تُرِيدَنَّ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ تَتَوَقَّعَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ﴾ [الرعد: ٤٠] «خو نه گهر هه ندیک له وهی به لښتنيان به وانه داوه نيشانتی بده ی، يان گیانت بکیشين تو ته نها گه يانت له سهره و نه ژمار و پاداشيش له سهر ئيمه يه.»

ده شفه رموویت: ﴿وَإِنَّمَا تُرِيدَنَّ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ تَتَوَقَّعَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ﴾ [يونس: ٤٦] «خو نه گهر هه ندیک له وهی به لښتنيان به وانه

داوه نیشانتي بدهین، یان گیانت بکیشین، گهړانه وه یان هر بو لای ئیمه یه و
 ئه و جا (الله) بوڅوی شاهیده له سهر ئه وه ی که ده یکه ن.»

هه روه ها بنده باوه رداره کانی هوښیاری پیداوه که ئهم مؤله تدانه خوداییه
 دانا ییگه لیکي مه زنی له پشته وه یه، نه ک ده سته وه ستانی بیت له پروه ردگار ه وه
 -پاکوبیگه ردی بو (الله) له وه- وه ک ده فه رموویت: ﴿لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
 مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ﴾ [النور: ۵۷] «وا مه زانه ئه وانه ی که بیباوه پر بوون له سهر
 زه ویدا ئیمه یان ده سته وه ستان کرد بیت.»

له بهر سه ختی ئاشووب و تاقیکرانه وه ش به به رده وامی بیباوه پران له هاتن و
 چوون و که شوفش کردن له و په ری هیزی خو یاندا، قورئان ئاماژه ی به نه خه له تان
 به م حاله کردوه که ده فه رموویت: ﴿لَا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ﴾ [آل
 عمران: ۱۹۶] «هاتووچو و هیزی بیباوه پران له ولاتاندا فریوت نه دات.»

له بهر هه موو ئه مه ش؛ پروه ردگار فه رمانی پی کردووین که نمونه ی ئهم
 پرسیاره ئاخراوانه به خاووخلیچک پروانین له به لّین و هه ر ه شه ی خودا؛ به وه
 وه لام بدهینه وه که پرسه که ته نها «پرسی کاته»، ده فه رموویت: ﴿قُلْ كُلُّ مُتَرَبِّصٍ
 فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى﴾ [طه: ۱۳۵] «بلّی
 هه موو له بو سه دان، ئیوه ش له بو سه و چاوه پروانیدا بن، جا ده زانن کتیه له سهر
 ریگه ی راسته و کتیه رینومایی په وای وه رگرتووه.»

۱۴- هه ژموونی جه ماوه

له راستیدا: هه رکهس له ته وای ئهم که یسانه رابمینیت که له به شه کانی رابردوودا و تووژمان له سهر کردوون، تیبینی ئه وه ده دات که هه ندیک له وانه ی خویان ده ده نه پال بانگه واز؛ نیازپاکانه تووشی هه ندیکی هاتوون، له ژیر په ستانی تامه زرۆیییه کی بیپایان بو: رینوما ییکردنی خه لک، راکیشانی دلایان، خۆشه و یستکردنی چاکه له لایان، نزیکی و نه وه لیان و له ده لاقه یه کی دۆستانه و گونجاوه وه چوونه ناو دلایان که ئومیدمان وایه که نمونه ی ئهم بانگخوازانه له ژیر چه تری عوزر و لیخۆشبوونی خوا ییدا بن و پهروه ردگار گوزهر له وه لانه یان بکات که به نیازی پاکه وه کردوویانه.

به لام ئومید و ئامانج هه میشه له سهر ئامۆزگار یکردن به حق و به ئارامگری هه لده چنریت، تاوه کو بانگخواز نه که ویتته داوی شهرمکردن و خۆدزینه وه له راستیه کانی وه حی بو خاترگرتنی ده زگا کانیرا گه یاندن، یاخود ده ستدان له پشتی سه لیه ی تازه ی جه ماوه ری.

چه ندیک سه رسام ده بووم هه میشه که له ئایه ته کانی قورئان راده مام که زۆر ئاگادار کردنه وه ی پهروه ردگار بو پیغه مبه ره که ی تیدابوو له مه ترسییه کانی که و تنه ژیر «هه ژموونی جه ماوه» وه. راستیش: زۆر پیک وا ده زانن که ململانئ له گه ل ئاره زوودا ته نها بریتیه له ململانئیکردن له گه ل ئاره زووی که سیدا و بهس، به لام ململانئ گه وهر تر له وهش له ریگی کادیرانی ئیسلامدا هه یه، ململانئ له گه ل «ئاره زووی بانگه یشترکراوان» دا و تامه زرۆبوون بو به ده سه ته یانی په زامه ندی و هاوسۆزیان بو ئیسلام، بگره هه ندیکجار کاریگه ری ئاره زووی جه ماوه ر توندتره له کاریگه ری ئاره زووی سیاسیه کانیش به هوی شاره وه یه تییه که یه وه.

دهستگيرو ښکړاويش ته و کهسه يه که دوژمنی نه فسی خوۍ بټ و چاودټری بکات، وهک پټشه و اټين ته يمييه ده فهرمووټ: "جا پټو نيسته له سهر مروټ که خوۍ رابه ټيټ له سهر تيگه يشتنی ناوه کی له دلی خوۍ" (۱)

هیچ ناشووبټک له وه گه وره تر نییه که په روه ردگار پټغه مبه ره که ی (ﷺ) لئ ټاگادار کردوه ته وه که ناشووبټراکټشانی بانگکراوان و ملدان بو هه وه سی راسپټردراوان-موکه له فان و توه وه له ژیر په ستانی نه ریت و دابیاند و ټاراسته کردنی رټنماییه خوداییه کانه به و شیوه یی ته وان مه یلیان به لایدا هه یه و حه زیان پټیه تی.

که لاوازی مروټی له گوړینی ده قه کان به ټاراسته ی په زامه ندی خه لکدا راستییه که نزیکه هیچ بانگخوازیکی رټگای خودا لټی دهر باز نه بټ، خو ته گهر ته و ټاکی کردنه وه یه به م شیوه یه مه ترسیدار نه بو وایه، ته وکات زور ټاگادار کردنه وه ی خوا بو پټغه مبه ره که ی (ﷺ) عه به سیه ت و له خووه کارییه ک ده بوو که قورټان له وه به رز و به دووره که زور ټاگادار کردنه وه واتای توند مه ترسیدار بوونه، دوو پات کردنه وه ی هو شیاریدانه که ش جار له دوا ی جار په نگدانه وه ی خزی رټگا و خلیسکانی پټیه تټیدا.

به ټایبه ت ته گهر ټاگادار کردنه وه و هو شیاریدانه که ټاراسته ی ته و او ترین زات کرابټ که راسپارده ی په یامبه رییه تی گه یان دبټ وه کوو خوۍ، چ جای که سانیکۍ جگه له و که ناگه نه تو سقا لټیکش له پټگه و پالفته بوون و هه لټزارد ه یټی ته و؟!

به نموونه، بروانه چوڼ په روه ردگار جه ماوهری وه رگری وه حی وټنا کردوه کاتیک که هه ولئ لادانی پټغه مبه ریان (ﷺ) دده له چه سپاوه کانی وه حی و به لټنیان پټ دده که ته وکات شوټنی بکه ون و سهری بخه ن، جا له سووره تی ئیسر ادا ده فهرمووټ: ﴿وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرُ

وَإِذَا لَا تَخْذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ [الإسراء: ٧٣] «خو خهريک بوو به ناشووبت بهرن و لات بدن له وهی وه حيمان کردووه بوټ، له پيناو ئه وه دا که جگه له وه مان به ناو وه هه لېبه ستيت، سا ئه وکاتيش ده بوويته دوستي نازدار و خو شه ويستيان.»

ئهو ان له ئاماده گييه کی ته واودا بوون بو شوينکه وتن و هاتنه ناو ريزی کومه لی موسلمانان وه به لام به يهک مهرج، ته نها يهک مهرج، ئه ويش گورپنی «هه نديک» له و وه حيه ی که ناو هړوکه که يان به دل نه بوو، ته نها هه نديکی!

قورټان له ئايه تی دواتريدا ئه وهی خستووه ته پروو که ئه م راده ستبوونه بو هه ژموونی بو دواوان مه ترسييه کی راسته قينه بوو له سر پيغه مبه ر (ﷺ) ئه گه ر پاراستنی خودايی نه بووايه، هه ريويه ده فه رموويت: ﴿وَلَوْلَا أَنْ تُبَنَّاتُ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾ [الإسراء: ٧٤] «خو ئه گه ر ئيمه پيچه سپاومان نه کرديتايه، نزیکوو شتيکی که م لاربيته وه به لاياندا.»

جا ئه گه ر هه ژموونی بانگه يشتکراوان نزیکو بوويت کاريگه ری بکاته سه ر سهرداري پيغه مبه ران ئه گه ر پاراستنی خودايی نه بووايه، ئيدي چو ن که سانی خوار نه و له وه بيترس بن؟ چو ن هه نديک له زانايان و بانگخوازان به ساردی له گه ل ناشووبی راکيشانی بانگکراواندا مامه له ده که ن که پهروه ردار پيغه مبه ره که ی ناگادار ده کاته وه و هه وال ده دات که خو ی چه سپاوی کردووه؟!

قورټان ئامازه شی به م زورليکردن و له سه رچوونه ی بېباوه ران کردووه بو گورپنی وهی، ههروهک له سووره تی يوونسدا ده فه رموويت: ﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنَّهُ بُفْرَانٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ أَفَلَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ﴾ [يونس: ١٥] «کاتيکيش ئايه ته ګاڼی ئيمه يان به سه ردا ده خو يندرېته وه؛ ئه وانه ی که ئومېدی دیداری ئيمه يان نييه و به ته مای نين ده لېن قورټاتيکی جگه له مه بېنه ياخود ئه مه بگوړه، بلن: من بوم نييه له لای خو مه وه بېگوړم، من ته نها شوين ئه وه ده که وم که وهی کراوه بوم.»

په روه ردگار هه مان ئاگادار کړدنه وه له مه ترسی هه ژموونی بډواوان دووپات ده کاته وه، که له سوورته مائیده ده فهرموویت: ﴿وَإِذْ رَأَوْهُمُ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ﴾ [المائدة: ۴۹] «ئاگاداریان به له وهی که به ئاشووبت بهرن و لات بدن له هه ندیک له وهی (الله) بوی دابه زاندوویت.»

جاریکی دیکه ش زنجیره ی داشکاندنه کان بوی گورینی وهی ته ماشا بکه، مامه له کردن له سر «هه ندیک» له وهی، نهک هه موو وه حیش، ته نها لار کړدنه وهی هه ندیک له حوکم و ویناکان که له گهل واقعی رۆشنیری و کومه لایه تی قوره یشدا نه ده گونجان، به لام په روه ردگار له گهل هه موو نه وه شدا پیغه مبه ره که ی ئاگادار کړدنه وه و ترساندی و نه وهی به «فتنه-ئاشووب» نونا، زانا و هاوه لانی ریگی به ره و خوداش کوران له سر نه وهی که فیتنه پیگه ی تاقی کړدنه وه و له بیژینگدان و پالفته کړدنه.

داخوازش ته نها نه وه نییه که توخنی هم داشکاندنه ی هه ندیک له ناوه روه که کانی وهی و هم ملدانه نه که وینه وه، به لکوو شتیکی زیاد له وه شمان لی داواکراوه که شانازی کړدنه بهم ناوه روه که نه وه و شکومه ندبوونه پیان و خونه دزینه وه و شهرمنه کړدنه له ئاستی، وهک له سره تایی سوورته ی نه عرافدا ده فهرموویت: ﴿كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ [الأعراف: ۲] «په رتوو کی د امان به زاندووه ته سر تو سا له دلندا شهرم و ترس و سله مینه وه یه که نه بیت لئی که بیگه یه نیت و وهک یاده یتانه وه یه کیش بوی باوه رداران.»

پازیبوونیش به حوکمی خوی و ویناکانی وهی و دهر بازوون له شهرملیکردنی؛ هه موو نه مه شی به پیوه ری باوه ر داناوه، وهک ده فهرموویت: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [النساء: ۶۵] «سا نه خیر سویند به په روه ردگارت باوه ریان

نییه هه تا نه تکه ن به دادوهر له ههرچیدا که ئه بیته گیره و کیش له نیوانیاندا له پاشانیش له دهروونیاندا شتیک نارەزایی له بریاردان و داوه ریه که ت نه بیت و به راده ستبونی ته و او راده ست و ملکه چی نه بن.

جا له م ئایه ته دا به چهنده ها ئامرازی زمانه وانی جه ختی له م مهرجه ی باوه ر کردووه ته وه بو چه سپاندنی واتاکه ی، له وینه ی ئامرازه کانی: سویند خواردن، ره تکرده وه، به شویند اهیتان، دووباره کردنه وه، ناوی ره ها و جگه له وانه ش له شیوازه جه ختکارییه کانی ناو زمان، ته نانه ت هه ندیک له زانایان به «ده جه ختکه ره وه» ی ژماردووه له هه مان یه ک ئایه ته دا! وه ک له په رتوو که فراوانه زانستییه کاندا هه یه. ^(۱)

ئاوه ها و به م شیویه ئایه ته کانی قورئان جار له دوا ی جار ئه م ئاگادار کردنه وه یه بو پیغه مبه ر (ﷺ) دووپات ده کاته وه سه باره ت به مه ترسی پیه ستانی هه وا و هه وه سی بو دواوان، وه ک له سووره تی مائیده دا ده فره موویت: ﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ﴾ [المائدة: ۴۸] «شوین ئاره زووی ئه وان مه که وه و لابه دیت له وه حقه ی که بو ت هاتووه.»

له زمانیکی تو قینه ری ئاگادار کردنه وه شدا که خوینهر لیتی ده له رزیت ده فره موویت: ﴿وَلَّيْنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ [البقرة: ۱۲۰] «خو ئه گهر شوین هه وا و ئاره زووی وان بکه ویت له دوا ی ئه وه ی که بو ت هاتووه له زانست؛ ئه وکات لای خواوه دو ست و پشتیوان و سه رخه ریکت بو نییه.»

ئهم جه ختکرده وه پاراوه دووپاتکراوه خوا بییه سه باره ت به ململانتی سه خت و دژواری نیوانی ئه م دوو جه مسه ره، جه مسه ری ئاره زووی بو دواوان

(۱) انظر مثلاً: ابن القيم، "الصواعق المرسله"، تحقيق: علي الدخيل الله، دار العاصمة، الطبعة الثالثة، (١٤١٨هـ)، (ص ١٥٢٠).

و جه مسهری کتیبه که ی پروهردگار و کاریگری ئه وهش له سهر بانگخوازی گه یه نه ره له ریگا که ی پروهردگارا، ئه مه ته نه ا تیبینیه کی هزری نییه که به ده م قاوه ی یانه یه کی رُوشنیریه وه وه ربگیریت، به لکوو بنچینه یه کی قول و توکم وه له قولویه له مه زنی زانستی خوداییه وه به پرسیا کانی بانگخوازی و گه یاندنی نایین.

همان جه ختکاریش له سهر پیکدادانی ئه م دوو جه مسهره ئاره زووی مروی و، وه حی خوایی دوو باره ده کاته وه، له سووره تی قه صه ص-دا ده فه رموویت: ﴿فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ﴾ [القصص: ۵۰] «خو ئه گهر وه لامیان نه بوو و به ده م بانگته وه نه هاتن بزانه که (ئه وه له بهر ئه وه یه که) شوین ههوا و ئاره زووی خو یان که وتوون.»

ئاماژه به همان پیکدادانیش ده دات که له سووره تی شوورادا ده فه رموویت: ﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ﴾ [الشوری: ۱۵] «شوین ههوا و هه وه سی ئه وان مه که وه و بلی باورم هینا وه به هه چی په رتووکیک خوا دایبه زاندو وه.»

ئه و شوینانه شی که پروهردگار پیغه مبه ره که ی (ﷺ) له مه ترسی هه ژموونی بانگه یشترکراوان و زه به لاحیی کاریگریان له سهر بانگخواز ئاگادار کردو وه ته وه گه لیک زۆرن، هه رکه سیش له و شوینانه ی په رتووکه که ی خودا وردیته وه و په هه نده واتاییه کانی هه لبداته وه و ته ماشا بکات و «دوو پاتکردنه وه ی ئاماژه دان به سه ختی پرو به پرو بوونه وه ی ههوا و هه وه سی مروی له سهر پیغه مبه ری خوا (ﷺ) و هوشیاریدانی پروهردگار له وه لامهه بوونیک بو په ستانکردنی ئاره زووی خه لکی له پینا و بزکردنی راستیه کانی وه حی» ببینیت، ههروه ها زۆر پیکگریدانی خودا بو ئه م دوو دژه: ئاره زووی خه لک و په رتووکه که ی خودا؛ بو ی وه ده رده که ویت بوچی پروهردگار باسی ئارامگری له پاش باسی شوینکه وتنی

وه حيه وه هيناوه، ئه وهش له وى له سوور هتى يوونسدا كه ده فهرمو وى: ﴿وَأَتَّبِعْ مَا يوحىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ﴾ [يونس: ۱۰۹] «شوین ئه وه بكه وه كه بوټ وه حى ده كرىټ و ئارام بگره.»

هر به راست، ئه وه كه سهى به وىټ هه موو وه حى بپارىزىټ و ده ست پيوه بگرىټ چه نده پيوستى به هيزى ئارامگرى هه يه، ئارامگرتن له سهر پىكدادانى وه حى و ئاره زووى مرويدا، ئارامگرتن له سهر قورسبوونى ده روونه كان و كه مه ندكىشبوونيان به داو و مېخى نه رىټ و خووه كانيان، ئارامگرتن له سهر هه ولى هه له داوان و مكورپى نه فس كه بانگخواز به ره وه به ده مه وه چوونى داخوازى و چاوه روانيه كانى جه ماوه ر پالده نىټ، هه رچه نده له گه ل ئه وه شدا يه كنه گرىټه وه كه ئايه ته كانى وه حى ده يه پىن و ده يخه نه روو.

ئه گه ريش كاديرى ئىسلام ده ست به پىگه ي ئارامگرى هه وه نه گرىټ، بىگومان كه ده كه وىټه ناو ئاراسته كردنى ده قه كان و لادانيانه وه به ره وه له وه رگاي ئاره زووه زه مينيه نه وييه كان، له برى ئه وه ي ده قه كان ئه وه به رنه به رزاييه كانى ئاسمان و وىستگه كانى به ندايه تى پى ته ي بكه ن.

زورجارىش كاديرى ئىسلام ئه وه نيه كه كه وتبىټه ژىر په ستانى تامه زروبوون بوړينو مايبكرانى خه لك، به لكوو بووه ته قوربانى خو لادان له گالته و گه پ و تانه كان، چونكه تىبينىكراوه كه هه ندىك له زىده ره وانى مه ده نيه تى ماددى زور چه مك و ده سته واژه ي ئايىنى و كه له پووورى سه نگىن له ميانه ي تيزه ره خه بيه كانياندا ده خه نه قالبى نو كته يى كه وه. له واقعي شدا: گالته چيه تى و تانه دان له كاريگه رترىن ئامرازه كانى هه ژموون و بالكىشانن به سهر ئه وانى ديكه دا، چونكه زورترىن ئازار به پياوانى مه رد ده گه يه نن، ئه وسا له زور هه لويسى پيوستيان ده گر نه وه و ده سته وه ستانيان ده كهن له ترسى ئه وه ي كه ببه مايه ي گالته جارى و بكه ونه پىگه يه كى تانه لىدراوه وه. هه ربويه په روه ردگار

پیځه مبه ران و چاکسازانی ئاگادار کړدووه ته وه له وهی که نه یارانې بانگه واز چنه د به خهستی ئهم ئامراز و هه ژموونه به کار دینن که ده فهرموویت: ﴿وَلَقَدْ اسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ﴾ [الأنعام: ۱۰] «به پراستی گالته کراوه به پیځه مبه رانیک بهر له توش».

هه روه ها فهرموویه تی: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِعَابِ الْأَوَّلِينَ﴾ (۱۰) وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ [الحجر: ۱۰ - ۱۱] «به پراستی بهر له توش بو ناو کومه لانی خه لکانی سهره تا و زووش په یامبه رانمان ناردووه. پیځه مبه رانیکشيان بو نه ده هات که گالته یان پښ نه کړد بیت».

جاری واش هه یه که چاکسازان پووبه پرووی سته می تومه تبارکړنی سیاسی ده بنه وه که گوايه ئه وانه به ته می هه ژموونی سیاسی و گه می ده سلات و بالکیشنن به سهر جه ماوه ردا و نموونه ی ئهم تومه تانه که زورجار کاریگه ری له سهر په فتاری کادیرانی ئیسلام داده نیټ. قورئان ئاماژه ی به مهش کړدووه که نه یارانې بانگه وازه خوداییه کان ئهم تومه ته سیاسییانه ده که نه بنیسته خوشه ی سهرزاري خوین. هه ربویه؛ گه لی فیرعه ون ده یانگوت که مووسا ته نها خه م و ته مایه کی سیاسی له سینه دایه و پیلانی وایه ده ست به سهر خاکی نیشتیمانی واندا بگریټ، وهک په روه ردگار لییانه وه ده یگوږزیته وه: ﴿قَالَ أَجِئْنَا لِنُخْرِجَنَّ مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى﴾ [طه: ۵۷] «گوتیان ئه ری مووسا توش هاتوویت که به جادووه که ت له خاکی خویمان وه ده رمان بنیت».

هه روه ها وتیان که مووسا و هاروون ئامانجیان ده سلاته وهک په روه ردگار لییانی ده گڼریته وه: ﴿وَتَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ [یونس: ۷۸] «مه زنی و سهرگه وره یی ئهم خاکه بو ئیوه بیت؟ سا وایمه بیتاوه رین بیتان».

کوټايى: چلای دوايى

خوينه رى خوشه ويستم! باوه ږم پښ بکه ئيره پيگه چي چنډ ليکدانه وه يه کي
هزري ساردوسر نيه، ياخود جيگای چيژوه رگرتن بيت له دريژدوو انيکي زه يني
که به تهنشت قاوه يه که له سر سينييه که پيکه وه دانرابن، نا هاور پکه م. چنده
ئاو اته خوازم که هه ست به وه بکه يت بابته که چنډ مهن و گه وره يه و چنډت
پيويست به وه يه مکور و پيدا گرانه لي برونيت.

هه نديک بوله يان ديت و ناگري قه لسي له سر مه قه لي بروکانيان
هه لده ستين وه ختيک کاديراني ئيسلام سه باره ت به جومگه يه تي و گرنگيه تي
ثم بابته و تيژي و سه ختي بژارده نمايشکراوه کان تييدا ده دوين، هه روه ها
ئه وه ي که هه ر بچوونتيک له م ويستگه يه دا سامناکه که ياخود له سر ليواري
چاله ياخود پي له په يژه ي رزگاري ناوه. هه نديک دژ به مهن و ثم تيزه
بچووکده که نه وه و به شين و پوروي داده نين له سر مردوويه که که بووني نيه
و بسته لميکي به رزبووه وه که گوري تييدا نيه.

ثم قورئانه تهنه عه مباريکي مه عريفي، ياخود چنډ ويرديکي سرووتي
نيه، به لکوو په ياميکي خوداييه که که يسيکي له خوگر تووه له سه روو گشت
که يسه کانه وه، که يسيک که چنده ها قولبي په يوه ندي شکانډ و شمشيري له
کيلان ده رينا و چنډ ته ختي شاهانه ي ژيروزه به ر کرد و شوانوچکه ي مه راني
برده بانتيکي سه رکه ش و به رزه وه.

چنډ به نازاره که ئه مړ له چاوي روښن بيراندا داهيتان ئه وه يه که نووسينه کانت
قورئان و فهرمووده ي زوري تييدا نه بيت و گوتاره کانت به يادي خوا و به رکه تي

ئایەت و پێنوماپیەکانی ڕۆشن نەکەیتەو، بەلکوو داھێنان نمایشکردنێکە بە ناخینی گوتارەکانت لە فلان و فیسار ناوی بڕیسکاوی فیرانکفۆنی و ھەرچی ناوی خوار ناوی خواپە لە ناوی دروستکراوەکان، ئەوسا پرووی خۆش دەبینیت و دەروون و سێنەکان پیشوازیت لی دەکەن.

توخوا بنواپە لە پاگردنی زۆریک لە زێدەرەوانی مەدەنبیەت لە دەقە ئایینیەکان و بەدەمەوہاتن و گەشەوہیان بە باسکردنی ناوی کەسایەتیە پۆژئاواییەکان و ئەوجا بەراوردی ئەمە بەو فەرماشتە پەرورەدگار: ﴿وَإِذَا ذُكِّرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِّرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾ [الزمر: ٤٥] «وەختیک ناوی (الله) بە تاکوتەنھا بەیتریت، دلی ئەوانە دادەخورییت کە باوەریان بە پۆژی دواپی نییە و تیک دەچیت. کاتیکیش ناوی ئەوانە ی جگە لە ئەو بیٔ، دەبینیت دەگەشیئەو و دلخۆش دەبن.»

لە سوورەتی ھەجیشدا دەفەرموویت: ﴿وَإِذَا تُلِيَ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ نَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ﴾ [الحج: ٧٢] «وەختیک ئایەتەکانی ئیمەیان بەروونی و بەلگە و بەرچارۆشنی بەسەردا دەخویندریئەو، ناپەزایی و قەلسی لە روخساری بیباوەراندایە دەبینیت.»

لەراستیدا: پشتکردن لە وەحی و ناپەزەتبوون پێی ئامازەدەریکی ترسانکە بەوہی کە بەشیکی شاراوہ لە دوورووی لە دڵدا بوونی ھەبە کە پێویستە ھەر زوو بەر لە کات بەسەرچوون پاکبکریئەو، وەک دەفەرموویت: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُم تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتُ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُونَ عَنْكَ صُدُودًا﴾ [النساء: ٦١] «کاتیکیش پێیان دەوتریت: وەرن بەدەم ئەوہو کە خوا دایبەزاندوو و بەدەم پیغەمبەرەو (دروودی خوا ی لەسەر بیٔ)، دەبینیت دوورووان زۆر قایم و خراپ پشتت لیئەکەن و روودەچەرخین.»

جا سەرچاوەیەتی ھەزری جوړیکە لەوہی کە دەبیٔ خودا بەتەنھا خۆی

بريارى تيدا بټ، به تا کړاگرتنى پوره ردگارېش له حوکم و گوږا په ليدا بنچينه ي
به ندايه تى و ملکه چييه، له وهش رابمينه چوڼ پوره ردگار حالى ئو و بيا و په رانه ي
بو باسکردووين که شهيدا و نارامن به ناوهينان و گه وړه کړدنه وهى جگه له خودا
و بيزارن له باس و ناوهينانى خوا، ئه و جا له دلې خوځدا بلې: "ئاي که چهنده به
يه ک ده چن ئه مړو و دوښى!"

له کوټايى ئه م توږينه وه په خنه يييه شدا: به لاهمه وه گرنگه که دووباره
و به شپوه يه کى تاييه ت جهخت له وه بکه مه وه که ئامانجى ئه م کارته
توږينه وه يه سووک کړدنې په هه ندى ئاماده کړدنې هيز و عه مبارکړدنې توانا تازه
و داهينانه کان نييه، ياخود هه رامکړدنې هه لال و پاکه کان و داخستنې دهرگاي
خوشگوزه رانييه کان.

به لام هانده رى کړوکى بو نووسينى ئه م توږينه وه يه ته نها: گه وړه بوونه وه و
قليشبردنې گرفت و که لڼه کان بوو له رېکخستنې له پيشينه کاندا له لاي چينيکى
به رفراوان له روشنيران به جوړېک که هه رامو شکردنې زوړېک له حه قيقه ته کاني
وه حى و خراپه کړدن به رانبر به خودى پرژهى رابوونى به شويندا هاتووه، هه تا
ئوه وى که زانسته مه ده نييه کان بوونه ته ئامانج و زانسته خوا ييه کان ته نها وه ک
ئامرازيکى شوينکه و ته ي ئو ماونه ته وه، له گه ل ئه و هدا که راستيه کاني قورئان
ته و او به پيچه وانه ي ئه و وه هاتوون که زانسته خوداييه کانيان کړدووه ته بنچينه
و جگه له خوشيان کړدووه ته خزمه تکارى.

جا ئه م به شانې ي پيشوو ئامانج لى خستنې به هاى مه ده نييه ت،
ياخود به تالکړدنه وهى گرنگيى شارستان ييه ت نه بوو، ياخود چه قاندين و
جگيرکړدنې يه کجاريى ئو حاله تى به کار به رى و شوينکه و ته يييه که له
کومه لگا موسلماناندا هه يه، به لکوو ته نها هه ماهه ننگييه ک بوو بو دووباره
رېکخستنې وهى له پيشينه کاني روشنيرى موسلمان و وه ده رخستنې ويناى

جياوازی ئيسلامی ئيمه بۆ چه مکی شارستانیيهت و مه ده نييهت و پيشکه وتن و رابوون و نوښگه ری، به ئامانجی دووباره له بهرچاوگرتن و دۆزینه وهی ئه رکی له پيشينه ی بژاری دهروونه کان و پيگه ی بلندی زانسته خوداييه به ميراتماوه کان له دوايين پيغه مبه ره وه (ﷺ)، پيويستی ئيمه پيی يه که م شت و له پاشان دووهم پيويستی جيهانی هاوچه رخيش پيی.

ئیدی خه رجکردنی ته واوی توانا و هيز له ئاماده کردنی هيز و وه چنگخستنی ئامراز و تواناييه کاند، ئه مه يان واجيکی شهرعی چه سپاوه به بی هيچ ناکوکیه ک که ئه مرۆ موسلمانان له و په ری پيويستيدان به توانا تازه و داهينراوه کان بۆ گه ياندنی په يامی ئيسلامی و به ديهينانی ئامانجی پيرۆزی خودايی که پهروه ردگار له سى جیگای په رتوو که کهيدا باسی لى فهرمووه: له سووره ته کانی «ته و به» و «فه تح» و «صه ق» دا، که ده فهرموویت: ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾ [الفتح: ۲۸] «ئه و خوداييه که پيغه مبه ره که ی به رينومایي و ئايینی حق ناردوووه تا کوو به سهر هه موو ئاييندا زالى بکات.»

ويته ی ئه م ئامانجه پيرۆزه خوداييه ش به گرته به ری ئامرازه شه رعييه کان نه بیته له ئاماده کردنی هيز و تواناييه کان، نايه ته دی. هه ربويه ده فهرموویت: ﴿وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾ [الأنفال: ۶۰] «بو یان ئاماده بکه ن چه ندی ده توانن له هيز و له راگرتنی ئه سپ و سواری که دوژمنی خودا و دوژمنی خو تانی پی بتوقینن.»

له دوو سه حيه که دا هاتوو: له فهرمووده ی ئيبن عومه ره وه که پيغه مبه ری خوا (ﷺ) جاریک که له سهر مينبه ر بوو فهرمووی که باسی له خيرکردن و خو پاکراگرتن له ده ستیان کردنه وه ده فهرموو: «ده ستی بالآ باشته ره له ده ستی نه وی، ده ستی بالآ به خشه ره و ده ستی نه ویش ئه وه يه که داوا ده کات.»^(۱)

(۱) «صحيح البخاري»: (۱۴۲۹)، و «صحيح مسلم» (۱۰۳۳).

به لّام هه و لدانی ته و او بو گرته به یری ریگی هیز و هوکار و تواناییه کان مانای پښت پیښه ستن و وابسته بوونی دل نییه پیښه وه. هه ربویه؛ کاتیک لوووی پیښه مبه (سهلامی خوی لی بیت) به گه له که ی فهرموو: ﴿قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾ [هود: ۸۰] «گوتی ئاخ ئه گهر هیز یکم به سه رتاند ده بوو یاخود پښتیکي قایم شک ده برد.»

پیښه مبه (ﷺ) تبیینیه کی زور پاراو و جوانی له سه ر ئه وه فهرموو، که تورمودی و جگه له ویش به سه نه دیکي حه سه نه وه گپراویانه ته وه له ئه بوو هور په روه له وه وه (ﷺ) که فهرموویه تی: «په حمه تی خوا له لوو، خو پښتیکي قایمی هه بوو، مه به ستنی: (اللهی) به رز و به ده سه لات بوو، جا له پاش ئه و په روه ردگار پیښه مبه ریکي نه نارد که زوری و هیزی گه له که ی له پښت نه بوو بیت.»^(۱)، تورمودی له موحه ممدی کوری عه مره وه ده گوژیته وه که فهرموویه تی: " (ثروة) یانی: زوری و هیز و پښت."

هه روا چیژ بردن له پاک و حه لاله کان شه ریعت جیگیری کردووه، وه ک ده فهرموویت په روه ردگار: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ [البقرة: ۱۷۲] «ئهی ئه وانه ی باوه رپان هیناوه له حه لال و پاکي، ئه وه بخون که پیمان به خشیون.»

هه ربویه؛ پیښه و موسلیم له سه حیه که یدا گپراویه تیه وه که پیښه مبه (ﷺ) فهرموویه تی: «ئهی خه لکینه! به راستی خودا پاکه و پاکیش نه بیت و هری ناگریت» هه روه ها خودا فرمانی ئه وه ی به باوه رداران کردووه که فهرمانیشی به پیښه مبه ران کردووه، جا فهرموویه تی: ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ [المؤمنون: ۵۱] «ئهی پیښه مبه ران له پاکه کان بخون و کاری چاکه بکن، به راستی من به وه ی که ده یکه ن زانا و ئاگادارم.» هه روه ها

فهرموويه تی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ [البقرة: ۱۷۲] «ئهی ئهوانهی باوه ریان هیناوه لهو پاکانه بخون که پیمان به خشیون.»^(۱)

ده شکریت ئهم پرسه له میانهی دابه شکردنی په یوه ندی به توانا
دونیا ییه کانه وه به سهر سئ ئاستی سهره کیدا پوخت بکریته وه:

یان ئه وه یه گرنگیدان به بنیادنانی دنیا وابسته بیت به ئامانجی سهر خستی
ئیسلام و به دیهینانی به هاکانی.

یا خود ته نها بۆ تیرکردنی پئو یستییه مروییه کان بیت.

یا خود به ئامانجی شانازی کردن و که شوفش و خوشگوزهرانی و پیشبرکی
دونیا یی و ئهوانه بیت.

جا ئهم سئ ئاسته، پیغه مبه ر (ﷺ) پوختی کردوونه ته وه که ههر ئاستیکی
به وه سفیکی کۆکه ره وه ی تیروته سهل تاريف کردوه، ئه وه ش له فهرمووده ی
به ناوبانگی ئه سپدا که بوخاری و موسلیم له دوو سه حیه که یاندا له فهرمووده ی
ئهبوو هوره پروه ده گتیره وه که پیغه مبه ری خوی (ﷺ) فهرموویه تی:

«ئه سپ سیانه (سئ جوړه)، بۆ یه کتیک پاداشته و بۆ یه کتیک په رژینه و بۆ
یه کتیک بار و تاوانه. جا ئه وه ی که پاداشته بۆی: ئه وه یه که پیاویک له پیناو خوادا
بۆ جیهاد رایدیه گرت و ئاماده ی ده کات، جا ئه وه ئه سپه ههر شتیک بخوات
و له سکیدا ونی بکات، په روه ردگار به پاداشت بۆی ده نووسی، ئه گه ریش
له سه وزاییه کدا بیله وه رتینیت، ههر چی بخوات، په روه ردگار به وه پاداشتی
بۆ ده نووسی، له رووباریکیش ئاوی بدات، به ههر دلۆپیک ده یخواته وه و
ده چیته زگی، پاداشتی هه یه. هه تا ئه وه ی پاداشتی له پاشه رو و میزیشیدا

باس کرد. ئه گهریش بهرزاییه ک (گردیک) و دووان غاربdat و بیریت، به هر ههنگاو یک که دهینیت پاداشت ههیه. ئه وهشیان که پهژینه بۆی: ئه وهیه که پیاو بۆ بهخشندهیی و بهخشین و جوانی پرایده گریت و حهقی پشت و سکی له ناخۆشی و خۆشیدا زایه ناکات. ئه وهشیان که باره بهسه ریه وه: ئه وهیه که بۆ خۆده رخستن و شانازی و زیاده خهرجی و پرووپامایی خه لک پرایده گریت، ئه وهیانه که بار و تاوانه بهسه ریه وه.»^(۱)

جا ئهم فهرمووده مهزنه لیوانلیوه له وانه و واتا که له چهند دهربرینیکی کورتبری پوختدا ههرجی که ئهم توژینه وهیه ویستی بیلیت، ئه وه بهزیادیشه وه فهرمووی. لاشمان گرنگه که ئاماژه به پێگهی چاکی دهستکهوت و توانا دونیاییه کان بدهین وهختیک ئاراسته ی سه رخستنی ئیسلام دهکریته وه و په زامه ندی پهروه ردگاری لئ دهو یستریت، ته نانه ت مروّف له سه ر ورده کاریی جوولانه وه کانیشی له وهختی ئه نجامدانی په رسته شه که دا پاداشت وه رده گریت با خۆشی هۆش و نیازی به لای ئه وه ورده کارییانه وه نه بیت که زیاد له یه کیک له شروقه کارانی دوو سه حیه که ئاماژه یان به وه داوه، له به رانه ر نه گبه تی و پووچییتی. ئه وه توانا و دهستکه وتانه وهختیک بۆ کبیرکیی دونیایی کۆده کرینه وه. ❖ دهشکریت هه ندیک له و ئامانج و ئه نجامانه ی که ئهم توژینه وهیه مه بهستی بووه له م هیلانه ی خواره وه دا پوخت و کو بکرینه وه:

- به ندایه تی: ئامانجه هه ره گه وره که یه، ئیدی زانسته مه ده نییه کانیش ئامرازیکی شوینکه وته ی ئه ون.

- روّشنگه ریی راسته قینه: چاو روّشنبوونه وهیه به و زانسته خودایییانه ی که وه حی له خوی گرتوون، دابه زین و تاریکی ته واویش: ببه شیوونه له روّشنا ییه کانی وه حی، ئیدی پله ی زانسته مه ده نییه کان به هه رکویش بگات.

(۱) "صحيح البخاري": (۲۳۷۱)، و "صحيح مسلم": (۹۸۷).

- بەرزترین ئاستەکانی ئاوەدانکردنەو: ئاوەدانکردنەوێ ئیمانییە، کرۆکی فرمانی جانشینیش: چەسپاندن و بەفەرمانرەواکردنی ئایینە.

- زێدەرەویی مەدەنی ماددی: چاوەکی لادانی ڕۆشنایی و ڕەگی سەرلێشێوانە هەزرییە هاوچەرخیەکانە.

- ئیسلامییەکان دژ بە ڕۆشناییکردن نین، بەلام هەلۆستیکێ وردەکارییان هەیە کە جیاوازی لەنێوان سوود لێ بینین و پێسەرسابووندا دەکات و جیاوازی لەنێوان ئاستەکانی بەرھەمھێناندا دەکات لە شارستانیەتەکانی دیکەدا.

- گوتاری مەزھەبەکانی کە لەپەرەسەرەنجی بوو تەبیرکردنی ڕۆلی دەق لە پێکھێنانی توراسدا و گەراندنەوێ هەرچی زانستە ئیسلامییەکانە بۆ تەنھا دوو فاکتەر: دانەپال و پەرەوانەکردنی بۆ ڕۆشنایی و کەلتورەکانی پێشوو، هەرەھا بەسیاسیکردنیشی بە بەستەنەوێ بە مەلەکانی بەرژەوێندیەکانەو، هەموو ئەمەش لە دەمی فیلۆلۆژی ڕۆژەلاتناسییەو وەرگیراوە، بە جۆریک کە داڕانی لاوی مۆسڵمانی لە نموونە ئیلاھامبەخشەکانی لێدەکەوێتەو.

- ناپەرەتەبوون و بۆلەھاتن لە سەرچاوەیەتی-مەرچەعیەتی وەحی و بەکەم تەماشاکردنی چاخە زێڕینەکان و هەمیشە بەشانوبالھەلدانی بێباوەڕاندا، لە بەربلایترین بەشە هاوچەرخیەکانی دووڕوویی-نیفاقە کە پێویستی بە پارێزی ئیمانی هەیە.

- زێدەرەویکردن لە بیروکەمی ڕێژەییەتیدا بەرەو عەدەمیەت-نەبوونی پەتی هەنگاودەنتیت، بە شێوەیەک کە پاکیزەیی یەقین-دەنیایی و پێگەیی ئیحسان-چاککاری بە مەزھەبە دەدۆزێنێت و نوقمی پارایی و سەرگەردانی و نابەڕاندنەوێ دەکات.

- تووڕەبوون بۆ خوا و پێغەمبەرەکە کاتیکی سنووریان دەشکێنێت

بەھایەکی ستایشکراوە، نە ھەستیارییە نە ھەلەشەیی نە دۆگماتیزی و نە خۆزاکردن و نە پەرگیری.

- سەرگەرمبوون بە بەستەوێ دەروشمەکانووە بە ھۆکاری پەتی رەوشتییەو، یاخود بەستەوێ تەشریعەکان بە چەند حیکمەتییکی کۆمەلایەتی پەتیئەو، لە گەورەترین ھۆکارەکانی لاوازکردنی بەندایەتی و ملکەچی و سستکردنی پالئەرەکانە.

- گەورەکردنەوێ «گشتی» ھاوکات لە گەڵ وەستاندنێ جێبەجێکارییەکانیدا بەرەو مەزنپراگرییەکی شۆیەیی تیۆری دەچێت نەک پراستەقینە، چونکە «بەشی» لەبەرچاواگیراوە لە پراگرتن و بەرپاکردنی گشتیدا.

- بەزین لە ھەمبەر «ئالۆزی بەئەنقەست»دا، یاخود دڵخۆشبوون بە ئالۆزی تەنھا بۆ خۆجیاکردنەو لە جەماوەر، لەو دەردە دەروونیانەییە کە بوو تە ھۆکاری لادانی ھزری.

- دامەزراو بوونی ئایینی تەنھا بۆ سەلامەتبوون لە دۆزەخ نییە، بەلکۆ شوپنەواری دونیایی گەورەیی بەشوێندا دێت لە ھینانی خێر و فەر و لادانی کارەسات و شەر.

- لاوازیی مەرویی لە گۆڕینی دەقەکاندا بە ئاراستەیی رازیبوونی خەلک پراستیئە کە گالئە بە ھیز و زەبری نا کرێت لەسەر ئەو کادیارانەیی ئیسلام کە خەمی ھەمیشەییان پراکێشانی خەلکە بۆ ئیسلام.

- ھەوڵدانی تەواو بۆ ئامادەکردن و ەمبارکردنی ھیز و توانایییەکان لە ئەرکە شەریعیە چەسپاوەکانە.

تەواوی واتاکانی دیکەش کە لەم بەشە کۆتاییدا ئاماژەیی پێ کرا سەبارەت بە گەرنگییەتی ئامادەکردنی ھیز و توانایی و دەستکەوتەکان، خۆ لە پرگە و

بەشەکانی پیشووتریشدا بە بەربلاوی ئاماژەى پى کراوه، بەلام تەنها بۆ
 جەختکردنەوه بوو لەسەر ئەم کەيسە و ھەروەھا خۆلادانتىكى پیشووەختە لە
 ھەلە تىگەيشتنەکان. ئەمەش کۆتا بەشە سەبارەت بە پەيوەندى گوتارى
 مەدەنى بە بنچىنەکانى وەحييەوه، مەبەستيش کۆکردنەوهى تەواوى دياردەکانى
 کەلین و گرتى ناو گوتارى مەدەنى ماددى نەبوو، بەلکىو باسکردنى کۆمەلەىک
 نموونە کە ھاوشیوەکانى خۆيان پى پروون بىیتەوه و بناسریتەوه.

وَصَلَّى اللّٰهُ وَسَلَّمْ عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

ئەبوو عومەر

دووشەممە ۱۴۲۸/۱۰/۶

ناوه پړوک

- چند سهرنجيکي سهره تاي ۵
- ده لاقه يه ک ۷
- ۱- تارمايه کانی هه لگه رانه وهی پڼوهری ۱۳
- ۲- نموونه راځه ييه کانی ديارده که ۱۶
- ۳- چاوگه کانی زڼده روهی مه دهنی ۲۳
- ۴- ياسای به شوپڼيه کداهاتووی هزری ۳۶
- به شی دووهم ۴۶
- پڼگهی مه دهنيه تی مادی ۴۶
- ۱- فرمانی مروڅف ۴۷
- ۲- ئامانجيتی شارستانیيه ت له په یزهی وهیدا ۵۳
- ۳- هه لویتستی په یامبه ریه تيه کان له هه مبه ر شارستانیيه ته کاند ۶۱
- ۴- ئاشووب و فريوی هیزی مادی نه یارانی پڼغه مبه ران ۷۱
- ۵- واتای مشتومری مه دهنيه ت/چاکيتی ۸۴
- ۶- خو هه لواسين به دوو ئايه تی «ئاوهدانکرده وه و به جيتنشینکرد» ندا ۹۱
- ۷- ئيسلاميه کان دژ به شارستانیيه تن ۱۰۶
- ۸- به رڼاوا اکردنی رڼاوا ۱۲۹
- به شی ستيهم ۱۴۴
- خو ڼدنه وهی مه دهنيه ت به بۆ که له پوور-توراس ۱۴۴
- ۱- له پشت مروڅاندنی که له پوور-توراسه وه ۱۴۵
- ۲- مروڅاندنی په یوه ندييه کان ۱۶۴

- ۳- دۆژمنانی بانگەوازەکان وەک پێدراویکی میژوویی..... ۱۸۳
- ۴- جێوی «دۆگماتیزم»..... ۲۰۹
- ۵- بە مەزندانانی بابەتە زەینییهکان..... ۲۱۸
- ۶- ھۆساری ماددی بۆ شەریعت..... ۲۳۲
- ۷- کارلێکی دەروونی بە باوەر..... ۲۵۹
- ۸- گەرفتی گەورەکردنەوی تیۆری بۆ بابەتە گشتییەکان (الکلیات)..... ۲۶۵
- ۹- تیزی ئاشتی پەھا..... ۲۷۰
- ۱۰- بیرۆکەي کوفری سیاسی..... ۲۸۰
- ۱۱- ھەژموونی ئالۆزی..... ۲۸۷
- ۱۲- ئایا موسلمانان ئایینەکیان و نەکردوو؟..... ۳۱۵
- ۱۳- دواخستنی ئەنجام و بەرھەمەکانی دامەزراویتی..... ۳۱۹
- ۱۴- ھەژموونی جەماوەر..... ۳۳۳
- کوژتایی: چۆی دواي..... ۳۴۱

چەند توانای نەپسای گەنجانمان کە سەرەتای ڕێگایان بە زمانێکی بانگخوازانەی گەرموگور دەستپێکرد، وا ئەمڕۆکە -داخی گرانم- هەلۆستێکی عەلمانی سوور و ڕاشکاویان وەرگرتوو و خەریکی پەخستنی کرداریی ڕۆڵی دەقەکان لە ژبانی گشتی، بێوچان کاردەکەن لە دژی فەتوایانییەکان و تانە و تەشەردان لێیان، ڕادەکێشێت بۆئەوێ ڕۆڵی نووسەرانی بەکرێگیراوی بەردەرگای پادشایان ببینێت، ئیدی سەنگی خۆیانمان دۆراند و پرۆپاگەندە و پیاھەڵدانمان خستوووەتە ڕێ، ئەوجا بۆلەبۆلیانە لە دەست زمانی ئیمانی و بە گەمژەیی دادەتێن و هەمیشە ڕەھەندی غەیبی و پەنھانی دوور دەخەنەوێ لە لێکدانەوێ ڕووداوەکاندا، بەلکوو هەندێکیان کاری گەشتوو بەوێ بە ڕاشکاوی ڕەخنەگەلی وەھا دەردەبڕێت کە دوو دلیبەکی قوول و گەورە سەبارەت بە پرسە و جودییە گەورەکان دەنوێنێت. ئەم چینی ئیدی سەرچاوەیەتی بەلگەیان گۆڕییەو بە سەرچاوەیەتی ڕوخسەت و ئاسانکاری جا لە ھەر کوێیەک دەستبەدات بە چاوپۆشی لەوێ کە ئایا مەبەستی خودای تێدا دێتە دی یاخود نا؟ لەو ھالەدا پێشووینەو کە ھەلگری خەمی پەرەپێدانی گوتاری ئیسلامی بوون، چوونەتە ھال و دۆخی تەنگ ھەلچینی سیاسی بەو گوتارە.

نرخ: ٧٠٠٠ دینار

9 783328 359821